

Міністерство освіти і науки України

Ніжинський
державний університет
імені Миколи Гоголя

Наукові записки

Філологічні науки

Книга 3

Ніжин – 2015

НАУКОВІ ЗАПИСКИ
Ніжинського державного університету
імені Миколи Гоголя
Серія "Філологічні науки"

*Відповідальний редактор – д. філол. н., проф. **Самойленко Г. В.***

Члени редколегії:

***Астаф'єв О. Г.** – д. філол. н., проф. Київського національного університету імені Тараса Шевченка;*

***Бойко Н. І.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Ковальчук О. Г.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Левицький А. Е.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Михед П. В.** – д. філол. н., провідн. спец. Інституту літератури ім. Т. Шевченка АН України та проф. Ніжинського державного університету ім. М. Гоголя;*

***Пастерський Януш** – д. філол. н., проф. Жешувського університету (Польща);*

***Плющ М. Я.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя та Київського педагогічного університету ім. М. Драгоманова;*

***Потапенко С. І.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя;*

***Хархун В. П.** – д. філол. н., проф. НДУ ім. М. Гоголя*

Постановою ВАК України журнал включено до переліку наукових видань, публікації яких зараховуються до результатів дисертаційних робіт з філології (Бюлетень ВАК України, 2011. – № 2. – С. 6).

Рекомендовано до друку Вченою радою
Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя
Протокол № 11 від 25.06.2015 р.

Наукові записки. Серія "Філологічні науки" (Ніжинський державний Н34 університет імені Миколи Гоголя) / відп. ред. проф. Г. В. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2015. – Кн. 3. – 178 с.

Адреса видавництва університету: вул. Воздвиженська, 3/4,
м. Ніжин, 16600,
Чернігівська обл., Україна.

Тел.: (04631) 7-19-72
E-mail: vidavn_ndu@mail.ru
www.ndu.edu.ua

*Верстка і макетування – **В. М. Косяк***
*Літературний редактор – **А. М. Конівненко***
*Коректор – **О. М. Лісовець***

Підписано до друку
Гарнітура Computer Modern
Наклад 100 пр.

Формат 60x90/8
Офсетний друк
Замовлення №

Папір офсетний
Ум. друк. арк. 20,80
Обл.-вид. арк. 16,01

Ніжинський державний університет
імені Миколи Гоголя.
м. Ніжин, вул. Воздвиженська, 3/4
(04631)7-19-72
Свідоцтво суб'єкта видавничої справи
ДК № 2137 від 29.03.05 р.

© Ніжинський державний університет ім. М. Гоголя, 2015
© Г. В. Самойленко, відповідальний редактор, 2015

 МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

 НАУКОВІ ЗАПИСКИ
 Ніжинського державного університету
 імені Миколи Гоголя

 Науковий журнал ○ Рік відновлення видання – 1996

 Філологічні науки
 Книга 3
 2015 рік

ЗМІСТ

МОВОЗНАВСТВО

Бибик С. П. Лінгвостилістичний аналіз оповідання М. Коцюбинського "Харитя": побутові, фольклорні та міфічні образи.....	7
Котляш О. І. Народна мова у творах М. Коцюбинського.....	11
Мех Н. О. Твори Михайла Коцюбинського як джерело словника "Одвічні слова української культури".....	16
Самойлова І. А. Співвідношення синонімічної парадигми в художній творчості і в словнику синонімів (за матеріалами праці Л. С. Паламарчука "Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського" та словників синонімів).....	21
Мамич М. В. Творчість Михайла Коцюбинського в аспекті лінгвопрагматики жіночого журналу (на матеріалі публікацій у журналі "Жінка").....	28
Гончаренко А. В. Словесні формули на позначення світлих сил у Києво-Печерському патерику.....	32
Зубенко К. В. Принципи класифікації частин мови як наукова проблема.....	40
Зеленько А. С. Аспекти вивчення значення під кутом зору парадигмальності у мовознавстві.....	45
Кіресенко К. В. Категорія концепту в науковій теорії проф. А. С. Зеленька.....	52
Задорожний В. Б. Динаміка інноваційних змін у наголошенні деяких дієслів (за даними сучасної лексикографії).....	57
Кайдаш А. М. Функціональне навантаження заголовків у статтях регіональної преси (на матеріалі регіональної періодики).....	62
Кайдаш А. М., Хомич В. І. Заголовковий комплекс у структурі медіатексту.....	65
Пугач В. М. Українська мовознавча кафедра Ніжинського вишу кінця 20–30-х рр. ХХ ст.: трагічні сторінки історії.....	70
Сизов Д. В. Анатомическая терминология: квантованный учебный текст с заданиями в тестовой форме для студентов медицинских вузов.....	76
Петрик О. М. Функціонально-семантичне навантаження дієслів сприйняття в російській та українській мовах.....	88
Анікеєнко Ю. А. Власне-розділові сполучники на тлі спеціалізованих вербалізаторів категорії розділової сурядності в сучасній українській мові (функціонально-семантичний вимір).....	92
Єгорова О. І., Рогоза І. К. Метафорична концептуалізація майдану (на матеріалі німецькомовних інтернет-ЗМІ).....	98
Плыгавка Л. Л. Интерференция как результат языкового взаимодействия в поликультурной ситуации юго-восточной территории Литвы.....	103
Бобчинець Л. І. Запозичення в лексиці азартних ігор у сучасній іспанській мові.....	110

Kovalchuk L. O. Innere Valenz der Adjektive mit den Halbsuffixen, die das Vorhandensein und Nichtvorhandensein eines Merkmals bezeichnen.....	115
Гринь Т. В. Орієнтаційна основа семантики англомовних атрибутивних і генетивних конструкцій (на матеріалі англійських текстів Інтернет-новин).....	120
Калашник Л. С. Особливості використання казки на заняттях з китайської як іноземної	126
Potapenko S. I., Sereda M. I. Modesty idea in american presidential inaugurals: explicit and implicit means of expression.....	132
Матузкова Е. П. Английская коллективная идентичность как когнитивно-дискурсивная категория	137
Трубкханчук А. М., Prodanyuk A. B. Formal forms of address in the English language and their evolution in the 19 th –21 st centuries.....	142
Грушко С. П. Роль конструкцій безособового пасиву у німецьких науково-технічних текстах	149
Ніколаєнко Л. І. Об'єктивація тілесних проявів жалості у польській, українській та російській мовах	154

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

Прохоренко Є. Є. Романтичні тенденції в прозі М. Гоголя та Ю. Яновського.....	159
Кучер Л. С. Міфологема смерті: спроба філософського аналізу феномену (на матеріалі прози М. Коцюбинського)	165
Андрійчук Т. В. С. Єфремов і А. Лебідь: два підходи до рецепції творчості М. М. Коцюбинського.....	170

РЕЦЕНЗІЇ

Доценко Т. П. Рецензія на монографію А. І. Бондаренко "Темпоральність у поетичній мові ХХ століття" (Ніжин : видавець Лисенко М. М., 2013. – 360 с.) : інтегративний підхід до словообразів часу	175
---	-----

CONTENTS

LINGUISTICS

Bybyk S. P. Linguistic stylistic analysis of M. Kotsubynsky's "Kharytya" story: Existential, folklore and mythical images	7
Kotyash O. I. Folk speech in M. Kotsubynsky's works	11
Mekh N. O. M. Kotsubynsky's works as source for the dictionary "Original words of Ukrainian literature"	16
Samoilova I. A. Correlation between synonyms paradigm in fiction and dictionary of synonyms (based on a study of L. Palamarchuk "Lexical synonyms in works of fiction by M. Kotsyubynsky" and dictionary of synonyms)	21
Mamych M.V. M. Kotsubynsky's legacy from the perspective of pragmatics of a female magazine (a case study of the <i>Zhinka</i> magazine)	28
Honcharenko A. V. Word formulas with good forces meanings in the Kyiv-Pechersk paterikon	32
Zubenko K. V. Principles of parts of speech classification as a scientific problem.....	40
Zelen'ko A. S. Aspects of studying meaning from the point of view of paradigm in Linguistics.....	45
Kireyenko K. V. Category of concept in the scientific theory of professor A. Zelen'ko.....	52
Zadorozhnyy V. B. On Extralingual Reality Of Some Lexicographic Phenomena.....	57
Kaydash A. Functional meaning of headlines in articles of regional press	62
Kaydash A., Khomych V. The headline complex in the structure of a mediate text (based on regional periodicals).....	65
Puhach V. M. Ukrainian department of linguistic of Nizhyn teacher training institute in the late 20–30s of XX century: tragic pages of history.....	70
Sizov D. V. Anatomical terminology: A teaching text with tests for medical students.....	76
Petryk O. M. The functional semantic value of verbs of perception in Ukrainian and Russian.....	88
Anikeyenko Y. A. Proper disjunctive conjunctions in the foreground of specialized verbalizers of the category of disjunctive coordination in the contemporary Ukrainian language (functional-semantic dimension).....	92
Yehorova O., Rohoza I. Metaphorical Conceptualization of Maidan (Based on German Online Media).....	98
Plygavka L. L. Interference as result of language interaction in the polycultural situation of south-western Lithuania	103
Bobchynets L. I. Borrowings in the vocabulary of gambling games in modern Spanish	110
Kovalchuk L. O. Innere Valenz der Adjektive mit den Halbsuffixen, die das Vorhandensein und Nichtvorhandensein eines Merkmals bezeichnen.....	115
Hryn' T. V. Orientational basis of the meaning of English attributive and genitive constructions (a case study of English Internet stories).....	120
Kalashnyk L. S. Usage of tales for teaching chinese as a foreign language.....	126
Potapenko S. I., Sereda M. I. Modesty idea in American presidential inaugurals: explicit and implicit means of expression.....	132
Matuzkova O. P. English collective identity as cognitive discursive category.....	137
Trybukhanchyk A. M., Prodanyuk A. B. Formal forms of address in the English language and their evolution in the 19 th –21 st centuries.....	142
Hrushko S. P. Role of impersonal passive constructions in German scientific texts	149
Nikolayenko L. I. Objectifying bodily signs of pity in Polish, Ukrainian and Russian.....	154

LITERARY STUDIES

- Prokhorenko Ye. Ye.** The Romantic tendencies in the works of M. Gogol and Yu. Yanovsky..... 159
- Kucher L. S.** Mythologeme of death: An attempt at philosophical analysis of the phenomenon (a case study of M. Kotsubinsky's prose)..... 165
- Andriychuk T. V. S.** Yefremov and A. Lebid: two approaches to reception of M. M. Kotsiubynskyi creative work..... 170

REVIEWS

- Dotsenko T. P.** Review of the monograph *Temporality in poetic language of the XX century* by A. Bondarenko (Nizhyn, PP Lysenko M.M., 2013, 360 pp.): integrative approach to language images of time..... 175

МОВОЗНАВСТВО

УДК 81'38

ЛІНГВОСТИЛІСТИЧНИЙ АНАЛІЗ ОПОВІДАННЯ М. КОЦЮБІНСЬКОГО "ХАРИТЯ": ПОБУТОВІ, ФОЛЬКЛОРНІ ТА МІФІЧНІ ОБРАЗИ**Бибик С. П.**

У статті запропоновано лінгвостилістичну інтерпретацію оповідання М. Коцюбинського "Харитя". Прослідковано взаємодію трьох основних образних кодів – побутового, фольклорного та міфічного. Відзначено стилістичне навантаження побутовизмів у кореляції з фольклоризмами та міфонімами. Проаналізовано стилістику описів зовнішності, природи, хатньої обстановки у зв'язку з психологізмом ранньої творчості письменника, взаємодією оповідного і живописного планів.

Ключові слова: оповідь, побутовизм, фольклоризм, міфонім, словесний образ.

В статье предложена лингвостиллистическая интерпретация рассказа М. Коцюбинского "Харитя". Прослежено взаимодействие трех основных образных кодов – бытового, фольклорного и мифического. Отмечены стилистические нагрузки бытовизмов в корреляции с фольклоризмами и мифонимами. Проанализирована стилистика описаний внешности, природы, домашней обстановки в связи с психологизмом раннего творчества писателя, взаимодействием повествовательного и живописного планов.

Ключевые слова: повествование, бытовизм, фольклоризм, мифоним, словесный образ.

The article suggests linguostylistic interpretation of the M. Kotsyubinsky story "Charitija". Traced the interaction of three basic figurative codes of everyday life, folklore and mythical. Marked stylistic load of the vocabulary of everyday life in correlation with folkloric elements and metonym. Analyzed the style of descriptions of appearance, nature, home furnishings in connection with the psychology of the early works of the writer, the interaction of narrative and the plan of painting.

Key words: narrative, vocabulary of everyday life, folklorism, metonym, verbal image.

Мова прози Михайла Коцюбинського – об'єкт численних досліджень у галузі стилістики [3, с. 343]. Мовомислення письменника-живописця не може не привертати уваги й у аспекті гармонійного єднання в оповідних малюнках – нарисах, новелах, оповіданнях, романах – мистецтва слова і пензля. Саме такий ракурс і стимулює до особливих акцентів у лінгвостилістичному аналізі окремих творів митця.

Коли у 1898 році Панас Мирний прочитав цикл дитячих оповідань М. Коцюбинського, то у листі до письменника він з приводу "Хариті" відзначив: "Та як сказано! Чистою, як кринична вода, народною мовою; яскравим, як сонячний промінь, малюнком; невеличкими домірними нарисами, що розгортують перед очима велику – безмірно велику – картину людського горя, краси світової, виявляють безодню глибину думок, таємні поривання душі, забої невеличкого серця!.. Та так тільки справжній художник зможе писати!" [1, с. 11].

Отож, народність мови, краса, глибина й емоційність думки, картинність сцен... Справді, в оповіданні "Харитя" щільно переплелися шари усно-побутової оповідності, фольклорної, міфологічної, розмовно-побутової поетики, акварельна майстерність описів, зв'язані всуціль пронизливим співчуттям автора, його людяністю.

Письменник легко вводить читача в побутову ситуацію – вечір, слабує вдова, коло неї по-своєму порядкує восьмирічна донька Харитя. У перших трьох реченнях автор насамперед окреслює обставини місця й простору. Це короткі, легкі для сприймання висловлення: *В печі палав вогонь і червоним язиком лизав челюсті. В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди. На постелі лежала слаба жінка*

й *стогнала*. Так само невимушено М. Коцюбинський перевтілюється в "оповідача з народу", "свого" в цій ситуації, переходячи до переповідної конструкції з нанизуваними обставинними компонентами, з характерним порядком слів, що допомагає виділити актуальне в цій першій сцені: *Шість тижнів поминуло, як помер її чоловік, батько Харитин, і відтоді бідна удова тужить та слабує, а оце вже другий день, як зовсім злягла*.

Далі по твору такі перемикання кодів від мови автора до внутрішньої мови персонажа, невласне-прямої мови так само мимовільні, ледь вловимі. Вони або відділені пунктуаційно: *Завтра, коли розвидниться, встане Харитя, нагодує маму (коли б ще схотіли їсти, а то відколи слабі – саму воду п'ють), візьме серп і піде в поле; ... промайнула думка: як то нема кому жати? А вона що ж робитиме?* Або граматично: стилізація "мови до себе і про себе" здійснюється завдяки змінам часових параметрів дієслів, актуалізується й обернена на себе семантика особового займенника 'вона = я', 'її = мене', вводяться інтимізувальні вставні словосполучення (батько хрещений): *Стежкою наближались дві молодичі. Харитя постерегла їх, знов нагадала недужу, бідну маму і, схиливши русяву голову, взялась до роботи. Вона мусить вижати жито! Вона мусить потішити свою добру нещасну маму!; Він добрий, батько хрещений, він її послухає, зведе хліб*.

Етнографічний зріз української побутової культури репрезентують кілька лексем: *діди* 'охоронець домівки' (*В маленькій хаті було поночі, по кутках стояли діди*), *кісники* 'стрічка для вплітання в косу' (*Вона забула навіть і за нові червоні кісники, що двічі обмотували її русяву, аж білу, голову. Кісники ті були її радість, її гордощі. Оце третій день, як хрещена мати подарувала їй ті кісники, а Харитя й досі не натішиться ними*).

Стисло представлено й побутовизми, що позначають елементи предметного світу в українській хаті – *під, мисчина, горщик, мисник, куліш, полиця, лавка, постіль, торбинка, хусточка*: ... *заходилася коло вечері. Змила в мисчині жменьку пшона, кинула щіпку солі та зо дві чи зо три картоплини, налила в горщик води і приставила його до вогню; Харитя до печі, одставила горщик, доглянула страву й насипала в полив'яну миску гарячого кулішу; Упоравшись, зняла серп з полиці, поклатала в торбинку хліба та цибулі і зав'язалась рябенькою хусточкою*.

Фольклорність в оповідній структурі твору мінімізована. Це лише кілька висловлень матері, яка вболіває за долю дитини, промовляючи готовими формулами з голосінь: – *Ох, дитино моя люба! Все в мене болить: руки болять, ноги болять, голови не зведу. От, може, вмру, на кого ж я тебе лишу, сиротину нещасну?.. Хто тебе догляне, вигодує?* Це також інтимізувальні народнопоетичні звертання односельчанок до дівчинки: – *Що з тобою, дитино? Не плач, перепілочко! Мати твоя, дасть бог, одужає, а жито ми вижнемо, не дамо вам згинути з голоду. Ну, не плач же, квіточко!* З пісенним фольклором засоційована деталь опису: *А надворі так місячно, ясно, хоч голки збирай* (пригадаймо відомі рядки "Ніч яка місячна, зоряна, ясна, видно, хоч голки збирай. Вийди ж, кохана, працю зморена, хоч на хвилиноньку в гай" та фразеологізоване порівняння [Надворі] так місячно, хоч голки збирай (М. Номис). А з оповідними жанрами усної народної творчості пов'язане кліше *житимуть вони веселі та щасливі (Мати з радіщів вичуняє, пригорне доню до серця, поцілує, і знову житимуть вони веселі та щасливі і не згинуть зимою з голоду...)*.

Відомо, що в багатьох творах М. Коцюбинського оживають певні символи. Є міфони́ми й у "Хариті" – *русалки*, про яких дівчинка знає, що вони можуть залоскотати, *страхи* як фантастичні істоти надзвичайного вигляду: ... *"А що, якби тепер вийти на ниву? Е, ні, страшно, вовк вибіжить з лісу, русалки залоскотуть, страхи повилазять з пшениці..."* І *Хариті справді стало страшно, вона знов поклаталася на лаві і одвернула од вікна; Ану, який страх вискочить із жита й задушить її! Раптом – фурууу!.. Перепелиця пурхнула перед самою Харитею і, тріпочучи короткими крилами, ледве перенесла на кілька ступнів своє тяжке, сите тіло. Серце закалатало Хариті в грудях з переляку [...]*.

Міфологізує письменник і словесний образ сну, який репрезентує в контексті стилістики імпресіонізму як силу, що уводить людину від реальності: *Мати стогне, а Харитю живий жаль бере за серце. Бідні мама! Все болить у них. Коли б той добрий бог послав їм полегкість! Аж ось трохи згодом і слаба мати, і копи на полі,*

і русалки, і вовк, і ясне вікно на комині змішуються в якійсь кумедній плутанині. Сон, влетівши до хати, бере Харитю під своє крило. Срібний промінь місячний тихо сяє на білій голові дівчинки, всміхається до нових червоних кісників, гуляє по смуглявому видочку та по білих дрібненьких зубках, що виглядають з-за розтулених повних уст. Харитя спить солодким сном. Сон у Коцюбинського – це сріблясте місячне марево, що огортає людину.

Міфологічним наскірізним є й словесий образ *віри в Бога*, що дає сили, сміливість маленькій дівчинці. Спочатку він актуалізується через сцену вечірньої молитви (*Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд, поскладала його на мисник, заснула сінешні двері і стала навколішки перед образами молитися богу*). Далі виявляється в характерній для усної мови фразеології (*– Не журіться, мамо! Не плачте! Адже ж бог добрий, мамо! Бог допоможе вам одужати, допоможе вам хліб зібрати... Правда, мамо?.. Правда?..; А бачте, матусю кохана, а я ж вам не казала, що бог допоможе нам зібрати хліб? Увесь хліб у стодолі!*).

Ця віра дитини глибинна, сильна. Бог-Отець уявляється малій дівчинці з золотим яблужком – символом життя, краси, любові: *Вона складала ручки, хрестилась, зітхала та здіймала очі догори і дивилась пильно на образ, де був намальований бог-отець. Вона вірила, що господь любить дітей і не дасть їх на поталу. Адже недурно тримає він у руці золоте яблужко з хрестиком: певне, він дасть те яблужко добрій, слухняній дитині. І Харитя своїм дитячим лепетом прохала у бога здоров'я слабій матусі, а собі сили вижати ниву. Ся думка не давала їй спокою, їй хотілося швидше діждатися ранку.*

Фольклорний та інтимно-побутовий зрізи в оповіданні "Харитя" зв'язує таке стилістичне явище, як пестливість. Через неї виявляється ставлення оповідача до дитини, скрутних обставин, долі людини в безпросвітній селянській бідності. Тому частотні у творі означення з суфіксом *-еньк-*, іменники з суфіксом *-енят-*, *-еньк-*, *-ик-*, *-ичк-*: *Поки Харитя говорила ті слова, в біленькій голові її промайнула думка: як то нема кому жати?; Але торік вона була ще маленька, маленькими рученятами не могла вдержати серпа, а тепер вона вже виросла, набралася сили і руки побільшали; Адже сими рученятами вона принесла з річки піввідра води, хоч яке воно важке, те відро!; От що вона зробить: піде до хрещеного батька, обійме його рученьками за шию і скаже: "Тату мій любий та милий! Я вже вам бавитиму маленького Андрійка, буду йому за няньку, тільки зvezить наш хліб та складить у стодолу!"; Довге стебло путається, великий серп не слухається в маленькій руці, колосся лоскоче спітніле личенько; Швиденько обтерла вона кров з пальчика спідничкою, затерла врізане місце землею і почала жати.*

Розмовно-побутова поетика "не випинається" в оповіданні "Харитя". Крім названих вище побутовизмів, можна відзначити й префіксальні форми з од- (*одставила горщик; одвернулась до вікна*), характерні сполучники (*Ще торік ходила вона з мамою на ниву, бачила, як мати жне, ба, сама брала серп і жала!*), вживання вказівних часток, притаманне усній мові, де вони виконують ще й додаткову видільну функцію (*Зразу якось дуже жаль стало їй слабій матері, дуже заболів той пальчик, що втяла серпом...; Десь дуже важким видалось Хариті те відро з водою*), характерну сполучуваність (*Хіба не на мос вийшло?..; не могла вдержати серпа* (родовий частковості), звороти на позначення приблизної кількості чого-небудь (*Мати виїла ложок зо дві та й поклала ложку; та зо дві чи зо три картоплини*), усно-розмовні кліше з повторенням складників (*Харитя їла чи не їла, швиденько помила посуд ...*) та деякі ін.

Особливий компонент оповідної структури "Хариті" – описи зовнішності, природи, хатньої обстановки.

Оповідач знайомить нас з Харитею-трудівницею, бо перша сцена зустрічі з нею – це динамічний образ дівчинки, яка несе до хати воду. Її рухи, постава "картинні", прописані настільки детально й виразно, що читачеві залишається лише "виліпити" цю скульптуру в уяві: *З дверей виткнулось спершу відро, до половини виповнене водою, далі русява головка дівчинина, нахилена набік до відра, а далі права рука, піднята трохи догори. В хату увійшла Харитя...* Подальші окремі фрагменти описів лише доповнюють портрет рухливої, непосидючої цілеспрямованої дитини, пор. промовисте порівняння (*метнулась Харитя до мисника, легесенько, мов кізка*), епітети (*дрібненькі, запечені на сонці рученята, що жваво*

бігали від одної роботи до другої). Харитя – й ласкава любляча донька: про це коротко зазначає порівняння: – Чого ви, матінко? Може, водиці холодної? Що у вас болить? – ластівкою припадала вона коло недужої.

У пейзажних описах автор "грається" епітетами-кольоративами. З цього виводу дуже влучно висловився В. Ф. Погребенник: "європейськість" М. Коцюбинського – це і його результативний варіант синтезування можливостей суміжних мистецтв, синкретичного збагачення словесної творчості засобами насамперед малярства і музики" [2, с. 135]. Акварельність виявилася в актуалізації епітетів *срібний, імлістий, золотий, чорний, синій* щодо пейзажу нічного неба (*В імлістій далині, осяяні срібним промінням місячним, стояли широкі лани золотого жита та пшениці. Високі чорні тополі, як війська, стояли рядами край дороги. Синє небо всипане було зорями*), у мозаїковості епітетів та дієслів на позначення вияву певного кольору в пейзажному описі полів, луків: *... вийшла на поле й стала, задивившись в далечинь на чудовий краєвид. І справді було гарно на ниві, неказанно гарно! Погідне блакитне небо дихало на землю теплом. Половіли жита й вилискувались на сонці. Червоніло ціле море колосків пшениці. Долиною повилась річечка, наче хто кинув нову синю стрічку на зелену траву. А за річкою, попід кучерявим зеленим лісом, вся гора вкрита розкішними килимами ярини. Гарячою зеленою барвою горить на сонці ячмінь, широко стелеться килим ясно-зеленого вієса, далі, наче риза руги, темніє просо. Межи зеленими килимами біліє гречка, наче хто розіслав великі шматки полотна білити на сонці. В долині, край лісу, висить синя імла. І над усім тим розкинулось погідне блакитне небо, лунає в повітрі весела пісня жайворонкова.*

Такі розлогі описи розраховані на картинність зображуваного, на передавання почуттів від баченого, на створення особливої настроєвої атмосфери – легкості, прозорості, барвистості. Отож, не випадково В. Т. Чайковська зазначала, що М. Коцюбинський у своїх творах використовував принцип передачі простору, властивий малярській акварелі, основною особливістю якої є прозорість, особлива легкість [4].

Отже, у лінгвостилістиці "Хариті" взаємодіють оповідний та живописний плани, які створюють особливу палітру творчої індивідуальності М. Коцюбинського. Він уважний до кожної деталі, пронизуючи тим самим текст часово маркованою побутовістю, ціннісно навантажним фольклоризмом та психологічними акцентами на міфічних уявленнях, укорінених у повсякденній свідомості дитини як представниці свого середовища, свого часопростору.

Література

1. Коцюбинський М. М. Твори : в 2 т. / М. М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1988.
Т. 1. : Повісті та оповідання (1884–1906)– 1988. – 584 с.
2. Погребенник В. Ф. "Європейськість" прози Михайла Коцюбинського / В. Ф. Погребенник // Актуальні проблеми слов'янської філології. – Київ ; Ніжин : Аспект-Поліграф, 2006. – Вип. 11. – Ч. 2 : Лінгвістика і літературознавство. – С. 135–141.
3. Українська лінгвостилістика ХХ – початку ХХІ ст. : система понять і бібліографічні джерела / за ред. С. Я. Єрмоленко. – К. : Грамота, 2007. – 368 с.
4. Чайковська В. Т. Жанри живопису в українській прозі кінця ХІХ – поч. ХХ ст. / В. Т. Чайковська // Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. – Житомир, 2004. – Вип. 15. – С. 212–214.

УДК 811.161.2'42.09

НАРОДНА МОВА У ТВОРАХ М. КОЦЮБИНСЬКОГО**Котяш О. І.**

У статті досліджено й проаналізовано народну мову малої прози М. Коцюбинського з 1884 до 1900 року. Досліджено значення та функції діалектизмів у складі авторської мови та мови персонажів. Відстежено індивідуально-авторську специфіку використання народної мови М. Коцюбинським у художніх творах малої прози; розкрито зміни та типи діалектизмів, їх стилістичні функції у мові творів М. Коцюбинського на фонетичному, лексичному, морфологічному й фразеологічному рівнях.

Ключові слова: народна мова, діалектизми, лексеми, фразеологізми, народно-розмовна лексика, номінативна функція, етнографізм.

В статье исследованы и проанализированы народный язык малой прозы М. Коцюбинского с 1884 по 1900 годы. Исследовано значение и функции диалектизмов в составе авторской речи и речи персонажей. Отслежена индивидуально-авторская специфика использования народной речи М. Коцюбинского в художественных произведениях малой прозы; раскрыты изменения и типы диалектизмов, их стилистические функции в языке произведений М. Коцюбинского на фонетическом, лексическом, морфологическом и фразеологическом уровнях.

Ключевые слова: народный язык, диалектизмы, лексемы, фразеологизмы, народно-разговорная лексика, номинативная функция, этнографизм.

This article explores and analyzes the folk language short fiction Kotsyubynsky from 1884 to 1900 years. Studied dialect meaning and function as part of the author's language and language characters. Tracked individual author's use of the specific national language Kotsyubynsky in short fiction works of art; reveals changes and types dialect, their stylistic features of language works M. Kotsyubynsky on phonetic, morphological and phraseology levels.

Key words: national language, dialect, lexics, phraseological units, national spoken language, nominative function ethnographism.

"Народна мова одиниць, а то й осель часто маловарта для мови літературної; але народна мова в її цілості – це джерело найліпших родючих соків літературної мови", – свого часу писав І. Огієнко у своїй праці, в якій чітко розмежує народну і літературну мови. У своїх творах письменники послуговуються як літературною, так і народною мовою. Народна мова – це ширше поняття за діалектизми. Чимало польських та російських мовознавців пишуть про тісний зв'язок народної мови та діалектів. Існує кілька поглядів на це питання. Одні російські вчені вважають народну мову різновидом діалекту (Л. І. Баранникова), діалектом у його художній функції (Й. О. Оссовецький), літературною мовою діалекту (П. Г. Богатирьов), інші – наддіалектним утворенням.

Такої ж думки дотримуються польські дослідники Є. Бартмінський, Є. Серотюк. Зокрема Єжи Бартмінський у ґрунтовній монографії "O języku folkloru" (1973 р.) назвав мову народної поезії "художнім діалектом, який на рівні фонетики, морфології, лексики, синтаксису виявляє поетичні властивості" [1, с. 87–125].

Діалектизми – це слово або інший елемент у літературній мові, взятий з діалекту. Діалектизми як засіб спілкування є невід'ємною частиною народної мови і пройшли багатолітнє випробування, віддзеркалюють процес адаптації літературною мовою регіональних варіантів літературної мови.

Діалектизми як невичерпне джерело розвитку літературної мови уже кілька десятиліть поспіль під пильним оком науковців. Процеси розвитку діалектизмів досліджували Ф. Жилко, С. Бевзенко, Б. Кобилянський, І. Матвіяс, В. Кононенко та інші науковці. Мовні особливості творів М. Коцюбинського привертати увагу багатьох

дослідників. У літературознавчому аспекті про письменника писали В. М. Борщевський, М. С. Грицюта, Н. Л. Калениченко, П. Й. Колесник, М. О. Костенко, І. М. Коцюбинська, Ю. Б. Кузнецов, Й. Я. Куп'янський, П. І. Орлик, М. М. Потупейко, В. В. Фашенко, Є. Федоренко та ін. Також досліджували творчість письменника вчені з боку лінгвістики, їхні праці були спрямовані на комплексне дослідження прози М. Коцюбинського.

Так, Ф. Жилко в статті "Проблема діалектизмів в українській літературній мові доби імперіалізму (кінець XIX і початок XX ст.)" писав, що діалектизми в повісті так "лексично й синтаксично обрамлені", що "самим контекстом здебільшого розкриваються". І. К. Білодід у праці "Курс історії української літературної мови" зазначає, що М. Коцюбинський до мови повісті "Тіні забутих предків" ставився із пристрасною відповідальністю. Вчений звертає увагу на те, що письменник знав і любив українську народнописенну творчість. Народнопоетичні фразеологізми, приповідки, пісенні рядки, пісня в цілому часто вплітаються в мовну тканину твору, пісенні мелодії звучать у чудових описах лісу, полонин. Але ці дослідження були зроблені в повісті "Тіні забутих предків". Дуже рідко потрапляємо на дослідження уживання народної мови та діалектизмів малої прози письменника, тому на часі дослідити уживання народної мови в малій прозі М. Коцюбинського, що зумовлює нашу мету.

Предметом нашого дослідження є народна мова, її значення та стилістичні функції в малій прозі М. Коцюбинського періоду 1884–1900 років.

Наше завдання:

- простежити індивідуально-авторську специфіку використання народної мови митцем у художніх творах малої прози;
- розкрити зміни та типи діалектизмів, їх стилістичні функції у мові творів М. Коцюбинського.

Творчість М. Коцюбинського поділяється на три періоди. З 1884 до 1900 року митець утверджується на позиціях критичного реалізму, він у пошуках власної манери письма. Оповідання, написані за цей час, відрізняються від наступних, створених після 1903 року, ідейно-тематичним, жанровим і стильовим відношенням. Ранні твори письменника, на думку В. І. Масальського, за манерою письма, мовним стилем дуже близькі до зразків реалістичної прози І. С. Нечуя-Левицького, ще більше – Панаса Мирного [5, с. 8]. У ранніх творах менше психологізму, натомість більше народності. Це твори про сільське життя, народну мову, культуру, в яких відображено селянську нужду й горе, засудження існуючого ладу. Перебуваючи на державній службі в Криму й Молдові, М. Коцюбинський виходить за межі локальних проблем і створює цикл молдавсько-кримських творів, у яких майстерно зображує життя й побут цих народів, їхню культуру, звичаї.

Діалектизми у мові творів художньої літератури виконують комунікативну, етнографічну й експресивно-виражальну функції. На різних мовних рівнях можна виявити міру вияву цих функцій у літературі того чи іншого періоду, у творчій спадщині окремого письменника. У нашій праці ми спробуємо дати аналіз використання М. Коцюбинським народної мови в малій прозі першого й другого періодів творчості митця, адже вживання народної мови у творах – це один із чинників, що вирізняє письменника з-поміж інших, надає йому індивідуальних рис; також "експресивно-виражальна функція діалектизмів використовується переважно з метою типізації та індивідуалізації мови персонажів, щоб якнайглибше охарактеризувати реальну дійсність, відображену в художньому творі" [3, с. 15–16]. М. Коцюбинський уживає не просто діалектизми у своїх творах, а й надає їм розмовно-побутового характеру, надаючи персонажам виразності й індивідуальності.

"Як будь-яке слово в естетичній функції і як іншосистемне слово; діалектизм являє собою ніби стилістичний омонім чи стилістичний синонім відповідного слова літературної мови. У складі художнього твору діалектна лексика набуває естетичного навантаження і стає матеріалом образу, в самому ж творі, звідки запозичається діалектне слово, воно є стилістично нейтральним" [7, с. 37].

М. Коцюбинський неодноразово вживає стилізаційний засіб задля протиставлення діалектного, регіонального, просторічного літературному, нормативному. Цей прийом використано у нарисі "Нюрнбернське яйце", адже йдеться про винайдення годинникового механізму, що зумовлює вживання автором професійної лексики. Але ця лексика не термінологічна, а має діалектне забарвлення: *дзур'арі вежові*,

вагадло, шруби, колісцятка. Також ужито автором цілком народну лексику *хтїв, невиводно, по цілим дням*, щоб надати стилізаційного забарвлення твору в цілому. Адже за мовою персонажа вгадується його рід занять, освіта, захоплення.

Особливої якості набувають діалектизми в авторській мові. "Включення діалектизму в авторську мову знаменує собою певний ступінь наближення його до нормативної лексичної межі літературної мови, а також слугує певною, хай навіть мінімальною, гарантією включення його в літературну мову. Вживаючи діалектизм в авторській мові, письменник тим самим зрівнює його з літературною лексикою, вводить його в лексичну норму даного твору нарівні з лексикою літературної мови" [6, с. 363–364]. Виразно проявилось вживання народної мови автором у казці "Хо" цілого ряду усічених дієслів: *слуха, пригина, порина, витріща*. Неодноразово вжито слова *се, сей, ся*. Ці слова носять архаїчний відтінок, тому вони якнайкраще підходять для вживання в своєму мовленні дідусем Хо, адже він має поважний вік. Кілька разів письменник ужив слово *ламле*, а не *ламає*. Очевидно, це має давню історію. Переважна більшість зафіксованих у грамотах XIV–XV століття дієслова, у яких виступає суфікс -у (а), -є (а), часто вживані: писати, брати, казати, звати і похідні від них на са: *пишеть, пише(м), писалъ*. Слово *ламле* в теперішньому часі множини має форму *ламлять*, отже *ламле* утворено від множинної форми. Таку форму вживав не лише М. Коцюбинський, вона була поширена в народній мові, цей вислів зафіксовано в народних прислів'ях: "Антон, твоя кобила тоне!" – "Ні, Павло, вона плавле!"; також вирази *діткнутий* електрикою, *деревить* тіло, *заслаб*. М. Коцюбинський цими виразами підкреслює народність мови в казці, розкриває внутрішній світ персонажів, їхню освіту й загальну культуру. У казці "Хо" М. Коцюбинський спробував віднайти зв'язок між двома світами: духовним та земним, використовуючи різні художні засоби. На перший план вийшли образи протистояння добра і зла, життя і смерті, прекрасного і потворного. Художньому втіленню цих тем сприяло й використання народної мови у творі.

У мові персонажів казки "Хо" зафіксовано не лише одиничні лексеми, а й фразеологізми, які здатні набагато яскравіше і влучніше розкрити характер персонажа. Фразеологізми як ніякий інший засіб досить вдало розкривають внутрішній світ персонажа, надають неповторності образу. Здебільшого фразеологізми не лише називають предмети, дії, явища, а й одночасно оцінюють їх, виражають ставлення до них, експресивно характеризують. Естетична роль фразеологічних одиниць у художній літературі, вважає І. Б. Голуб, зумовлена їх природною образністю й емотивністю, а також умінням автора відібрати потрібний матеріал і ввести його в текст, підпорядкувати авторському задумові [2, с. 203].

Зазначимо, що фразеологічна одиниця, виступаючи як компонент будь-якого тексту, тісно пов'язана з контекстом твору. Саме в контексті та живому мовленні виявляє вона повною мірою свій зміст. Аналізуючи фразеологічні одиниці в контексті творів М. Коцюбинського, бачимо, як автор розкриває глибини її семантики, оскільки фразеологізм здебільшого вступає у складні смислові стосунки з певним контекстом і залежить від нього. Такі фразеологізми наявні в казці: "*Падку мій, смутку мій!*", *зрешений циганським потом, заллятися кармазином, нагодує дрижаками*, які мають народну основу. Фразеологічні звороти автор уживає не лише в казці "Хо", а також в інших творах, наведемо наприклад кілька: *серце її обливалося кров'ю* ("Ялинка"), *хоч за пояс та на горище, хоч виколупай з пальця, голод зазирає їм у вічі, з цікавістю розглядались у свого лихові* ("П'ятизлотник"); *"дурні думки" ... починають мучити його, заколючувати спокій; оден розкошує, другий сльози ковтає* ("Ціпов'яз"); *пек тобі, маро; шукай вітра в полі; покладуть у яму* ("Дорогою ціною").

Оповідання "Ціпов'яз" пересипано певною кількістю народно-розмовної лексики з емоційно-експресивним забарвленням. У цьому творі автор велику увагу приділив психології персонажів, протиставляє характери бідноти й багатіїв, усі події відбуваються в селі, звідси й відповідна мова персонажів, автор наголошує на внутрішньому світі героїв, на неосвіченості, темноті. Виразного стилізаційного прийому надає емоційно-експресивна лексика персонажів. Роман хоч і письменний, проте характером і внутрішнім світом далекий до свого брата Семена, котрий хоч не грамотний, але мав добре серце і людяність. Зневажливого характеру набувають вирази *мудьо солоний, нерозчовпа* в розмові братів, фразеологізм *підвів вирлоокі баньки на стелю*. Такі ж самі мотиви звучать і в оповіданні "П'ятизлотник". Вирази *шнур під*

озимину, шнур під ярину, на сам слід свідчать про народність виразів, про те, що події розгортаються в селі, персонажі селяни-хлібороби. Їм сутужно прийшлося без хліба. Драматизм ситуації підсилює фразеологізм *хоч виколупай з пальця, а дай...*

Базова номінативна функція поєднана з етнографічною функцією діалектизмів у творах "Тіні забутих предків", "Пе коптьор", "Під мінаретами". Ми свідомо упускаємо аналіз уживання автором народної мови в повісті "Тіні забутих предків", оскільки мову цього твору вже неодноразово досліджено, а детальніше зупинимось на тому, яку функцію та стилістичне забарвлення відіграє народна мова в творах "Пе коптьор", "Під мінаретами".

У 90-х роках ХІХ століття автор виробив власну манеру письма, знаходить свої форми і художні засоби для зображення нових життєвих явищ. Письменник торкається соціальних, морально-етичних і філософських проблем. В оповіданні "Пе коптьор" реалістично змальовано народне життя, звучить гумористична нота у стосунках молодих людей. У самій назві твору вже криється загадка, про яку читач довідається лише по прочитанні оповідання. Сам по собі вираз *на піч (пе коптьор)* нічого не каже, його значення розкривається в кінці твору, коли вирішується доля дівчини. Оскільки події твору "Пе коптьор" і "Під мінаретами" відбуваються у молдавському й татарському поселеннях, то і персонажі, все оточення просякнуто національним колоритом. Етнографізм твору у всьому: назвах одягу: *галанці, манта*; стравах: *колак, мамалига*; побутових речач: *фонтина, куфа, джок, каса, коптьор, біне*; мові автора і в діалогах. Оповідання "Пе коптьор" пройнято гумористичним настроєм, про це каже вираз *смалив до неї халявки*; розмова Йона й Гашіци: *губенята даси?* Автору вдалося передати етнографізм твору в основному в діалогах, вставками реплік молдавською мовою: *Нунте ші Буковіна; Ла богат мержі ші драку ну колак, да ла сарак ніш бой ту траг.*

В оповіданні "Під мінаретами" йдеться про національно-культурний визвольний рух кримсько-татарського народу. І хоч це оповідання написано 1904 року, належить до творів третього періоду творчості, все ж ми не можемо залишити його поза увагою. В ньому зображено два протилежні табори: мулли, дервіші, які стоять на боці релігії і патріархальних звичаїв, і гурток молоді – Рустем та його друзі, що завзято борються проти національної обмеженості. У них підкреслюється потяг до освіти, європейської культури. Оповідання "Під мінаретами" ніби продовжувало розпочату в творі "У грішний світ" тему визволення людини. Коцюбинський, змальовуючи засилля ісламу в духовному житті татар, підводив читача до думки про шкідливість для людини забобонів і передсудів, у якій би формі вони не підносилися. Яскравого етнографічного колориту у творі додають розмаїття назв головних уборів: *фез, чалма, тахе, тюрбан*, а лексикони *шуткував, базграніна (невміла писанина), кривульки* у мові персонажів відіграють стилістичну й експресивну роль, їх треба розуміти у контексті самого твору. *Базграніна і кривульки* – це не зовсім вправно виведені букви Мір'єм, котра вчиться писати наперекір забороні батька. Самі по собі ці слова виражають негативне ставлення, але в даній ситуації читач прихильно ставиться до того, як старанно дівчина вчиться писати, тягнеться до науки.

За сучасними орфографічними нормами постфікс *ся* пишеться разом із дієсловом. М. Коцюбинський пише цей постфікс окремо від дієслова і завжди у постпозиції: "Покохалися ми – побрати б *ся*, одружити б *ся*, та ба!" [4, с. 147]; "Хотіло б *ся* пожити ще, надивитися на божу красу" [4, с. 184]; "Бодай би *ся* стік один з другим" [4, с. 253]. Але цей постфікс письменник пише окремо лише у тому випадку, якщо між ним і дієсловом стоїть частка *б, би*.

У непрямих відмінках займенників третьої особи після прийменників з'являється приставний звук [н]. Письменник уживає цей займенник без [н]: "І уявилась Хариті вижата нива, а на *їй* стоять полукіпки і блищать проти сонця, як золоті" [4, с. 35]; "Оден з *їх*, одягнений в широкі сині шаровари на молдаванський капаран, мав не більш, як двадцять п'ять літ" [4, с. 144]. У числівнику *оден* порушено фонетичну норму і вжито це слово на народний манер. Цей числівник зустрічається в різних оповіданнях кілька разів. Також автор уживає усічені форми службових частин *но, йно*: "... над тими щоглами, незліченними, що *но* мріють вершечками в імлістій блакиті" [4, с. 144]; "... то на далекі обриси степу, що *йно* мріє крізь синю імпу" [4, с. 182].

В оповіданні "Помстився" М. Коцюбинський показав картину з життя молдаванських заробітчан, бурлак. Життя персонажів не склалося через нещасне кохання.

За допомогою народних виразів, які автор ужив, твору надано колоритного етнографізму, розкриваються характери персонажів та їх індивідуальні риси. Номінативну функцію виконують іменники на позначення людей за родом занять: *мокан, матула, матульняк*, елементів одягу: *капаран, качула*. Дієслово *дякувати* автор ужив у майбутньому часі з префіксом *з*, що не властиво сучасним правописним нормам: "Приїзди, Свириде, в гості: прийму тебе у власній господі так, що й не *здякуєшся!*.." [4, с. 146].

Оповідання "Посол від чорного царя" та "Відьма" крізь призму століття носять жартівливий характер. Ніколи не бачивши фотоапарат, люди його порівнюють із темною потойбічною силою, а тих, у кого він є, називають послом від чорного царя; в оповіданні "Відьма" люди навіть серед односельців виявили відьму, як їм здалося. Розкрити затурканість і темноту сільських людей автору вдалося, використавши народний вираз *бодай би ся стік один з другим* та лексикони *звонпив (впав духом, знітився), спіпаки (очі), стригойка, скопала (смикала), варувалися (не рішались, соромилися)*.

Отже, народна мова у творах Михайла Коцюбинського представлена фонетично, лексично, фразеологічно й морфологічно. Найчастіше автор уживає народні лексичні одиниці, і це природно адже лексика виконує різні функції, а саме: номінативну, емоційну, емоційно-оцінну – експресивну, жартівливу. Саме це ми й спостерігаємо у малій прозі М. Коцюбинського, але не у всіх оповіданнях. Це зумовлено насамперед тематикою творів, також автор тонко відчував, де доцільно вжити те чи інше народне слово або вираз.

Література

1. Bartminski J. O języku folkloru / J. Bartminski. – Warszawa–Krakow–Gdansk : Wydawnictwo Polskiej Akademii Nauk, 1973. – 286 S.
2. Дяченко С. "Тіні забутих предків" М. Коцюбинського – дума про добро і зло, любов і ненависть : урок-диспут / С. Дяченко // Українська література в загальноосвітній школі. – 2003. – № 4. – С. 16–20.
3. Жилко Ф. Т. Проблема діалектизмів в українській літературній мові доби імперіалізму (кінець XIX і початок XX століття) / Ф. Т. Жилко // Наукові записки Київського державного педінституту. – Т. VII. – Філологічна серія, № 2. – К., 1948. – С. 15–23.
4. Коцюбинський М. М. Твори : в 2 т. / М. М. Коцюбинський ; упоряд. і приміт. М. С. Грицюти ; вступ. ст. Н. Л. Калениченко. – К. : Наук. думка, 1988.
Т. 1: Повісті та оповідання (1884–1906) / ред. тому М. Т. Яценко. – 584 с. : портр.
5. Масальський В. І. Мова і стиль творів М. Коцюбинського / В. І. Масальський. – К., 1951. – 48 с.
6. Оссоветацкий И. А. Диалектная лексика в произведениях советской художественной литературы 50–60-х годов / И. А. Оссоветацкий // Вопросы языка современной русской литературы. – М. : Наука, 1971. – С. 301–385.
7. Українська діалектна лексика : зб. наук. праць. – К. : Наукова думка, 1987. – 268 с.

УДК 81'373

ТВОРИ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО ЯК ДЖЕРЕЛО СЛОВНИКА "ОДВІЧНІ СЛОВА УКРАЇНСЬКОЇ КУЛЬТУРИ"

Мех Н. О.

У статті подано фрагменти лексикону "Одвічні слова української культури (літературна мова кін. XVIII – поч. XXI ст.)", зокрема твори Михайла Коцюбинського. Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, одвічних слів в історичному та семантико-стилістичному аспектах.

Ключові слова: базовий культурний концепт, одвічні слова української культури, твори Михайла Коцюбинського.

В статье представлены фрагменты словаря "Извечные слова украинской культуры", в частности произведения Михаила Коцюбинского. Словарь посвящен лексикографической обработке базовых культурных концептов, извечных слов в историческом и семантико-стилистическом аспектах.

Ключевые слова: базовый культурный концепт, извечные слова украинской культуры, произведения Михаила Коцюбинского.

The article presents the dictionary "Eternal words Ukrainian culture", particularly works by Michael Kotsyubynsky. The dictionary is dedicated lexicographical processing of basic cultural concepts, eternal words in the historical and semantic stylistic aspects.

Key words: basic cultural concept, Eternal words Ukrainian culture, works by Michael Kotsyubynsky.

Художню спадщину Михайла Коцюбинського відносимо до золотої скарбниці нашої культури і можемо погодитися з твердженням багатьох науковців про те, що значення його мовомислення важко переоцінити для дослідницьких робіт не лише в царині мовознавства. Мовотворчість Михайла Коцюбинського посідає помітне місце в історії літературної мови та є непересічним культурним продуктом своєї епохи.

Історія літературної мови найтісніше пов'язана з національною культурою. Набуті знання про мову в позалінгвістичних галузях впливають на дослідження власне лінгвальних явищ; стають помітнішими активні інтегративно-диференційні процеси в лінгвістиці й культурі.

Культурологічне вивчення мови передбачає аналіз мовних фактів, які виявляють національно-культурну специфіку комунікації. Увагу лінгвістів привертають передусім лінгвокультурологічно вартісні одиниці, наскрізні концепти, константи, *одвічні слова*, які акумулюють ментальність народу, відбивають специфіку колективної свідомості.

Словник "Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)" належить до ідіографічних словників побудованих за принципом "від ідеї до слова". Як відомо, серед цієї групи лексиконів немає двох подібних, тобто таких, внутрішня будова яких була б однаковою.

Словник присвячений лексикографічному опрацюванню базових культурних концептів, *одвічних слів* в історичному та семантико-стилістичному аспектах – це поєднання та перехрещення трьох площин: стилістичної (тексти різноманітної жанрово-стилістичної природи), семантичної (вивчення механізмів смислової трансформації лексичних одиниць, вивчення смислових нюансів слова в різних контекстах) та історичної (тексти різних часових зрізів).

Актуальність нашого дослідження зумовлена науково-освітніми потребами утвердження погляду на історію літературної мови та її стилів як феноменів, що тісно пов'язані з філософією культури, розвитком національної свідомості. Розширення джерельної бази дослідження і використання методу моделювання базових концептів української культури у текстах художнього, наукового та релігійного стилів літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст. дасть змогу обґрунтувати поняття міжкуль-

турної комунікації, яка, зокрема, мотивує історичну змінність літературної мови. Створення спеціальних словників для пошуку слів за змістом, слів – понять є соціальним запитом, потребою всіх, хто причетний до української літератури, історії, культури.

Зроблено немало в царині української лексикографії, яка має славетну історію (від Лаврентія Зизанія та Памви Беринди), традиції та перспективи. Проте ми ще не маємо таких словників, як "Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования" Ю. С. Степанова (предметом якого є концепти "русской культуры" як частини загальноєвропейської) [3], "Словарь индоевропейский социальных терминов" Эмиля Бенвеніста [1] та інших словників, які належать до типу "ідеографічних", або "аналітичних", "синтетичних" словників, що відігравали б вельми важливу роль у духовній культурі нашого народу.

Метою словника "Одвічні слова української культури" було представити наукові, релігійні та художні тексти літературної мови кінця XVIII – початку XXI ст. як фрагменти культури різних часових зрізів із залученням фрагментів міждисциплінарного знання; обґрунтувати реєстр *одвічних слів*, лексичних одиниць особливо важливих для українського мовного простору, базових концептів української культури, показати їх слововживання у діячості та синхронії, відповідно до історичної змінності й сучасного стану мовної свідомості та відобразити характер спостережених у текстах процесів, тенденцій в лексикографічній праці.

Джерельна база лексикону: наукові праці (Г. С. Сковороди, О. О. Потебні, М. С. Грушевського, В. І. Вернадського, філософські, наукознавчі, літературознавчі та історичні тексти другої половини XX – початку XXI ст.); релігійні (тексти Біблії, богословські енциклопедичні джерела, проповіді) та художні тексти (Г. С. Сковороди, Т. Г. Шевченка, І. Я. Франка, Лесі Українки, М. Т. Рильського, М. П. Стельмаха, Ліни Костенко та ін.). Українські лексикографічні праці XVIII – початку XXI ст.

Словник "Одвічні слова української культури (літературна мова кін. XVIII – поч. XXI ст.)" містить особливо важливі, найпоширеніші лексичні одиниці, наскрізні концепти української культури.

Змішане впорядкування і за значенням і за алфавітом. Словник має три основні розділи "*Логосвіт*", "*Мікросвіт*" та "*Макросвіт*", у межах яких розміщені словникові статті за алфавітом. У свою чергу розділ "*Макросвіт*" поділено на підрозділи "*природа*" та "*суспільство*".

Коли йдеться про літературну мову того або іншого періоду, то обов'язково робиться акцент на словниках, як на фундаменті знайомства з мовою. Умовно ми поділили кожну словникову статтю на відомості, що містяться у загальномовних лексикографічних джерелах XIX–XX ст. про визначення кожної лексичної одиниці (*одвічного слова*) та її слововживання у хронологічному порядку від текстів к. XVIII до сучасних зразків літературної мови початку XXI ст.

Працюючи над словником "Одвічні слова української культури (літературна мова кін. XVIII – поч. XXI ст.)", ми не могли оминати увагою мовосвіт Михайла Коцюбинського. Адже в контексті історії української літературної мови зануритися у його мовомислення – це поринути у високохудожнє звучання гарячої любові до рідного краю, до людей, до життя. Цінним для нас було подати об'єктивну та показову лінгвістичну інформацію того часового зрізу культури, в якому жив і творив митець.

Функціонування одвічних слів української культури простежуємо в художніх текстах Михайла Коцюбинського. Так, перший розділ словника "Одвічні слова української культури" – розділ "*Логосвіт*" містить відомості про вживання одвічних слів, що пов'язані з духовною сферою, з вірою та моральністю людини. Названий розділ словника охоплює наскрізні поняття релігійної картини світу, абстрактні поняття, що функціонують у літературній мові на різних часових зрізах від кінця XVIII до початку XXI ст. Пропонуємо фрагмент розділу "Логосвіт", у якому фіксується художнє слово Михайла Коцюбинського. Пор.:

БОГ

Бог знає звідки з'являвся на морі човен, перебирав лапками весел, наче мурашка по скатертині, і враз розцвітався білим вітрилом, як з пуп'янка квітка ("Сон");

Боже! побіч живуть люди, брати її, і нидіють у темряві та злиднях, коли вона збиткується працею рук їх! Чи ж після сього можна назвати себе людиною? Чи ж після сього можна добачати в собі образ божий?.. ("Хо")

БОГОРОДИЦЯ

"**Матінко божа**, не суди сина, суди нужду людську... "
("Що записано в книгу життя")

ВІРА

І Хо стривається очима з худою, мізерною людиною і не витримує того погляду, повного **віри**, повного кохання до своєї країни... ("Хо")

ДУМКА

"Чи скоро ж діждемо гармонії й в людському житті?" – витала надо мною **думка**... ("По-людському");

Правда, кожна нова **думка**, що не згоджувалася з її дотеперішнім світоглядом, викликала цілу бурю в молодій, не зміцнілій ще душі, але мур, що відділяв її від села, валився й відкривав не бидло, а справжніх людей, з людськими інтересами, болями й радощами. ("Хо")

ДУША

Слова, які чула сьогодні, краса, яку здатна відчути тільки багата **душа**, будили в Марті давнє й знайоме. ("Сон")

ЛЮБОВ

Вогнище те – **любов** до своєї країни, до свого народу; світло – то ідея, що дала зміст життю, то свідомість своїх обов'язків, тепло – віра в перевагу добра над злом, правди над кривдою, світла над темрявою... ("Хо")

МУЗИКА

І ось раптом в сій дзвінкій тиші почув він тиху **музику**, яка так довго і невловиме вилась круг його вуха, що навіть справляла муку! ("Тіні забутих предків")

ПІСНЯ

Марічка і сама вміла складати **пісні**. ("Тіні забутих предків")

СЛОВО

Красою **слова**, блиском уяви він опушив Марту, скорив, водив за собою ("Сон")

Лексеми, вміщені у розділі "Логосвіт", мають свою специфіку – їх семантика так, або інакше пов'язана з духовною площиною буття.

Семантика *одвічних* слів, що вміщені у другому розділі "Мікросвіт", пов'язана з людиною, її родинними зв'язками (*баба, дід, батько, мати, дочка, син*), видом діяльності (*вчитель, сіяч, чумак*) тощо. Пор.:

БАБА

Але **баба** лежала вже тихо і спокійно щось говорила до себе, наче крізь сон. ("Що записано в книгу життя")

БАТЬКО

Думав про гріх, про душу, про молитви церковні, християнські звичаї "Шануй **батька** і матір твою..." ("Що записано в книгу життя")

ВЧИТЕЛЬ

Хлопці й налають його, що він наче худобиною їх нарікає, а він нічого, знов до **учителя** в гості... ("По-людському");

І мчитьсЯ Хо до другого села, і мусить уклонитись **учителеві**; бо він сміливо пливе поміж камінням до мети, ні на хвилину не забуваючи своїх обіцянок, своїх обов'язків. ("Хо")

ДИТЯ

Через хату пройшла неначе процесія: попереду гість, за ним батюшка, а за батюшкою ціла низка **дітей** ("На віру");

- Добрий характер має, – додав пан Валер'ян. – Четвертий рік служить... Ми звикли до неї, вона до нас... І **дітей** любить. ("Сміх")

ЖІНКА

- О! Моя Варвара – золота **жінка**... Се наш справжній друг... Спокійна, розсудлива, прихильна ("Сміх");

І поки вітер грав золотом її волосся, а я в її очах дивився на небо й на море разом, ся жінка оповідала своє життя. ("Сон")

МАТИ

Але **мати** зловила, і хоч він плакав, наділа на нього чисту і білу холодну сорочку. Розчесала волосся і вже на порозі за пазуху вклала гарячий пиріг. ("Що записано в книгу життя")

РОДИНА

То байка, що Іван був дев'ятнадцятий в батька, а Анничка двадцята, їхня **родина** була невелика: старині двоє та п'ятеро дітей. ("Тіні забутих предків")

ЧОЛОВІК

Рипнули двері. В хату увійшов якийсь **чоловік**.

– Добридень вам, – удався він до Якіма. – Чи не продали б ви, **чоловіче**, тієї ялинки, що росте у вашім садочку? ("Ялинка")

ЧЕРНЕЦЬ

"Чи не в **ченці** часом гадаєш постригатися?" – жартують було.

("По-людському")

Фрагмент третього розділу "Макросвіт", у якому фіксуються наступні контексти Михайла Коцюбинського, пов'язані з природою (*вода, вогонь, поле, сонце, степ, шлях* та ін.) та суспільством (*наука, освіта, музика*), пор.:

ЗЕМЛЯ

Вогка **земля** мліла в гарячому золоті сонячного проміння, вільна від тіней і холодків. ("По-людському")

МОРЕ

Синє **море** хвилювалось і кипіло на березі піною. ("Акварель")

НЕБО

Ах, що там було! Там вітер віє в міжгір'ях, напоєний дроком і полинами, там молодіють кущі, як свіжі дівчата, там сонце бродить поміж камінням, міняючи бистро сум тіней на радість блиску, там бачиш, як море грав вогнями і розмовляє десь в глибині, а далі стелить шовкові поли своєї одежі до самого неба. ("Сон")

СЕЛО

Зате за **селом**, у далекій перспективі, одкривався чарівний світ. ("Акварель")

СОНЦЕ

Сонце стояло серед неба і страшенне пекло ("На віру");

Розсипалось **сонце** пилом квіток, легким ходом ідуть по царинках нявки, а під ногами у них зеленіє перша трава. ("Тіні забутих предків")

Наведені вище лексеми є наскрізними культурними концептами, що увійшли до словника "Одвічні слова української культури (літературна мова кінця XVIII – початку XXI ст.)". Користуючись скарбами художньої спадщини Михайла Коцюбинського ми подаємо приклади функціонування названих концептів у текстах, збагачуючи та вияслюючи тим самим словниковий матеріал. Адже, як зауважує О. О. Потєбня: "Сила людської думки не в тому, що слово викликає в свідомості попередні сприйняття (це можливо і без слів), а в тому, як саме воно примушує

людину користуватися скарбами свого минулого" [2]. А мовотворчість Михайла Коцюбинського була і залишається для нас нетлінним культурним скарбом.

Література

1. Бенвенист Э. Словарь индоевропейских социальных терминов / Э. Бенвенист. – М., 1995. – 456 с.
2. Потебня А. А. Мысль и язык / А. А. Потебня. – Харьков, 1892. – 288 с.
3. Степанов Ю. С. Константы. Словарь русской культуры. Опыт исследования / Ю. С. Степанов. – М. : Школа "Языка русской культуры", 1997. – 824 с.

УДК 811.161.2'373.421

**СПІВВІДНОШЕННЯ СИНОНІМІЧНОЇ ПАРАДИГМИ В ХУДОЖНІЙ
ТВОРЧОСТІ І В СЛОВНИКУ СИНОНІМІВ (ЗА МАТЕРІАЛАМИ ПРАЦІ
Л. С. ПАЛАМАРЧУКА "ЛЕКСИЧНА СИНОНІМІКА ХУДОЖНІХ ТВОРІВ
М. М. КОЦЮБИНСЬКОГО" ТА СЛОВНИКІВ СИНОНІМІВ)**

Самойлова І. А.

Вивчення лексичних особливостей художніх творів М. М. Коцюбинського нараховує більше ніж півстоліття. Такі розвідки поглиблюють відомості і дають змогу отримати цілісне уявлення про завдання, які ставили перед собою попередні дослідники, та їх розв'язання. До таких праць належить і монографія Л. С. Паламарчука, опублікована 1957 р. Л. С. Паламарчук на підставі аналізу лексичного складу низки художніх творів М. Коцюбинського вибудував і докладно розглянув дієслівні, іменникові, прикметникові, прислівникові синонімічні ряди. Для порівняння структури синонімічного ряду на підставі лексичного складу творів М. Коцюбинського у статті наведено синонімічні ряди з такою самою домінантою зі словників синонімів, до яких залучено здебільшого загальноживану лексику.

Ключові слова: лінгвостилістика, лексика художнього твору, синонім, синонімічний словник, синонімічний ряд, контекстуальний синонім, М. М. Коцюбинський.

Изучение лексических особенностей художественных произведений М. М. Коцюбинского насчитывает более чем полувековой период. Такие работы углубляют знания и дают возможность получить целостное представление о задачах, которые ставили перед собой предыдущие исследователи, и об их решении. К таким работам относится и монография Л. С. Паламарчука, опубликованная в 1957 г. Л. С. Паламарчук на основании анализа лексического состава ряда художественных произведений М. Коцюбинского выстроил и детально рассмотрел синонимические ряды глаголов, существительных, прилагательных и наречий. Для сравнения структуры синонимического ряда на основании лексического состава произведений М. Коцюбинского в статье приведены синонимические ряды с такой же доминантой из словарей синонимов, содержащих в основном общеупотребительную лексику.

Ключевые слова: лингвостилитика, лексика художественного произведения, синоним, синонимический словарь, синонимический ряд, контекстуальный синоним, М. М. Коцюбинский.

Research on lexical features of fiction works by M. Kotsyubynsky has been conducted for over half a century. Such works depict achievements of a certain period in the history of analysis of the writer skills in the framework of language stylistics approach. They extend our knowledge and enable us to have a comprehensive picture of objectives set by previous researchers and their techniques. One of such works is a monograph by L. Palamarchuk published in 1957. Based on analysis of vocabulary used on a number of stories and novels by M. Kotsyubynsky, L. Palamarchuk composed and closely examined synonymic rows of verbs, nouns, adjectives, and adverbs. Moreover, the article presents the author's observations about writer's manuscripts where you can see numerous changes of words with close meaning made by the writer. The vocabulary from works of fiction by Kotsyubynsky has been confronted with the synonymic rows with the same dominant component from the dictionary of synonyms that mostly contains common vocabulary.

Key words: language stylistics, fiction work vocabulary, synonym, dictionary of synonyms, synonymic row, contextual synonym, M. Kotsyubynsky.

Упродовж останніх десятиріч мовній творчості М. М. Коцюбинського (предметами дослідження були лексикон, метафоричні конструкції, порівняльні конструкції, конотативні особливості, прикладки, етикетні формули в епістолярії тощо) присвятили свої розвідки Н. І. Бойко, Л. В. Бублейник, А. М. Варинська, В. І. Стате-

єва, Є. М. Антонюк, І. М. Бабій, В. М. Бережняк, Н. В. Булега, Е. С. Ветрова, Г. Д. Горюк, С. В. Івашина, М. А. Ілляшенко, О. В. Кардашук, О. В. Ляшенко, А. О. Найрулін, Ю. М. Новикова, В. М. Пащенко, Е. Рамазанова, А. Ю. Скачков, О. П. Сослюк, С. В. Форманова, І. Б. Шепетюк та ін. Однак історія вивчення індивідуальної манери письма М. М. Коцюбинського нараховує не одне десятиліття. Так, ще в 50–60-ті роки минулого століття опубліковано окремими виданнями праці К. П. Дорошенко "Мова і стиль повісті "Фата моргана" М. Коцюбинського" (1951), І. К. Білодіда "Курс історії української літературної мови. Випуск XI. Мова творів М. Коцюбинського. Посібник для студентів-заочників педагогічних інститутів" (1956), Л. С. Паламарчука "Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського" (1957), В. І. Масальського "Мова і стиль творів М. Коцюбинського" (1965). Із докладнішим списком праць про мову творів М. М. Коцюбинського, опублікованих у ХХ ст., можна ознайомитися, зокрема, у книжці С. П. Бевзенка "Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови" [1, с. 208, 210]. Такі й подібні праці мають цінність у поглибленні відомостей про вивчення індивідуального мовного стилю письменника, вони є надбанням певного періоду історії лінгвостилістичних досліджень. Звернення до таких праць забезпечує взаємозв'язок між різночасовими дослідженнями, дає змогу отримати цілісне уявлення про шляхи, методи, завдання, які ставили перед собою попередні дослідники, про сам опис мовно-виражальних засобів, використаних письменником.

Об'єктом дослідження в пропонованій статті є монографія доктора філологічних наук, професора Л. С. Паламарчука "Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського", опублікована на підставі захищеної свого часу однойменної кандидатської дисертації. Принагідно зауважимо, що професор був членом редакційної колегії академічного "Словника синонімів української мови" у 2 т., що вийшов друком 1999–2000 рр.

Мета статті – розглянути побудову синонімічних рядів, яку запропонував Л. С. Паламарчук на підставі вивчення словника мови творів М. Коцюбинського, а також порівняти їх з фіксованими рядами в синонімічних словниках.

Згідно із визначенням, поданим в енциклопедії "Українська мова", синоніми – це слова (переважно однієї частини мови) або їхні окремі значення, а також стійкі словосполучення, афікси, словотвірні типи, граматичні форми, зокрема синтаксичні конструкції, що при повній чи частковій формальній відмінності мають тотожні або майже тотожні значення (з можливими відмінностями в стилістичних і граматичних характеристиках та сполучуваності) [12, с. 607].

Синоніміка в мові повісті М. Коцюбинського "Fata morgana" була предметом розгляду в дослідженнях К. П. Дорошенко, Н. І. Бойко.

К. П. Дорошенко, вивчивши лексичний склад повісті, виокремила й проаналізувала одні з найбільших і найрізноманітніших, на думку дослідниці, синонімічних рядів на позначення поняття "іти" / "ходити" / "приходити": *прямувати, блукати, сунути, тягтися, мчати, метнутися, поспішатися, розкотитися, вештатися, пропхатися, походити, походжати, захибати, човгаати, увіплятися, заскочити, податися* [6, с. 24–26]; на позначення поняття "говорити" / "казати": *розмовляти, гомоніти, цідити, плескати, рипіти, бурчати, свистіти, дзвеніти, гримати, шипіти, бренькнути, бриніти* [6, с. 26–27]; на позначення поняття "бачити" / "дивитися": *побачити, глянути, виглядати, роздивлятися, зирнути, світити, засвітити, блискати* [6, с. 30–31]. Дослідниця відзначила також дієслівні синонімічні гнізда "бити", "мріяти" / "думати", "сміятися" / "глузувати", "лаяти" / "клясти", "істи" / "годувати". К. П. Дорошенко до лексичних синонімів у дієслівних гніздах долучила метафоричні, фразеологічні вислови: до гнізда "говорити" / "казати" – *мова стелилась, пливають голоси, стелився гомін, кинути слово*; до гнізда "бачити" / "дивитися" – *витріщити очі, водити очима, стежити очима, підняла очі, встромив очі, шукала очима*. Зауважимо, що тут і далі наводимо синоніми, належні до одного синонімічного ряду, в різній видовій формі, як їх аналізували дослідники, і дієслова як у вихідній формі, так і в особовій формі, як їх подавали дослідники у своїх розвідках.

Н. І. Бойко, розглянувши лексику повісті "Fata morgana", окреслила й схарактеризувала на прикладах текстових фрагментів чотири синонімічні фігури: стилістичну фігуру парного вживання синонімів, стилістичну фігуру ампліфікованого вживання синонімів, стилістичну фігуру градаційного вживання синонімів, стилістичну фігуру метафоризованого вживання синонімів [2, с. 85–86].

Л. С. Паламарчук, добираючи фактичний матеріал – синоніми, проаналізував мову близько 45 творів (оповідань, новел, повістей, казок) М. М. Коцюбинського. Також, вивчивши рукописну спадщину письменника, виклав низку спостережень про те, як автор, редагуючи раніше написані тексти, вдавався до синонімічних заміни.

Так, Л. С. Паламарчук писав, що "ознайомлення з автографами Коцюбинського, уважне вивчення насамперед виправлень лексико-стилістичного порядку <...> переконує нас у тому, що письменник постійно дбав про те, щоб мова його творів була простою, точною, ясною. <...> Якщо в автографах ранніх творів кількість виправлень незначна, <...> то в рукописах пізніших творів уже зустрічаємо цілі сторінки з численними виправленнями різноманітного характеру. <...> Найчастіше Коцюбинський вдається до заміни невиразних з погляду смислу чи емоції слів їх експресивними синонімічними паралелями" [9, с. 74]. Учений розподілив виправлення на вісім груп: 1) заміна слів точнішими за смислом у певному контексті синонімами (*темнота* → на *темрява*, *помахувати* → *похитувати*, *невеселий* → *лихий*, *навкруги* → *довкола*); 2) заміна стилістично нейтральних слів синонімами з виразним емоційним забарвленням (*іти* → *поплентатися*, *виднітися* → *мріти*, *лежати* → *валятися*); 3) заміна діалектних і розмовно-просторічних слів синонімами літературної мови (*очуняти* → *одужати*, *врадуватися* → *зрадіти*, *запасся* → *утіха*); 4) заміна слів літературної мови діалектними й просторічними (*зрозуміти* → *розчовпати*, *черепашка* → *шкаралуца*); 5) заміна абстрактних слів конкретнішими, експресивними словами (*вести розмову* → *гомоніти*, *історія* → *пригода*); 6) заміна іншомовних слів (чи й зовсім їх вилучення) відповідниками рідної мови (*екзамен* → *іспит*, *галюцинація* → *привид*, *апетит* → *охота до їжі*); 7) виправлення з метою урізноманітнити контекст (*вкотитися і покотитися* → *впірнути і покотитися*, *запорошити порохом* → *запорошити пилом*; *у чистій хаті, в чистій одежі* → *у прибраній хаті, в чистій одежі*); 8) виправлення з метою стилістичного вирівнювання фрази, усунення мовних недоглядів (*окутані місячним світлом* → *окутані місячним сяйвом*, *налляти вулицю співом* → *сповнити вулицю співом*).

У Вступі до своєї праці Леонід Сидорович звертав увагу на те, що слово може мати, крім відомих значень, ще одно чи кілька потенційних значень, які виявляються лише в конкретних умовах фразового оточення цього слова. Тому завжди слід розрізняти слово в контексті і слово ізольоване, взяте окремо від інших [9, с. 5]. Спираючись на це положення, Л. С. Паламарчук виводив синонімічні ряди, враховуючи не лише, за його висловом, "постійно синонімічні слова, а й слова текстуально-синонімічні", співвідносність яких зумовлювалася вживанням у контексті художнього твору [9, с. 6].

Зібраний лексичний матеріал згрупований за морфологічними категоріями і представлений у розділах "Дієслівна синоніміка", "Синоніміка іменників", "Синоніміка прикметників і прислівників".

З-поміж іменникових синонімів учений зосередив увагу на словах на позначення різних частин тіла людини (*обличчя, вид, лице, личенько, пика, морда, твар; очі, баньки, сліпаки; живіт, черево; лоб, чоло; губи, уста; груди, перса; волосся, волос, чуприна, чуб, коси, патли*), на позначення душевного стану людини, переживань тощо (*сум, смуток, туга, журба, жура, нудьга, тусок; бажання, охота, хіть, жадоба, жадання, жага (згага); надія, сподівання, сподіванка; інтерес, цікавість; мука, страждання; ляк, страх, жак; злоба, злість, гнів, лють, лютість*), на позначення природного явища – сніжної бурі (*хуртовина, завірюха, хуга, віхола*), на позначення спідньої одежі (*шмаття, хустя, шуплаття*), на словах – назвах тварин, птахів (*собака, пес; чорногуз, бусол; кінь, коник, коняка, шкапа, шкапина; худоба, товар, скотина, маржина, маржинка, худібка*).

Стосовно досить великої кількості інших іменникових синонімів Л. С. Паламарчук наголосив, що вони не мали відчутної різниці в стилістичному забарвленні і тому не потребували спеціального коментування [9, с. 49].

З-поміж прикметникових синонімів розглянуто гнізда на позначення засмаги людини (*засмалений, смаглий, запечений, бронзовий, спижовий*), на позначення ступеня швидкості в русі (*прудкий, бистрий, жвавий*), на позначення повноти тіла людини (*гладкий, повний, товстий, огрядний, важкий, солідний*), на позначення великих розмірів, величини (*здоровий, здоровенний, величезний, великий, велетенський, потужний, могутній*), на позначення простору, що не має видимого кінця,

краю, межі (*безконечний, безкрай, безбережний*), на позначення нерозсудливості (*скажений, шалений, навіжений, божевільний*), на позначення гніву чи роздратованості людини (*лихий, сердитий, злий, роз'юшений, роздратований, гнівний, гнівливий, лютий, розлючений, ворожий*), на позначення стану здоров'я (*хворий, недужий, слабкий, немічний, кволий*), на позначення почуття суму (*сумний, сумуватий, невеселий, тужливий, журливий*) та деякі інші [9, с. 60–61]. Як характерне джерело прикметникових синонімічних рядів дослідник розглядав ампліфікацію.

Серед прислівникових синонімів Л. С. Паламарчук зосередив увагу на найуживаніших письменником групах: на позначення ступеня важкості чогось або в чомусь (*нелегко, тяжко, важко, трудно*), для вияву вищого ступеня ознаки (*дуже, занадто, незвичайно, надзвичайно, страшенно, особливо, сильно, несказанно, тяжко, страх, вельми*), на позначення ступеня швидкості в дії (*хутко, хутенько, швидко, поспішно, нашвидку, спішно, квалливо, сквалпно, прудко, жваво, бистро, шпарко, прожогом*), на позначення безшумного руху (*тихо, беззвучно, нечутно, безшелесно, потиху*), на позначення уповільненого руху (*тихо, поволі, звільна, ліниво, мляво*), на позначення місця чи спрямування (*навколо, довкола, навкруги, кругом*), для вияву марності дії (*дурно, даремне, надаремне, надаремно, марне, марно*), для вияву доброзичливості (*прихильно, привітно, приязно, ласкаво, лагідно, тепло*), прислівники, що вживаються з дієсловами сприймання (*пильно, уважно, напружено*). Також Л. С. Паламарчук навіть прислівникові пари, які, на думку дослідника, М. Коцюбинський використав переважно для урізноманітнення контексту [9, с. 70]. Л. С. Паламарчук звернув увагу і на ампліфікаційні ряди прислівників, зауваживши, що таких широких ампліфікаційних рядів, як прикметникові, серед прислівників у творах не виявлено [9, с. 71].

Вивчивши лексику художніх творів М. Коцюбинського, учений дійшов висновку, що найширші і найрізноманітніші синонімічні ряди становлять дієслова. Л. С. Паламарчук докладно проаналізував синоніми на позначення поняття "думати" / "подумати" (*мислити, міркувати, прикидати, мудрувати, розважити, розважати, гадати, марити, промайнула думка, просковзнуло в голові, вдарила думка, шибала думка, снував думки, на думку не спадало, розумом розкинути, ламати голову*), на позначення поняття "дивитися" / "подивитися" (*глянути, споглядати, зиркати, зорити, стежити, слідити (слідкувати, стежити, обвести, скинути і т. ін.) очима (оком), здійсмати (зняти, підняти, зводити і т. ін.) очі*), на позначення плачу людини (*плакати, ридати, голосити, ревіти, пицати, хлипати, квилити, пхінкати, закричати, зарепетувати, тужити, розбегатися*), на позначення почуття гніву, роздратування (*сердитися, пирскати, червоніти, дратуватися, гніватися, лютувати, обуритися, позеленіти, кипіти злістю, зуби зціпити, затруситися од люті*). Учений окреслив синонімічне гніздо на позначення процесу руху "іти" / "ходити", до якого зарахував 31 дієслово та образні вислови.

Вибудовуючи синонімічні ряди, Л. С. Паламарчук обов'язково брав до уваги дієслівно-іменникові сполучення, метафоричні, фразеологічні вислови, які поряд із лексичними синонімами мають спільну ознаку, наближені за предметно-поняттєвою віднесеністю до домінанти синонімічного ряду.

Як приклад різнорівневої синонімічної парадигми із синонімами різного стилістичного забарвлення наведемо розгляд Л. С. Паламарчуком гнізда на позначення акту мовлення, де центральним словом, домінантою, виступає дієслово *говорити*. Слово *казати* (видова пара *казати*), також стилістично нейтральне, як і *говорити*, письменник найчастіше вживає тоді, коли, як пише вчений, передає коротке висловлення чи повідомлення. Синонім *промовити* М. Коцюбинський використовує для підкреслення обмеженості акту мовлення, *розмовляти* – для вираження акту говоріння між двома або більше особами, в такому самому значенні вживано розмовно-народне слово *балакати*, дієслово *бесідувати* (чи вислів *вести бесіду*) – для підкреслення дружньої розмови, *гомоніти* – для підкреслення розмови, що сприймається як суміш голосів та шумів, *шуміти* – для підкреслення невиразності розмови, *оповідати* – для передавання спокійної мови, власне розповіді, розрахованої на слухача, близьким за значенням до слів *оповідати* й *говорити* є метафоричний вислів *йшли розмови*, стилістично забарвлені синоніми *плести* (видова пара *наплести*) – для підкреслення чогось неправдоподібного або несерйозного в

розповіді, *верзти* – для передавання недоладної й безглуздої розповіді, *плескати* – для підкреслення неправдоподібності чи наклепу в змісті розповіді.

Для передавання акту мовлення незрозумілою, чужою мовою М. Коцюбинський вживає розмовні дієслова *загалакати*, *погергати*, *белькотати* (*забелькотати*), для передавання швидкої, тонально одноманітної мови – *жебоніти*, для передавання швидкої, різкої й докучливої мови – *торохтіти* (*заторохтіти*), для передавання швидкої, поспішної мови – *дроботіти* (*задроботіти*), для передавання швидкої й безугавної мови дитини – *щебетати*, для підкреслення невиразності мови й невдоволення чи роздратування мовця – *мимрити*, *бубоніти*, *бурчати*, для підкреслення невиразності старечої мови – *шамкати*, для оцінної характеристики мови персонажа, яку дає інший персонаж, – *нявчати*, для передавання мови із схлипуванням – *хлипати*, для передавання акту говоріння хрипким голосом – *хрипіти* (*прохрипіти*), для передавання мови з басовим тембром – *басити* (*пробасити*), для підкреслення радісно-схвильованої мови – *дзвеніти*, для підкреслення роздратовано-ворожого чи нервового тону, зневажливої вимови – *цідити*, *цідити крізь зуби*, для підкреслення уїдливо-іронічного тону – *шипіти*, для підкреслення різкої й уривчастої мови, пройнятої ненавистю, – *свистіти*, *клекотати*. Яскравою експресією позначені дієслова-синоніми *відрізати*, *одрубати* – для підкреслення короткого й різкого за змістом висловлення, *випалити* – для підкреслення несподіваного й швидкого акту мовлення.

Л. С. Паламарчук до синонімічної парадигми на позначення акту мовлення долучає словосполучення та метафоричні вислови, наводячи відповідно ширші контексти з художніх творів: *гаптувала словами хитрі мережки*, *викидав з себе, в його зірвалось*, *блиснув зубами*, *скрипів голосок*. Учений наголосив на тому, що цими прикладами не вичерпуються зразки майстерності М. Коцюбинського у відтворенні акту мовлення [9, с. 18].

Отже, Л. С. Паламарчук окреслив на позначення акту мовлення дієслівний ряд, який нараховує 35 лексичних синонімів і низку дієслівно-іменникових словосполучень та образних висловів.

Порівняймо синонімічну парадигму з домінантою *говорити* з тими синонімічними рядами, які наведені в синонімічних словниках.

У "Словнику синонімів української мови" в 2 т. синонімічний ряд з домінантою *говорити* зафіксовано у складі також 35 синонімів: *говорити* (передавати словами думки, почуття тощо, повідомляти про щось), *казати*, *промовляти*, *проказувати*, *вимовляти*, *балакати*, *мовити*, *мовляти заст.*, *повідати заст.*, *прорікати поет.*, *ректи заст.*, *поет.*, *баяти фольк.*, *дейкати діал.*; *віщати заст.*, *уроч.* (щось значне, важливе); *гавкати вульг.* (стосовно людини, яку зневажають); *тягти*, *тягнути* (повільно, протяжно); *цідити розм.*, *виціджувати розм.* (неохоче, недбало); *проціджувати розм.* (перев. із сл. к р і з ь у б и – повільно); *карбувати*, *чеканити* (перев. із сл. с л о в о, р е ч е н н я тощо – чітко, роздільно); *рубати розм.* (різко); *гриміти розм.* (голосно басом); *гарчати зневажл.* (сердито, невдоволено); *видавлювати*, *видушувати*, *витискати*, *витискувати* (перев. із сл. і з с е б е – через силу, переборюючи якесь почуття тощо); *хрипіти* (хрипким голосом); *скрипіти розм.* (різким, неприємним голосом); *стогнати* (жалібно, зі стоном); *хлипати розм.* (із схлипуванням); *сичати* (з присвистом, а також здавленим від люті голосом); *шипіти розм.* (вживаючи шиплячі звуки замість свистячих або притишеним, здавленим голосом) [11, с. 348].

П. М. Деркач у "Короткому словникові синонімів української мови" наводить синонімічний ряд із домінантою *говорити* всього із 7 членами, але із посиланням на інші синонімічні ряди на позначення акту мовлення: *говорити* – (*більш конкретно*) *казати*; (*до кого*) *мовити*; (*з ким*) *розмовляти*; (*про всячину*) *розм.* *балакати*, *гомоніти*; *обл[асне]* *гуторити*. Пор. 1) *базікати*; 2) *мимрити* [5, с. 50].

В. С. Ващенко у "Синонімічному словникові-мінімумі української мови" наводить самі слова без будь-яких семантичних або стилістичних уточнень: *говорити*, *казати*, *мовити*, *розмовляти*, *балакати*, *гомоніти*, *мимрити*, *розлагольствувати*, *просторікати*, *базікати*, *верзти*, *верзякати*, *патьякати*, *бевкати*, *бурмотіти*, *мурмотіти*, *бубоніти*, *теревенити*, *баляндасити* [3, с. 17].

Л. М. Полюга у "Словникові синонімів української мови" супроводжує синоніми семантичними й стилістичними коментарями: *говорити* (*передавати словами думки*) *казати*, *промовляти*, (*про різноманітне*) *балакати*, *заст.*: *мовити*, *ректи*,

діал[ектне] подейкувати, *розм.:* (*повільно*) тягти, (*через силу, неохоче*) видавлювати, видушувати, цідити, (*різко, категорично*) рубати, (*хрипло*) хрипіти, (*високим неприємним голосом*) скрипіти, (*зі злобою і присвистом*) сичати, шипіти, (*крізь сльози*) хлипати, *зневажл[иве]* гавкати, гарчати, (*перев. про чужу, не зрозумілу слухачеві мову*) *розм.:* гелґотати, лопотати, цвенькати, шваркотати // вести мову, заводити мову, річ держати, кидати слово, (*знехотя*) цідити крізь зуби, (*щось незначне*) теревені правити [10, с. 63].

Як бачимо, автор до структури синонімічного ряду з 23 лексичних синонімів додав дієслівно-іменникові сполучення й фразеологізми.

С. Караванський, залучивши до роботи над словником як фактичний матеріал поряд із загальноновживаними словами рідковживані й, за висловом автора, "безпідставно занедбані" слова та вислови, новотвори, "слова-пропозиції", подав синонімічний ряд із домінантою *говорити* таким чином:

говорити, казати, мовити, вести річ /мову/, висловлюватися, *жм.* [*жива мова*] дейкати, подейкувати; *ур[очисто]* ректи, глаголати, *г.* [*слово галицького варіанту*] говорити до кого; *зн[еважливо]* цвенькати, обертати язиком; (*на вічу*) держати річ; (*з ким*) балакати, розмовляти; (*між собою*) гомоніти, гуторити; (*забагато*) просторікувати, молоти, мати довгий язик; (*швидко, незрозуміло*) шварґотіти; (*зрубо*) гаркати, рикати; (*неохоче*) кидати /перепихати/ слова (через плече /губу/); (*поволі*) зимувати на кожному слові; (*аби ляпати*) дурно /на вітер/ кидати слова, (*крізь зуби*) цідити; (*у творі*) оповідати, викладати; (*у вироку*) твердити; (*з ппр.* [*попереднім*] сл. совість) віщувати, підказувати; (*з нст.* [*наступним*] сл. що) вказувати, свідчити [7, с. 61].

Оригінальною працею є "Словник українських синонімів" О. С. Вусика. Автор – письменник. Крім художніх творів, довідкових видань, він активно послуговувався записами живої розмовної мови. У структурах синонімічних рядів у його словникові не лише нейтрально стилістичні та стилістично марковані слова, а й різноманітні фразеологічні вислови, приповідки, примовки. Синонімічний ряд з домінантою *говорити* містить 382 слова, розташованих за алфавітом, лише окремі з них супроводжені семантичними та стилістичними ремарками, вказівками на керування, як-от: агусяти (до немовляти), вевекати (про німих), правити (*про що*), роздабарювати (*ірон[ічне]*). Крім того, є надзвичайно велика кількість різноструктурних словосполучень, фразеологізмів, рубрики *Приповідки* та *Звуконаслідувальні розмови* [4, с. 83–86].

Висновки та перспективи подальшого дослідження. Багатство й різноманіття мовно-виражальних засобів, використаних М. М. Коцюбинським у художніх творах, дають ґрунт для дослідників структурувати різнорівневі синонімічні ряди. Л. С. Паламарчук яскраво продемонстрував на докладному семантичному й стилістичному аналізові синонімічного гнізда на позначення акту мовлення, що в синонімічні відношення вступають і власне лексичні синоніми, і різноструктурні словосполучення, і метафоричні вислови, і фразеологізми. Порівняння запропонованого дослідником синонімічного гнізда за матеріалами художніх творів і синонімічної парадигми у словниках синонімів, де зазвичай здебільшого представлено загальноновживану лексику, дає підстави говорити про ступінь стійкості синонімічних відношень між певними членами гнізда. Перспективним видається подальший розгляд синонімічних відношень на матеріалі художньої творчості, взаємодії узуальних синонімів – системно організованих одиниць – з контекстуальними синонімами. Це дає змогу подати ширшу й повнішу картину синонімічних відношень в українській мові. І в подальшому поповнювати синонімічні парадигми, уже зафіксовані в словниках синонімів, новими словами.

Література

1. Бевзенко С. П. Історія українського мовознавства. Історія вивчення української мови : навч. посіб. / С. П. Бевзенко. – К. : Вища школа, 1991. – 231 с.
2. Бойко Н. І. Синонімічні фігури повісті М. М. Коцюбинського "Фата моргана" / Н. І. Бойко // Література та культура Полісся : Літературні регіони Полісся та видатні його представники. – Ніжин : НДПІ, 1991. – Вип. 2 – С. 85–86.
3. Ващенко В. С. Синонімічний словник-мінімум української мови / В. С. Ващенко. – Дніпропетровськ, 1972. – 90 с.
4. Вусик О. С. Словник українських синонімів: понад 1500 синонімічних гнізд / О. С. Вусик. – Дніпропетровськ : Січ, 2000. – 424 с.

5. Деркач П. М. Короткий словник синонімів української мови / П. М. Деркач. – К. : Радянська школа, 1960. – 209 с.
6. Дорошенко К. П. Мова і стиль повісті "Фата моргана" М. Коцюбинського: стенограма лекції / К. П. Дорошенко. – К. : Радянська Україна, 1951. – 48 с.
7. Караванський С. Практичний словник синонімів української мови / С. Караванський. – 3-тє вид., опрацьов. і доповн. – Львів : БаК, 2008. – 512 с.
8. Нечитайло О. І. Синоніми в лексикографії / О. І. Нечитайло. – К. : Наукова думка, 1987. – 132 с.
9. Паламарчук Л. С. Лексична синоніміка художніх творів М. М. Коцюбинського / Л. С. Паламарчук. – К. : Видавництво Академії наук Української РСР, 1957. – 95 с.
10. Полюга Л. М. Словник синонімів української мови / Л. М. Полюга. – К. : Довіра, 2001. – 477 с. – (Словники України).
11. Словник синонімів української мови : в 2 т. / А. А. Бурячок, Г. М. Гнатюк, С. І. Головащук та інші. – К. : Наукова думка, 1999–2000.
12. Тараненко О. О. Синоніми / О. О. Тараненко // Українська мова. енциклопедія / редкол.: В. М. Русанівський, О. О. Тараненко (співголови), М. П. Зяблюк та ін. – 3-тє вид., зі змінами і доп. – К. : Вид-во "Укр. енцикл." ім. М. П. Бажана, 2007. – 856 с.

УДК 81'38

**ТВОРЧИСТЬ МИХАЙЛА КОЦЮБИНСЬКОГО В АСПЕКТІ
ЛІНГВОПРАГМАТИКИ ЖІНОЧОГО ЖУРНАЛУ
(НА МАТЕРІАЛІ ПУБЛІКАЦІЙ У ЖУРНАЛІ "ЖІНКА")**

Мамич М. В.

Стаття присвячена постаті М. Коцюбинського як об'єкта журнальних есе, мовних портретів видатної особи. Проаналізовано публікації про письменника як творчу індивідуальність, особистість в українському жіночому журналі "Жінка" ("Радянська жінка") в контексті лінгвопрагматики цього видання. Відзначено основні мовно-стилістичні особливості жанру біографічного есе.

Ключові слова: журнальна публіцистика, мова жіночого журналу, жанр есе, біографічне есе.

Статья посвящена личности М. Коцюбинского как объекта журнальных эссе, речевых портретов выдающихся индивидуальностей. Проанализированы публикации о писателе как творческой личности в украинском женском журнале "Женщина" ("Советская женщина") в контексте лингвопрагматики этого издания. Подчеркнуты основные стилистические особенности жанра биографического эссе.

Ключевые слова: журнальная публицистика, язык женского журнала, жанр эссе, биографическое эссе.

The article is devoted to personality of M. Kotsyubinsky as an object of magazines essays and of speech portraits of outstanding individuals. Publications about the writer as a creative person in the Ukrainian women's magazine "Woman" ("Soviet Woman") were analyzed in the context of this publication lingvopragmatic. Main stylistic features of the genre of biographical essays were highlighted.

Key words: magazine journalism, women's magazine language, essays genre, biographical essays.

У сучасній журнальній публіцистиці, як відзначають більшість дослідників, найбільш актуальними є жанри статті, інтерв'ю, репортажу, есе, фельстону, шаржу. Загалом наповнення журнального тексту тими чи іншими жанрами зумовлене його тематичним спрямуванням, специфікою читацької аудиторії, яку прагне зацікавити редакція видання. Одним із таких специфічних різновидів є *жіночий журнал*. Дослідники таких видань зауважують, що жіночі журнали – це неоднорідний гіпертекст, кожне з видань, орієнтоване на свою аудиторію, визначає напрямки, які певною мірою обмежують тематичний контент. Як зауважила А. Г. Шиліна, сучасні жіночі журнали України орієнтовані на підтримування іміджу сучасної дівчини, досвідченої жінки, яку цікавлять модні тенденції, методи підтримування здоров'я, на запити жінок-мам, жінок, які шукають роботу, хочуть проводити дозвілля в інтелектуальному середовищі, на жінок, які цікавляться астрологічними прогнозами, жінок, які беруть активну участь у громадсько-політичних об'єднаннях, соціально-економічному житті спільноти [3, с. 10–12].

На противагу таким сучасним жіночим журналам з т. зв. вузькою спеціалізацією, в Україні давно відоме видання "Жінка" (з 1946 до 1990 років – "Радянська жінка"). Особливість його контенту в тому, що цей журнал заснований як громадсько-політичне та літературно-мистецьке видання. Відповідно він поєднує статті про участь і досягнення жінок у господарському, політичному, науковому й культурному житті, містить поради щодо виховання дітей, охорони здоров'я, домашнього побуту, моди тощо. З-поміж різних за жанрово-стильовими формами, мультитематичним наповненням текстів виокремлюються біографічні есе літературно-критичного, історико-культурного змісту.

Як відомо, есе – жанр, що перебуває на перетині літератури, публіцистики та науки. І. Л. Михайлин так репрезентує ці особливості: "Есей (есе) – жанр художньо-

публіцистичної чи науково-популярної творчості, де вільно, не обов'язково вичерпно, але виразно індивідуально трактується подія, явище, проблема чи тема" [1, с. 55]. У науковій літературі можна зустріти різні визначення есе та міркування про цей жанр. Їх об'єднує кілька основних особливостей.

По-перше, есе містить підкреслене вираження індивідуальної позиції автора щодо постаті, особистості, якій присвячується розвідка, намагання висловити філософську узагальнювальну оцінку про людину, про світ і час. Отже, біографічне есе спрямоване на *увиразнення індивідуальних рис* характеру, творчості, завдяки яким певна постать виокремлюється в національній чи світовій культурі.

По-друге, біографічне есе має підкреслити соціокультурні складники, на тлі яких оживає другий план – *образ часу і простору*, в якому сформована індивідуальність.

По-третє, біографічні есе в журнальному виданні стають *витвором мистецтва*, оскільки, готуючи журнальну публікацію до друку, наприклад автори біографічних есе в журналі "Жінка", використовують і додаткове інформаційне навантаження – ілюстрації (портретні, живописні). Разом зі словесним твором вони формують мікроконтент рубрики, сторінки видання.

По-четверте, для підтвердження певних фактів автори есе можуть використовувати автобіографічні відомості, спогади, свідчення, щоденники, записки, тобто елементи мемуаристики, що надають жанру біографічного есе *інтимності*. Велике значення для посилення враження про постать мають такі мовно-естетичні знаки, як афоризми, слова-символи, виразні асоціації.

Як літературні жанри есе поширені проповідь, стаття, щоденник, оповідання, нарис, сповідь, промова, лист.

Основна мета есе загалом та біографічного есе в журнальному виданні зокрема – створити і презентувати читацькій аудиторії художньо-естетичне ціле, дати, поширити знання про особистість, персону.

Готуючи такі публікації, автори-журналісти користуються емпіричними методами – спостереження, опитування, бесіда, інтерв'ю, аналіз документальних матеріалів – для отримання узагальнених висновків та характеристик. Фактично йдеться про застосування методів соціально-історичного дослідження, якщо йдеться про історичну постать, якій буде присвячене біографічне есе. Конкретно-подійний, історичний фактаж поєднується зі словесно-образними характеристиками. У результаті з'являється текст зі своєрідною стилістикою, що полягає в об'єднанні раціонально-поняттєвих та емоційних, оцінних характеристик, у сполученні дійсного, документального та соціального із сповідальним, інтимним. Отже, текст есе має специфічну лінгвопрагматику.

Біографічні есе – популярний персоніфікований жанр журналістики загалом, він завжди орієнтований на доволі широку аудиторію, яку приваблює особистісність, щемливий ліризм, стилізований чи реальний прямий контакт з особистістю. Не усі особистості світової та національної культури й науки однаково цікаві аудиторії. У такому разі від автора статті чи редактора журналу вимагається високий професіоналізм, відчуття читацьких запитів.

У жіночому журналі "Жінка" / "Радянська жінка" жанр біографічного есе доволі поширений. Йдеться про есеїстичні інтерв'ю з відомими діячами, політиками, письменниками, професіоналами, а також про статті, присвячені відомим персонам минулого та сучасності. Серед останніх, як правило, письменники, митці, політичні діячі тощо.

Цьогоріч в Україні відзначають 150-ліття від дня народження Михайла Коцюбинського, а в журналі "Радянська жінка" 1964-го та 1965-го років до столітнього ювілею було представлено постать письменника у двох публікаціях. Одна з них прямо стосується життєдіяльності відомого прозаїка, а друга – нині вже класики кіномистецтва, картині "Тіні забутих предків", що стала подарунком Кіностудії ім. О. Довженка до 100-річчя М. Коцюбинського (див. номер за квітень 1974).

Яким же постає М. Коцюбинський у біографічному есе "Любов, повага, тепла дружба єднали їх" (автор – Ірина Коцюбинська)? Сама назва вже засвідчує щемноліричний регістр статті. Відомо, що за образом письменника закріпився перифраз *сонцеклонник*. Саме з такого оптимістичного слово-образу *сонця* як джерела життя, який підкріплюють асоціативні епітети *ясний, співучий, білий*, починається

есе: *Його співуча, ясна душа так радісно сприймає життя! Ось сонячний промінь, мов золотий парус, то вирунає, то зникає в гущавині зеленого листа. А хмаринка, легка й рожева, мчить по небу. Так і полетів би за нею ген-ген далеко... А тут ось, під кущем, у воگیї, зеленій, соковитій траві розпустилася фіалка. Михайло Михайлович обережно розгортає листя і милується цією скромною квіткою. Йому сьогодні особливо радісно. Сонце світить надзвичайно ласкаво. Хочеться пустувати з дітьми, а то лягти горілиць на муріжок і слухати, як гудуть бджоли в білих пелюстках яблунь. У першому ж абзаці сконцентровано образно-оцінний потенціал епітетів *золотий, зелений*, що підтримують позитивний образ митця. Він безпосередній у побутовій ситуації – ніжний, радісний, люблячий життя, усі його прояви – хмаринки, фіалки, трави, яблуні, сонце, діти...*

Інтимізоване сприйняття довіклля розширює подальший образок, що відзначає не лише здатність замилюватися чимось, але й по-справжньому цінувати, любити. Любити свою дружину – *"свою невтомну, невсипущу подругу життя, яка в цей святковий весняний день порпається в саду біля розкішного куща бульденежу. – Вірусю, спочинь трохи, – просить Михайло Михайлович"*.

Такий ліричний літературно-художній вступ продовжує публіцистична розповідь про дружину письменника – Віру Дейшу. Наскрізними для неї стають лексеми з ряду номінацій суспільного та побутового словника – *друг, дружба, подруга, мати, слухач, критик, діяч, помічник, товариш, вірність: Вірний товариш у житті письменника, прекрасна мати його дітей, помічник в літературній праці, перший слухач і критик його творів, автор статей з питань природознавства, активний громадський діяч – такою була Віра Устимівна, подруга Коцюбинського*.

Ці оцінні кваліфікації поєднуються з культурно-історичними автобіографічними фактами, викладеними за допомогою книжної публіцистичної лексики: *Спільність думок, смаків, прагнень, культурного рівня, громадських навичок, поривань поєднувало подружжя Коцюбинських. Загадав, як вперше побачив на зїзді в Києві у 1894 році цю чудову дівчину, після того, як відбула покарання у Варшавській цитаделі за розповсюдження нелегальної літератури*.

Допомагають підкреслити інтимність образу дружини Коцюбинського й елементи мемуаристики: *"Дякую тобі (слів мало) за те щастя, яке ти мені дала, – пише згодом Коцюбинський своїй дружині... – Ти дала мені багато гарного..., внесла тепло й світло в моє одиноке життя, приязнь щиру, високопробну приязнь, про яку я тільки міг марити"*. Епітетика уривка цілком узгоджена з початком есе. Пор. позитивно оцінні епітети *гарний, щирий, високопробний*. Об'єктивність поетичного сприйняття образу дружини письменника підкреслює й словесний портрет, створений його другом: *"Прекрасне жіноче чоло, темне стрижене волосся до плечей і величезні сині очі, серйозні, що вдивляються уважно..."*. Цей поетичний опис Віри Дейші, зроблений її товаришем за часів навчання в Петербурзі – письменником В. В. Вересаєвим, постав в уяві Михайла Коцюбинського.

Прагматичними центрами біографічного есе стають слова *любов і дружба*, спрямовані не лише на найближче оточення Коцюбинського. Мікротема "письменник та культурне середовище його часу" розкрита через публіцистичну деталізацію, піднесено-патетичну епітетику взаємин з відомими загальною культурними діячами. Серед них імена *Лесі Українки (Захоплювався Коцюбинський творчістю мужньої Лесі Українки. Слово поетеси кличе Коцюбинського. Її мужність, високі ідеали, чистота, непримиренність у боротьбі, оптимізм – взірць для нього), Ольги Кобилянської (Його дивує сила жіночої пристрасті в творах Ольги Кобилянської, цієї гірської орлиці. "Видно, що з Буковини, бо струнка, як смерека", – вітає він її), Марії Заньковецької (Геніальність відомої української артистки Марії Костянтинівни Заньковецької, її чудова гра – полонили Коцюбинського. В ролі Тетяни з драми "Бондарівна" Марія Костянтинівна особливо подобалася Михайлу Михайловичу. Він не міг намилюватися нею...), Любові Яновської (Дружнім словом підтримує він письменницю Любов Олександрівну Яновську, авторку численних оповідань та драматичних п'єс, у яких брала участь Заньковецька, виконуючи головні ролі. Серед них особливим успіхом користувалися "Жертва", "На зелений клин", "Дзвін до церкви скликає, а сам у ній не буває"), Наталії Кобринської (Радо зустрів Коцюбинський у 1899 році у своєму чернігівському будиночку галицьку письменницю Наталю Іванівну Кобринську, яка на його запитання надіслала свої твори, частина*

яких була призначена для альманахів, що їх упорядкував Михайло Михайлович. Демократичні погляди письменниці сприяли тому, що між нею і Коцюбинським встановились теплі відносини, повні поваги).

Нанизуючи ряд постатей сучасників, даючи їм високі, позитивні, ідеалізовані оцінки, авторка біографічного есе обрамлює твір так, що "душа" Коцюбинського знову вертається до рідного дому, до найінтимнішого середовища, де є поряд "його старенька, згорблена, сліпа мати". Інтимізувальні найменування (*бабуня, матір, син*), позитивно оцінні епітети (*дбайливий, ніжний, чудовий, улюблений, довірливий, найкращий*) та й інші мовні засоби створюють образок благочестивих взаємин, гідних наслідування. Пор.: *Завдяки піклуванню сина Глікерія Максимівна була оточена в нашій родині дбайливою теплотою і ніжністю. Найкраще яблуко, груша – то для бабуні. Книжку читаємо вголос – треба бабуню запросити, нехай послухає. Співаємо гуртом українських пісень під акомпанемент мами – просимо бабуню приєднатись до хору, у неї чудовий голос. Найкращий подарунок, який привіз батько з-за кордону – в першу чергу мамі, Глікерії Максимівні. Михайло Михайлович турбувався про здоров'я матері, ділився з нею своїми задумами. Бувало, сидять вони разом у бузковій альтанці, розмовляють. Щоб матері було приємно сидіти, він підмостить на лаву зеленої запавної травички. Вона пестить свого улюбленого сина. Він довірливо притулиться до неї, як в дитинстві...*

Отже, з біографічного есе, у якому використано усі елементи, про які йшлося вище – підкреслене вираження індивідуальної позиції автора щодо постаті, індивідуалізація рис характеру, образ часу і простору, прийоми інтимізації розповіді-портретування. Саме публіцистичне спрямування цього есе сприяло його насиченню позитивно оцінними епітетами, які підтримували б позитивно конотовані ключові номінації – любов, дружба.

Література

1. Журналістика : словник-довідник / авт.-уклад. І. Л. Михайлин. – К. : Академвидав, 2013. – 320 с.
2. Коцюбинська І. Любов, повага, тепла дружба єднали їх / І. Коцюбинська // Радянська жінка. – 1964. – № 4.
3. Шилина А. Г. Русскоязычный женский журнал Украины в аспекте теории текста : синергетический анализ / А. Г. Шилина. – Симферополь : Антиква, 2012. – 280 с.

УДК 81'02.161.2

СЛОВЕСНІ ФОРМУЛИ НА ПОЗНАЧЕННЯ СВІТЛИХ СИЛ У КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ ПАТЕРИКУ

Гончаренко А. В.

У статті розглянуто спектр найменувань вищих світлих сил, засвідчених у тексті Києво-Печерського патерика. Простежено закономірність у вживанні таких словесних формул відповідно до авторства того чи іншого фрагмента пам'ятки.

Ключові слова: Києво-Печерський патерик, словесна формула, номен, богословська термінологія.

В статье рассматривается спектр наименований высших светлых сил, засвидетельствованных в тексте Киево-Печерского патерика. Прослеживается закономерность в употреблении таких словесных формул в соответствии с авторством того или иного фрагмента памятника.

Ключевые слова: Киево-Печерский патерик, словесная формула, номен, богословская терминология.

The article deals with the superior forces names spectrum that fixed in the Kyiv-Pechersk Paterikon text. The decreasing tendency in such theological terminology frequency usage (according to the Paterikon authors holy orders preferment) is traced.

Key words: Kyiv-Pechersk Paterikon, word formula, nomen, theological terminology.

Християнство з'явилося на території Київської Русі порівняно пізно і внесло в її духовне життя ряд традицій і образів візантійської культури. Цей процес, однак, не був простим запозиченням. Нові релігійні елементи активно взаємодіяли з питомими й накладалися на особливості східнослов'янської стихії.

Залучення Русі до християнської традиції дало їй можливість перейняти, окрім усього іншого, основне коло символів, пов'язаних із образами вищих світлих сил: Ісуса Христа, Богородиці, ангелів. Щоправда деякі з таких понять були відомі ще слов'янам-язичникам і з прийняттям нової релігії пережили певні смислові трансформації.

Цілком закономірним було використання християнської термінології в перших писемних слов'янських пам'ятках, оскільки майже всі вони мали конфесійний характер. Житійним текстам властивий високий коефіцієнт уживань назв на позначення Бога, Богородиці, які лінгвісти також зараховують до богословської термінології [9]. Однак об'єктом зацікавлення мовознавців здебільшого були тексти ХХ ст. [6; 13] чи XVII–XVIII ст. [5; 8]. Культ Богородиці в давньоруській літературі розглядала Т. А. Богатирьова [2]. У своїй праці дослідниця частково торкнулася тексту Києво-Печерського патерика – зібрання новел про заснування Печерського монастиря та побут його ченців. Однак ця пам'ятка давньоруської літератури, на нашу думку, заслуговує на окрему увагу.

Патерик цікавий своєю неоднорідністю як із часового погляду, так і авторського й територіального. У його основі лежать послання володимиро-суздальського єпископа Симона та ченця Печерського монастиря Полікарпа, написані на початку XIII ст. Крім того, текст містить у собі Несторове Житіє Феодосія Печерського XI ст., а також Слова, сюжет яких запозичений із Повісті временних літ.

Уже в назві цієї пам'ятки простежуємо безпосередній зв'язок між створенням усього Печерського монастиря та участю в цьому процесі вищих сил: "Петерикъ Печерскый, иже о созданіи церкви, да разумеють вси, яко самого Господа промысломъ и волею и его пречистыа матере молитвою и хотѣніемъ създася и съвршися боголѣпнаа, небеси подобная, великаа церкви богородичина Печерская, архимандритіа всея Рускыа земля, еже есть лавра святого и великаго отца нашего Феодосіа". У тексті Слова про створення Печерської церкви вказано, що побудована вона за Господньою міркою – золотим поясом Христа. Дослідник А. М. Ранчин вважає, що цей епізод має досить глибокий сакральний смисл: "Мотив зведення

храму за допомогою міри, якою є пояс Христа, містить відтінки значення, що відсилають до створення світу, виміряного п'яддю Божою" [12]. Отже, Печерський храм автори Патерика інтерпретують як символ світу, створеного Богом.

Неабияку роль у виникненні церкви, що дала поштовх розбудові всього монастиря, відіграла й Приснодіва Марія. У тексті подано два богородичних видіння. У першому вона показала прообраз храму варягові Шимону, у якого був золотий пояс, а в іншому явилася його майбутнім майстрам у Влахерні, давши їм намісну ікону.

Отже, саме Бог і Діва Марія за тогочасними уявленнями закладають підвалини для побудови "богородичної" церкви: *Отець свѣше благословил росю и столпом огненымъ и облакомъ свѣтлымъ; Сынъ мѣру дароваль своего поаса, аще бо и дрѣво бѣше существомъ видимо, но Божією силою одѣано естъ; святыи же Духъ огнемъ невестественымъ яму скопа на водруженіе кореніе, и на семь камени съгради Господь церковь сію, и врата адова не удолѣють еи. Что же и богородица: на Злата злата дастъ мастерѣмъ и своего пречестнаго образа икону даровавши и ту намѣстницу постави, от неа же чудеса многа сътворяются* [1, с. 9].

Як бачимо з наведеного прикладу, у тексті вже чітко розмежовано три іпостасі Бога, що складають святу Трійцю, хоча саме це поняття не вживається. Лише один раз автор Похвали Феодосію пише: *свѣтлостію трисъставнаго божества озарени быхом* [1, с. 87].

Попри те, що ідея триєдиного Бога прийшла на Руську землю з прийняттям християнства, сам термін Бог побутував на цій території і раніше. На думку Ф. П. Філіна, деякі язичницькі спільнослов'янські терміни, отримавши нове осмислення, злилися з загальною масою християнської лексики. "До групи таких дохристиянських місцевих слів, що ввійшли до складу релігійної лексики, належать насамперед терміни, що отримали до X ст. більш чи менш абстрактну релігійну семантику, або ж такі, що не набули конкретно-релігійного язичницького забарвлення. Такими є богъ, святыи, молити, раи, бѣсъ, окаянный, вѣра тощо" [18, с. 59]. В. В. Жайворонок вважає, що в народному світосприйманні таку назву мало божество долі, щастя, блага, багатства і т. ін., яке протиставлялося небогу, знедоленості [4, с. 43–44]. Частково ця семантика втілилася в образі християнського Бога, що був подателем добра, блага. Про дохристиянську історію терміна *бог* на східнослов'янській території свідчить і вживання його в діалектному мовленні. В окремих бойківських говірках і сьогодні так називають чаклунів, ворожбитів, знахарів [10, с. 62], тобто земних осіб, наділених вищим знанням. Втім, широкого поширення в народних говорах це слово не має, що, очевидно, пов'язано з міцним укоріненням його християнської семантики. Закономірно, що саме таке вторинне лексичне значення має аналізований термін у Патерику.

Бога як першу особу святої Трійці автори пам'ятки називають *Богом Отцем, Отцем* чи *Отцем небесним: възрите же паче на птица небесныа, яко ни сѣють, ни жнутъ, и отецъ вашъ небесный питаеть их* [1, с. 162]. Лише один раз у тексті вжито композит *Богоотець: О благо съвъкупленіе, еже богоотца пѣсненное вѣщаніе събывшееся на васъ...* [1, с. 79]. Як бачимо, щодо першої, а значить головної, особи святої Трійці використано саме давній термін *бог*. Два інші номени на позначення образів Всевишнього мають власне християнську символіку. Семантика назви другої особи святої Трійці засвідчена в її євангельському імені – *Ісус Христос* або одному з його компонентів, інколи вживається номен *Сынъ Божій: И отвеща Антоній: "О чада, великы благодати Христос сподобил васъ, яко того воли съвершители есте"* [1, с. 7]; *Господи Ісусе Христе, сыне божій, помилуй мя* [1, с. 114]. Третій прояв, у якому виступає Господь, – *Святыи Духъ: и благодать божія бѣ на немъ и духъ святыи бо измлада вселися въ нь* [1, с. 22]. В одному з фрагментів пам'ятки Святыи Дух постає в алегоричному образі голуба, що з'являється з уст ікони з зображенням Господа.

Усі особи святої Трійці сприймалися середньовічним слов'янином як взаємопов'язані компоненти єдиного цілого, що доповнюють один одного. Однак зазвичай у тексті вони згадуються одноосібно, уживаючись разом лише в традиційних молитовних формулах – *"въ имя Отца и Сына и Святаго Духа"*. Якщо ж у попередньому контексті йдеться про Бога, то в окремих випадках використовується форма типу *"ему же слава съ Отцемъ и съ Святымъ Духом"*.

Найчастотнішими є однослівні найменування *Богъ* або *Господь*: *Сіа же слышав преподобный и прослави Бога, обратившаго сердце ея на таковое покааніе* [1, с. 31]; *Тѣм же и Господь превъзнесе его* [1, с. 89]. Нерідко трапляються й випадки поєднання таких однослівних назв: *и се, Господи, ученици мои, се бо ти сіа приведох, еже научих вся житійскаа презрѣти и тебе єдинаго Господа Бога възлюбивше* [1, с. 23]. При цьому назва *Богъ*, як бачимо, не обов'язково вказує на Бога Отця і може вживатися щодо інших іпостасей.

Для номена *Господь* очевидним убачається семантичний зв'язок зі словами *господин*, *господар*, тобто "небесний володар", про що свідчать і етимологічні дослідження [3, т. 1, с. 575]. Не випадковим у зв'язку з цим є і вживання в тексті лексеми *Господин* на позначення Бога: *Ибо радуется не точію сынъ, но и раби, видяще господина своего, предстоаніе имуща у земного царя во многих трудѣх и побѣдах на врагы царевы* [1, с. 87]. При цьому в ранній Арсеніївській редакції Патерика у виділеному фрагменті функціонував термін *Господь*. Тим часом у формі звертання до князя Ізяслава, яку вживає його дружина, зустрічаємо варіант – *господи*: *Абіе же глагола ему жена его: "послушай, господи, и не гнѣвайся"* [1, с. 34]. Зважаючи на те, що такі поодинокі заміни зустрічаються в тексті Нестора, написаному в XI ст., допускаємо, що на той час виділені лексеми ще зберігали певний семантичний зв'язок.

Центральна сема "влада" надалі простежується й у номінаціях *Вседръжителъ*, *Владыка*, *Царь*. При цьому перші дві з названих характеристик є найуживанішими, що, імовірно, пов'язано з внутрішнім смисловим наповненням цих слів – той, хто керує всім: *и мы слышати гласъ онъ, еже отъ владыкы и вседръжителя речеса* [1, с. 23]. Номен *царь* зазвичай ужито з означенням *небесный* або в складі сполуки *царь славы*: *азъ есмь острыгы их повелѣніем небеснаго царя и призвавшаго их Исуса Христа на таковой подвигы* [1, с. 33]; *Кто сей есть царь славы* [1, с. 15].

Однослівні самостійні номінації Господа хоч і трапляються в тексті нерідко, втім значно частіше назви Бога входять до складу комплексних найменувань, напр.: *Господь наш Исусъ Христосъ да благословить тя, чадо* [1, с. 50]. У складних номінаціях Бога у трьох випадках ужито церковнослов'янізм *Спас* – характеристику, що визначає принесення Ісусом спасительної жертви заради людства: *и сіа и въписах от многих малаа на славу и честь великому Богу и спасу нашему Исусу Христу* [1, с. 78]. Як свідчать дані "Старославянського словаря" за редакцією Р. М. Цейтлін та "Материалов для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам" І. І. Срезневського, ця лексема має досить давню традицію вживання на означення Бога [17, с. 664; 15, т. 3, с. 789].

Характеристика Бога як вищої сили, що може дарувати прощення, закладена в ад'єктивах *Всемиловивый* або *Милостивый* чи в комплексній номінації *Господь*, *отдатель милостивыхъ*: *и нача непрестанно молитися въ тайнѣ сердца своего къ всемиловивому Богу, могущему спасти его от прельсти тоя* [1, с. 35]; *И се блаженный, въставъ и ниць легъ на колѣну, моляше съ слезами милостиваго Бога о спасеніи душа своея* [1, с. 73].

На позначення Бога використано також означення *благый*, *великий*, *благоисправляющий*, *человѣколюбивый*. Інколи автори Патерика вживають поширені характеристики – *хитрець* і *промысленикъ всѣхъ*; *благым податель*; *промысленикъ всячьскихъ*. Зазвичай до таких розгорнутих найменувань вдається Нестор: *Сея же зижитель, и хитрець, и художникъ, и творецъ – Богъ* [1, с. 9].

Аналіз тексту Патерика показав, що його автори, а особливо Симон та Полікарп, у більшості випадків були скупими на різноманітні характеристики Ісуса, віддаючи перевагу переосмисленому давньому терміну *Бог* або ж християнському *Господь*. Епітети та художні порівняння для пам'ятки є винятком. Зокрема, зафіксовано лише одне таке означення в мові Нестора: *ожидающе солнца праведного, Христа Бога* [1, с. 23]. Цей факт є цілком закономірним, адже, як відомо, давньоруська література ще була мало знайома з образними характеристиками. Водночас дослідження барокової епохи вчених, зокрема О. Ю. Зелінської, вказують на широке різноманіття номінацій Бога. Окрім традиційних найменувань, митці бароко вживають назви *Архітектон*, *Архітект*, *Тектон*, *Будовничий*, *Слово*, *кроль*, *монарх*, *імператор*, *гетьман*, *Пан*, *врач* тощо [5, с. 131–135].

Натомість Богородиця має набагато більше варіантів найменувань. Щоправда, трапляються вони в тексті значно рідше (близько 100 разів). Проаналізував-

ши ряд давньоруських текстів, дослідниця Т. А. Богатирьова дійшла висновку, що "в пам'ятках XI ст. Богородиця згадується лише разом із Богом, що мав у маріологічних епізодах явно домінуючу смислову роль. Різноманіття варіантів стилістичних формул, що містять найменування Бога й Богоматері, свідчить про етап становлення стилістичного топосу. На основі цих фактів можна казати про відсутність відокремленого культу пресв. Марії в Київській Русі в XI ст." [2, с. 6]. На її думку, у цей період виділення культу Богородиці тільки починає простежуватися в окремих текстах, зокрема в Житії Феодосія Печерського й Повісті временних літ. У Києво-Печерському патерику вже зафіксовано значно більшу кількість згадок про Богоматір.

Можемо сказати, що культ Божої матері є провідним для цієї пам'ятки. Образ Діви Марії постійно супроводжує ченців. Саме з її волі Печерський монастир називали не інакше як дім пречистої Богородиці: *Радуйся, умноживый стадо словесных овец в дому Божия матере, яко ни одинъ преже тебе, ни по тебѣ въ земли нашеи обрѣтется!* [1, с. 90]. Щоправда, повної самостійності до XIII ст. культ Богородиці ще не здобув. У тексті неодноразово трапляються випадки спільного вживання найменувань Бога й Богоматері. Наприклад, "богородичну" церкву, за уявленнями ченців монастиря, будував сам Господь за волею Матері.

Зазвичай спільні назви Бога й Богородиці вжито в уривках, зміст яких співвідноситься з Повістю временних літ, і Словах, написаних Нестором, напр.: *яже къ господу нашему Ісусу Христу и къ пречистѣи его матере...* [1, с. 61]. Показовою щодо цього є й формула *того рождѣшая. И тогда вси прославиша Бога и того рождѣшую* [1, с. 6]. Вона фіксується й окремо від терміна Бог, однак її смислове наповнення вказує на прямий стосунок до нього, напр.: *И того рождѣшіа изволи сію съдѣлати, яко же обѣщася Влахерне мастерѣм...* [1, с. 9]. Зазвичай такі формули вжито в реченнях, яким передують предикати, що містять у своєму складі терміни на позначення Господа.

Водночас образ Матері Божої починає співвідноситися з Києво-Печерським монастирем і культом його святих Антонія та Феодосія. Така тенденція помітна вже в Повісті временних літ, мотиви якої виявлено в Патерику, напр.: *... приложився душею къ святѣи Богородици и святому / Феодосію...* [1, с. 86].

Ще не втрачене до кінця співвіднесення культів Богородиці й Бога починає взаємодіяти з культом Антонія та Феодосія, що виливається в нові композитивні сполуки. Значною мірою вони характерні для послань Полікарпа, написаних пізніше за решту складових частин пам'ятки, напр.: *... и поклонишася нерукотворенному образу Господа нашего Ісуса Христа и пречистыа его матере и святых его* [1, с. 177], *И таков си купно славу въздааху Богови и пречистѣи его матери и блаженным угодником его* [1, с. 128].

Однак такі приклади не є закономірністю для Патерика. У більшості випадків про Богородицю йдеться окремо, що свідчить про завершальний етап становлення самостійного культу Пресвятої Діви Марії до XIII ст. При цьому виділяється декілька семантичних груп, об'єднаних антропонімом Марія. Серед них: група з провідною семою "мати Бога; та, що народила Христа" (*Того рождѣшая, Матерь, Богородица, Божия Матерь, Богоматерь, Мати господня*), семою "святість, чистота" (*чистая, непорочная, Приснодева, святая, пресвятая, пречистая, всенепорочная, Дева*), семою "влада" (*Царица, Госпожа, Владычица, преславная*).

Найчисельнішою виявляється перша група. Домінує в ній церковнослов'янізм *Богородиця*, яким насичені, насамперед, Слова Нестора: *... прѣвѣ, брате Клименте, изнеси святое Еуаγγελіе, еже имаше въ пазустѣ своеи, еже обѣщаль еси дати святѣи Богородици, и тогда сядемъ* [1, с. 54]. Варто зазначити, що з усіх компонентів найменувань Приснодіви цей номен є найуживанішим у тексті Патерика. Згідно з даними лексикографічних праць, що фіксують словниковий склад як російської, так і української мов на різних діахронічних зрізах, можна казати про активне використання цього слова носіями мови аж до нашого часу. Зберігся до сьогоднішнього дня і композит *Богоматерь*, який, однак, був і залишається менш уживаним. У Патерику ця лексема фіксується лише кілька разів, напр.: *... и се изъ устѣ пречистыа Богоматере излѣтѣ голубѣ бѣлъ и лѣтяше горѣ къ образу Спасову и тамо скрыйся* [1, с. 173]. Очевидно, що в основі цього терміна лежить сполука *Божія матерь*: *"Радуйся, земный аггеле и небесный человекѣ, рабе и слуго прѣчистыа*

Божія матере..." [1, с. 91]. У літописних сюжетах вона є уживанішою, ніж в інших Словах пам'ятки. Досить часто трапляється субстантив *Матерь*, до якого нерідко звертався Нестор: ... *се бо въ имя святыа матере твоея възграждень бысть домъ сій* [1, с. 63]. Незважаючи на те, що це слово само по собі не несе семантики божественності, такого смислового наповнення йому надає контекст, у якому воно вживається. Лише два рази автори пам'ятки звертаються до сполуки *того рождъшая*, про яку йшлося вище. Зафіксовано її лише в суміжному з літописним тексті. У цю групу входить і формула *Мати господня*: ... *възвеличи тя и сама царица пречистаа, мати господня, и зъло превъзнесе...* [1, с. 93]. Вона зафіксована лише один раз у Слові, що співвідноситься з Повістю минулих літ.

Загалом група, об'єднана семою "мати Бога; та, що народила Христа", на нашу думку, розвинулася на основі словесних формул, що включають у себе найменування і Бога, і Богоматері. Культ Пресвятої Діви Марії, який поступово почав виокремлюватися, так і не зміг повністю подолати цей історичний і семантичний зв'язок. Він виявився настільки сильним, що слова з цієї групи (Богородица, Божья Матерь, Богоматерь) активно використовують і сьогодні.

Найрізноманітніше в пам'ятці представлена група, об'єднана семою "святість, чистота". Цілком закономірною для неї є характеристика *святая* (теж переосмислений дохристиянський термін). Особливо часто цей ад'єктив трапляється у Словах, що належать перу Нестора. У більшості випадків фіксації вказаного слова воно вживається в написаному літописцем тексті, при цьому найчастіше – разом із номеном Богородиця, напр.: *Сіаше бо и свѣтъ великъ над монастырем блаженаго и се видѣша множество инокъ, исходящъ от ветхыа церкви и бяху грядуще на нареченное мѣсто, носяху же икону святыа богородица...* [1, с. 64]. Найвищий ступінь порівняння *пресвятая* зафіксовано набагато рідше, напр.: *И тако въ церковь Печерскую пресвятыа Богородица принесень бысть невидимо въ врѣмя, егда начаша кинаникъ пѣти* [1, с. 109]. Причина цього полягає в уникненні піднесення культу Богородиці над культом самого Бога, що пов'язано з властивою префіксу *пре-* семантикою вищої міри вияву ознаки.

Інша ситуація з ад'єктивами *чистая* та *prechistая*. У цьому випадку активніше вживається друге слово. Воно домінує в мові Нестора та літописних сюжетах. Це означення не утворює стійких атрибутивних словосполучень, однак ужито найчастіше з субстантивом *Матерь*, напр.: *Егда бо Греческыи писци изъ Царяграда волюю божію и пречистыа его матере приведены быша нужею писати церкви Печерскыа...* [1, с. 172]. Напевне таку словесну формулу використовували не випадково. Вона давала можливість іще раз підкреслити факт безгрішності Марії. Одиначними в тексті є й епітети, що вказують на її цноту – *непорочная* і *всенепорочная*, напр.: "... *молюся Господу Богу и того всенепорочнѣи матери...*" [1, с. 71]. В аналізовану групу входить і два субстантиви *Дева* і його похідний – *Приснодева*. Друге слово трапляється дещо частіше й використовується у літописному тексті, Нестором і Полікарпом, тимчасом як перше зафіксоване лише в Словах із літописним сюжетом. Пор.: ... *възложше все упование наше на прѣчистую дѣву Богородицю...* [1, с. 92] і ... *и церков же велику нача каменіем възграждати въ имя святыа богородица и приснодѣвы Маріа...* [1, с. 69]. Лексему *Дева*, як бачимо з наведеного прикладу, зазвичай ужито в тексті разом із означенням *prechistая*, що ще раз підкреслює непорочність Богоматері. Термін *Приснодева*, згідно з даними "Старославянського словаря" за редакцією Р. М. Цейтлін, має семантику вічної незайманості [17, с. 510]. Такого значення йому надає старослов'янський компонент *присно* "завжди" [3, т. 4, с. 588]. Ця лексема також не фігурує самостійно й сполучається з антропонімом *Марія*.

Група, об'єднана семою "влада", виявилася найменш чисельною і різноманітною. Причина цього, як нам здається, може полягати в тому, що в свідомості середньовічного слов'янина тільки почав складатися образ Діви Марії не лише як непорочної матері, а й як захисниці. У зв'язку з цим закономірним виявляється часте використання терміна *владычица*, напр.: *Сіа бо оба равно подвижно поживше и послужиста владычици Богоматере...* [1, с. 21]. Про застосування цієї характеристики щодо Божої Матері йдеться уже в "Матеріалах" І. І. Срезневського [15, т. 1, с. 268]. Таку сему слово зберегло і в сучасній російській мові [14, т. 2, с. 435]. У тексті,

близькому до літописного, нерідко функціонує номен *царица*, напр.: *Въпросихом же царица величества церкви...* [1, с. 7]. Як виявилось, цей термін персонажі Патерика вживають тоді, коли ще не знають, що величний образ, який постав перед ними, є сама Богородиця. Інколи її називають *госпожею*. На основі аналізу тексту можна стверджувати, що таку номінацію вжито переважно при звертанні, напр.: *Мы же рѣхомъ: "... то, что, госпоже, на три лѣта злата даеши намъ..."* [1, с. 6]. Однак цей факт не є закономірністю. У випадку вживання цього номена вбачаємо продовження вже виділеного вище семантичного зв'язку *Господь – господин*. До аналізованої групи увійшов лише один ад'єктив *преславная*, що лише один раз був зафіксований у тексті Нестора, напр.: *И яко же Богу помагающе ему, въ мало врѣмя възради церковь на мѣстѣ томъ въ имя святыхъ и преславныхъ Богородица и приснодѣвы Маріа...* [1, с. 38–39]. Відзначимо, що в мові Симона не була зафіксована жодна з лексем, котрі входять до складу цієї групи.

Антропонім *Марія* в тексті функціонує мало, причому винятково в комплексі з іншими назвами, зазвичай після лексеми *Приснодева*, напр.: *Суть вась звавшие они благообразнии скопци – пресвятии аггели, а еже Влахернѣ царица – сама чюственаа явившися вамъ пресвятаа, чистаа и непорочнаа владычица наша богородица и приснодѣвица Маріа, и еже о тои вои предстояще суть бесплотныа аггельскыа силы* [1, с. 7]. Цей факт пояснюється тим, що православна християнська традиція, яка сягає корінням у візантійську релігійну культуру, запозичила грецький варіант найменування *Θεοτόχος* – Богородиця (не випадкового цей номен є найчастотнішим при найменуванні Божої Матері). Тимчасом словесні формули типу *Діва Марія* є наслідком західного латинського впливу – *Virgo Maria*, що міг проникнути на наші землі через польське посередництво. На думку етимологів, це ім'я має давньо-семітське походження й спочатку звучало як *Міріам* [3, т. 3, с. 396]. Існує точка зору, згідно з якою *Марія* перекладається як "вищість, піднесеність, перевага; славна, знаменита, чудова" [11, с. 235].

Загалом для Патерика вживання одиничних найменувань Богородиці майже не властиве. Зазвичай вони виступають за схемою "прикметник + іменник", напр.: *И се видѣх святую Богородицю, имущу на руку сына своего, Христа Бога нашего, и вси святии с нею...* [1, с. 119]. До таких формул найчастіше звертався у своєму посланні Симон. Полікарп і Нестор, не уникаючи таких зворотів, нерідко використовували комплексні номінації: *Мастером бо олтарь мусиеню кладущимъ и образъ пречистѣй владычици нашеи Богородици и приснодѣвы Маріи самъ въобразися* [1, с. 172].

Проаналізовані словесні формули, що називають *Діву Марію*, функціонують і в наш час. Крім того, найменування Богородиці стали мовним знаком слов'янської культури. В. В. Жайворонок зазначає, що вони є "символом матері, життя, світла, мудрості, любові; символізують також повноту життя, самодостатність, звільнення від усього гріховного через осяяння, просвітлення, переродження" [4, с. 45]. Такого ж погляду притримується й український учений О. І. Потапенко, який називає Богородицю символом "Матері, Цариці Небесної, Життя, Світла, Мудрості, Таїни, Любові; заступництва, радості й смутку; ідеалу жінки-матері; союзу божественного й земного; духовного порозуміння й очищення; володарки й надії всіх народів" [11, с. 13].

Посланцями й помічниками Бога в тексті Патерика традиційно виступають *аггели* або *аггельскыа силы* (у тексті згадано понад 40 разів). Саме вони переносять ікону Богородиці в новостворену церкву, забирають душі померлих, підказують розгубленим ченцям правильні рішення, оберігають людину від неправильних вчинків (у цьому випадку вживається характеристика *хранители*). Вони ж складають свиту Богоматері, коли та являється церковним майстром: *И видѣхом царицю и множество вои о ней* [1, с. 6].

Інколи термін ужито як порівняння щодо людини, яка веде гідний, богоугодний спосіб життя: *и бѣ видѣти на земли человекы, житіемъ точны аггеломъ* [1, с. 42]. *Земным аггелем* часто називають культову особу для Києво-Печерського патерика, розбудовника всієї обителі – Феодосія Печерського: *Радуйся, земный аггеле и небесный человекъ, рабе и слуго прѣчистыа Божіа матере, инога бо не обрѣте строителя дому своему развѣ тебе* [1, с. 91].

Зазвичай термін *аггел* виступає як одинична номінація, щоправда інколи його супроводжують означення *божий* чи *пресвятий*: *блюди, чадо, къ кому обѣщаваешися и чій въинь хочещи быти, се бо невидимо предстоятъ аггели божий, пріємлюще обѣщанія твоя* [1, с. 33]; *Суть васъ звавшеи они благообразнии скопци – пресвятіи аггели* [1, с. 7]. Як бачимо з останнього прикладу, ангели могли набувати земного образу і являтися людям, щоб наштовхнути їх на виконання Божої волі. На нематеріальність їхнього існування вказує характеристика *бесплотныя аггельскыя силы*.

Загалом простежується певна закономірність у використанні назв вищих сил авторами Патерика. Найчастіше до них вдається монах Нестор. При цьому саме його текст найбільш насичений різноманітними варіантами номенклатур. Єпископ Симон обмежується традиційними найменуваннями – *Господь, Богъ, Ісусъ Христосъ, Сынъ божий, Богородица, Богоматерь, пречистаа Матерь*. Ігумен Полікарп, окрім уже зазначених, уживає назви *Владыка, Спас, человекъколюбець, Владычица, прснодѣва Маріа*. Отже, спостерігається певний спад у різноманітті словесних формул на позначення світлих сил відповідно до зростання церковного сану, що, на нашу думку, свідчить про зростання ступеня богобоязливості та богоугодства у простих ченців порівняно з вищим духовенством.

Окремо варто відзначити назви-звертання, ужиті щодо світлих сил. На думку російської дослідниці О. А. Старовойтової, із погляду структури звертання, що функціонують у давньоруських текстах, можна об'єднати в три великі групи: прості, ускладнені й складні. При цьому складні переважно містять звертання до Всевишнього й Богородиці. "Інколи таке звертання набуває вигляду тиради, у якій названо багаточисельні достоїнства особи, до якої звертаються" [16, с. 65]. Усі такі звертання в Патерику підпадають під цю класифікацію. Зокрема, до простих належать вокативи *госпоже, Господи, владыко*. Вони складають основу всіх звертань, що виявлені в тексті – 67 %. Ускладнені звертання представлені лише формулою *пресвятаа Богородице*, що становить 3 % від їхньої загальної кількості. Третю групу складають комплексні звертання (30 %): *Владыко мой, Господи Вседръжителю, благым подателю, отче Господа нашего Ісуса Христа; Господи, владыко мой, Ісусе Христе*.

Отже, виділення ряду словесних формул на позначення світлих сил у тексті Києво-Печерського патерика свідчить про високе їх шанування, що є цілком закономірним явищем для тексту релігійного характеру. Згадки про божественне втручання супроводжують майже кожен фрагмент пам'ятки. Образ Бога є наскрізним для Патерика, що підтверджує висока частота вживань лексичних одиниць на його позначення. Водночас у тексті простежується становлення самостійного культу Божої матері – покровительки Печерського монастиря. Кількість одиниць на її позначення значно менша, однак вони є різноманітнішими. Загалом ці релігійні реалії є виразником багатого духовного світу середньовічного слов'янства, незаперечної його віри в Бога.

Література

1. Абрамович Д. І. Києво-Печерський патерик / Д. І. Абрамович. – К. : Час, 1991. – 280 с.
2. Богатырева Т. А. Отражение культа Богородицы в древнерусской литературе (жанрово-стилевой аспект) : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.01 / Богатырева Татьяна Андреевна ; Московский педагогический государственный университет. – М., 2010. – 17 с.
3. Етимологічний словник української мови : у 7 т. / АН УРСР. Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні ; редкол. О. С. Мельничук (голов. ред.) та ін. – К. : Наук. думка, 1982–2012.
4. Знаки української етнокультури : Словник-довідник / В. В. Жайворонок. – К. : Довіра, 2006. – 703 с.
5. Зелінська О. Ю. Українська барокова проповідь: мовний світ і культурні витоки / О. Ю. Зелінська. – К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2013. – 408 с.
6. Ковтун А. А. Реалізація образотворчих можливостей лексеми Бог українськими прозаїками ХХ століття / А. А. Ковтун // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича. – Вип. 386 : Романо-словянський дискурс : зб. наук. пр. – Чернівці : Рута, 2008. – С. 91–95.

7. Костів К. Словник-довідник біблійних осіб, племен і народів / К. Костів. – К. : Україна, 1995. – 425 с.
8. Лісняк С. Назви Бога і небесних сил у "Літописі Підгорецького монастиря" XVII–XVIII ст. / С. Лісняк // Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка. 2008. – Вип. 1. – С. 111–119.
9. Наконечна Г. Українська богословська термінологія: характеристика системи / Г. Наконечна // Християнство й українська мова : матеріали наукової конференції (Київ, 5–6 жовтня 2000 року). – Л. : Вид-во Львівської богословської академії, 2000. – С. 77–92.
10. Онишкевич М. Й. Словник бойківських говірок : у 2 ч. / М. Й. Онишкевич. – 1984. Ч. 1. – К. : Наук. думка, 1984. – 495 с.
11. Потапенко О. І. Словник символів / О. І. Потапенко, М. К. Дмитренко, Г. І. Потапенко та ін. ; за заг. ред. О. І. Потапенка, М. К. Дмитренка. – К. : Редакція часопису "Народознавство", 1997. – 156 с.
12. Ранчин А. М. Символика пространства в Києво-Печерском патерике [Електронний ресурс] / А. М. Ранчин. – Режим доступу: <http://plop.in.ru/philology/42648.html>. – Назва з екрана.
13. Сенів Ю. Семантика релігійних лексем Бог та Ісус Христос у художній літературі кінця XX – початку XXI століття / Ю. Сенів // Науковий вісник Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича : зб. наук. пр. / наук. ред. Б. І. Бунчук. – Чернівці : Чернівецький нац. ун-т, 2010. – Вип. 509–511 : Слов'янська філологія. – С. 265–269.
14. Словарь современного русского литературного языка : в 17 т. – М.–Л. : Изд.-во АН СССР, 1950–1965.
15. Срезневский И. И. Материалы для Словаря древнерусского языка по письменным памятникам : в 3 т. / И. И. Срезневский. – СПб. : Изд. отд-ния рус. яз. и словесности Имп. АН, 1893–1912.
16. Старовойтова О. А. Обращение как фактор стилистики в произведениях житийного жанра XIV–XVI вв. / О. А. Старовойтова // Динамика русского слова : межвузовский сборник статей к 60–летию проф. В. В. Колесова. – СПб., 1994. – С. 62–66.
17. Старославянский словарь (по рукописям X–XI веков) / под ред. Р. М. Цейтлин, Р. Вечерки, Э. Благовой. – М. : Русский язык, 1994. – 842 с.
18. Филин Ф. П. Лексика русского литературного языка древнекиевской эпохи (по материалам летописей) / Ф. П. Филин // Учен. зап. Ленингр. пед. ин-та. – Л., 1949. – Т. 80. – 288 с.

УДК 81'362

ПРИНЦИПИ КЛАСИФІКАЦІЇ ЧАСТИН МОВИ ЯК НАУКОВА ПРОБЛЕМА

Зубенко К. В.

У статті обґрунтовано основні принципи класифікації частин мов у працях сучасних граматистів. З погляду ряду лінгвістів, для мов флективної та аглютинативної будови провідним виступає морфологічний принцип, а для ізолятивних мов (напр., для китайської) – синтаксичний. Логічний принцип посів значне місце в працях представників Женевської школи, Копенгагенського лінгвістичного гуртка. У східнослов'янській граматичній традиції логічний принцип був доповнений семантичним у граматиках М. В. Ломоносова, Ф. І. Буслаєва, О. Х. Востокова, Г. П. Павського та ін. Психологічний принцип знайшов свою реалізацію в працях І. О. Бодуена де Куртене, О. О. Потебні та ін.

У межах формально-граматичного (морфологічного) працював П. Ф. Фортунатов, а слідом за ним його учні й послідовники.

Лексико-граматичний принцип отримав розвиток у працях Л. В. Щерби, В. В. Виноградова та ін.

Зразки когнітивно-ономасіологічного аналізу частин мови наявні у працях М. Докуліла, Дж. Лайонза, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, О. С. Кубрякової та ін.

Ключові слова: частина мови, морфологічний принцип, синтаксичний принцип, логічний принцип, психологічний принцип, лексико-граматичний принцип, когнітивний принцип.

В статье обоснованы основные принципы классификации частей речи в работах современных грамматистов. С точки зрения ряда лингвистов, для языков флективного и агглютинативного строения ведущим выступает морфологический принцип, а для изолятивных языков (напр. для китайского) – синтаксический. Логический принцип занимает значительное место в работах представителей Женевской школы, Копенгагенского лингвистического кружка. В восточнославянской грамматической традиции логический принцип был дополнен семантическим в грамматиках М. В. Ломоносова, Ф. И. Буслаева, А. Х. Востокова, Г. П. Павского и др. Психологический принцип был реализован в работах И. А. Бодуэна де Куртене, А. А. Потебни и др. В русле формально-грамматического (морфологического) принципа работал Ф. Ф. Фортунатов и его последователи.

Лексико-грамматический принцип получил развитие в работах Л. В. Щербы, В. В. Виноградова и др.

Образцы когнитивно-ономасиологического анализа частей речи имеются в работах М. Докулила, Дж. Лайонза, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, С. Кубряковой и др.

Ключевые слова: часть речи, морфологический принцип, синтаксический принцип, логический принцип, психологический принцип, лексико-грамматический принцип, когнитивный принцип.

The article represents basic principles of parts of speech classification in the works of modern grammarians.

The problem of parts of speech classification within theoretical aspect is differently interpreted by linguists. Thus, V. I. Degtyarev identifies two principles of parts of speech classification: morphological and syntactical. In the works of O. P. Sunik general categorical meanings of parts of speech are regarded as lexical, and on this basis he highlights another principle of parts of speech classification – semantic. V. O. Plotnikova (Robinson) also speaks about semantic, morphological and syntactic principles, as well as their combination. According to B. O. Serebrennikov, it is appropriate to allocate semantic (lexical-semantic), morphological, syntactic and lexical-grammatical principles. From the viewpoint of numerous linguists for the inflected and agglutinative languages morphological principle is a leading one, and for isolating languages (Chinese, for example) – syntactic.

The logical principle occupied a significant place in the works of representatives of the Geneva School, Copenhagen Linguistic Circle. Later the Russian linguist I. I. Meschaninov used logical principle.

In East Slavic grammatical tradition logical principle was added to semantic one in grammars of M. V. Lomonosov, F. I. Buslaev, O. H. Vostokov, G. P. Pavskiy, M. I. Grech, O. P. Pavlovskiy, M. Luchkay, etc., which suggests the logical-semantic principle.

The psychological principle found its realization in the works of I. A. Baudouin de Courtenay, O. O. Potebnya and others.

Within the formal grammatical (morphological) principle language is the subject of detailed analysis of a form. This principle was relied on by P. F. Fortunatov, followed by his students and followers.

Lexical-grammatical principle was developed in the works of L. V. Shcherba, V. V. Vinogradov, etc.

Samples of cognitive onomasiological analyzing parts of speech and grammatical categories based on semantic invariants are present in the works of M. Dokulil, J. Layonz, J. Lakoff, G. Leneker, O. S. Kubryakova, M. O. Shelyakin, V. P. Danylenko, S. O. Jabotinskaya and others.

Key words: part of speech, morphological principle, syntactic principle, logical principle, psychological principle, lexical and grammatical principle, cognitive principle.

Проблема класифікації частин мови є однією з актуальних і суперечливих у лінгвістиці. Оскільки сучасне мовознавство ґрунтується на досвіді лінгвістичних досліджень, звернення до наукової спадщини граматистів минулого є надзвичайно актуальним.

Аналіз наукової літератури свідчить про наявність незначної кількості спеціальних праць, присвячених проблемі частин мови у європейському мовознавстві й принципів їх виділення в лінгвістично-історіографічному аспекті. Дослідження, у яких систематизовано погляди мовознавців XIX–XX ст. на проблему класифікації частин мови, мають переважно загальний характер, у них бракує детального аналізу конкретного матеріалу. Отже, у сучасній лінгвістиці немає комплексних лінгвістично-історіографічних робіт, присвячених проблемі частин мови й принципів їх виділення.

Тема статті – розглянути принципи класифікації частин мови як наукову проблему.

Слід відзначити, що тему принципів класифікації частин мови в теоретичному аспекті лінгвісти розкривають по-різному.

Так, В. І. Дегтярьов виділяє два принципи класифікації частин мови: морфологічний і синтаксичний [1, с. 180–185]. При цьому необхідно мати на увазі, що основні (загальнокатегорійні) значення частин мови (предметність, атрибутивність, процесуальність, абстрактну кількісність, атрибутивну і предикативну ознаковість, вказівність). В. І. Дегтярьов услід за О. О. Потебнею, О. М. Пешковським, М. М. Пановим та іншими граматистами інтерпретує як граматичні, зазначаючи, що О. О. Шахматов вважав їх семасіологічними, а В. В. Виноградов – "граматикалізованими" [1, с. 151, 161, 188]. Ми хотіли б підкреслити, що в ряді праць загальнокатегорійні значення частин мови розглядаються як лексичні, і на цій підставі виділяється ще один принцип класифікації частин мови – семантичний (при цьому, звичайно, ідеться про лексичну семантику).

Саме так розглядає частини мови О. П. Суник. У його книзі виділено три принципи класифікації частин мови: морфологічний, синтаксичний і семантичний [2, с. 81–86, 107].

Важливо також відзначити, що, з погляду ряду лінгвістів, для мов флективної та аглютинативної будови провідним виступає морфологічний принцип, а для ізолятивних мов (напр., для китайської) – синтаксичний [3, с. 322]. Як відзначав О. О. Реформатський, підхід до визначення частин мови в китайській мові відрізняється від відповідного підходу в російській, оскільки слова в китайській мові, як правило, не мають зовнішніх морфологічних ознак, чим багаті слова російської мови; для визначення, до якої частини мови відноситься те або інше слово в китайській, доводиться обмежуватися двома ознаками: 1) у якості якого члена речення виступає дане слово; 2) із якими розрядами слів дане слово здатне або не здатне поєднуватися [3, с. 322].

В. О. Плотникова (Робінсон) також говорить про семантичний, морфологічний і синтаксичний принципи, а також про їхнє поєднання. З погляду дослідниці, семантичний принцип було висунуто О. О. Потебнею, морфологічний – П. Ф. Фортунатовим. Поєднання принципів В. О. Плотникова пов'язує з О. М. Пешковським. Представником синтаксичного принципу В. О. Плотникова вважає О. О. Шахматова [4, с. 578–579].

На думку Б. О. Серебренникова, доцільно виділяти семантичний (лексико-семантичний), морфологічний, синтаксичний і лексико-граматичний принципи [там само, с. 579].

Семантичний, морфологічний і синтаксичний принципи класифікації частин мови постулює й В. М. Алпатов [5]. Він стверджує, що при розгляді сучасних точок зору не можна виходити лише з визначень частин мови, що містяться в тих або інших працях [5, с. 187]. Як зазначала Н. Д. Арутюнова, "однією з характерних меж традиційної граматики є відсутність співвіднесеності між вживаними принципами класифікації і визначеннями отриманих класів або категорій" [6, с. 59].

Традиційна граMATика, вірно відображаючи мовне чуття носіїв мови, часто давала йому однобічне (семантичне) тлумачення. Але з цього не витікає, що самі принципи систематизації матеріалу були також однобічно семантичними [7, с. 159]. У багатьох випадках принципи виділення частин мови (не завжди усвідомлювані дослідником) видно перш за все з конкретної класифікації.

Варто зазначити, на погляд В. М. Алпатова, декілька основних підходів до виділення частин мови, які зазвичай у працях мовознавців далеко не завжди містяться в "чистому" вигляді.

Семантичний підхід, за В. М. Алпатовим, більшою мірою виявляється у визначеннях частин мови, ніж у реальному розчленуванні лексики (принаймні, відносно індоєвропейських мов) [5, с. 26].

Проте така точка зору неодноразово піддавалася обґрунтованій критиці. Незбіг звичних для нас частин мови й семантичних класів лексики особливо очевидний відносно іменників, які за лексичним значенням можуть не відрізнятися від слів інших частин мови. Ще в 1838 р. К. С. Аксаков писав: "Один і той же корінь, один і той же компонент *слав* може бути або ім'ям через форму *слав-а*, або дієсловом через форму *слав-ить*" [8, с. 171]. Пізніше на це неодноразово вказували й інші вчені.

Важким є також семантичне визначення прислівника, вважає В. М. Алпатов [5]. Характерно, що в книзі В. В. Виноградова прислівник – єдина частина мови, у визначенні якої йдеться про семантику.

Нарешті, відмінність станів і якостей не завжди є очевидною, що показує зіставлення різних мов [11, с. 29].

Справедливим є вислів Дж. Лайонза: "Відмінність між "якістю" і "станом" (якщо вона взагалі не ілюзорна) менш разюча, ніж відмінність між "дією" і "станом" [12, с. 343].

Для багатьох мов світу, перш за все флективно-синтетичних, морфологічний підхід має явні переваги, відзначає В. М. Алпатов [5]. Морфологічні особливості тих або інших класів слів у цих мовах зазвичай досить очевидні. По суті, традиційна класифікація частини мови (особливо у своєму ранньому, олександрійському варіанті) в основному є (незалежно від визначень) класифікацією морфологічною. Усі повнозначні частини мови, виділені античними вченими, мають у старогрецькій і латинській мовах ті або інші морфологічні особливості [там само, с. 29].

Великі труднощі зустрічає морфологічний критерій для так званих ізолятивних мов, де морфологічні класи відсутні або слабко диференційовані. Послідовне вживання підходу, властивого Московській лінгвістичній (фортунатовській) школі, до китайської мови привело китайського вченого Гао Мінная до ідеї про відсутність у цій мові частин мови [13, с. 254].

Крайній випадок синтаксичного підходу – отожднення частин мови й членів речення. У європейській науці, за В. М. Алпатовим, така точка зору інколи зустрічалася в теорії, але до кінця не здійснилася на практиці: при традиційному розмежуванні підмета й додатка ніхто не вводив відповідного розділення для частин мови; можна відзначити, наприклад, той факт, що словоформи як-от *отца* в сполученні *дом отца* не прийнято розглядати як прикметники [5, с. 31].

Відомим є те, що саме так ставилися до частин мови у своїх мовах автори ранніх європеїзованих граматик у Китаї – Ма Цзяньчжун і в Японії – Танака Йосикадо. Пряме ототожнення частини мови й члена речення має місце там, де менш за все допомагає морфологія: досить часто ототожнюються прислівники й обставини.

Проте частіше при синтаксичному підході класи виділяються так, щоб не вступити в протиріччя з тим, що О. І. Смирницький називав "тотожністю слова", говорить В. М. Алпатов. З цієї точки зору слово може виступати як різні члени речення, але з різних синтаксичних функцій деякі визнаються істотними й визначальними: ті слова, для яких істотною є функція присудка, називаються дієсловами, функція підмета й додатка – іменниками, функція означення – прикметниками [5, с. 29]. Для російської мови таку точку зору (декілька затемнену семантичною термінологією) висував О. О. Шахматов.

З нашого погляду, істотним недоліком розглянутих вище класифікацій є те, що в їхніх межах частини мови інтерпретуються виключно в межах лінгвоцентричної парадигми. Водночас слід відзначити, що впродовж останніх десятиліть у лінгвістиці запанувала антропоцентрична парадигма. Зокрема, міцними є позиції когнітивної лінгвістики. У студіях граматистів-когнітологів частини мови трактуються з погляду когнітивного принципу. Це враховано в докладній класифікації частин мови, запропонованій О. О. Селівановою.

О. О. Селіванова постулює сім принципів класифікації частин мови: 1) логічний, 2) логіко-семантичний (семантичний), 3) психологічний, 4) формально-граматичний, 5) лексико-граматичний, 6) функціональний (функціонально-синтаксичний, синтаксичний), 6) когнітивний [14, с. 788–793; 14, с. 434–442].

Зразки когнітивно-ономасіологічного аналізу частин мови й граматичних категорій на основі смислових інваріантів наявні в працях М. Докуліла, Дж. Лайонза, Дж. Лакоффа, Р. Ленекера, О. С. Кубрякової, М. О. Шелякіна, В. П. Даниленка, С. О. Жаботинської та ін. [Там само].

Когнітивний принцип у граматиці не є новим, бо він або відповідає постулатам логічного універсалізму, або йде за розробленим В. Гумбольдтом етноцентричним психологічним підходом [Там само].

Прихильники когнітивного принципу відзначають, що частини мови в найзагальнішому вигляді виражають інтеріоризовану мовцями картину навколишнього світу, де важливими векторами є людина й предмети як суб'єктивовані речі, їхні ознаки та відношення, дії, стани, кількісні показники, просторові та часові характеристики тощо [14, с. 439–440].

Ця класифікація видається нам найбільш повною. Із дублетних термінів *логіко-семантичний / семантичний* і *функціональний / функціонально-синтаксичний / синтаксичний* більш точними й такими, що не викликають багатозначного трактування, є, на нашу думку, терміни *семантичний* і *синтаксичний*. Щодо терміна *формально-граматичний*, то, маючи на увазі наведену вище тезу О. П. Суника, відзначимо, що формально-граматичний підхід можливий у межах морфологічного принципу, він є наслідком надмірної формалізації морфологічних ознак слів. Доцільніше виділяти саме морфологічний принцип, говорячи про можливість у його межах формально-граматичного (вузькоформального) підходу.

Отже, різноманітність принципів виділення частин мови в дослідженнях учених ХІХ–ХХ ст. зумовлює необхідність комплексного, поглибленого аналізу їхніх праць, зіставлення зроблених мовознавцями висновків. Це дозволить з'ясувати особливості наукових підходів до проблеми частин мови та визначити ступінь їх дослідженості впродовж ХІХ–ХХ ст.

Література

1. Дегтярёв В. И. Диахроническая грамматика русского языка / В. И. Дегтярёв. – Ростов н/Д. : Изд-во Юж. фед. ун-та, 2007. – 240 с.
2. Суник О. П. Общая теория частей речи / О. П. Суник ; под ред. В. М. Жирмунского, М. М. Гухман, С. Д. Кацнельсона. – М. : Наука, 1966. – 132 с.
3. Реформатский А. А. Введение в языковедение / А. А. Реформатский. – 4-е изд., испр. и доп. – М. : Просвещение, 1967. – 542 с.

4. Живов В. М. Части речи / В. М. Живов, В. А. Плотнокова (Робинсон), Б. А. Серебренников // Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – С. 578–579.
5. Алпатов В. М. История лингвистических учений : учебное пособие / В. М. Алпатов. – М. : Языки русской культуры, 1998. – 368 с.
6. Арутюнова Н. Д. Предложение и его смысл: логико-семантические проблемы / Н. Д. Арутюнова. – 3-е изд., стер. – М. : Едиториал УРСС, 2003. – 383 с.
7. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 540 с.
8. Хрестоматия по истории грамматических учений в Советском Союзе / сост. В. В. Щеулин ; ред. В. А. Магин. – Ростов-н/Д : Ростовский университет, 1972. – 312 с.
9. Щерба Л. В. Избранные работы по русскому языку / Л. В. Щерба. – М. : Учпедгиз, 1957. – 118 с.
10. Алпатов В. М. Из истории изучения частей речи / В. М. Алпатов // Части речи. – М. : Высшая школа, 1990. – С. 24–31.
11. Тихонов А. Н. Части речи – лексико-грамматические разряды слов / А. Н. Тихонов // Вопросы теории частей речи: на материале языков различных типов. – Л., 1968. – С. 29–38.
12. Лайонз Дж. Введение в теоретическую лингвистику / Дж. Лайонз. – М. : Прогресс, 1978. – 540 с.
13. Коротков Н. Н. Основные особенности морфологического строя китайского языка / Н. Н. Коротков. – М. : Высшая школа, 1968. – 400 с.
14. Селіванова О. О. Лінгвістична енциклопедія / О. О. Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2010. – 844 с.

УДК 81'1:811.161.2'373

АСПЕКТИ ВИВЧЕННЯ ЗНАЧЕННЯ ПІД КУТОМ ЗОРУ ПАРАДИГМАЛЬНОСТІ У МОВОЗНАВСТВІ

Зеленько А. С.

Пропонована стаття підсумовує авторське бачення теорії семасіології. У ній відтворюється штрих-пунктирно зміст підготовленої і вже кілька разів переробленої монографії "Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм".

Ключові слова: когнітивна лінгвістика, парадигма, предмет вивчення, семасіологія.

Предлагаемая статья подытоживает авторское видение теории семасиологии. В ней штрих-пунктирно отображается содержание подготовленной и несколько раз переизданной монографии "Проблемы семасиологии в аспекте эволюции лингвистических парадигм".

Ключевые слова: когнитивная лингвистика, парадигма, предмет исследования, семасиология.

The suggested exploration gives the summary of the author's understanding of the theory of semasiology. It reflects the general content line of the earlier prepared and a few times reshaped monograph "The Problems of Semasiology in the Aspect of Linguistic Paradigm Evolution".

The explorer analyzes formation of theoretical semasiology from its beginning to its present state. He does it distinguishing Descriptive, Comparative and Structural Linguistics, the new studies by M. Y. Marra, functionalism and cognation. He states that each of the paradigms is characterized by the specific categorial apparatus and the methods of analyses.

Key words: semasiology, paradigm, the subject of studies, Cognitive Linguistics.

Наука взагалі й мовознавство зокрема переважно формується протягом кількох останніх століть. Як і весь цивілізований розвиток людини, процес його зростання особливо посилюється, справді, останніми століттями і навіть десятиліттями. Про науку як форму пізнання не станемо спеціально вести мову. Хіба що зробимо кілька зауважень, яких потребує наше дослідження. Найперше, наголосимо на розрізненні науки, псевдонауки, наукознавства, а в зв'язку з останнім – на питанні про критерії науки (розрізнення об'єкта і предмета вивчення та наявності гіпотези, питанні парадигмальності розвитку науки уже під кутом зору еволюції галузей наук і парадигмальності мовознавства, а в ньому парадигмальності лексикології й семасіології. Пропонована книга орієнтована на виявлення у кожній з лінгвістичних парадигм складових семасіології та семантики.

На жаль, проблематика мовознавства, зокрема й теорія семасіології, об'єкт і предмет дослідження до останнього моменту обмежували дослідженням лише звукової природної мови (і писемного її варіанта). Зрозуміло, що й російські та українські семасіологи зупинилися на цьому, їх посібники про це красномовно свідчать. Посібників, у яких йдеться про семасіологію, зокрема у галузі русистики багато, і, зважаючи на своє бачення теорії значення, автор не став їх аналізувати. Йдеться про звернення до наукознавства, в якому аналізується, крім об'єкта й предмета дослідження, наукознавча категорія методології, де важливе місце посідає знову ж таки категорія парадигмальності.

До речі, констатуємо, на превелику силу, скажімо, в українському мовознавстві, власне у загальному мовознавстві, у підручниках та посібниках зі вступу та загального мовознавства об'єкт вивчення не розширюється іншими формами й компонентами мови, зокрема, позавербальним компонентом, комп'ютерними та інтернетівськими мовами. На жаль, у навчальних програмах з українського мовознавства це також нехтується.

У мовознавстві, як і в усіх інших галузях, на сучасному етапі особливо актуалізувалося розрізнення об'єкта вивчення та предмета дослідження. Та, на жаль, гуманітарні галузі української науки фактично залишаються на етапі її класичного періоду, тобто вивчають об'єкт дослідження, визначуваний на основі конкретно-образного мислення. Цією працею автор, як і дехто з його попередників, намагається цю тенденцію дещо порушити. Перед тим, як визначити об'єкт та предмет дослідження семасіології в аспекті еволюції наукових парадигм, звернемось до їх визначення у науці взагалі. Відзначимо, що природничі науки, зокрема фізика, біологія, визначилися методологічно з цього приводу, зокрема сприйняли теорію парадигмальності науки у цілому і парадигмальності кожної галузі науки, що ми також запозичаємо. Природничі особливо прозоро ілюструють трансформування класичного "явищного" етапу науки у європейський молекулярний і на сучасному етапі – в електронний.

Предмет дослідження у мовознавстві, літературознавстві, педагогіці і т. д. поки що у своєму тлумаченні далекі від оперування закономірностями будови й функціонування виділеного об'єкта. Через те історія мовознавства ніяк не переорієнтується на еволюцію лінгвістичних парадигм, зокрема й семасіології, виформування науки, яка досліджує будову й функціонування (власне, використання цих закономірностей людиною). Під таким кутом зору абсурдність наголошення ученими антропоцентризму науки очевидна, зокрема й мовознавства. Отже, у мовознавстві предметом дослідження стали все ті ж основоположні закономірності взаємодії людини з природним середовищем, хіба що різною мірою дуже опосередкованих, абстрагованих і узагальнених.

В аспекті аналізу різних лінгвістичних парадигм, зважаючи на розрізнення об'єкта й предмета дослідження, опираючись на вже констатоване нами у розділах нашої книги [7], ми остаточно визначається у питанні становлення проблематики семасіології. Мабуть, доцільно скористатися запропонованою автором диференціацією внутрішньо-структурного й зовнішньо-структурного, власне мікро- й макроструктурного аналізів. До речі, він вирішив також диференціювати семасіологію і семантику. І це навіть при тому, що обидва терміни його попередниками здебільшого не розрізняються. У зв'язку з використанням ним, крім категорій науки, ще й наукознавства він звертається до суто наукових методологічних понять-термінів. Автор починає з визначення предмета науки узагалі, мовознавства і семасіології зокрема. З прикрістю констатує, що його ознайомлення з сотнями кандидатських і десятками докторських дисертацій з мовознавства, літературознавства, педагогіки не переконали його у розрізненні здобувачами категорій об'єкта вивчення та предмета дослідження.

Наука як найвища форма пізнання людиною зовнішнього середовища орієнтована на пізнання сутності сприйманих об'єктів, що постають сукупностями закономірностей функціонування суб'єкта – людини із закономірностями функціонування пізнаваного об'єкта.

Мову до кінця ХХ ст. вивчали як універсальний засіб вираження інформації (сукупності закономірностей) про взаємодію людини (спершу як анатомо-фізіологічної, а потім і психосоціальної істоти) з природним середовищем (спершу дозвіллям, а потім соціологізованою Землею й потроху олюднюваним Всесвітом). Усяка наука – це форма, засіб пізнання закономірностей взаємодії, закономірностей функціонування людини (анатомо-фізіологічної істоти) із закономірностями функціонування якогось природного середовища. У мовознавстві пізнаються закономірності функціонування (й будови) універсального і тривалого щодо часу функціонування засобу відтворення їх за допомогою природної звукової мови, пізніше трансформованої у природничих (точних) галузях у спеціальні галузеві мови (мови науки) і наукові мови гуманітарних галузей, які базуються на природній звуковій. Пізніше йтиметься про те, що об'єкт і предмет дослідження збагатилися паралінгвістикою, вивченням комп'ютерних та мови Інтернету.

Розширення проблематики мовознавства і з ним пов'язане поглиблення проблеми дослідження завдячує залученню до аналізу позавербального компонента, що диференційовано досліджується у паралінгвістиці. Наслідком того стало звернення до паралінгвістики, відбулося розширення об'єкта й предмета дослідження у мовознавстві. Поглиблення проблематики теорії мовознавства, поглиблен-

ня предмета дослідження у мовознавстві фактично відбувається започаткуванням Н. Хомським пошуків глибинних структур у будові й функціонуванні мови, чотирьох-елементним аналізом акад. М. Я. Марра й утвердженням гіпотези про ізоморфізм генного та мовного кодів, асоційованої з іменами Р. О. Якобсона та Т. В. Гамкрелідзе.

З кінця ХХ ст., можливо, під впливом принципів генеративної лінгвістики мови учені звернулися до мовного коду, власне внутрішніх закономірностей будови й функціонування звукової форми мови. У зв'язку з цим, ймовірно, й постала проблема про ізоморфізм генного та мовного кодів. Це у свою чергу зумовило нами констатовану проблему розширення проблематики мовознавства. З ХХ століття звукова природна мова стала усвідомлено вивчатися ще і як засіб пізнання опосередкованих та узагальнених закономірностей, знову ж таки закономірностей функціонування людини у її взаємодії з природним середовищем у найширшому його витлумаченні, зокрема біологічно й інформаційно. Саме цим зумовлене питання про формування уже згаданої гіпотези про ізоморфізм генного та мовного кодів, паралелізм чи спадкоємність другого від першого. Учені поступово сприймають думку, що закономірності будови й функціонування мови (у широкому розумінні і звукової природної мови зокрема) постали на основі закономірностей взаємодії людини із зовнішнім середовищем. Процес надзвичайно тривалий і складний. Не менш складним стало й усвідомлення можливості й необхідності його пізнання.

У цій книзі щойно згадане береться до уваги і пропонується авторське тлумачення семасіології, зважаючи на вже згадану ним категорію парадигмальності, саме в аспекті формованого А. С. Зеленьком енергетичного детермінізму як напрямку когнітивної лінгвістики. Оскільки до цього він йшов поступово, крок за кроком і не певен, що в написане ним повірять одразу його опоненти, то через те пропонує своє дослідження специфічно теоретично, зважаючи на три аспекти, а щодо форми, виділяючи тематично близькі проблемні розділи. Переосмислення проблематики семасіології на основі спроб і помилок, представлених кількома розвідками стосовно кожної із згаданих лінгвістичних парадигм, дало можливість семасіологію синхронічну трансформувати у діахронічну, нечленовану за аспектами прагматичну семантику – у семантику тріадну – прагматичну, парадигматичну й синтагматичну, зосереджуючись на процесі субстантивізації процесу предикативізації. У такому разі виявляється діалектика переходу позамовного у мовне, умотивовується наявність наукової віри й інтуїції, а значить, наголошується на революціонізуючій ролі науки у пізнанні людиною своєї взаємодії з природним середовищем.

Пам'ятаючи про виділені у матерії субстанцію й закономірності її структуралізації, а при виділенні предмета дослідження у будь-якій галузі субстанціональних одиниць та закономірностей їх функціонування (використання), автор при визначенні предмета даної галузі вирішив розмежувати семасіологію та семантику.

Отже, повернемося до назви галузі. Семантика має тлумачитись як вчення про субституціоналізовані одиниці мовної системи в аспекті їх значення – від фонем через морфему, словоформу до синтаксеми. Цей ряд збагатиться за рахунок одиниць встановлюваних проміжних підсистем мови. Це стало підставою розширити семантику загальних назв (власне семантику) до ономастики і далі залучити граматичну (морфемну, морфологічну, синтаксичну) підсистему звукової природної (й писемного варіанта) та звукову наукову (й писемний варіант) мови гуманітарних галузей. У даному випадку робиться це в аспекті традиційного європейського мовознавства. В аспекті прагматичної північноамериканської лінгвістики семантика одиниць різних підсистем мови усвідомлено не диференціюється. Дескриптивісти у мовній системі вичленовують звукову систему, граматику і семантику.

Зрозуміло, звукова природна мова складається тисячоліттями й оформляється у людини на етапі переходу від давньої (неандертальця) до сучасної людини (кроманьйонця). У даному випадку йдеться про гіпертрофовано абсолютизовану одну форму мови у її широкому розумінні. Інші форми – явища передостаннього століття.

На етапі кожної парадигми – своя система категорій семантики. Найчіткіше вони визначені на етапі описової [2] та когнітивної автором пропонованої книги. Маємо додати семасіологію паралінгвістики (позавербального компонента), як і семантику з

відповідними субстантивними категоріями, а також перше й друге комп'ютерних мов та Інтернету. Автор опирається на відомі йому численні кандидатські й поодинокі докторські дисертації, присвячені вивченню комп'ютерних та інтернетівської мов.

Питання семасіології як галузі лексикології (розділу мовознавства) – це вчення про закономірності будови й функціонування (розвитку й використання людиною) закономірностей, сконденсованих і позначених власне мовними одиницями. Увага до семасіології цілком зрозуміла. Знайомлячись з історією її становлення на всіх етапах стосовно усіх парадигм у мовознавстві, переконуємось, що значення у мові прямо чи приховано було у центрі уваги не лише дослідників мови. Та ми мову ведемо про мовознавців в основному. Еволюція семасіології – це еволюція поглиблення знання про значення. Основною категорією семасіології й семантики було й залишається значення. Значення витлумачується лінгвістикою, інтегруючись з іншими галузями науки.

Авторське ж бачення визначається методологічно. Методологія ж формується на основі синтезу відомостей мовознавства з іншими науками. Саме на основі їх інтеграції визначаються парадигми, за якими прослідковується збагачення й уточнення категорії значення.

Значення – категорія багатогранна. Пізнання його реалізується, найперше, в аспектах прагматичному, парадигматичному й синтагматичному. Власне, аналізується одне значення, але під різними кутами зору. Так, прагматика кваліфікується як аспект мовознавства, що вивчає функціонування мовних одиниць у мовленні стосовно позамовних чинників. Прагматика багатопроblemна. Вона охопила низку проблем, які вивчалися риторикою й стилістикою, типологією мовлення, мовленнєвою діяльністю, теорією комунікацій функціонування стилів, соціолінгвістикою й психолінгвістикою, а тепер і дискурсу [9, с. 389–390].

Парадигматика тлумачиться як аспект системного аналізу мовних одиниць у потоці мовлення. Ним передбачається виділення однотонних, однофункціональних мовних одиниць, об'єднаних спільними ознаками і диференційованих розрізняльними. Так виділяються у різних підсистем мови фонологічна, морфемна, морфологічна, синтаксична і т. д. парадигми. Про останні мова зайшла на етапі структурної лінгвістики у процесі дослідження лексики за лексико-семантичними полями [9, с. 366–367].

Синтагматика – третій аспект вивчення значення мовних одиниць, що зосереджується на дослідженні відношень їх у мовному потоці, виявлення взаємозалежних послідовних елементів, виділених також на основі спільних однотипних сем-значень. Зрозумілим є витлумачення синтагми, як правило, предикативної (як і неpredикативної) мовної одиниці. У мовленні синтагма набуває певної модальності, часової, локальної, а головне – особової визначеності. Синтагма як смислова (лексична й граматична єдність) у мовному потоці у складі синтаксеми оформляється інтонаційно [9, с. 447–448].

Синтагматика, з одного боку деталізує прагматику, трансформуючи субстанцію позамовну у мовну предикацію. Цьому соціальному явищу автор віднайшов відповідник у генетиці у вигляді вертикального перенесення генів. У функціонуючій системі мови ізоморфні зв'язки ієрархічно розташованих підсистем реалізують вертикальне перенесення інформації. Парадигмальне стискання дискретно членованої інформації виформовується в парадигми вищого рівня. Глибинно лінгвістичне витлумачення синтагматики як аспекту тлумачення мовної діяльності здійснювалося автором підсвідомо при виявленні у теорії акад. М. Я. Марра функціонального перенесення найменувань на етапі палеосемантики, аналізі спроби сформулювати теорію ізоморфізму генного та мовного кодів Р. О. Якобсоном, Т. В. Гамкрелідзе, наголошенні А. Ейнштейном на системній відносності наукових термінів. Завершується наукове утвердження проблеми останнім розділом пропонованої книги, де синтагматичні зв'язки у мовному потоці пояснюються уже згаданим аналізом вертикального перенесення значень (інформації) у динамічно функціонуючій системі мови з вертикальним перенесенням блоків генів у генетиці.

Подібно до того, як на прикладі сурядних словосполучень у сучасній мові "брат і сестра", "золота людина" ілюструють трансформування сурядності у підрядність, так автор кваліфікує предикативне перенесення інформації на етапі переходу давньої людини від мови жестів та міміки до звукової природної. Очевидно, у

даному випадку – це межа між двома парадигмами. До речі, у роботі визначаються й інші випадки виявлення межі між парадигмами. Нещодавно автор виявив, що синтагматичний аспект реалізується актуалізацією вивчення концепту волі. Прагматика субстанціонального у цьому аспекті завершується субстанціональністю синтагматики. Назва об'єкта-предмета витлумачується у його функціональному зв'язку-взаємодії з суб'єктом взаємодіючим.

Пам'ятаючи про інтеграцію різних галузей наук, автор пов'язує категорію методології дослідження з парадигмальністю різних наук і парадигмальністю кожної галузі науки. У різних лінгвістичних парадигм по-різному складалось співвідношення трьох різних аспектів. Поки що не станемо останні визначати, а лише назвемо їх: описове мовознавство, компаративізм, структуралізм, нове вчення, геперативізм, функціоналізм, когнітивізм. Усі вони визначаються у доданому до монографії словнику-довіднику [7].

Парадигми визначають відповідно методику аналізу. Скажімо, описове мовознавство оперує описовим методом, базованим на науковому спостереженні, компаративістика – порівняльно-історичним з його етимологічним аналізом, нове вчення – чотирихелементним аналізом, структуралізм – структурно-семантичним з його дистрибутивним та компонентним прийомами, геперативна лінгвістика – методиками розкладу на безпосередні складники та трансформаційним прийомом, нарешті, когнітивна лінгвістика – концептуальним аналізом. На етапі описового мовознавства оперування підсвідомо визначеними бінарно за змістом і формою не членованими одиницями не передбачає усвідомленого протиставлення мікро- й макроструктурного аналізів, як і розрізнення прагматичного, парадигматичного та синтагматичного аспектів, представлених синтетично у зародковому стані.

У компаративній парадигмі класифікація мов реалізується макроструктурно, лексичне значення аналізується прагматично мікроструктурно у процесі етимологічного аналізу. Макроструктурний аналіз знову ж таки підсвідомо реалізується очевидніше синтагматично й прихованіше – парадигматично. Власне парадигматизація груп і сімей мов підсвідомо опирається на прагматичне усвідомлення зумовленості з'яви різних мов впливом позамовних чинників.

У структурній лінгвістиці основна увага зосереджується на пошуку мікроелемента – відношення значення в аспекті прагматичному й парадигматичному структуруванні, найперше лексичної підсистеми. Парадигматика завершується підсвідомим визначенням спершу невизначеної щодо форми та змісту мовної моделі світу та з часом виділеною з неї концептуальною. Датські структуралісти своїми пошуками універсальї абсолютизують прагматику. Американські дескриптивісти за допомогою формальних методик заглиблюються у парадигматику й значною мірою підсвідомо – у синтагматику.

Автори теорії лінгвістичної відносності виявленням специфіки індіанських мов і наголошенням на зумовленості її особливостями мислення в основному зосереджуються на прагматиці.

Функціоналісти прагматично на мікроструктурному рівні остаточно вказують на функціональну сутність первинного значення й відтворюють функціонально-семантичні поля парадигматично. Вони фактично вказують на функціонально-соціальну природу значення.

У підсумку, здається, переконаємось, що у всіх парадигм превалюватиме у різному співвідношенні прагматичний та парадигматичний аспекти. І лише у когнітивній лінгвістиці, особливо обґрунтованому автором синергетичному детермінізмі прозоро виявляє себе синтагматичний. Це реалізується на глибинному рівні. Отже, звертаємо увагу на розділ "Синтагматика у розвитку мови як аналог вертикального перенесення генів у генетиці в аспекті ізоморфізму генного та мовного кодів (проблеми палеосемасіології)" [7].

Хибна абсолютизація пошуку первинного етапу формування сучасної звукової мови (зневажливо відірвана від усього позавербального комплексу мови в широкому її розумінні на її сучасному етапі) все ще ускладнює відтворення її еволюційного становлення. Не допомагає при цьому, так би мовити, макроструктурний рівень мовознавства, базований на аналізі всієї історії компаративістики й американської антропологічної лінгвістики з її теорією лінгвістичної відносності та європейської етнолінгвістики Е. Тріра, Л. Вайсгербера.

Якщо значення на початковому етапі його формування аналізувалося лише в аспекті прагматики, то у когнітивній лінгвістиці залучаються парадигматичний та синтагматичний. Це бачиться можливим автору при поясненні прагматики на мікρο-структурному рівні аналізу теорії походження мови, коли залучаються новіші здобутки анатомії й фізіології, а також психології, антропології, палеоантропології, демографії, філософії і т. д. Нами це інтерпретується під кутом зору синергетики у вигляді синергетичного детермінізму [7] як напрямку когнітивної лінгвістики.

Аналіз стадіального світобачення людини від народження до старості, еволюції науки взагалі і кожної галузі зокрема у їх парадигмальному аспекті, нарешті, – сформування лексико-граматичних розрядів слів (частин і часток мови) у мовознавстві дає підстави відтворити співвідношення внутрішньомовного й позамовного у формуванні мови у широкому розумінні, позавербального й мовного компонентів у процесі диференціації спершу нерозчленованого на зміст та форму явища повсякденно-побутової моделі світу, представленій первинним ритуалом, пізніше розчленованим на повсякденно-побутовий ритуал і мистецтво, та наукової моделі світу, спершу диференційованої за галузями, а потім поступово універсалізованої й орієнтованої на розрізнення змісту й форми предмета дослідження у науці знову ж таки спершу з абсолютизацією форми і лише пізніше усвідомленим співвідношенням першого і другого. Усі разом, доповнені гіпотезою Н. Хомського, розрізненням мови як системи й психічної діяльності В. фон Гумбольдта, вчення М. Я. Марра про функціональне перенесення у семантиці тези О. О. Потебні про формування мовної системи від нерозчленованої щодо смислу й форми початкової одиниці-зернини до сформованих пізніше (проаналізованих ним у кількатомній роботі "Из записок по русской грамматике") лексико-граматичних частин і часток мови, теорії інтеріоризації Л. С. Виготського, вчення З. Фрейда і, нарешті, утверджуваний зусиллями Р. О. Якобсона та Т. В. Гамкрелідзе ізоморфізм генного та мовного кодів, як і залучені до аналізу значення у мові свідомість з інтенціональністю Ф. Сьорля цілком обґрунтують трансформування прагматичного аспекту вивчення значення у мові у синтагматичний на тлі перетворення опредмеченої субстанціональності на опредмечену предикативність. Нерозчленована субстанціональна предметність з підсвідомо оперованою дією – предикативністю у явищі повсякденно-побутової свідомості на етапі наукового сприйняття предмета понятійним мислення постає сукупністю закономірностей-взаємодій предмета. Отже, спершу опредмечена субстанція, а вже потім опредмечена предикативність. Підтверджують це семантично зумовлені лексико-фразеологічні словосполучення типу "брати льон".

Таким чином, якщо наші попередники обмежувалися синхронією у семасіології, то ми це робимо у діахронії. Якщо наші попередники зосереджувалися на академічному теоретизуванні з приводу категорії значення, то ми, пам'ятаючи про передчасну заяву російського мовознавця І. О. Мельчука уже в шістдесяті роки розв'язати проблему автоматичного перекладу, як і всю прикладну епопею американських дескриптивістів-структуралістів, паралельно йдучи з американським дослідником Ф. Сьорлем, намагаємося торувати шлях пізнання універсальної категорії значення від "позначення предмета" у класичному мовознавстві мікροструктурної семи-біти на позначення окремої закономірності-взаємодії й до представлення кожної з названих автором моделей як структурованої сукупності мільйонів чи мільярдів універсальних бітів інформації, відтворених звуковою природною й науковою звуковою гуманітарних галузей науки, а паралельно – позавербальною, а також посталих на закономірностях природної звукової – різних штучних комп'ютерних та інтернетівської мов.

І ось при всьому тому, а головне при надзвичайно скромній обізнаності провінційного викладача й фактично аматора-мовознавця з російською, а тим паче світовою (власне європейською та північноамериканською) лінгвістикою він у кінцевому підсумку, інтерпретуючи бачення еволюції мовознавства у пропонованій ним теорії синергетичного детермінізму, кваліфікованого ним як напрямку когнітивної лінгвістики, мимохить звертається до неї. Пошуки його були складні й тривалі. До того ж, оскільки концепція не кваліфікується як єдино можлива й кінцево єдино правильна, то книга komponується таким чином, щоб читач міг побачити логіку становлення однієї зі спроб наукового бачення розвитку мовознавства. Хотілося б, щоб молодий радикал чи старий обережний консерватор після її прочитання залишилися на креатив-

них позиціях: старший колега пошкодував, що він не зробив поки що таку спробу, а молодого надихнув на подібну спробу. Адже наука – це спроба на завжди недостатній кількості аргументів віднайти оптимальний розв'язок нині актуальної, скажімо, на даний момент проблеми. Наприклад, серйозно вести мову про проблематику автоматичного перекладу він не має достатніх підстав, а тому не стане цього робити.

Розширення об'єкта вивчення та предмета дослідження мови у широкому розумінні за рахунок позавербального компонента, комп'ютерних та інтернетівської мов, сподіваємось, дасть можливість органічно поєднати мікро- й макроструктурний аналізи та визначені три аспекти. Зважаючи на різнобій й неоднозначність у теорії й методології когнітивної лінгвістики, автор цього дослідження зосереджується на принципах синергетичного детермінізму, кваліфікованого ним як напрямок названої парадигми. У процесі ознайомлення найповніше представленого останнього розділу нашої книги вони будуть досить повно розкриті. Описову парадигму у семасіології спеціально не розглядаємо, бо вона достатньо висвітлюється у курсі сучасної мови та вступі до мовознавства. Доцільно ознайомитися з працями А. О. Білецького [1], Л. А. Булаховського [2], В. В. Виноградова [3; 4; 5].

Література

1. Белецкий А. А. Лексикология и теория языкознания / А. А. Белецкий. – К. : Изд-во КГУ, 1972. – 209 с.
2. Булаховський Л. А. Нарис з загального мовознавства / Л. А. Булаховський. – К. : Рад. школа, 1959.
3. Виноградов В. В. Слово и значение как предмет историко-лексикологического исследования / В. В. Виноградов // Вопросы языкознания. – 1995. – № 1. – С. 5–36.
4. Виноградов В. В. Основные типы лексических значений слов / В. В. Виноградов // Виноградов В. В. Избранные труды. Лексикология и лексикография. – М., 1977. – С. 118–139.
5. Виноградов В. В. Об основных типах фразеологических единиц в русском языке / В. В. Виноградов // Введение в языкознание : хрестоматия / сост. Б. Ю. Супрун. – 2-е изд., перер. и доп. – Минск : Высш. шк., 1984.
6. Зеленько А. С. Українська енциклопедія юного філолога (мовознавця) / А. С. Зеленько. – Луганськ : Шлях, 2000. – 124 с.
7. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм. : у 2 ч. 8 / А. С. Зеленько. – Луганськ, – Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013.
Ч. 1. – 2013. – 249 с.
Ч. 2. – 2013. – 230 с.
8. Кедров Б. М. Классификация наук: прогноз К. Маркса о науке будущего / Б. М. Кедров. – М. : Мысль, 1985. – 540 с.
9. Лингвистический энциклопедический словарь / гл. ред. В. Н. Ярцева. – М. : Сов. энциклопедия, 1990. – 685 с.

УДК 81'1(092)(477.51)

КАТЕГОРІЯ КОНЦЕПТУ В НАУКОВІЙ ТЕОРІЇ ПРОФ. А. С. ЗЕЛЕНЬКА

Кіреєнко К. В.

Автор статті аналізує витлумачення категорії концепту професором А. С. Зеленьком у межах розроблюваного ним синергетичного детермінізму. Увагу зосереджено на відмінному підході вченого до визначення концепту як синкретичного мовного елементу з різним співвідношенням номінативності й предикативності, денотативності й десигнативності.

Ключові слова: Ніжинська філологічна школа, синергетичний детермінізм, семасіологія, когнітивна лінгвістика, картина світу, концепт.

Автор статьи анализирует истолкование категории концепта профессором А. С. Зеленко в рамках разрабатываемого им синергетического детерминизма. Внимание сконцентрировано на отличном подходе ученого к определению концепта как синкретического языкового явления с разным соотношением номинативности и предикативности, денотативности и десигнативности.

Ключевые слова: Нежинская филологическая школа, синергетический детерминизм, семасиология, когнитивная лингвистика, картина мира, концепт.

The author of the article analyzes the interpretation of the category of concept by the professor A. S. Zelenko in the framework of his concept of synergetic determinism. The attention is focused on the unique scientist's approach to the definition of concept as a syncretic language element with different correlation of nominative and predicative, denotative and designative. A. S. Zelenko solves the question of concept through differentiation of language world image that is based on the concrete image thinking, and linguistic world image as the branch part-sector of the scientific world image that is based on notional thinking. The professor A. S. Zelenko differentiates language and conceptual world images as well as four other world images – everyday verbalized, artistic, mythological-religious and scientific world images. According to A. S. Zelenko, defined by other authors naïve and language world images are the verbalized everyday world image in his theory, individual author's world image is at the same time the verbalized artistic world image and language world image. The professor defines all world images except for conceptual world image as the language world image since they are all verbalized. He traces all world images back to the primary sacred mythological everyday world image. A. S. Zelenko states that if in exact sciences concepts coincide with notions, in language they do not. In language concept there are not only elements that consist of designative (notional) component, but also elements that consist of denotative (objective) and connotative (emotive) components and only denotative, that is created on the basis of combination of notional and emotive components. This explains why concept does not coincide with notion. Concept is realized by many sememes of lexemes (monosemantic and polysemantic) that are combined not only by denotative (notional) but also by the connotative (emotive) components.

Key words: Nizhyn philological school, synergetic determinism, semasiology, cognitive linguistics, world image, concept.

Зеленько Анатолій Степанович – доктор філологічних наук, професор, до недавнього часу завідувач кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, відмінник народної освіти, заслужений працівник освіти України, член-кореспондент Міжнародної академії педагогічної освіти. Народився й виріс у Ніжині, де й закінчив десятирічку та філологічний факультет Ніжинського державного педагогічного інституту імені М. В. Гоголя (нині Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя). А. С. Зеленько – автор 15 монографічних досліджень та навчальних посібників і понад 200 розвідок, нагороджений кількома грамотами МОН, підготував близько десяти кандидатів наук, керуючи аспірантами.

Основна проблематика праць проф. А. С. Зеленька – дослідження закономірностей загальної та східнослов'янської (найперше української) семасіології. Він констатує, що семасіологія в україністиці проходить кілька етапів: описова наївна, орієнтована на аналіз внутрішньої форми загальних назв, структурна семантика, що аналізувала типологію сем предметного компонента лексичного значення та аналіз загальних назв за лексичними парадигмами, а потім аналіз конотативного компонента загальних і власних назв, функціональна лінгвістика, що аналізує семантику граматичних категорій, і нарешті, когнітивна семантика, що комплексно досліджує взаємодію ментального й почуттєвого у формуванні значення мовних одиниць та граматичних категорій [1, ч. 1, с. 82].

Нині в українському мовознавстві активно сприймається когнітивна лінгвістика і її методологія – концептуальний аналіз. Одним із пріоритетних завдань когнітивної лінгвістики є дослідження концептів та моделювання їх структур. Дана стаття має на меті проаналізувати розповсюджені підходи до визначення концепту провідними мовознавцями, у тому числі й А. С. Зеленьком, та виокремити індивідуальну концепцію останнього щодо досліджуваної категорії.

Дослідники диференціюють різні підходи до визначення концепту. О. С. Кубрякова [2] й О. О. Селіванова [3] кваліфікують концепт в *інтеграційному аспекті*, як сукупність образів, уявлень, понять. Так само концепт витлумачують й Л. І. Даниленко [4], Л. О. Петрова [5], Н. К. Рябцева [6], Ю. С. Степанов [7], В. М. Телія [8], В. А. Щербатюк [9].

За А. М. Приходьком, концепт – це багатовимірне ментальне утворення, у якому виокремлюють три складники – понятійний, образно-перцептивний та ціннісний. Понятійний складник концепту – це його співвіднесеність з концептуальним референтом, оскільки в основі будь-якого концепту лежить поняття. Перцептивно-образний складник – це знання, образи та асоціації, що виникли у свідомості у зв'язку з тим чи іншим поняттям. Ціннісний складник – це найголовніша фігура концепту, це те, що пропущено через емоції [10, с. 55–61].

В. І. Карасик зазначає, що всі підходи до розуміння концепту зведені до лінгвокультурного (С. Г. Воркачов, Л. П. Іванова, В. І. Карасик, Г. Г. Слишкін, Ю. С. Степанов) й лінгвокогнітивного (О. С. Кубрякова, З. Д. Попова, І. А. Стернін) [11, с. 115]. З огляду на це дослідник виокремлює лінгвокогнітивний і лінгвокультурний концепти. На його думку, вони різняться векторами стосовно індивіда: лінгвокогнітивний концепт – це напрямок від індивідуальної свідомості до культури, а лінгвокультурний – це напрямок від культури до індивідуальної свідомості [11, с. 139]. Цю думку розвиває У. О. Карпенко-Іванова: "Ці підходи взаємно не виключають один одного й різняться лише векторами стосовно особистості: концепт як ментальне утворення у свідомості індивіда є виходом на концептосферу соціуму, на культуру, а концепт як одиниця культури є фіксацією колективного досвіду, який стає надбанням індивіда" [12, с. 139]. О. О. Селіванова таке розмежування вважає недостатньо обґрунтованим, адже концепти мають когнітивну природу й визначені культурою незалежно від спрямування їх аналізу. Індивідуальний концепт має фрагмент особистісного досвіду, який знов-таки опосередковано пізнавальною здатністю людини та її зануреністю у соціум і культуру [13, с. 411].

Представник лінгвокультурного підходу до розуміння концепту С. Г. Воркачов витлумачує концепт як "одиницю колективного знання свідомості, що відправляє до вищих духовних цінностей; вона має мовне вираження та позначена етнокультурною специфікою" [14, с. 51]. Учений розподіляє концепт на три змістовні частини: понятійну, яка відображає знакову та дефініційну структуру концепту; образну, що фіксує когнітивні метафори, які утримують його в мовній відомості; значеннєву, яку визначено місцем, що посідає ім'я концепту в мовній системі [14].

В. А. Маслово тлумачить концепт як семантичне утворення, яке позначене лінгвокультурною специфікою та характеризує носіїв конкретної етнокультури. "Концепт маркує етнічну мовну картину світу й постає деяким квантом знання, який відображає зміст усієї людської діяльності. Він оточений емоційним, експресивним ореолом" [15, с. 47]. Емоційна маркованість концепту дає можливість глибоко досліджувати його, ураховуючи таку важливу психічну характеристику, як емоція, саме в емоції виявляємо найяскравіші особливості етнічної картини світу, оскільки механізм виникнення емоції в усіх людей однаковий, а способи вираження можуть

бути різними. Тому при зіставному аналізі смислової структури концептів у різних мовах цей чинник треба враховувати перш за все. Багато дослідників аналізують концепт на матеріалі одиниць, які мають сильне емоційне забарвлення: когнітивні метафори (М. Джонсон, Дж. Лакофф), фразеологічні одиниці (В. М. Телія), пареміологічний фонд мови.

Досить повний екскурс у тлумачення концепту зроблено Н. Ю. Шведовою, яка ставить за мету віднайти найбільш зрозумілі тлумачення цього поняття і разом з тим складні багатогранні одиниці, що безпосередньо стосуються мови [16, с. 601]. "Концепт [за Н. Ю. Шведовою] – це зміст словесного знака, що називає поняття (ідея на позначення суттєвих сприйманих розумом ознак реалій та явищ, відношень між ними) зі сфери духовного або життєво важливої сфери буття людини, сформоване й закріплене суспільним досвідом народу, що має у його житті історичні корені, соціально й суб'єктивно осмислюване й через опосередкування такого осмислення – співвідносне з іншими поняттями, близько з ним зв'язаними чи у багатьох випадках противлюване" [16, с. 603]. Доречним у визначенні концепту Н. Ю. Шведової є розрізнення великих, основних, базових концептів і малих, неосновних, небазових, що оточують перші. В останніх, виявляється, бувають відсутні деякі ознаки стосовно глибоких історичних коренів, традиційності позначення, історично складені соціальні чи суб'єктивні оцінки або опозиційні зіставлення з іншими одиницями. У співвідношенні поняття й концепту дослідниця глибшим і складнішим називає концепт, бо концепт – безпосередній наслідок концептуалізації світу, тобто бачення розуму і його осмислення, тоді як поняття – логічно оформлена ідея про клас предметів, явищ [16, с. 603].

У. О. Карпенко-Іванова в монографії "Фрейм "вооруженное противостояние" в русской, английской, итальянской культурно-языковой традиции" проаналізувала різні дефініції концепту й визначила такі основні його ознаки: абстрактність, комплексна будова (що характеризує форму концепту), культурна й емоційна наповненість (що характеризує зміст концепту), здатність замикати значення, здатність концепту до розвитку [12, с. 24].

За О. О. Селівановою, ознаками концепту є неізолюваність, тобто зв'язність з іншими концептами; відкритість як невичерпність їхнього змісту; наявність їх у межах відповідно організованих концептуальних доменів, які є фоном концепту; цілісність і нежорстка структурованість; динамізм і креативність як здатність змінюватися, збагачуватися новим значенням, уточнюватися [13, с. 418].

Щодо функцій концептів, Л. О. Петрова називає такі [5, с. 161]: *структурувальна*, або конститутивна (концепт – це "елементарна частка", будівельна одиниця ментально-мовної картини світу); *кумулятивна* (концепти накопичують і зберігають – у вигляді "згустків", "квантів знання" – культурну інформацію); *класифікувальна*, або таксономічна (установлюють взаємозв'язки, ієрархії об'єктів дійсності, формуючи концептуальні поля); *когнітивна* (аналізують гешталти, формують фреймові структури, сценарії); *афективна*, або емоційно-оцінна (несуть у собі оцінку культурної інформації) [5, с. 161].

А. С. Зеленько визначає концепт як синкретичний мовний елемент з різним співвідношенням номінативності й предикативності, денотативності й десигнативності [17, с. 267]. Вченим питання про концепт розглядається також й у розвідці "Про тотожність понять концептуальної та наукової моделей світу та співвідношення останньої з мовною моделлю світу" [18]. Розв'язок питання пов'язується з розрізненням повсякденно-побутової вербалізованої, міфологічно-релігійної, художньої, наукової моделей світу. Виходить вчений при цьому з принципів обґрунтовуваної ним лінгвістичної парадигми синергетичного (лінгвістичного) детермінізму.

Питання про концепт А. С. Зеленьком розв'язується шляхом розрізнення саме мовної моделі світу, що базується на конкретно-образному мисленні, й лінгвістичної моделі світу як галузевої частки-сектора наукової моделі світу, що базується на понятійному мисленні. Професор зазначає, що мовну модель світу слід ототожнювати з повсякденно-побутовою у вербалізованому варіанті, а концептуальну – з науковою. Л. А. Лисиченко також пов'язує категорію концепту з моделлю світу (правда, мовною) [19, с. 6–15].

А. С. Зеленько, опираючись на розрізнення мовної вербалізованої й наукової моделей світу (після диференціації чотирьох), розрізнення звукової природної мови

на базі конкретно-образного мислення й наукової (вербалізованої стосовно гуманітарних галузей, зокрема й мовознавства) моделей світу, тлумачення мови (мовно-мовленнєвої діяльності) як вербалізованої частки усєї психічної діяльності (структурованої й сформованої закономірностями останньої), констатує, що якщо у точних науках концепти співпадатимуть з поняттями, то стосовно мови цього не можна стверджувати, бо в мовному концепті наявні не лише елементи, що складаються з десигнативного (понятійного) компонента, а й елементи, що складаються з денотативного (предметного) й конотативного (почуттєвого) компонентів і лише денотативного, утвореного на основі поєднання предметного й почуттєвого компонентів або денотативного й конотативного компонентів. Саме цим і пояснюється те, що концепт не співпадає з поняттям, що він виражається багатьма семемами лексем (однозначних і багатозначних), що складаються не лише з денотативного (предметного) та конотативного (емоційно-почуттєвого) компонентів. В етноконцепті домініантнізацією виявляє себе конотативний компонент лексичного значення загальної чи власної назви. Вони особливо помітні у так званих конотонімів (власних назв) та поетонімів (власних і загальних назв у художніх творах) [1, ч. 2, с. 135].

А. С. Зеленько зазначає, що аналіз концептів як мовних квантів когнітивної парадигми у російському й українському мовознавстві охоплює весь спектр структурно-семантичного дослідження мовної системи, хоча поки що тут домінує хаотичне поєднання синхронічного (й типологічного) в основному парадигматичного вивчення концептів на основі аналізу лексем, фразем художньої моделі світу. Аналіз структури концепту та засобів його вираження (лексем-семем) неминує спрямовує на дослідження емотивного компонента спершу лексеми (семем), а потім фраземи, паремії тощо. При цьому слід використовувати психологічні категорії свідомості, підсвідомості й лінгвістичну – значення. На думку А. С. Зеленька, нинішні концептуалісти не помічають того, що концепт як субстантна одиниця когнітивної лінгвістики відрізняється від лексико-семантичного поля структурної лінгвістики саме двобічністю у структурі лексеми [1, ч. 2, с. 130].

Отже, проф. А. С. Зеленько констатує, що науково аналітично не усвідомлюється сучасними лінгвістами питання виявлення й структурування концептів як поки що найвищої ланки пізнання свідомості людини, хоч мимоволі це реалізується підсвідомо інтуїтивно. У російському мовознавстві вивчення концептів стало такою ж модою, як у попередні десятиріччя в українському мовознавстві була функціональна лінгвістика. Але гіпертрофована увага до концептуальних досліджень російської мови та зіставного вивчення російської з різними іноземними все ще не підсумовується ані в аспекті теоретичному, ані в аспекті прикладному, а має стихійний характер. Адже принципи когнітивної лінгвістики, хоч і реалізуються залученням психології, інформатики, але через слабку обізнаність з сучасною психологією цілісна фундаментальна концепція не формується, бо ніяк не сприймається, що моделі світу як дискретні найбільші одиниці мови у широкому розумінні і звукової мови у вузькому та концепти як їх компоненти в аспектах аналізу будови і функціонування нині мають аналізуватися у дискурсології.

Література

1. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті еволюції лінгвістичних парадигм. : у 2 ч. 8 / А. С. Зеленько. – Луганськ, – Вид-во ДЗ "ЛНУ імені Тараса Шевченка", 2013. Ч. 1. – 2013. – 249 с. Ч. 2. – 2013. – 230 с.
2. Кубрякова Е. С. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац и др. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1996. – 245 с.
3. Селіванова О. О. Нариси з української фразеології (психокогнітивний та етнокультурний аспекти) : монографія / О. О. Селіванова. – К. – Черкаси : Брама, 2004. – 276 с.
4. Даниленко Л. Мовно-образний простір чеської ментальності : концепт "краса" / Л. Даниленко // Мовознавство. – 2006. – № 2–3. – С. 147–152.
5. Петрова Л. А. Лингвокогнитивные основы художественной картины мира : монография / Л. А. Петрова. – Симферополь : ОАО "СГТ", 2006. – 284 с.
6. Рябцева Н. К. "Вопрос": прототипическое значение концепта / Н. К. Рябцева // Логический анализ языка. – 1991. – Вып. 4. – С. 71–79.

7. Степанов Ю. С. Константы : словарь русской культуры / Ю. С. Степанов. – 2-е изд., испр. и доп. – М. : Акад. проект, 2001. – 990 с.
8. Телия В. Н. Русская фразеология. Семантический, прагматический и лингвокультурологический аспекты / В. Н. Телия. – М. : Яз. рус. культуры, 1996. – 284 с.
9. Щербатюк В. Мовне вираження концепту *мати* в поетичному дискурсі В. Стуса / В. Щербатюк // Наук. зап.– Сер. "Філологічні науки (мовознавство)" : у 5 ч. – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2008. – Вип. 75. – С. 349–354.
10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.
11. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / Владимир Ильич Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
12. Карпенко-Иванова У. А. Фрейм "вооруженное противостояние" в русской, английской, итальянской культурно-языковой традиции / У. А. Карпенко-Иванова. – К. : Изд. дом Дмитрия Бураго, 2006. – 232 с.
13. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика: напрями та проблеми : підручник / Олена Олександрівна Селіванова. – Полтава : Довкілля-К, 2008. – 712 с.
14. Воркачев С. Г. Счастье как лингвокультурный концепт : монография / С. Г. Воркачев. – М. : Гнозис, 2004. – 236 с.
15. Маслова В. А. Когнитивная лингвистика : учеб. пособие / В. А. Маслова. – Минск : Тетра-Системс, 2004. – 256 с.
16. Шведова Н. Ю. Русский язык : Избранные работы / Н. Ю. Шведова. – М. : Языки славянской культуры, 2005. – 640 с.
17. Зеленько А. С. Проблеми семасіології в аспекті лінгвістичних парадигм : навч. посіб. для студ. й асп. вищих навч. закладів / А. С. Зеленько. – Луганськ : Вид-во ДЗ "ЛНУ ім. Тараса Шевченка", 2010. – 396 с.
18. Зеленько А. С. Про тотожність понять концептуальної та наукової моделей світу та співвідношення останньої з мовною моделлю світу / А. С. Зеленько // Лінгвістика : збірник наукових праць. – 2006. – № 1 (7). – С. 8–12.
19. Лисиченко Л. А. Лінгвофілософські ідеї О. О. Потебні (Предтеча сучасного вчення про мовну картину світу) / Л. А. Лисиченко // Олександр Потебня : сучасний погляд : матеріали міжнародних читань, присвячених 170-річчю від дня народження фундатора Харківської філологічної школи (11–12 жовтня 2005 року). – Х. : Майдан, 2006. – С. 6–15.

УДК 81'342.8

**ДИНАМІКА ІННОВАЦІЙНИХ ЗМІН У НАГОЛОШЕННІ ДЕЯКИХ ДІЄСЛІВ
(ЗА ДАНИМИ СУЧАСНОЇ ЛЕКСИКОГРАФІЇ)****Задорожний В. Б.**

Безпосереднім поштовхом до написання статті стала поява у словниках української мови, що побачили світ останнім часом, статті *назоліти* – *назолію*, *назолієте*, що є явною помилкою, яку, однак, уже повторюють найновіші словники. На думку автора, це стало можливим тому, що не було вчасно усунуто з лексикографічних джерел іншу помилку: розрізнення за допомогою наголосу дієслів *назоліти* – *назолю*, *назоліш* (*набриднути*) і *назоліти* – *назолію*, *назоліш* (*налужити*), що має уможливити природу і не має опертя в самій мові. Аналіз семантичної еволюції різноманітних префіксальних утворень кореневого *золіти* – *золію*, *золіш* неспростовно доводить, що семантичний розвиток тут відбувається в межах одного багатозначного слова, тому підстав для появи тут омонимії немає. Спостереження за перебігом процесу семантичної еволюції в цих утвореннях ускладнюється тим, що в похідних дієсловах твірного *золіти*, яке первісно було кінцевонаголошеним, але вже давно розвинуло в собі рухому акцентну парадигму, акцентні зміни відбуваються нерівномірно. Напрямок цих змін, однак, визначає сучасний наголос кореневого дієслова.

Ключові слова: кінцева / рухома акцентна парадигма, особова парадигма, семантичний розвиток, словоформа доконаного / недоконаного виду.

Непосредственным толчком к написанию статьи стало появление в словарях украинского языка, которые увидели свет в последнее время, статьи *назоліти* – *назолію*, *назолієте*, что является явной ошибкой, которую, однако, уже повторяют новейшие словари. По мнению автора, это стало возможным потому, что не была вовремя удалена из лексикографических источников другая ошибка; различение при помощи ударения глаголов *назоліти* – *назолю*, *назоліш* (*надоесть*) и *назоліти* – *назолю*, *назоліш* (*нащелочить*), имеющее умозрительную природу и не имеющее опоры в самом языке. Анализ семантической эволюции префиксальных образований кореневого *золіти* – *золію*, *золіш* неопровержимо доказывает, что семантическое развитие тут происходит в пределах одного многозначного слова, потому оснований для появления тут омонимии нет. Наблюдения за ходом процесса семантической эволюции в этих образованиях усложняется тем, что в производных глаголах образующего *золіти*, которое первично имело конечное ударение, но уже давно развило в себе подвижную акцентную парадигму, акцентные изменения происходят неравномерно. Направление этих изменений, однако, определяет современное ударение кореневого глагола.

Ключевые слова: конечная / подвижная акцентная парадигма, личная парадигма, семантическое развитие, словоформа совершенного / несовершенного вида.

This article is provoked by the fact that the latest dictionaries of Ukrainian have recorded the verb *назоліти* – *назолію*, *назолієте* with a wrong stress and the mistake has been entered in to other new dictionaries. The author believes that this happened due to other mistake in the lexicographic sources; and that is accentual distinction of the verbs *назоліти* – *назолю*, *назоліш* (*to bore*) and *назоліти* – *назолію*, *назоліш* (*to make something alkaline*) which is artificial by nature and has no ground in the language. The phenomenon is investigation in two aspects – from the point of view of regularity of accent characteristics of verbs in accent system of Ukrainian, as well as from their interpretation by modern lexicography. Observable inconsequence in accent characteristic of some verbs, introduced in modern lexicographical source, speaks for not always adequate understanding of nature of verbal accent by modern Ukrainian lexicography. The analysis of the semantic evolution of the various prefixed words with the root *золіти* – *золію*, *золіш* proves that the semantic development takes place here within one polysemantic word, hence there is no ground for homonymy to appear. Observations of the process of the semantic evolution in these words are complicated

*by the fact that the verbal derivatives of *zornumu*, that were primarily stressed in the end, developed a movable stressed paradigm. The actual stress of the verbal root, though, leads the change and is essential for the trends.*

Key words: final / movable stress paradigm, semantic development, verb form of perfective / imperfective aspect.

Мовна система повсякчас перебуває в стані динамічної рівноваги: розвиток її – не підсумок певного процесу, а постійний стан, для якого статика – це лише момент фіксації якогось явища на письмі, що з цього часу стає джерелом інформації про неї. Власне, з цієї їхньої особливості походить вартість писемних джерел для дослідника. Певна річ, для мовознавця найціннішими під цим оглядом є лексикографічні джерела, словники – з огляду як на компактність зібраного тут матеріалу, так і на максимальну систематичність його в них. Надзвичайно важливою тут є ще й та обставина, що лексикографічний матеріал завжди має, так би мовити, "офіційний", невипадковий характер, – звичайно, крім тих випадків, коли предметом лексикографування була якась спеціальна лексика, хоч на цю обставину завжди за потреби вказують. Предметом же нашої уваги тут будуть ті дані сучасної лексикографії, що мають статус фактів сучасної української мови або принаймні на нього задекларовано претендують. Наскільки вони при цьому знаходять для себе підтримку в системі сучасної української мови, яка єдина може тут бути найпереконливішим критерієм для визначення їхнього місця в ній, ми й пробуємо тут з'ясувати.

Після всього сказаного спробуймо з'ясувати лексикографічну характеристику дієслова *назолити* – *назоблюю*, *назоблюєте* (набриднути) [10, с. 461] в найновішому, дев'ятому, виданні "Українського орфографічного словника". На жаль, у цій своїй спробі ми тут натрапимо відразу на кілька проблем, розв'язати які в межах цих даних нам навряд чи коли-небудь поталанить удасться. Скажімо, на будь-чий неупереджений погляд, дієслово *назолити* як дієслово на *-ити* повинне було б мати іншу особову парадигму, наприклад, таку: *назолити* – *назолю*, *назолиш*, що ми для контролю тут же перевіримо, зіставивши сумнівне з безсумнівним і неодноразово перевіреним, див.: *наварити* – *наварю*, *наварюш*; *напалити* – *напалю*, *напалиш*; *наробити* – *нароблю*, *наробиш* та багато ін. Та на цьому ще не все. Чомусь у наведеній джерелом парадигмі дієслова фігурують словоформи 1-ої особи однини *назолюю* та 2-ої особи множини *назолюєте*, хоч відомою є прийнята раціональна лексикографічна практика позначати особову парадигму дієслова стандартно за допомогою словоформ 1-ої та 2-ої особи однини (інакше тільки тоді, коли на це є якісь особливі причини). Звичайно, усе це належить до речей незбагнених, а через те й у принципі непояснених. Залишається хіба що втішати себе тим, що не все так погано навіть у найновішому, дев'ятому, виданні "Українського орфографічного словника".

На щастя, за позитивними щодо цього прикладами далеко ходити не треба, оскільки тут же наведене дієслово *назоблювати* – *назоблюю*, *назоблюєш* [10, с. 461], яке тут для нас здобуває надзвичайну цінність як наочний доказ того, про що ми щойно говорили вимушено здогадно, спираючись лише на суто теоретичні міркування про те, що тут перед нами постає в усій переконливості факту. На перший погляд, в особовій парадигмі дієслова справді фігурують словоформи 1-ої ос. одн. *назолюю* і 2-ої ос. одн. *назолюєш*, після чого ми можемо вивести будь-яку іншу, хоч би й 2-ої ос. мн. *назолюєте*. Тепер ми звертаємо увагу на те, що всі ці словоформи належать дієслову *назолювати* – і саме це й робить їх тут доречними, однак чого було б неможливо про них сказати, якби комусь спало на думку трактувати їх як словоформи дієслова *назолити*. До речі, таке дієслово, як на замовлення, теж наведене тут же – і, гадаємо, не без наміру, а для того, щоб усі ми мали можливість наочно переконатися в тому, якою ж має бути і є насправді його особова парадигма, див.: *назолити* – *назоло*, *назоблиш* [10, с. 461]. Звернімо увагу: тут теж наведені словоформи 1-ої ос. одн. *назолю* і 2-ої ос. одн. *назолиш*, що дає нам змогу знати, що, наприклад, словоформа 2-ої ос. одн. має вигляд *назолите*. Звичайно, неможливо не помітити, що ці словоформи належать дієслову на *-ити* *назолити*. Разом вони є, гадаємо, неспростовними

доказами того, про що було сказано вище. Залишається тільки чи то дивуватися, чи то здогадуватися, чому ці очевидні факти не стали помічними для всіх тих, хто, як то кажуть, несе своє фахове слово в народ.

Для наочності ми повторимо лексикографічні записи в тому вигляді й у тій послідовності, як їх подає цитоване лексикографічне джерело:

назоліти – *назоло*, *назблиш*;

назоліти – *назоблюю*, *назоблюєте* (набриднути);

назоблювати – *назоблюю*, *назоблюєш*.

Здається, сам словотвірний потенціал мови зробив тут усе, щоб жодна помилка сюди навіть не закралася. Однак, усупереч цьому, сучасна лексикографічна дійсність переконливо свідчить про інше. Чому так стається? Гадаємо, саме аномальна особова парадигма *назоблюю*, *назоблюєте*, що нібито належить дієслову *назоліти* на тлі закономірного *назоблювати* – *назоблюю*, *назоблюєш* є доказом того, що тут ми маємо справу не з механічною помилкою, а з наслідками якихось пошуків допитливої людської думки. Адже якщо б упорядник просто помилився, то він би механічно приписав дієслову *назоліти* словоформи *назоблюю*, *назоблюєш*, які належать дієслову *назоблювати*, – тільки, мабуть, і всього. Утім, хід думки упорядника, гадаємо, настільки оригінальний, що навряд чи комусь колись удасться його відтворити.

Тут неможливо не звернути уваги на те, що джерело попри помилку в одному випадку щодо визначення особової дієслівної парадигми фіксує два дієслова *назоліти*, але чомусь тільки в одному випадку (і саме у випадку з дієсловом із неправильною парадигмою) вказує на значення слова ("набриднути"). Яке ж тоді значення іншого, омографічного, слова? І яка в таких умовах обов'язкова в якихось параметрах різниця між цими двома самостійними лексичними одиницями? Мабуть, уже само собою зрозуміло, що наведених нами даних не досить, щоб дати задовільну відповідь на ці та інші можливі тут запитання. Тому ми спробуємо створити для них фон з усіх інших дієслівних утворень цього кореня, як їх подає те саме лексикографічне джерело, див.: *відзоліти* – *відзолю*, *відзоблиш* [10, с. 128] і *відзоблювати* – *відзоблюю*, *відзоблюєш* [10, с. 128]; *дозоліти* – *дозолю*, *дозоблиш* [10, с. 228] і *дозоляти* – *дозоляю*, *дозоляєш* [10, с. 228]; кореневе *золіти* – *золю*, *зоблиш* [10, с. 324]; *надозоліти* – *надозолю*, *надозоблиш* [10, с. 458] і *надозоблювати* – *надозоблюю*, *надозоблюєш* [10, с. 458]; *перезоліти* – *перезоло*, *перезоблиш* [10, с. 573]; *прозоблювати* – *прозоблюю*, *прозоблюєш* [10, с. 707]¹. У жодному з наведених випадку (а представлені вони вичерпно), як бачимо, немає й найменшого натяку на можливість семантичного розщеплення якогось із цих утворень на дві самостійні лексеми. Певна річ, якісь подальші змоглядні пошуки істини тут уже не є можливими через відсутність інформативного матеріалу, тому єдиним способом продовження дослідження є пошук його в інших лексикографічних джерелах. Адже зрозуміло, що кожне явище має не лише свою причину, а й свій початок. Тим часом у попередньому, восьмому, виданні "Українського орфографічного словника" натрапляємо на тотожну картину, див.: *назоліти* – *назоло*, *назблиш* [9, с. 450]; *назоліти* – *назоблюю*, *назоблюєте* (набриднути) [9, с. 450]; *назоблювати* – *назоблюю*, *назоблюєш* [9, с. 450]. Задля повноти всієї картини додамо, що всі інші дієслівні утворення цього кореня в УОС-2008 (восьме видання) і УОС-2009 (дев'яте видання) схарактеризовані цілком ідентично.

У пошуках поки що так і не з'ясованої причини появи в сучасній лексикографії явно аномальної оцінки особової парадигми дієслова мусимо поглибити свій пошук хоч би на одне словникове покоління, тобто звернутися до сьомого видання того ж самого словника. Попри те що всі інші утворення цього кореня в

¹ Дуже характерні в обох останніх випадках фіксації. Відзначимо насамперед, що вперше в такому вигляді вони з'явилися в п'ятому виданні "Українського орфографічного словника" (2005 р.), див.: *перезоліти* – *перезоло*, *перезоблиш* [7, с. 525]; *прозоблювати* – *прозоблюю*, *прозоблюєш* [7, с. 653] – у попередніх виданнях цих слів не було. Ми тут не будемо дискутувати на тему, скільки в їхній фіксації є розвитку і збагачення української мови, а скільки "розвитку" і "збагачення". Задумаймося над іншим: чи є в мові слово *перезоліти* без слова *перезоблювати* і чи є в мові слово *прозоблювати* без слова *прозоліти*? Адже взагалі є досить поширеним погляд на те, що члени однієї видової пари є не окремими дієсловами, а лише словоформами одного слова.

ньому схарактеризовані ідентично, принципову різницю тут бачимо саме в групі тих утворень, які, власне, і є предметом нашої уваги, див.: *назоліти* – *назоло*, *назоліш* (налужити) [8, с. 440], *назоліти* – *назоло*, *назоліш* (набриднути) [8, с. 440], *назолювати* – *назолюю*, *назолюєш* [8, с. 440]. Таким чином, "інноваційні" зміни можна тепер датувати з точністю до року: зафіксовані вони 2008 року. Чому ж авторів чи там ще когось не влаштували характеристики, що панували тут до 2007 року? Оцінімо їх. Певна річ, немає сумнівів щодо того, що дієслово недоконаного виду на *-увати* *назолювати* (і тільки воно) має особову парадигму *назолюю*, *назолюєш...назолюють*. Так само не підлягає жодному сумніву той факт, що дієслово на *-ити* *назолити* матиме особові словоформи *назолю*, *назоліш...назоліть* навіть тоді, коли воно розщепиться не те що на дві, а навіть на більшу кількість самостійних лексем. Якщо ми приймемо погляд про дві омографічні самостійні лексеми *назолити*, то побачимо, що вони відмінні між собою тим, що мають різний наголос: саме тому упорядник змушений був указати на семантичну різницю між ними (зрозуміло, в обох випадках). Підкреслимо: на думку упорядника, дієслово *назоліти* зі значенням "набриднути" є кінцевонаголошеним дієсловом з акцентною парадигмою *назоло*, *назоліш...назоліть*, а дієслово *назоліти* зі значенням "налужити" має акцентну парадигму рухомого типу *назоло*, *назоліш...назоліть*.

Однак тут постає ще одна проблема: якщо в мові справді є два різних дієслова доконаного виду, то, певна річ, їм мусять відповідати таких самих два різних дієслова недоконаного виду, з якими вони перебувають у видових зв'язках. Специфіка орфографічних словників така, що за ними неможливо з'ясувати характер видових відношень між словоформами недоконаного й доконаного видів, тому звернемося задля цього до "Словника української мови". У ньому це явище має таке тлумачення: *назолювати* – *назолюю*, *назолюєш*, недок., *назоліти* – *назолю*, *назоліш*, док. Парити велику кількість білизни, заливши її спеціально для цього приготвленим розчином золи [4, т. V, с. 93] і *назоліти* – *назолю*, *назоліш*, док. розм. 1. Набриднути, надокучити кому-небудь. 2. Зробити неприємність кому-небудь [4, т. V, с. 93]. З цього випливає, що словоформі недоконаного виду на *-увати* відповідає словоформа доконаного виду на *-ити* з рухомим наголосом. Тим часом одно-видове дієслово доконаного виду має кінцевий наголос. Зрозуміло, що одно-видове дієслово співвідноситься зі словом кореневим, однак воно, за свідченням того ж джерела, має рухомий наголос, див.: *золіти* – *золо*, *збліш* [4, т. III, с. 679]. Ще важливіше для нас, що, за свідченням цього джерела, воно є семантично єдиною лексемою, хоч і багатозначною, див.: 1. Парити білизну, заливши її спеціально для цього приготвленим розчином золи. 2. Пробирати (? – В. 3.), лаяти кого-небудь; докоряти комусь. 3. Обробляти шкіру спеціальним розчином для видалення шерсті [4, т. III, с. 679]. Зрозуміло, що кореневе й похідне від нього одновидове доконаного виду насправді не можуть мати різного наголосу – це аксіома; зрозуміло, що їхні спільні акцентні характеристики визначає акцентний стан кореневого слова – це очевидно; зрозуміло, що насправді в живій мові багатозначному кореневому з рухомим наголосом *золіти* – *золю*, *збліш* відповідає багатозначне префіксальне похідне з рухомим наголосом *назоліти* – *назоло*, *назоліш*. Поза всяким сумнівом, акцентна характеристика *назоліти* – *назолю*, *назоліш* "набриднути" на відміну від *назоліти* – *назолю*, *назоліш* "налужити" є штучною, надуманою – так би мовити, з реторти; із живою українською мовою вона не має нічого спільного¹. Доводити останнє не є предметом нашої розвідки, оскільки в ній ми намагаємося з'ясувати інше: як і звідки беруться у словниках сучасної мови незбагненні дані, причому з'являються вони тільки для того, щоб потім безслідно зникнути. Проте не все так просто, як може здатися на перший погляд, адже якийсь час вони збивають з пантелику мовців, руйнують мовну систему та й, ніде гріха діти, виробляють стійкий синдром неприйняття українського слова у великій кількості, скажемо так, потенційно українських мовців. Актуальним, проте, після цього залишається запитання: чому?

¹ Тут ми лише в загальних рисах означили проблему, оскільки явище, гадаємо, із задовольною повнотою було нами проаналізоване ще 2008 року й оприлюднене у вигляді доповіді на щорічній Міжнародній науково-практичній конференції "Українознавство XXI ст.: нові вимоги, проблеми та методологія розвитку" (21–22 жовтня 2008 року) під назвою "Про позамовну дійсність деяких лексикографічних даних", яку ми маємо надію колись опублікувати.

Зрозуміло, однак, що як у сучасних наших обставинах, так і ще довго пізніше воно буде суто риторичним...

Одним із наріжних принципів науки є спадкоємність – звичайно, через ту її особливість, що її фахівці визначають як фундаментальність. Нині, звичайно, важко передбачити, як довго триватиме в українській лексикографії традиція фіксувати слово *назолити* – *назолію*, *назолієте*, започаткована, нагадаємо, 2008 року у восьмому виданні "Українського орфографічного словника". Про це можна хіба що так чи інакше здогадуватися. Скажімо, традиція, що їй передувала, а саме цілком недоречне акцентне розрізнення двох нібито самостійних лексем, тривала кілька десятиліть. Наприклад, якщо ми візьмемо третє видання словника, що побачило світ 2002 року (ми зупинили свій вибірковий погляд на ньому тільки через ту обставину, що це видання є першим, що вийшло під зміненою назвою "Український орфографічний словник"), то побачимо, тотожну картину, див.: *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ши* (налужити) [6, с. 455] і *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ш* (набриднути) [6, с. 455]. Перескочивши через кілька таких однотипних словників, зачитуємо "Орфографічний словник української мови" 1994 року видання, який є першим виданням переліченої родини з нині дев'яти колін словників, – картина виявиться тотожна: *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ши* (налужити) [2, с. 396] і *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ш* (набриднути) [2, с. 396]. Та більше: те саме бачимо в його хронологічно досить віддаленому попереднику: *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ши* (налужити) [1, с. 388] і *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ш* (набриднути) [1, с. 388]. Це "явище" в лексикографії з'явилося ще раніше, але до 1970-х років ще не належало до неспростованих наукових знань, тоді тут щодо цього могли бути й інші погляди, напр.: *назолі́ти* – *назолі́ю*, *назолі́ши* [5, с. 350], тобто тут ми маємо семантично єдине слово, префіксальне утворення, що закономірно повторює акцентну характеристику кореневого твірного *золі́ти* – *золо*, *зо́лиши* [5, с. 249]. Акцентні характеристики інших префіксальних тут теж закономірні: *відзолі́ти* – *відзолі́ю*, *відзолі́ши* [5, с. 98], *дозолі́ти* – *дозолі́ю*, *дозолі́ши* [5, с. 169]. Картина, чесно кажучи, майже ідилічна, тому що тут просто неможливою виглядає поява словесного монстра *назолити* – *назолію*, *назолієте*. Однак тепер ми вже достеменно знаємо: щоб у джерелах української мови з'явився й нікого не дивував своєю появою словесний монстр, треба попередньо контузити українську мовну свідомість кількома "відкриттями", що комузь, на перший погляд, можуть здатися навіть чимось реальним, справжнім...

Різниця є між правильним і неправильним. Немає неправильного, яке було б ліпше за неправильніше. Неправильне – воно завжди неправильне, – яке б воно не було. Не більше і не менше.

Тут згадуються слова О. Потебні, варті, гадаємо, нагадування й нагадування: "В організованому суспільстві з серйозним ставленням до літератури складається і стосовно писемної мови громадська совість, чуття користі, міри і краси, які однаково зобов'язують письменника і читача. Думка повинна розвиватися, отже і мова повинна рости, але непомітно, як трава росте. Все, що зупиняє на самому слові, будь-яка не тільки неясність, але помітна незвичайність його відволікає увагу від змісту. Лише прозорість мови дає змісту можливість діяти легко, сильно, художньо. Тут же причина, чому коло дії літературної мови обмежене, чому певна мова може виявитися поганим провідником думки в маси і при неможливості перетворення повинна бути замінена іншою" [3, с. 172]. А хтось не розуміє: чому? А хтось дивується: чому? А хтось запитує: чому? А, виявляється, усе давно пояснено.

Література

1. Орфографічний словник української мови. – К., 1977.
2. Орфографічний словник української мови. – К., 1994.
3. Потебня О. Естетика і поетика слова / Олександр Потебня. – К., 1985.
4. Словник української мови : в 11 т. – К., 1970–1980.
5. Українська літературна вимова і наголос : словник-довідник. – К., 1973.
6. Український орфографічний словник. – К., 2002.
7. Український орфографічний словник. – К., 2005.
8. Український орфографічний словник. – К., 2007.
9. Український орфографічний словник. – К., 2008.
10. Український орфографічний словник – К., 2009.

УДК 811.161.2'373.2

ФУНКЦІОНАЛЬНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ЗАГОЛОВКІВ У СТАТТЯХ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПРЕСИ

Кайдаш А. М.

У статті на матеріалі чернігівської газети "Гарт" проаналізовано функції заголовків як обов'язкової структурно-композиційної категорії газетного тексту. Описано поняття заголовкового комплексу, який містить звичайний заголовок, підзаголовок, рубрику, лід.

Ключові слова: заголовковий комплекс, заголовок, рубрика, лід.

В статье на материале черниговской газеты "Гарт" проанализированы функции заголовков как обязательной структурно-композиционной категории газетного текста. Описано понятие заголовочного комплекса, который включает заголовок, подзаголовок, рубрику, лид.

Ключевые слова: заголовочный комплекс, заголовок, рубрика, лид.

The article deals with the functions of headlines as a required structural-compositional category of a newspaper text based on the Chernihiv newspaper "Gart". The idea of a headline complex which consists of a common headline, a subheading, a heading (rubric), lid is described in this article too.

Key words: headline complex, headline, heading (rubric), lid.

Одним із важливих елементів газетного видання є заголовок. У публіцистиці він визначається як назва статті, що пишеться перед текстом. Ця складова газетної публікації повинна бути правильно сформульованою, адже від неї залежить позиція реципієнта – читатиме він матеріал чи ні. Тому заголовок має бути чітким, точним, влучним, містити елемент новизни або інтриги, щоб спонукати читача до прочитання статті. Заголовок повинен у сконденсованій формі передавати зміст статті. Він має бути сформульований журналістом нестандартно, аби зацікавити читача, навіть якщо раніше ця тема не була для нього актуальною. Аналізові газетних статей присвячені праці І. Абрамович, І. Городецької, С. Денисової, Л. Кудрявцевої, І. Германа, В. Різуна та інших дослідників. Різні аспекти назв у пресі досліджували О. Красноярова, М. Шостак, М. Давидович, І. Михайлин. У вітчизняному мовознавстві заголовки були об'єктом вивчення А. Григораш, О. Хмельовської. Із літературознавчого погляду заголовки розглядали М. Челецька, А. Ламзина, І. Готорн, Н. Лейдерман, Н. Копилянська. У сучасному журналістикознавстві актуальною залишається проблема вивчення особливостей регіональної періодики, тому ми й спробували з'ясувати функціональне навантаження в статтях чернігівської газети "Гарт" (у підбірці за 2014 р.).

Заголовок – обов'язкова структурно-композиційна категорія будь-якого газетного тексту. Він передає найважливіше комунікативне навантаження. Заголовок нерозривно пов'язаний із рубрикою та змістом статті. Він повинен знаходитися в межах тематико-стилістичного діапазону до рубрики та в стислій формі передавати ідею статті [5, с. 72]. На думку І. Михайлина, заголовок має бути "виразним, стислим, змістовним, цікавим, легко вкладатися в пам'яті читачів" [6, с. 225]. Над основним заголовком розміщується рубрика, яка засвідчує тематичний блок видання. Заголовки можуть поєднуватися один з одним, утворюючи заголовковий комплекс, до складу якого входять: 1) звичайний заголовок, що відображає зміст статті; 2) підзаголовок, який уточнює та конкретизує зміст основного заголовка; 3) рубрика – визначає тематичне спрямування матеріалу; 4) лід (від англ. Lead – керувати, очолювати, бути попереду; синонім до термінів "вріз", "врізка") – перший абзац вступного значення, у якому зазначається ключовий факт повідомлення. Лід розміщується після заголовку й перед основним текстом. Журналістикознавець І. Михайлин нагадує про правило, за яким "матеріал довший за 100 рядків мусить бути супроводжений лідом" [6, с. 211]. Учений виділяє дві функції цієї складової заголовкового комплексу:

по-перше, інформаційну (за якою лід повинен інформаційно розширювати назву) та, по-друге, мотивуючу (він покликаний заінтригувати (іноді й шокувати) читача, окреслити мотив для ознайомлення з текстом) [6, с. 211]. В. Різун називає ліди опорними точками, які показують найбільш важливу текстову інформацію [7, с. 194], оскільки вони (як і заголовки) слугують опорою для читача в розумінні тексту. І. Михайлин, підкреслюючи, що лід повинен мати шрифтове виділення, застерігає, що лідами не можна вважати "набрані жирним шрифтом перші абзаци статей" [6, с. 211], як у більшості наших газет, "котрі засвоїли форму, але ще далекі від осягнення змісту явища" [6, с. 211].

Заголовки газетних статей аналізованого видання виконують такі основні функції:

1) номінативну (називну, сигнальну). Ознайомившись із заголовком, читач формує уявлення про тему, яка обговорюється в статті, тобто заголовок у сконденсованому вигляді передає основну проблему, яка заявлена в тексті. Прикладом може слугувати заголовок, уміщений у "Гарті" від 25 вересня 2014 р., "У Ріпках зацвів каштан". Найменування невеликої за обсягом статті в лаконічній формі передає суть розглядуваної проблеми, яка деталізується в короткому ліді: "Листя на дереві майже опало, лише нижні гілки зеленіють і рясно вкриті квітами". Унаочнюється матеріал фотографією автора статті, на якій зображена мешканка Ріпок, що дає інтерв'ю про описуване явище, біля квітучого каштана;

2) інформативну, яка відображає коротке ознайомлення зі змістом статті: заголовок стисло передає ту інформацію, повному висвітленню якої присвячена стаття. Наприклад, стисло інформує про зміст статті заголовок "Загинув Андрій Гусін" (від 25 вересня 2014 р.). Більш детальна інформація про сумну подію подається в невеликій статті, яка супроводжується світлиною журналіста;

3) рекламну, що полягає в приверненні уваги читачів до статті: влучна назва сприяє тому, що читач зацікавиться змістом статті та прочитає її. Скажімо, стовідсотково ознайомляться зі змістом статті "Демарком" зайнялась прокуратура" (від 25 вересня 2014 р.) ті читачі, які обслуговувалися в зазначеному банку. Можна стверджувати, що назва надрукованого матеріалу виконує рекламну функцію, адже привертає увагу читачької аудиторії, бо є актуальною для реципієнтів. Другим аспектом реалізації рекламної функції статті є безпосереднє рекламування. Прикладом газетного матеріалу під назвою "Укрексімбанк": кредити для МСБ стали доступнішими" (від 25 вересня 2014 р.) є стаття про діяльність одного з українських банків, яка друкується в підрубриці "Реклама", а у висновковій частині подано пропозиційний матеріал: "Детальніше про умови фінансування можна дізнатися..." та зазначено номер ліцензії НБУ у відповідності до чинного законодавства у сфері ЗМІ;

4) контактну, завданням якої є налагодження зв'язку з читачем через вироблення в ньому потреби прочитати статтю та підготовка реципієнта до сприйняття газетного матеріалу. У регіональній пресі контактну функцію, на нашу думку, реалізують заголовки статей, у яких порушуються теми, злободенні для читачів – місцевих мешканців. Прикладами таких медіатекстів є: "Горять торфовища – страждають люди" (від 25 вересня 2014 р.), "Собакововки нищать кіз?" (від 25 вересня 2014 р.). Варто підкреслити, що зв'язок із реципієнтами простежується в такій формі створення газетної статті, як інтерв'ю з читачами. Ще одним аспектом забезпечення цієї функції є листування на шпальтах видання. Наприклад, відповіддю редакції на звернення дописувачів є стаття під назвою "Не на передовій, так в тилу" (від 25 вересня 2014 р.). У ліді зазначено: "Наші читачі все частіше запитують, куди звернутися, щоб надійно передати допомогу нашим військовим на Сході..." І далі стаття починається так: "Відповідаємо: у Чернігові...";

5) розподільну, яка сприяє чіткій організації матеріалу за тематичним принципом. Проведений нами аналіз засвідчив, що теми статей, коротко означені в заголовках, відповідають заявленим рубрикам. Скажімо, тематично вдало, на нашу думку, скомпоновано такий газетний матеріал: рубрика "Актуально" – заголовок статті: "Командир добровольчого батальйону "Миротворець" Андрій Тетерук: "Якщо не ми, то хто?" (від 25 вересня 2014 р.);

6) сполучну, що визначає місце газетної статті та об'єднує публікації спільних рубрик. Наприклад, у рубриці "Актуально" подано тематично спільні статті під назвами: "Свободівці" кують перемогу: свою – на виборах, а для України – на війні" (від

25 вересня 2014 р.) і "Сергій Тігіпко: "Відкладати реформи немає часу" (від 25 вересня 2014 р.);

7) пошукову (регулюючу – за В. Різун), яка забезпечує зручність у пошуку вибіркової інформації та його спрощення. Маркерами для пошуку потрібної або цікавої читачам інформації можуть слугувати окремі слова – власні назви, суспільно-політична лексика тощо. Наприклад, прихильники Олега Ляшка шукатимуть газетні матеріали з його іменем у заголовку, як-от: "Треба все міняти – швидко і рішуче!" – переконаний Олег Ляшко" (від 25 вересня 2014 р.), "Як врятувати Донбас? План Ляшка" (від 28 серпня 2014 р.), "Ляшко чи олігархи" (від 22 травня 2014 р.), "Перший пішов: Ляшка висунули у президенти" (від 13 березня 2014 р.), "Олег Ляшко: "Я поверну Україні Крим!" (від 3 квітня 2014 р.). Заголовки як знаки тексту (разом із рубриками та підзаголовками) допомагають орієнтуватися в змісті, а потім – і у відборі публікації для уважного читання; у такому разі заголовковий ансамбль реалізує регулюючу функцію – "іде регулювання процесу прогнозування змісту тексту і відбору матеріалу для читання" [7, с. 194];

8) видільну, за допомогою якої графічно виокремлюється матеріал із загального контексту. Яскравим прикладом реалізації видільної функції є заголовковий комплекс, уміщений у "Гарті" від 25 вересня 2014 р. У ньому заголовок записано традиційно чорними літерами на білому фоні великим розміром, а підзаголовок оформлено "виворіткою" – білими літерами на чорному фоні (уже меншим кеглем);

9) оформлювальну, що відповідає за композиційно-графічне розміщення газетних матеріалів.

Отже, заголовки сучасного друкованого періодичного видання репрезентують цілу систему функцій, забезпечення яких у сукупності сприяє успіху медіапродукту через формування його позитивного іміджу та залучення широкої читацької аудиторії.

Література

1. Анненков А. К. "Сюрпризи" газетного заголовка / А. К. Анненков // Журналіст. – 1995. – № 11.
2. Григораш Д. С. Теорія і практика редагування газети / Д. С. Григораш. – Львів, 1966.
3. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості : підруч. / В. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
4. Каппон Рене Дж. Настанови журналістам Ассошіейтед Пресс : професійний poradnik / Рене Дж. Каппон. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 158 с.
5. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка, Ю. І. Ковалева, В. І. Теремка. – К. : ВЦ "Академія", 2006. – 752 с.
6. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підруч. / І. Л. Михайлин. – К. : ЦУЛ, 2002. – 284 с.
7. Різун В. В. Літературне редагування / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 238 с.
8. Сучасні аспекти дослідження масмедійного дискурсу: Експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофєєва та ін. // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–60.
9. Тертичний А. Заголовок – слово головне / А. Тертичний // Журналіст. – 2004. – № 1.
10. Топчій Л. Особливості заголовків у сучасних медіа-текстах / Лариса Топчій // Збірник доповідей : Всеукраїнська науково-практична конференція "Журналістика, філологія та медіаосвіта". – Полтава, 2009. – С. 360–363.

УДК 811.161.2'373.2

**ЗАГОЛОВКОВИЙ КОМПЛЕКС У СТРУКТУРІ МЕДІАТЕКСТУ
(НА МАТЕРІАЛІ РЕГІОНАЛЬНОЇ ПЕРІОДИКИ)****Кайдаш А. М., Хомич В. І.**

Стаття присвячена структурному та семантико-функціональному аналізу заголовкових комплексів у публікаціях чернігівського тижневика "Гарт". Охарактеризовано синтаксичні моделі назв газетних статей, досліджено значеннєво-стилістичні ресурси аналізованих мовних конструкцій, пояснено експресивно-виразову роль пунктуаційних знаків у заголовках.

Ключові слова: медіатекст, заголовковий комплекс, заголовок, рубрика, лід.

Статья посвящена структурному и семантико-функциональному анализу заголовочных комплексов в публикациях черниговского еженедельника "Гарт". Охарактеризованы синтаксические модели названий газетных статей, исследованы семантико-стилистические ресурсы проанализированных языковых конструкций, определена экспрессивно-эмоциональная роль знаков препинания в заголовках.

Ключевые слова: медиатекст, заголовочный комплекс, заголовок, рубрика, лид.

The article deals with the structural and semantic-functional analysis of headline complexes in articles of the Chernihiv weekly newspaper "Gart". Syntactic models of titles of newspaper publications are analyzed, semantic-stylistic resources of analyzed language structure are studied, the expressive role of punctuation marks in headlines is explained in the article too.

Key words: mediatext, headline complex, headline, heading (rubric), lid.

У мовознавстві та журналістикознавстві газетним публікаціям приділяли увагу Д. Григораш, С. Денисова, В. Різун, І. Городецька, Л. Кудрявцева, І. Абрамович, І. Герман, О. Хмельовська та інші науковці. Особливості заголовків висвітлювалися в працях І. Михайлина, О. Красноярової, А. Тертичного, А. Анненкова, Л. Топчій. Великий масив місцевої періодики потребує ретельного наукового опрацювання. Тому вивчення специфіки газетних публікацій, зокрема заголовкових комплексів у них, на матеріалі регіональних видань є актуальним. Для власного дослідження ми обрали чернігівський тижневик "Гарт".

У журналістикознавчому дискурсі заголовковий комплекс трактується як система "змістових компонентів, які, з одного боку, тісно пов'язані зі змістом тексту, репрезентують його зміст, з іншого боку, є позатекстовими елементами, що можуть охоплювати кілька текстів, покриваючи їх своїм загальним змістом" [4, с. 193]. В. Різун виділяє дві підсистеми заголовкового комплексу – назви (до яких зараховує шапки, рубрики, заголовки, підзаголовки, внутрішні заголовки) та передтексти (які представлені анонсами, епіграфами, лідами) [4, с. 193].

Важливим складником окресленого поняття є заголовок. Номінація статті візуально розбиває весь масив тексту, поданого на сторінці. Газетний матеріал необхідно вдало розмістити й побудувати шпальти так, щоб читач, побіжно переглядаючи видання, зміг помітити важливе й корисне.

Здійснений нами аналіз засвідчив, що всі заголовки в газеті "Гарт" відокремлюються за допомогою відбивок і шрифтів грубого накреслення, більшого кегля від основного тексту.

Структурно всі заголовки, дібрані з чернігівського тижневика, побудовані за моделлю речення або словосполучення (рідше). Назви медіатекстів у формі словосполучень вузько означають певну думку, широкому розгляду якої присвячено публікацію (наприклад, "Головний гравець" (від 22 жовтня 2014 р.), "Лікувальні напої" (від 6 листопада 2014 р.), "Відроджене джерело" (від 27 жовтня 2014 р.), "Плавуча лазня" (від 18 вересня 2014 р.), "Підказки долі" (від 12 червня 2014 р.), "Про Громадську раду" (від 10 квітня 2014 р.)).

Заголовки, утворені за моделлю речень, становлять різноманітні мовні конструкції. Розглянемо приклади.

1. Прості речення.

1.1. За наявності / відсутності другорядних членів речення.

1.1.1. Поширені: "Брати народилися в День Незалежності" (від 21 серпня 2014 р.), "Мир на Сході України встановить діалог" (від 1 травня 2014 р.), "Магазин спалили браконьєри" (від 13 листопада 2014 р.).

1.1.2. Непоширені: "Горимо і димимо!" (від 6 листопада 2014 р.), "Сонце пече – ми горимо" (від 7 серпня 2014 р.), "Молоко падає в ціні" (від 24 квітня 2014 р.), "Шумахер вийшов із коми" (від 26 червня 2014 р.).

1.2. За наявності / відсутності обов'язкових членів речення.

1.2.1. Повні: "Наші піротехніки повернулися із зони АТО" (від 20 листопада 2014 р.), "Хто служитиме народкові?" (від 30 жовтня 2014 р.), "Пити чи не пити молоко – вирішуйте самі" (від 20 листопада 2014 р.), "Які прем'єр і уряд нам потрібні?" (від 20 жовтня 2014 р.).

1.2.2. Неповні: "За збиту жінку – 6 років" (від 13 листопада 2014 р.), "Фотограф в об'єктиві" (від 12 червня 2014 р.), "Блискавка – в дерево, дерево – на машину" (від 5 червня 2014 р.), "Наша сила – в нас самих!" (від 8 травня 2014 р.), "Отрута в тюбику" (від 8 травня 2014 р.), "Пожежі від блискавки" (від 24 листопада 2014 р.).

1.3. За наявності / відсутності головних членів речення.

1.3.1. Двоскладні: "Газова криза почалася з села" (від 4 вересня 2014 р.), "За ними плачуть й небеса" (від 6 листопада 2014 р.), "Голова Ніжинської РДА був поранений у зоні АТО" (від 28 серпня 2014 р.), "Кличко і Пулев поб'ються 15 листопада" (від 4 вересня 2014 р.).

1.3.2. Односкладні: "Любіть Україну!" (від 4 вересня 2014 р.), "Освячено нову церкву" (від 27 жовтня 2014 р.), "Люди і лелеки" (від 27 жовтня 2014 р.), "Тут рятують серця" (від 20 листопада 2014 р.), "Війна і жіноча справа" (від 13 листопада 2014 р.), "Тримайте гривню міцніше" (від 6 листопада 2014 р.), "Лісове "Піднебесся" (від 10 липня 2014 р.).

1.4. За наявності / відсутності в реченні засобів ускладнення.

1.4.1. Ускладнені: "Повернувшись із лікування, вбив односельця" (від 27 жовтня 2014 р.), "Яценюк планує збільшити пенсії, незважаючи на кризу" (від 16 жовтня 2014 р.), "У нас не пиячать і не крадуть" (від 2 жовтня 2014 р.), "Шановні мешканці Чернігівської області, звертаюся до вас!" (від 20 листопада 2014 р.), "Співчуваю всім трьом і нікого не засуджую" (від 20 листопада 2014 р.), "Здавалося б, звичайний перелом" (від 21 серпня 2014 р.).

1.4.2. Неускладнені: "Батальйони просити не стануть!" (від 2 жовтня 2014 р.), "Днями Джульєтті виповниться 130 років" (від 11 вересня 2014 р.), "Батьківщина" веде на вибори нову команду" (від 18 вересня 2014 р.), "У Києві про "Демарка" забули?" (від 18 вересня 2014 р.).

2. Складні речення.

2.1. Складносурядні речення: "Газ – у начальника, а ми – дровами" (від 25 вересня 2014 р.), "Війни не хочемо, але..." (від 27 березня 2014 р.), "Прилуччани підкоряли Америку ... а чернігівка – Велику китайську стіну" (від 7 серпня 2014 р.).

2.2. Складнопідрядні речення: "Голосуйте за депутата, який не на словах, а на ділі дбає про своїх виборців" (від 22 жовтня 2014 р.), "Коли гримлять гармати – муза не мовчить!" (від 25 вересня 2014 р.), "Свято, якого не було" (від 30 жовтня 2014 р.), "Подумав, що вуж, і взяв у руки" (від 1 травня 2014 р.), "Не будить лихо, поки воно тихо" (від 1 травня 2014 р.).

2.3. Безсполучникові складні речення: "Сонце пече – ми горимо" (від 7 серпня 2014 р.), "Фортуна обирає, "Гарт" призи вручає" (від 14 серпня 2014 р.), "Нагадуємо: стережіться теплового удару" (від 24 листопада 2014 р.).

Окремим структурним різновидом заголовків є такі назви, що складаються з одного слова, наприклад: "Супербабуся" (від 11 вересня 2014 р.), "Вирощування" (від 13 листопада 2014 р.), "Ленініана" (від 27 лютого 2014 р.).

У газетній тканині трапляються подвійні заголовки, наприклад: "Хотят ли русские войны?", або "Записки із зони АТО" (від 21 серпня 2014 р.), "Життя із болем, або Як вижити інваліду у власному домі?" (від 31 листопада 2014 р.), "Село скаже, як олігарха зв'яже, або Скільки можна терпіти таке свавілля?" (від 9 жовтня 2014 р.).

Цікавим у структурній організації заголовків є діалогічне утворення: "Авдіївська школа закривається? Ні" (від 4 вересня 2014 р.). Оригінальними є такі найменування статей, зміст яких перебуває в межах мовної компетенції реципієнтів. Наприклад, номінація медіатексту "У Прилуках побільшало жовто-блакитного..." (від 29 червня 2014 р.) апелює до етнокультурних знань українців, адже акцентує на кольоровій ознаці національної символіки.

Крім найменувань статей, до заголовкових комплексів ще належать шапки ("заголовок, який стоїть над заголовком полоси або номера" [4, с. 193]), рубрики ("заголовок, що стоїть над заголовком публікації або підбірки первинних текстів" [4, с. 193]), підзаголовки ("назва, що стоїть під основним заголовком" [4, с. 193]) і внутрішній заголовок, що "знаходиться всередині тексту" [4, с. 193]). Прикладами підзаголовків є: "Батьківщина" проведе референдум про вступ України до НАТО попри заборону влади" до заголовку "Референдум про вступ до НАТО – це наша відповідь і Путіну, і Європі, й українській владі" (від 25 вересня 2014 р.).

Внутрішні заголовки містять такі медіатексти: "Петро Порошенко про війну на Донбасі" ("Про таємне голосування", "Про непомітну деескалацію", "Про марні витрати Росії", "Про диванних стратегів" та ін.) (від 25 вересня 2014 р.); "Уверх-униз, наче ліфтом, катається "Десна" турнірною таблицею": "Різна ціна останньої секунди", "Дві ложки дьогтю до свята", "Як не зламалася "Сталь" та ін. (від 30 жовтня 2014 р.).

Важливим компонентом передтекстової підсистеми заголовкового комплексу є ліди – один із "висунутих" елементів медіатексту. Скажімо, до статті з назвою "Борщ – на передову" (від 30 жовтня 2014 р.) подано вріз: "Аби наші чоловіки, що воюють на Сході, могли смачно поїсти (а хто ж не любить борщу?), дівчата із чернігівського Центру допомоги учасникам АТО налагоджують виробництво "сухого" варіанта цієї української страви". У "Настановах журналістам Ассошіейтед Пресс" Рене Дж. Каппон, характеризуючи лід як приманку, наживку, хитру пастку для читачів, наголошував, що "вдалий лід чітко формулює головний зміст новини і, коли це можливо, містить деталь, яка відрізняє дану новину від інших подібних" [2, с. 39].

Назви як складники заголовкової системи В. Різун ієрархічно розподіляє в такій послідовності: шапка – рубрика – заголовок – підзаголовок – внутрішній заголовок [4, с. 194–195]. Ілюстрацією може слугувати сторінка чернігівського "Гарту" від 25 вересня 2014 р. За відсутності шапки цей логічний ланцюжок становить: рубрика ("Політична реклама"), заголовок ("Очищення навиворіт"), підзаголовок ("Ілюстраційна" локшина для семенівців"), внутрішні заголовки ("Ілюстрація чи маскарад?", "Матері бійця не дали слова"). Шапкою, на нашу думку, можна вважати конструкцію "Читач – газета" до рубрики "Мої історії" в номері від 30 жовтня 2014 р.

Аналізуючи передтексти як "висунуті" мінітексти, що стисло передають зміст надрукованого матеріалу, В. Різун визначає таку логічну ієрархію цих компонентів: анонс – епіграф – вріз – текст [4, с. 195]. Наприклад, у матеріалі "Гарту" від 30 жовтня 2014 р. під назвою "Він із покоління, що пішло під ніж" подано анонс: "До 100-річчя від дня народження Кузьми Гнідаша".

Розглядаючи дві підсистеми заголовкового комплексу (назви та передтексти), В. Різун окреслює їхню функціональну відмінність: назви репрезентують зміст тексту, виконуючи експресивну та регулюючу функції, а передтексти реферують зміст за правилами стиснення інформації, реалізуючи інформативну функцію [4, с. 193–194].

Отже, заголовок є своєрідним мовним ланцюжком між рубрикою та текстом. З одного боку, він виступає самостійною лінгвальною конструкцією, яка привертає та загострює увагу читача, а з іншого – є частиною наступного тексту. Із метою актуалізації уваги реципієнта журналісти використовують різноманітні мовні засоби у створенні найменувань своїх публікацій. Найбільш уживаними в газетній тканині ми визначили такі семантико-стилістичні ресурси:

1) запозичення з відомих творів, що в заголовках набувають модифікацій. У таких назвах сигналами, що стимулюють мовну компетенцію читачів, є лексеми з літературних творів, пісень, телепередач, фразеологічного фонду. Приклади: "Не Кримом єдиним..." (від 29 червня 2014 р.), "Вбивство з кількома невідомими" (від 29 червня 2014 р.), "І будуть люди на землі..." (від 13 лютого 2014 р.), "Реве та стогне "Дніпр" (від 14 серпня 2014 р.), "Зачарована душа" (від 18 вересня 2014 р.), "Пийте, пийте молоко..." (від 20 лютого 2014 р.), "Україна у вогні" (від 20 лютого 2014 р.), "До нас приїхав прокурор" (від 20 березня 2014 р.), "Дід" – звучить гордо"

(від 26 червня 2014 р.), "В бій ходили тільки "старики" (від 17 квітня 2014 р.), "Борці економічного фронту" (від 18 вересня 2014 р.), "Ніхто не забутий..." (від 2 жовтня 2014 р.), "Рінат і його команда" (від 10 липня 2014 р.), "Рятувальників начальник" (від 7 серпня 2014 р.), "Красива жінка незаміжня" (від 31 листопада 2014 р.), "Міняю жінку": Прилуки – Шанхай" (від 3 липня 2014 р.), "Бабця надвоє сказала" (від 27 жовтня 2014 р.);

2) римування: "Новенький Land Rover поїздив недовго" (від 18 вересня 2014 р.), "Фортуна обирає, "Гарт" призи вручає" (від 14 серпня 2014 р.), "Дуже одинокий дуб стоїть широкий..." (від 17 липня 2014 р.), "Гусенятко – теж малятко..." (від 24 листопада 2014 р.), "Украли коня серед білого дня" (від 5 червня 2014 р.), "Не будить лихо, поки воно тихо" (від 1 травня 2014 р.), "Якщо взяти в руки дрин, подешевшає бензин?" (від 24 квітня 2014 р.);

3) цитування: "Валерій Куліш: "Медичну реформу треба починати з кінця!" (від 9 жовтня 2014 р.), "Андрій Садовий: "Принцип простий – візьми і зроби!" (від 9 жовтня 2014 р.), "Путіну допомагають п'ята колона і наші ідіоти у політиці", – Юрій Луценко" (від 2 жовтня 2014 р.), "Треба все міняти – швидко і рішуче!" – переконаний Олег Ляшко" (від 25 вересня 2014 р.);

4) залучення антонімів: "Закони про капітуляцію": Порошенко – "за", "Батьківщина" – "проти" (від 25 вересня 2014 р.), "Дві перемоги, дві поразки" (від 6 березня 2014 р.), "Нові люди проти старих проблем" (від 17 квітня 2014 р.);

5) тавтологія: "Радикальні рішення, радикальні зміни!" (від 9 жовтня 2014 р.), "Відстояли майдан – відстоїмо і Україну!!!" (від 9 жовтня 2014 р.), "Пийте, пийте молоко..." (від 20 лютого 2014 р.);

6) неологізми та нові крилаті вислови: "У наших бійців тепер є "Бандеромобіль" (від 25 вересня 2014 р.), "Алею дубів імені Небесної сотні..." (від 4 вересня 2014 р.), "Нова хвиля "ленінопаду" (від 20 листопада 2014 р.), "Ленініана" (від 27 лютого 2014 р.); "Герої не вмирають" (від 27 березня 2014 р.);

7) використання стилістично зниженої лексики (жаргонізмів): "Вербувала дівчат "на панель"..." (від 27 жовтня 2014 р.), "За судака можна "влетіти" на 510 гривень" (від 31 листопада 2014 р.), "Розбірки" серед білого дня?" (від 1 травня 2014 р.);

8) використання паронімів: "Коли реформи – не для проформи" (від 14 серпня 2014 р.);

9) поетизми: "На ясні зорі й тихі води..." (від 28 серпня 2014 р.), "Шкода того барвіночка..." (від 6 березня 2014 р.);

10) прикладкові назви: "Диво-картоплина" (від 9 жовтня 2014 р.).

Експресивну виразність підкреслюють у заголовках пунктуаційні знаки, спонукаючи реципієнта прочитати медіатекст. Таку експресивно-виразову функцію виконують:

1) знак питання: "Будемо без світла?" (від 11 вересня 2014 р.), "У Києві про "Демарка" забули?" (від 18 вересня 2014 р.), "Челсі" торгується за Ярмоленка?" (від 28 серпня 2014 р.), "Хто малює на землі?" (від 7 серпня 2014 р.), "Чи завершить розпочате Яценюк?" (від 22 жовтня 2014 р.). Заголовок у формі запитання спонукає читача розібратися в певній проблемі;

2) знак оклику: "Кошти – є, садочок – буде!" (від 6 лютого 2014 р.), "Журналіст – найкращий!" (від 20 лютого 2014 р.), "Вшановуємо Кобзаря!" (від 20 березня 2014 р.), "Нагороджуємо, вітаємо і дякуємо!" (від 14 серпня 2014 р.), "Любіть Україну!" (від 4 вересня 2014 р.), "Дякуємо за школу!" (від 20 листопада 2014 р.). Окрему групу становлять заголовки, що містять певні застереження, наприклад: "Обережно: "вірусна небезпека!" (від 6 листопада 2014 р.), "Увага! Шахраї!" (від 17 липня 2014 р.), "Увага: політичне шахрайство!" (від 22 жовтня 2014 р.);

3) двокрапка надає заголовку енергійності, наприклад: "Вибори на Чернігівщині: що давали і кого везли" (від 30 жовтня 2014 р.), "Експерти: у Тимошенко є шанси виграти вибори" (від 22 травня 2014 р.), "Київ: тест на сумісність" (від 17 квітня 2014 р.), "Округ 208: головне для кандидата – робота з людьми і для людей" (від 22 жовтня 2014 р.);

4) крапки виступають одним із прийомів актуалізації газетного заголовка, роблячи назву інтригуючою та викликаючи зацікавленість у читача. Приклади: "Джип, дві "швидких" і медичне обладнання..." (від 27 жовтня 2014 р.), "Кому війна..." (від 13 листопада 2014 р.), "У нього – діабет, наполовину вкорочена підшлункова і ...

37 гектарів землі" (від 13 листопада 2014 р.), "Обіцяв повернутися живим..." (від 30 жовтня 2014 р.), "Корову дістали з ... погребя" (від 26 червня 2014 р.).

Заголовки у формі окличних речень пробуджують цікавість до теми повідомлення. Експресивно закличними, іноді рекламними, є назви статей у формі заклику або звернення, як-от: "Дякуємо за підтримку!" (від 18 вересня 2014 р.), "Шановні мешканці Чернігівської області, звертаюся до вас!" (від 20 листопада 2014 р.), "Низький уклін вам, медики!" (від 6 листопада 2014 р.). Окремий різновид у цій групі лінгвальних конструкцій становлять вокативні речення, наприклад: "Дорогі земляки!" (від 22 жовтня 2014.). Такі заголовки забезпечують психологічний контакт з аудиторією.

Отже, створюючи заголовки, журналісти, редактори, коректори послуговуються широким арсеналом мовних засобів, що урізноманітнюють лексико-семантичне оформлення газетних матеріалів, підкреслюють їхню експресивність, увиразнюють стилістичні функції.

Заголовковий комплекс є одним із текстових засобів архітекtonіки періодичного видання. Він містить кілька складників, які, будучи вдало підібраними, системно представляють журналістський медіапродукт.

Література

1. Здоровега В. Теорія і методика журналістської творчості : підруч. / В. Здоровега. – Львів : ПАІС, 2004. – 268 с.
2. Каппон Рене Дж. Наставни журналістам Ассошіейтед Пресс : професійний poradnik / Рене Дж. Каппон. – К. : Вид. дім "Києво-Могилянська академія", 2005. – 158 с.
3. Михайлин І. Л. Основи журналістики : підруч. / І. Л. Михайлин. – К. : ЦУЛ, 2002. – 284 с.
4. Різун В. В. Літературне редагування / В. В. Різун. – К. : Либідь, 1996. – 238 с.
5. Сучасні аспекти дослідження масмедійного дискурсу: Експресія – вплив – маніпуляція / Л. О. Кудрявцева, Л. П. Дядечко, О. М. Дорофеева та ін. // Мовознавство. – 2005. – № 1. – С. 58–60.
6. Тертичний А. Заголовок – слово головне / А. Тертичний // Журналіст. – 2004. – № 1.

УДК 316.4.063.7+378.124(477)

**УКРАЇНСЬКА МОВОЗНАВЧА КАФЕДРА НІЖИНСЬКОГО ВИШУ
КІНЦЯ 20–30-Х РР. ХХ СТ.: ТРАГІЧНІ СТОРІНКИ ІСТОРІЇ**

Пугач В. М.

У статті простежено історію формування кафедри української мови Ніжинської вищої школи кінця 20–30-х рр. ХХ ст., наукову діяльність викладачів у процесі українізації. На основі архівних справ мовознавчої кафедри Ніжинського інституту та інших джерел проаналізовано посилення політичних переслідувань за український націоналізм із боку тоталітарного режиму СРСР наприкінці 20–30-х рр. ХХ ст. та трагічні наслідки для філологічної науки в Україні.

Ключові слова: Ніжинська вища школа, кафедра української мови, політичні репресії.

В статье прослеживается история формирования кафедры украинского языка Нежинской высшей школы конца 20–30-х гг. XX в., научная деятельность преподавателей в процессе украинизации. На основании архивных дел кафедры языковедения Нежинского института и других источников проанализировано усиление политических преследований за украинский национализм со стороны тоталитарного режима СССР в конце 20–30-х гг. XX в. и трагические последствия для филологической науки в Украине.

Ключевые слова: Нежинская высшая школа, кафедра украинского языка, политические репрессии.

The article traced the history of the formation of the Ukrainian Language Nizhyn higher school of the late 20–30's. XX century, scientific activity of lecturers in the process of Ukrainization. Based on archival files of linguistic department of Nizhyn teacher training institute and other sources by the strengthening of political repressions by Ukrainian nationalism by the totalitarian regime of the USSR in the late 20–30's. XX century and the tragic consequences of philological science in Ukraine.

Key words: Nizhyn teacher training institute, department of Ukrainian, political repressions.

Кафедра української мови бере свої витоки з науково-дослідної кафедри історії культури й мови Ніжинського інституту народної освіти (НІНО), що існувала вже наприкінці 1921 р. [23, с. 146]. У 1926–1928 рр. кафедра в сучасному її розумінні називалася секцією українського письменства та мови. Це була літературно-мовна секція (прототип двох нинішніх кафедр – української мови та української літератури), що входила на той час до науково-дослідної кафедри (власне, комплексної трисекційної надкафедральної науково-методичної структури) історії культури й мови, очолюваної професором В. Резановим.

До складу кафедри (на той час секції) українського письменства та мови на чолі з професором Є. Рихликом [20] у 1926–1929 рр. входили проф. О. Грузинський, І. Павловський, аспіранти П. Одарченко, М. Ладухін. У Ніжинському міському архіві збереглися дані про важливу наукову роботу кафедри з актуальних соціокультурних, зокрема мовознавчих проблем. У 1927–1928 рр. кафедра під керівництвом професора Є. Рихлика працювала над колективною науковою темою "Місце дієслівного присудка в складному реченні", брала участь у роботі Термінологічної комісії при Інституті української наукової мови (ІУНМ) ВУАН, одним із завдань якої була "організація широкої сітки членів-кореспондентів Бюро народніх термінологічних матеріалів, відрядження своїх постійних робітників на спеціальні експедиції по народню термінологію та, як вислід цього і всієї попередньої діяльності Інституту, упорядкування загальної інститутської картотеки наукової української термінології та номенклатури, що має стати за матеріял та основу для укладання спільно з "Комісією словника живої мови" Великого тлумачного словника української мови" (Тут і надалі в цитатах орфографію авторів збережено. – В. Пугач) [14]. Є. Рихлик рецензував курс лекцій "Основи мовознавства" Л. Булаховського та І. Завадовського 1930 р. [1].

У 1928–1929 рр. члени кафедри брали активну участь у популяризації "Українського правопису" ("харківського", або "скрипниківського"), проект якого, підготований Державною правописною комісією, з'явився 1926 р. ("Проект українського правопису"), був схвалений 1928 р. та виданий 1929 р. Як відомо, 1933 р. правописна комісія на чолі з А. Хвилею оголосила цей правопис "націоналістичним", а 1930 р. було ліквідовано й сам ІУНМ [24].

На 1927–1928 рр., незадовго до того, як українізація була нагло та брутально знищена, лекції для студентів з української філології читав Є. Рихлик, для наукових співробітників – П. Одарченко, у так званих профшколах – І. Павловський та М. Ладухін.

До 1930 р. у протоколах вишу [3] кафедра (за тією ж назвою) очолює процес українізації закладу. Проте в тоталітарній державі вже розпочалися трагічні ідеологічні зміни, які не оминули Ніжинську вищу школу. Дослідник історії НІНО періоду 20–30-х рр. ХХ ст. С. Токарев наголошує, що "впродовж тривалого часу вільнодумство, традиційне для місцевої науково-просвітницької еліти, ставило вищу школу під приціл каральних органів" [23, с. 146].

Умови для наукової та навчальної діяльності на кафедрі погіршуються через розпочаті в СРСР переслідування науковців та студентів за по-єзуїтськи вигадані репресивними органами "злочини" – український націоналізм, тероризм, шпигунство: "Переслідування та утиски ... активізувалися на межі 1920–1930-х рр. в рамках формування нового суспільно-політичного ладу та запровадження монопольного панування комуністичної ідеології (зокрема – у ході сфабрикованих процесів над "Спілкою визволення України" та "Українського національного центру)" [2].

На фоні розпочатих масових пошуків націоналістів у державі, напевно, ще за інерцією заслуховуються звіти про стан українізації в Ніжинському ІНО [4], а водночас – і персональні звіти викладачів про націоналістичне спрямування їхньої наукової діяльності (А. Соломахи, Є. Рихлика). До них починають приглядатись ідеологічні цензори та задавати питання про їхню політичну лояльність. Зокрема, сумніви влади викликала теза Є. Рихлика про тісну генетичну єдність української та польської мов, а не української та російської.

Сигналом завершення українізації стала єдина офіційно дозволена версія про "братню" історичну вторинність української мови щодо російської, що на мовно-рівні була втілена в "Українському правописі" 1933 р.: "Без жодного обговорення "переробила" "Український правопис" у 1933 р. правописна комісія НКО (Народний комісаріат освіти. – В. Пугач) на чолі з А. Хвилею, яка затаврувала норми 1927 р. (1928 р.) як націоналістичні" [18].

На 1931 р. та надалі протоколи кафедри мовознавства (назва звучить саме так) фіксуються окремо [5]. Одна з перших згадок у протоколах про окрему вже кафедрі мовознавства – 8 вересня 1931 р. Професор Є. Рихлик у переліку членів кафедри вже відсутній. Його було заарештовано в 1931 р. та звинувачено в націоналізмі та шпигунстві. Засуджений до 10 років концтаборів, він відбував покарання на лісозаготівлях, польових та вантажних роботах Сиблагу, далі Мурманської області, де й загинув [23, с. 148].

До складу кафедри мовознавства 1932 р. входили викладачі української (на 1 вересня 1932 р. – І. Павловський, М. Ладухін, Г. Костенецький), німецької (Арнольд, В. Пухтинський) та російської мов (А. Каратаєв). Із посиленням політичного терору на кафедрі мовознавства спостерігається невинуватана ідеологізація викладання лінгвістичних дисциплін, дотримання якої пильно контролювалося з боку партійного керівництва та адміністрації інституту. Наприклад, замість теми "Синтакса" (2 год.) науковцям кафедри рекомендувалося провести лекцію на тему "Мовна політика партії й радвлади і мовне будівництво в ССРР та Україні" [6]. Г. Костенецькому, окрім проблем діалектології, доручили досліджувати "російські елементи в українській літературній мові"; І. Павловський, окрім діалектів, змушений вивчати "колективну творчість учнів як засіб розвитку мови"; М. Ладухін, розглядаючи проблеми історичного синтаксису, функціонування мови української діаспори, викладаючи 40-годинний курс польської мови, змушений затаврувати роман Ю. Яновського "Чотири шаблі" замовною рецензією "Мова як послужник націоналістичних ідей" [7], надрукованою в "Записках НІНО". Мова перестає бути об'єктом науки, а стає засобом маніпулятивного впливу на суспільну свідомість. Формується

особливий радянський ідеологічний дискурс [22], що у формі політичних міфів та стереотипів інвазійним способом трансформує людську свідомість.

Протоколи засідань кафедри цього періоду втрачають академічний стиль, замість цього рясніють лексикою "соцзмагання", "ударництво" тощо, а наукова робота викладачів деформується в "забезпечення вивчення мови сучасного робітника, колгоспного села та мови куркуля, виявивши її класову функцію" (протокол від 2.02.1933). У 1932 р. зі студентів та викладачів кафедри формується бригада з метою ідеологізованого перегляду "програми, робітних плянів та викладання мовознавчих дисциплін" [7], а завідувач кафедри І. Павловський під пильним контролем із боку влади змушений неодноразово визнавати особисті та колективні політичні хиби у викладанні мови [8]. Уже на 1932 р. до 15-річчя жовтневого перевороту директор двох ніжинських інститутів ("соцвиху та профосу") С. Порада констатував у своїй доповіді, що в обох навчальних закладах розгромили та викрили нелояльних до радянської влади місцевих інститутських ворогів: "карабанівщину", "куркульсько-непманські елементи", "Ващенко, що пролізли за довідками ударника", "клясового ворога в особі Харченків, що намагалися протягнути в стіни інститутів куркульську ідеологію", резюмувавши: "Перебудова роботи проводилася із більшовицькою настирливістю, а тому дала величезні успіхи" [19].

Трагічний для України 1933 р. ознаменувався посиленням масових репресій і терору щодо викладачів кафедри [21, с. 254–257], а також роботою "комісії ЦК КП(б)У, що протягом другої половини 1933 р. шукала елементи націоналізму та знайшла їх у "Записках НІНО", звинувативши Рихлика, Ненадкевича, Резанова та багатьох інших" [23, с. 148–149]. На 21 лютого 1933 р. до складу кафедри мовознавства, крім фахівців німецької та російської мов, входили викладачі української мови І. Павловський, М. Ладухін, Г. Костенецький, Ненадкевич. Щодо викладання мовознавчих дисциплін продовжують лунати настійні партійні рекомендації "переорієнтуватися в руслі марксо-ленінського твердження про гегемонію пролетаріату", "орієнтуватися на програми політехнічної школи" [9]. Усе це знижувало науковий рівень викладання, підміняло науковий дискурс на ідеологічний. Ключовим політичним завданням репресивної держави стає боротьба з українським націоналізмом, що зумовило жорстокі заходи, спрямовані на знищення кафедри. Більшовицька партія та держава диктує викладачам усе нові й нові ідеологічні "завдання" з усіх розділів мови, жорстко контролює їхнє виконання, перевіряє їхню лояльність.

Проте навіть дотримання цих вимог не рятує життя жертвам режиму. Під час вивчення курсу лексикології та синтаксису рекомендовано викривати явище пуризму й наголошувати на спільних мовних явищах української та російської мов, у вивченні засад мовознавства – прославляти культурне будівництво в СРСР та говорити про завдання "марксистського будівництва в другій п'ятирічці", на заняттях із лексикографії – викривати "мовне шкідництво в академічних словниках" [9]. Відбувалася профанація філологічної освіти, втрачалися її наукові засади, деформувалася світогляд молоді. Звіт завідувача кафедри І. Павловського 21 січня 1933 р. про роботу колективу мовознавців засвідчує відчуття світоглядної безвиході. Проте професійний обов'язок перемагає, і кафедра погоджується з М. Ладухіним, що об'єднання лекційних курсів української та російської мов є недоцільним і неефективним.

Із вересня 1933 р. на кафедрі починають працювати нові викладачі – Пухтін, Бойченко, А. Кирилов, Кордовський, із серпня – Новицька, із грудня 1933 р. – Ю. Галига. У викладачів кафедри з'явився ще один принизливий і небезпечний обов'язок – публічно виступати з самокритикою своїх раніше надрукованих наукових праць у збірниках НІНО, яких на 1932 р. було опубліковано дванадцять випусків; протягом 1925–1932 рр. простежуємо ідеологізацію та втрату наукового складника статей викладачів. Згідно з новозапочаткованою радянською традицією виступи з самокритикою відбувалися на загальних зборах колективу за участю бригад із представників студентів, робітників і вчителів [10].

Інтелігенція ставала для репресивної держави тим небезпечним середовищем, яке держава вирішила жорстко контролювати, а то й зовсім винищити. Лунали заклики до "більшовицької пильності на фронті творення української радянської культури"; 20 % академічних годин (зокрема 120-годинного практичного курсу української мови) слід було планувати на "проробку 46 вказівок т. Сталіна" [11]. Ухвала від 1.08.1933 р. загальних зборів щодо наукової та навчальної діяльності кафедри

нагадує вирок: "Катедра...припустила елементи спрощенства, не відбивши останніх настанов партії в нацкультбудівництві" [10].

Із вересня 1933 р. викладачі кафедри мовознавства збиралися на засідання дуже часто (протоколи від 2.09.1933, 4.09.1933, 7.09.1933, 14.09.1933, 15.09.1933, 17.09.1933), розв'язуючи ідеологічні "біжучі справи" [12] Протягом 1930–1934 рр. було звинувачено в шпигунстві завідувача кафедри Є. Рихлика (заарештовано 1930 р.), далі оголошено націоналістом завідувача І. Павловського (заарештовано 1930 р.), постраждали викладачі Бойченко, Кирилов, М. Ладухін. Місця заарештованих професорів займали вчорашні студенти, для яких також надходила черга арештів та репресій. Показовою з цього погляду є доля сина священика та вчительки з Конотопщини М. Ладухіна (1903 р. н.), який закінчив у 1925 р. факультет соцвиху НІНО, отримав схвальну оцінку Рихлика та Резанова за дипломну роботу "Художня література в школі соцвиху", закінчив аспірантуру, у 1930 р. став доцентом кафедри мовознавства, та вже 3 травня 1934 р. був звільнений із формулюванням "як націоналіст не забезпечуючий якості роботи в інституті" [13] та заарештований. "У Ніжинському педінституті ... до літа 1934 р. уже не було директора С. Г. Поради ("націоналіст") і 22 викладачів" [15, с. 43].

На 1933–1934 рр. на кафедрі працювали Г. Костенецький, А. Соломаха, а також Турченко та Польовий, яких також було звинувачено у "пропагуванні ворожих ідей" [23, с. 154–155]; 10 лютого 1935 р. завідувачем кафедри мови й літератури стала Ю. Галига [13]; із 25.05.1935 р. історію мови почав викладати І. Смільський. Ситуація в університеті стає вкрай напруженою, в умовах тотального терору влада, керуючись сфабрикованими звинуваченнями, продовжувала жорстоко переслідувати студентів і викладачів за щонайменший вияв непокори чи незгоди, оголошуючи їх учасниками контрреволюційно-націоналістичних організацій. "Упродовж 1930–1937 рр. Кримінальний кодекс УСРР був доповнений майже 60 новими статтями з тлумаченням понад 80 нових складів "контрреволюційних злочинів" [2].

За даними кандидата історичних наук, дослідника історії Ніжинської вищої школи цього періоду І. Костенка, "архіви НПІ 1935–1940 рр. було втрачено під час евакуації в тил у роки Другої світової війни, тому основним джерелом інформації про події у виші стала ніжинська районна газета "Нове село" [16, с. 2]. Як виявив дослідник, вивчаючи репресії в Ніжині 1937 р., "головний удар прийняв на себе педінститут. Політична кампанія розпочалася в лютому 1937 року, але свого апогею досягла у вересні – жовтні цього ж року" [16, с. 2].

Відома українська письменниця, що тривалий час мешкала в Бразилії та Канаді, Ольга Мак, на 1937 р. студентка філологічного факультету, а на 1938 р. – випускниця Ніжинського педінституту (щоправда, без виданого диплома, як дружина українського націоналіста – доцента кафедри української мови Дорошенка, якого було репресовано й розстріляно), своєю мемуаристикою засвідчує перлокутивний вплив ідеологічного дискурсу. Вона так описує ініційовану владою віктимізовану атмосферу беззаконня, страждань та жаху: "В нашому маленькому провінціальному місті педагогічний інститут був найвизначнішою установою, а тому і не дивно, що перша хвиля кампанії "чистки запілля" впала на наш заклад, "змивши" відразу директора-комуніста і трьох професорів. Сталося це в червні 1937 року. В інституті запанував неспокій, який ще збільшився, коли через кілька днів операція повторилася і за рік часу в інституті було заарештовано 32 чоловіки, в число яких, окрім директора, викладачів і старших студентів, попало кілька простих робітників і один неграмотний конюх. Поруч з тим новий директор, бажаючи довести свою солідарність з державними міроприємствами, почав звільнювати професорів і студентів, які на його думку були "політично неблагонадійними". Звільнення на такій підставі мало чим різнилося від ув'язнення, бо жертви не мали жадних виглядів дістати хоч би й найгіршу роботу, а, крім того, опинившись в "категорії підозрілих", могли тільки щасливим збігом обставин уникнути арешту. По цілому місті і по цілій Україні робилося те саме... " [17, с. 17]; "Репресії розгорілися з новою силою. Кожний день почав приносити все сумніші новини: масово викидали з роботи родичів всіх ув'язнених; пізнавали в транспортах на засланнях десятки знайомих облич, по багатьох людях взагалі зникали всякі сліди, і нарешті звичайними стали випадки, коли, заарештувавши батька і маму разом, дітей забирали до притулків, а помешкання опечатували. Самогубства траплялися майже щодня..." [17, с. 19]; "... у місті, яке

нараховувало 20 000 мешканців, від початку року було заарештовано 1789 чоловік (на 20 червня 1938 р.)" [17, с. 32].

Перелік репресивних заходів продовжує історик С. Токарев: "Викладач російської мови Костенецький, заарештований у березні та допитаний 1 квітня 1938 р., нібито залучений до контрреволюційної організації професорами Резановим і Рихликом, директорами Порадою та Загрецьким, повідомив про інших учасників так званої контрреволюційної націоналістичної організації – викладачів української мови Івана Яковича Павловського, Миколу Євтихійовича Ладухіна, Миколу Неоновича Петровського. Такі визнання робилися, можливо, під впливом залякувань і тортур або сподівань на пом'якшення вироку" [23, с. 160]; "простежується тенденція, що більшість свідчень звинувачених і показань свідків були, імовірно, здобуті незаконними методами, із застосуванням різноманітних форм тиску" [23, с. 168].

Дослідники наводять моторошні факти, що окреслюють загальну ситуацію в Україні того періоду: "Під час Великого терору 1937–1938 рр. в Україні засуджено 197 617 осіб, левову частку з них приречено до страти – 122 237 громадян. Загалом у 1937–1938 рр. в Союзі РСР до страти засуджено до 682 тис. громадян й позбавлено волі 3,8 млн. В таборах ГУЛАГу та у спецпоселеннях до 1941 р. перебувало 1,92 млн чоловік (при тодішньому населенні СРСР 195 млн), 28,7 % в'язнів таборів вважалися засудженими за "контрреволюційні злочини" [2].

Наслідком жорстокої політики тоталітарної радянської держави стали повсюдні величезні людські втрати та незворотні антигуманні зміни у сфері науки, освіти та виховання. У сфері науки та освіти радянська держава формувала на рівні ідеологічного дискурсу антинаукове, ідеологічно зумовлене мозаїчне трактування сутності гуманітарних наук, виховання начебто особливого "радянського" патріотизму на фоні "імперіалістичного оточення", особливої психології та свідомості "радянського колективізму та інтернаціоналізму", люмпенізованої особистості "радянського громадянина", чинила політичні маніпуляції, засвідчені через радянізовані політичні міфи та стереотипи. Таким мікрополем, крізь призму якого можемо спостерігати процес інтелектуальних втрат і його трагічні наслідки, стала історія мовознавчої кафедри Ніжинської вищої школи кінця 20–30-х рр. ХХ ст.

Література

1. Булаховський Л. Основи мовознавства [Електронний ресурс] / Л. Булаховський, І. Завадовський. – 1930 Режим доступу: <http://www.ukrainians-world.org.ua/ukr/about/45/49/86/95/>. – Назва з екрана.
2. Веденєєв Д. Незаконні політичні репресії 1920–1980-х років в Україні та проблеми формування національної пам'яті [Електронний ресурс] / Д. Веденєєв. – Режим доступу: www.istpravda.com.ua/research/2012/12/26/105584/. – Назва з екрана.
3. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 434, арк. 1–28.
4. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 475, арк. 29.
5. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 493, арк. 1–29; 542, арк. 1–13; 590, арк. 1–29.
6. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 542, арк. 13.
7. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 442, арк. 16.
8. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 2, спр. 537, арк. 27.
9. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 542, арк. 41.
10. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 609, арк. 5.
11. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 602, арк. 37; ф. 6121, оп. 1, спр. 609, арк. 5.
12. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 590, арк. 29.

13. Відділ Державного архіву Чернігівської області в м. Ніжині, ф. 6121, оп. 1, спр. 607, арк. 54.
14. Гладкий М. Інститут української наукової мови ВУАН [Електронний ресурс] / М. Гладкий. – Режим доступу: http://movahistory.org.ua/wiki/Гладкий_М. – Назва з екрана.
15. Греченко Г. Є. Репресовані освітяни Чернігівщини Г. Є. Греченко. – Чернігів, 2003. – 152 с.
16. Костенко І. П. Ніжинський педінститут у 1937 році / І. П. Костенко // Альма матер. – 2001. – Квітень – С. 2.
17. Мак Ольга. З часів єшовщини [Електронний ресурс] / Ольга Мак. – Мюнхен, 1954. – 309 с.– Режим доступу: <http://diasporiana.org.ua/memuari/1592-mak-o-z-chasiv-vezhovshhini/>. – Назва з екрана.
18. Німчук В. Сучасні проблеми українського правопису [Електронний ресурс] / В. Німчук // Літературна Україна. –2001, 11 січня. – Режим доступу: <http://r2u.org.ua/node/123>. – Назва з екрана.
19. Порада С. Ніжинські інститути на 15 роковини Жовтня / С. Порада // Збірник НІНО. – 1932. – № 12. – С. LXVI.
20. Рихлик Є. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-00-1290-5/978-966-00-1290-5.pdf>. – Назва з екрана.
21. Самойленко Г. В. Ніжинська вища школа: сторінки історії / Г. В. Самойленко, О. Г. Самойленко. – Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, ТОВ Видавництво "Аспект-Поліграф", 2005. – 420 с.
22. Сарна А. Я. Анализ дискурса (дискурс-анализ) [Електронний ресурс] / А. Я. Сарна // Социология : энциклопедия / сост. А. А. Грицанов и др. – Минск : Книжный дом, 2003. – 1312 с.. – Режим доступу: <http://www.encyclopedia.ru/cat/online/detail/38901/>. – Назва з екрана.
23. Токарев. Репресії проти викладачів ніжинського педагогічного інституту в 1930–х рр. [Електронний ресурс] / Токарев // Журнал "З архівів ВУЧК–ГПУ–НКВД–КГБ". – № 1/2 – 2013 (40/41). – С. 146–169 Режим доступу: <http://www.reabit.org.ua/magazine/2013/>. – Назва з екрана.
24. Український правопис [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://uk.wikipedia.org/wiki/Український_правопис. – Назва з екрана.

УДК 371.3

АНАТОМИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ: КВАНТОВАННЫЙ УЧЕБНЫЙ ТЕКСТ С ЗАДАНИЯМИ В ТЕСТОВОЙ ФОРМЕ ДЛЯ СТУДЕНТОВ МЕДИЦИНСКИХ ВУЗОВ

Сизов Д. В.

У статті, як зразок квантованого тексту з дисципліни "Латинська мова", представлений квантований навчальний текст для студентів медичних вишів "Анатомічна термінологія" відповідний першій підсистемі при вивченні медичної термінології. У праці автор наводить для ілюстрації матеріалу різного вигляду технологічні завдання в тестовій формі з вибором одного або декількох правильних відповідей для об'єктивної перевірки знань тих, хто навчаює: фасетні, характеризуючі, ступінчасті, на встановлення правильної послідовності та ін., які можна застосовувати для організації самостійної роботи студентів з використанням комп'ютера.

Ключові слова: анатомічний термін, класифікація, номенклатура, структура, погоджене / неузгоджене визначення, ключове слово, іменник, словарна форма, відміна, практична основа, схема перекладу.

В статье, в качестве образца квантованного текста по дисциплине "Латинский язык", представлен квантованный учебный текст для студентов медицинских вузов "Анатомическая терминология" соответствующий первой подсистеме при изучении медицинской терминологии.

В работе автор приводит для иллюстрации материала различного вида технологические задания в тестовой форме с выбором одного или нескольких правильных ответов для объективной проверки знаний обучающихся: фасетные, характеризующие, ступенчатые, на установление правильной последовательности и др., которые можно применять для организации самостоятельной работы студентов с использованием компьютера.

Ключевые слова: анатомический термин, классификация, номенклатура, структура, согласованное / несогласованное определение, ключевое слово, имя существительное, словарная форма, склонение, практическая основа, схема перевода.

In article, as an example the quantized text on discipline "Latin", is presented the quantized educational text for students of medical schools "Anatomic terminology" corresponding to the first subsystem when studying medical terminology.

In work the author gives for an illustration of material of various look technological tasks in a test form with a choice of one or several correct answers for objective examination of the trained: facet, characterizing, step, on establishment of the correct sequence, etc. which can be applied to the organization of independent work of students with use of the computer.

Key words: the anatomic term, classification, the nomenclature, structure, the coordinated / uncoordinated definition, a keyword, a noun, a dictionary form, inducement, a practical basis, the scheme of the translation.

Квантованные учебные тексты и задания в тестовой форме становятся средством новой образовательной технологии [2, с. 1]. Квантование создаёт лучшие условия для понимания содержания учебных текстов, а тестовый компьютерный самоконтроль обеспечивает усвоение знаний, содержащихся в таких текстах [3, с. 78]. Для самоконтроля усвоения содержания текстов к ним прилагаются задания в тестовой форме, позволяющие улучшить усвоение учебной информации.

Квантованием называется разделение учебного текста на сравнительно короткие части (кванты). Помимо членения (разделения), текст заметно сокращается, редактируется так, чтобы стать более понятным большинству, если не всем, обучающимся т. н. целевой группы. Это означает, что квантование выполняется с учётом уровня подготовленности потенциальных читателей. Пониманию способствуют заголовки, формулируемые к каждой части в процессе квантования. Квантование

позволяет делать учебный текст короче, понятнее, доступнее, интереснее, запоминающимся. Членение и сокращение учебного текста, вместе с формулированием подзаголовков для каждой части, является основным методом квантования текста. Заголовки подбираются так, чтобы наилучшим образом выразить смысл каждой части [2, с. 2]. Подзаголовок определяет содержание, субъект, объект или метафору части текста. Иногда это может быть названием макротемы, излагаемой в части текста.

А. А. Рыбанов определяет квантование как разделение учебной информации на элементарные фрагменты (учебные единицы, шаги, кадры) различного назначения (информационные, тренирующие, контролирующие, управляющие). Объём текстовой информации в этих фрагментах должен быть ограничен [4, с. 3].

В квантовании учебных текстов используются три основных приёма [2, с. 12]: сокращение (или сжатие) словесного и символического состава текстов; членение текстов на части; использование эффективных подзаголовков к каждой части учебного текста.

При квантовании учебных текстов необходимо придерживаться основных правил [5]: 1) разделить весь текст на абзацы или части, образующие т. н. сверхфразовое единство, или другие единицы членения текста (примерно 5–20 строк); 2) ключевые слова пишутся ближе к началу предложения; 3) фразы строятся просто, по возможности, без придаточных предложений, без причастных и деепричастных оборотов; 4) как можно меньше наукообразия и редко используемых слов; 5) мысль начинается и заканчивается в абзаце; 6) в каждом кванте надо писать сущностные элементы, которые надо знать и затем обязательно проверить усвоение с помощью системы заданий в тестовой форме, включаемой в квантованный текст; 7) каждой части текста (кванту) нужно дать название, потому что читатель должен получить ответ на главный вопрос: о чём этот текст? (главная функция названия кванта – ответить именно на этот вопрос); 8) к каждому тексту иметь достаточное число квантов, подзаголовков к ним и число заданий в тестовой форме.

Педагогическое задание в тестовой форме определяется профессором В. С. Аванесовым как "технологичное средство интеллектуального развития, образования и обучения, способствующее активизации учения, повышению качества знаний, а также повышению эффективности педагогического труда" [2, с. 16]. Такие удивительно полезные свойства заданий в тестовой форме оказались, к сожалению, мало востребованы нынешней педагогикой. В зарубежном образовании доля используемых заданий в тестовой форме в практике обучения существенно выше, что объясняется, по мнению ученого, образовательной политикой, качеством управления, педагогическими теориями, методиками, большими масштабами использования техники и образовательных технологий [2, с. 17].

В представленной статье автором на примере темы "Имя существительное. Согласованное / Несогласованное определение. Анатомические термины смешанной структуры" по дисциплине "Латинский язык" представлен квантованный учебный текст с заданиями в тестовой форме различных форм по рассматриваемой теме. Ведь для того чтобы была польза от использования квантованных текстов необходимы проверочные инструменты к ним (средства педагогических измерений) – задания в тестовой форме разных видов. Так, автором выделяются следующие кванты с заголовками.

Определение

Анатомическая терминология – совокупность различных слов, означающих определённые понятия, применяемые в анатомии.

Классификация

Анатомическая терминология подразделяется на *общую* анатомическую терминологию, выражающую общие признаки органов, *частную*, включающую наименования конкретных анатомических образований и *служебную*, объединяющую прилагательные, определяющие взаимное положение органов.

Термин

Термин (от лат. terminus – предел, граница) – строго научное понятие (слово или словосочетание), которое точно, однозначно и полно даёт представление о предмете, явлении, процессе. Терминология – это совокупность терминов, которыми пользуется наука.

Классификация терминов

В составе анатомической терминологии выделяют такие термины, как:

а) общие термины, выраженные существительными (например, *vena*, *ae f* – вена; *pulmo*, *onis m* – легкое; *humerus*, *i m* – плечо; *cavum*, *i n* – полость; *processus*, *us m* – отросток);

б) общие термины, выраженные прилагательными и указывающие на расположение, а также направление частей тела (например, *posterior*, *ius* – задний; *lateralis*, *e* – боковой; *dexter*, *tra*, *trum* – правый; *medius*, *a*, *um* – средний);

в) термины, выраженные разными частями речи (прилагательными, числительными) и указывающие на отношение к органу или области человеческого тела, размеры и порядок расположения (например, *cervicalis*, *e* – шейный; *pelvinus*, *a*, *um* – тазовый; *nasalis*, *e* – носовой; *thoracicus*, *a*, *um* – грудной; *primus*, *a*, *um* – первый; *maior*, *ius* – больший; *magnus*, *a*, *um* – большой; *maximus*, *a*, *um* – наибольший).

Анатомический термин

Анатомический термин – это слово или сочетание слов, обозначающее специальное понятие в области анатомии (*anatomye* – рассечение, расчленение (анатомия – наука о форме и устройстве человеческого тела и о взаимоотношениях между органами и тканями).

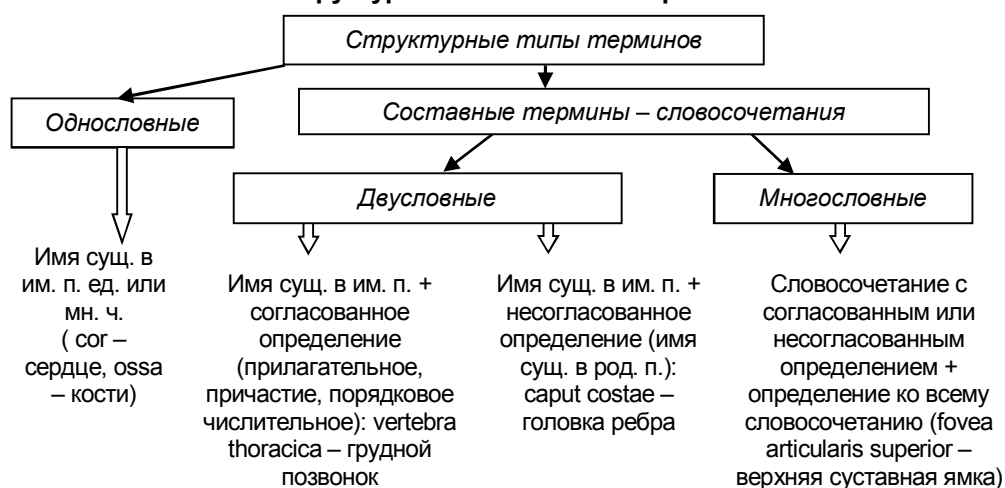
Номенклатура

Принятый в любой науке перечень названий, терминов, получивший официальное международное признание составляет номенклатуру. Анатомическая номенклатура включает все наименования известных в настоящее время анатомических образований.

Из истории анатомической номенклатуры

Первая анатомическая номенклатура на латинском языке была принята в 1895 г. на конгрессе Немецкого анатомического общества в Базеле, поэтому она была названа Базельской анатомической номенклатурой (BNA). В 1955 г. на VI Международном конгрессе анатомов в Париже была утверждена единая Международная латинская анатомическая номенклатура, получившая название Парижской (PNA). Она включает более 5600 латинских терминов, относящихся ко всем системам органов тела человека.

Структура анатомического термина

Согласованное определение

Согласованным называется такое определение, которое стоит в том же роде, числе и падеже, что и определяемое существительное. Выражается согласованное определение чаще всего именем прилагательным. На русский язык оно переводится, как правило, тоже согласованным определением. Например, *columna vertebralis* – позвоночный столб, *tonsilla palatine* – нёбная миндалина.

Nota bene (NB)

Определения, определяющие весь термин в целом и обозначающие величину, форму и положение в пространстве, всегда занимают конечную позицию в структуре анатомического термина. К таким определениям относятся: *medius*, *a*,

um – средний; medianus, a, um – срединный; externus, a, um – наружный; internus, a, um – внутренний; profundus, a, um – глубокий; dexter, tra, trum – правый; sinister, tra, trum – левый и т. п. Например, *поперечная глубокая связка* – *ligamentum transversum profundum* (= связка поперечная глубокая).

Несогласованное определение

Несогласованным называется определение, которое выражается всегда только родительным падежом имени существительного. На русский язык оно часто переводится тоже несогласованным определением (*corpus vertebrae* – тело позвонка, *cavum nasi* – полость носа), однако может переводиться и согласованным определением (*fossa cranii* – черепная ямка (досл. ямка черепа), *crista galii* – петушиний гребень (досл. гребень петуха).

Алгоритм перевода анатомических терминов

При переводе анатомических терминов различных структур на латинский язык необходимо придерживаться следующей последовательности действий: 1) задать вопрос к каждому слову и записать его; 2) определить структуру термина; 3) указать падеж и число каждого слова (*Nominativus seu Genetivus, singularis seu pluralis*); 4) записать порядок перевода каждого слова арабской цифрой; 5) выписать каждое слово в словарной форме; 6) перевести данный термин на латинский язык.

Ключевое слово

Ключевым словом является существительное в форме им. п. ед. или мн. ч. Ключевое существительное всегда занимает начальную позицию; форма же остальных существительных – родительный падеж ед. или мн. ч. При переводе анатомических терминов с русского языка на латинский и наоборот, существительные сохраняют тот же порядок слов и те же падеж и число. Например, *апертура канальца улитки* – *apertūra canalicūli cochleae*.

В некоторых случаях существительное в род. п. на русский язык может переводиться прилагательным. Например, *vena portae* – воротная вена (вена ворот); *arcus rubis* – лобковая дуга (дуга лобка).

Имя существительное

Имя существительное (*Nomen substantivum*) в латинском языке имеет следующие грамматические категории:

I. Genus (род)	masculinum (m) – мужской femininum (f) – женский neutrum (n) – средний
II. Numerus (число)	Singularis (Sing.) – единственное Pluralis (Plur.) – множественное
III. Casus (падеж)	Nominativus (Nom.) – именительный (кто? что?) Genetivus (Gen.) – родительный (кого? чего?) Dativus (Dat.) – дательный (кому? чему?) Accusativus (Acc.) – винительный (кого? что?) Ablativus (Abl.) – аблятив (отложительный; творительный (кем? чем?) Vocativus (Voc.) – звательный (употребляется только при обращении и почти (за небольшим исключением) совпадает с именительным; в медицинской терминологии не встречается)

В латинском языке шесть падежей, но в анатомической терминологии употребляются, в основном, только два из них (*Nominativus et Genetivus*).

Определение рода существительных

Принадлежность имён к тому или иному грамматическому роду определяется либо по значению имени, либо по окончанию именительного падежа единственного числа.

Род	Окончания в <i>Nom. Sing.</i>
f	-a, -es, -is
m	-us (если 2-го или 4-го скл.), -er, -or
n	-um, -on, -en, -u

Существительные греческого происхождения на – *ma* (например, *zygoma, atis n* (скула) – это существительные III склонения среднего рода (n). В родительном падеже единственного числа такие существительные оканчиваются на – *atis*.

Названия лиц и животных мужского пола, а также названия ветров, месяцев и рек относятся к мужскому роду. К именам существительным женского рода по значению относятся названия лиц и животных женского пола, а также названия городов, стран, островов, деревьев и кустарников.

Необходимо запомнить (NB)

Ряд суц. греч. происхождения сохраняют окончания 1-го скл. суц. древнегреч. языка. Например, *garhe, es f* – шов (на мягких тканях); *Aloë, ës f* – алоэ.

В анатомической номенклатуре не встречается ни одного суц. 2-го скл. муж. р. с окончанием *-er*. Окончание *-on* имеют следующие анатомические термины греч. происхождения: *acromion, i n* – акромия; *colon, i n* – толстая (ободочная) кишка; *encephalon, i n* – головной мозг; *ganglion, i n* – нервный узел, ганглий; *olecranon, i n* – локтевой отросток, олекранон.

В анатомической номенклатуре встречается только два суц. 4-го скл. ср. р. с окончанием *-u*: *cornu, us n (por)*, *genu, us n* (колени). Суц. 4-го скл. *manus, us f* (кисть руки) является исключением жен. р.

В анатомической номенклатуре встречается небольшое количество суц. 4-го скл.: *aquaeductus, us m* – водопровод; *arcus, us m* – дуга; *cornu, us n – por*; *ductus, us m* – проток; *genu, us n* – колени; *hiatus, us m* – щель, расщелина; *manus, us f* – рука, кисть руки; *meatus, us m* – проход, ход; *plexus, us m* – сплетение; *processus, us m* – отросток; *sinus, us m* – синус, пазуха; *tractus, us m* – путь; *textus, us m* – ткань; *recessus, us m* – углубление, карман.

В анатомической терминологии встречается единственное суц. 5 скл. – *facies, ei f* – поверхность, лицо.

Словарная форма имени существительного

Латинские существительные следует заучивать в словарной форме. Словарная форма латинского существительного включает три компонента:

- 1) форму именительного падежа ед. числа;
- 2) окончание родительного падежа ед. числа;
- 3) обозначение рода (сокращенно одной буквой *m, f, n*).

Например, *ala, ae f* – крыло; *sternum, i n* – грудина; *ductus, us m* – проток. Существительные *zev – fauces, ium f*; *сбор – species, egrum f* – в медицинской терминологии употребляются только во мн. ч., поэтому в словарной форме записываются с окончаниями мн. ч.

Склонение имени существительного

Латинские существительные имеют пять склонений, а греческие – три склонения.

Склонение (лат. *declinatio*) – совокупность изменений склоняемой части речи по грамматическим категориям. Характер изменений по грамматическим категориям называется типом склонения. В латинском языке существует пять типов склонений, каждое из которых имеет свою парадигму (совокупность форм слова). Склонение существительного определяется по окончанию род. п. ед. ч. (*Gen. Sing.*), а род существительного – по окончанию им. п. ед. ч. (*Nom. Sing.*).

– если при склонении изменяется основа, то в словарной форме в *Gen. Sing.* кроме окончания дается часть этой основы;

– греческие суц. на *-on* склоняются как латинские ср. р. на *-um* по II скл.;

– если суц. односложное, то в *Gen. Sing.* дается его полная словарная форма.

Определение склонения имени существительного

Склонение	I	II	III	IV	V
Род суц.	f	m / n	m / f / n	m / n	f
Nom. Sing.	-a	-us, -er / -um, -on	различные	-us / -u	-es
Gen. Sing.	-ae	-i	-is	-us	-ei
Примеры	<i>vita, ae f</i> жизнь	<i>locus, i m</i> место; <i>ager, gri m</i> поле, суша; <i>vitrum, i n</i> стекло, склянка; <i>embryon, i n</i> зародыш	<i>flos, floris m</i> цветок; <i>radix, icis f</i> корень; <i>rete, is n</i> сеть	<i>habitus, us m</i> внешний вид; <i>cornu, us n</i> рог	<i>facies, ei f</i> лицо, поверхность

Практическая основа существительного

Основа существительного любого склонения определяется по *Gen. Sing.*, если отбросить окончание, которое является признаком склонения.

Как и в русском языке, латинские существительные склоняются путем присоединения падежных окончаний к основе слова. Чтобы определить основу слова, нужно от формы родительного падежа ед. числа отбросить окончание. Особое внимание следует обращать на слова, в словарной форме которых даётся конечная часть основы. В таких словах отбрасывается только окончание родительного падежа ед. числа. Например:

Словарная форма	Родительный падеж	Основа слова
crista, ae f	cristae	crist-
collum, i n	colli	coll-
arcus, us m	arcus	arc-
facies, ei f	faciei	faci-
corpus, oris n	corporis	corpor-
foramen, inis n	foraminis	foramin-
os, ossis n	ossis	oss-

Схема перевода

При переводе анатомических терминов различных структур на латинский язык следует придерживаться следующих схем:

I. термин с несогласованным определением (вопросы *что? чего?*)

Nom. sing.	Gen. sing.	Gen. sing.	
1. что?	2. чего?	3. чего?	
поверхность facies, ei f tuberculum, i n costa, ae f	бугорка	ребра	- facies tuberculi costae

II. термин с согласованным определением (вопросы *что? какой?*)

Nom. sing.	Nom. sing.	Nom. sing.	
3. какая?	2. какая?	1. что?	
большая sulcus, i m palatinus, a, um major, jus	нёбная	борозда	- sulcus palatinus major

III. термин смешанной структуры (вопросы *что? какой? чего? какого? / что? чего? какого? / что? какой? чего?*)

Nom. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.	Gen. sing.	
2. какая?	1. что?	4. какого?	3. чего?	
а) сердечная incisura, ae f cardiacus, a, um pulmo, onis m sinister, tra, trum	вырезка	левого	лёгкого	- incisura cardiaca pulmonis sinistri

Nom. sing.	Nom. sing.	Gen. sing.	
2. какой?	1. что?	3. чего?	
б) суставной processus, us m articularis, e vertebra, ae f	отросток	позвонка	- processus articularis vertebrae

Nom. sing.	Gen. sing.	Gen. sing.	Gen. sing.	
1. что?	4. какой?	3. какой?	2. чего?	
в) отверстие ostium, i n vena, ae f cavus, a, um inferior, ius	нижней	полной	вены	- ostium venae cavae inferioris

Вашему вниманию предлагаются задания, в которых могут быть один, два, три и большее число правильных ответов. Нажимайте на клавиши с номерами всех правильных ответов:

1. АНАТОМИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ – ЭТО

- 1) подсистема анатомического модуля;
- 2) основной подраздел латинского языка;
- 3) вторая система в курсе изучения дисциплины;
- 4) понятие в системе наименований, применяемых в науке;
- 5) терминологическая база для всех анатомических дисциплин;
- 6) одна из трёх основных подсистем медицинской терминологии;
- 7) система словообразующих элементов, обладающих стабильным значением;
- 8) совокупность различных слов, означающих определённые понятия,

применяемые в анатомии.

ОСНОВНОЙ ЕДИНИЦЕЙ ЭТОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ЯВЛЯЕТСЯ

1) слово;	5) семантика;
2) термин;	6) грамматика;
3) флексия;	7) терминологический элемент;
4) префикс;	8) анатомический термин.

ПРЕДСТАВЛЯЮЩИЙ (-АЯ, -ЕЕ)

1) аффиксы;	5) эквиваленты к греческим дублетам;
2) значимую часть слова;	6) важную независимую часть термина;
3) составную часть термина;	7) часть слова, регулярно повторяющуюся в ряде терминов;
4) начальные и конечные ТЭ;	8) слово или сочетание слов, обозначающее специальное понятие в области анатомии.

2. СЛОВО ИЛИ СОЧЕТАНИЕ СЛОВ, ОБОЗНАЧАЮЩЕЕ СПЕЦИАЛЬНОЕ ПОНЯТИЕ В ОБЛАСТИ АНАТОМИИ

1) термин;	5) терминосочетание;
2) номенклатура;	6) анатомический термин;
3) терминология;	7) согласованное определение;
4) терминологический элемент;	8) термин смешанной структуры.

3. АНАТОМИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ ПОДРАЗДЕЛЯЕТСЯ НА

1) общую;	6) греко-латинскую;
2) частную;	7) номенклатурную;
3) первичную;	8) индивидуальную;
4) служебную;	9) гистологическую;
5) конкретную;	10) профессиональную.

4. {Общая, Частная, Служебная} АНАТОМИЧЕСКАЯ ТЕРМИНОЛОГИЯ

1) выражает общие признаки органов;	6) раскрывает некоторые существенные признаки научного понятия;
2) обучает основам медицинской терминологии;	7) отображает информацию о составе, происхождении, структуре термина;
3) отражает фрагменты определённой научной теории;	8) объединяет прилагательные, определяющие взаимное положение органов;
4) однозначно и точно выражает соответствующее понятие;	9) содержит термины патологической анатомии и патологической физиологии;
5) включает наименования конкретных анатомических образований;	10) охватывает все наименования известных в настоящее время анатомических образований.

5. ТЕРМИН ОТ ЛАТ. TERMINUS –

1) учение;	6) дефиниция;
2) предел;	7) определение;
3) граница;	8) номенклатура;
4) понятие;	9) наименование;
5) название;	10) система наименований.

ПРЕДСТАВЛЯЕТ СОБОЙ

- 1) система систем;
- 2) совокупность терминов;

- 3) строго научное понятие;
- 4) слово или словосочетание;
- 5) которыми пользуется наука;
- 6) который точно, однозначно и полно;
- 7) обозначает объекты и понятия анатомии;
- 8) результат научного теоретического обобщения;
- 9) включает наименования известных образований;
- 10) даёт представление о предмете, явлении, процессе;
- 11) отражение фрагмента определённой научной теории;
- 12) названия, обозначения объектов и понятий в анатомии;
- 13) который раскрывает некоторые существенные признаки научного понятия.

6. В СОСТАВЕ АНАТОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ ВЫДЕЛЯЮТ

- 1) терминосистемы;
- 2) систему наименований;
- 3) глагольные терминосочетания;
- 4) номенклатурные наименования;
- 5) термины, выраженные разными частями речи;
- 6) общие термины, выраженные прилагательными;
- 7) общие термины, выраженные существительными;

ПРИМЕРАМИ КОТОРЫХ СЛУЖАТ

1) <i>nasalis, e;</i>	7) <i>humerus, i m;</i>
2) <i>lateralis, e;</i>	8) <i>pelvinus, a, um;</i>
3) <i>cervicalis, e;</i>	9) <i>processus, us m;</i>
4) <i>posterior, ius;</i>	10) <i>maximus, a, um;</i>
5) <i>medius, a, um ;</i>	11) <i>dexter, tra, trum;</i>
6) <i>pulmo, onis m;</i>	12) <i>thoracicus, a, um.</i>

ПОТОМУ ЧТО ОНИ УКАЗЫВАЮТ НА

1. размеры;
2. местоположение;
3. научное понятие;
4. отношение к органу;
5. порядок расположения;
6. направление частей тела;
7. области человеческого тела;
8. фрагмент определённой научной теории;
9. существенные признаки научного понятия;
10. особенности словообразовательной структуры;
11. результат научного теоретического обобщения;
12. лексическое и словообразовательное богатство.

7. ПРИНЯТЫЙ В ЛЮБОЙ НАУКЕ ПЕРЕЧЕНЬ ТЕРМИНОВ

1) дефиниция;	5) номенклатура;
2) терминология;	6) система терминов;
3) система систем;	7) "строительный" материал;
4) терминосистема;	8) результат научного обобщения.

КОТОРЫЙ (-АЯ, -ОЕ)

- 1) является интернациональными;
- 2) получил официальное международное признание;
- 3) однозначно и точно выражает соответствующее научное понятие;
- 4) раскрывает некоторые существенные признаки научного понятия;
- 5) употребляются с одинаковым значением в двух, трёх и более языках;
- 6) состоит из множества отдельных терминологических подсистем медицинских наук;
- 7) включает все наименования известных в настоящее время анатомических образований.

8. ПЕРВАЯ АНАТОМИЧЕСКАЯ НОМЕНКЛАТУРА НА ЛАТИНСКОМ ЯЗЫКЕ
БЫЛА ПРИНЯТА

- 1) на IX Международном конгрессе анатомов;
- 2) на XI Международном конгрессе анатомов;
- 3) на конгрессе Немецкого анатомического общества;
- 4) на симпозиуме Французского анатомического общества;
- 5) на Всесоюзном съезде анатомов, гистологов и эмбриологов.

В

- 1) 1895 г.;
- 2) 1965 г.;
- 3) 1970 г.;
- 4) 1980 г.;
- 5) 1986 г.

В

- 1) Базеле;
- 2) Москве;
- 3) Мексике;
- 4) Ленинграде.

ПОЭТОМУ ОНА БЫЛА НАЗВАНА НОМЕНКЛАТУРОЙ

- 1) Базельской анатомической;
- 2) Московской Международной;
- 3) Международной анатомической;
- 4) Ленинградской гистологической;
- 5) Международной гистологической.

9. ЕДИНАЯ МЕЖДУНАРОДНАЯ ЛАТИНСКАЯ АНАТОМИЧЕСКАЯ НОМЕНКЛАТУРА УТВЕРЖДЕНА НА

- 1) VI Международном конгрессе анатомов;
- 2) IX Международном конгрессе анатомов;
- 3) XI Международном конгрессе анатомов;
- 4) конгрессе Немецкого анатомического общества;
- 5) симпозиуме Французского анатомического общества;
- 6) Всесоюзном съезде анатомов, гистологов и эмбриологов.

В

- 1) 1895 г. в Базеле;
- 2) 1955 г. в Париже;
- 3) 1965 г. в Москве;
- 4) 1970 г. в Ленинграде;
- 5) 1980 г. в Мексике;
- 6) 1986 г. в Гамбурге.

И ПОЛУЧИЛА НАЗВАНИЕ

- 1) Базельской;
- 2) Парижской;
- 3) Московской;
- 4) Гамбургской;
- 5) Мексиканской;
- 6) Ленинградской.

10. СТРУКТУРНЫЕ ТИПЫ ТЕРМИНОВ

1) составные;	5) начальные;
2) двусловные;	6) двусложные;
3) однословные;	7) терминосочетание;
4) многословные;	8) термины-словосочетания.

11. {Однословные, Двусловные, Многословные} АНАТОМИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ

1) lobus;	6) spina scapulae;
2) pelvis;	7) vertebra thoracica;
3) coccygeus;	8) fovea articularis superior;
4) caput costae;	9) musculus scalenus anterior;
5) angulus sterni;	10) foramen occipitale magnum.

12. АНАТОМИЧЕСКИЕ ТЕРМИНЫ С {Согласованным, Несогласованным} ОПРЕДЕЛЕНИЕМ

1) crista galii;	6) tuberculum majus;
2) cavum nasi;	7) columna vertebralis;
3) fossa cranial;	8) facies tuberculi costae;
4) tonsilla palatina;	9) fovea articularis superior;
5) corpus vertebrae;	10) ligamentum transversum profundum.

13. КЛЮЧЕВЫМ СЛОВОМ В АНАТОМИЧЕСКОМ ТЕРМИНЕ ЯВЛЯЕТСЯ

1) прилагательное в им. п. ед. ч.;	7) существительное в род. п. ед. ч.;
2) прилагательное в им. п. мн. ч.;	8) существительное в род. п. мн. ч.;
3) прилагательное в род. п. ед. ч.;	9) прилагательное в сравнит. степени в им. п. ед. ч.;
4) прилагательное в род. п. мн. ч.;	10) прилагательное в сравнит. степени в им. п. мн. ч.;
5) существительное в им. п. ед. ч.;	11) прилагательное в сравнит. степени в род. п. ед. ч.;
6) существительное в им. п. мн. ч.;	12) прилагательное в сравнит. степени в род. п. мн. ч.

ОНО ВСЕГДА ЗАНИМАЕТ ПОЗИЦИЮ

1) главную;	6) второстепенную;
2) значимую;	7) в середине термина;
3) конечную;	8) около прилагательного;
4) начальную;	9) рядом с существительным;
5) первостепенную;	10) в зависимости от значения.

14. {Genus, Numerus, Casus} NOMINIS SUBSTANTIVI

1) neutrum;	6) Genetivus;
2) Pluralis;	7) Singularis;
3) Dativus;	8) femininum;
4) Ablativus;	9) Nominativus;
5) masculinum;	10) Accusativus.

15. В АНАТОМИЧЕСКОЙ ТЕРМИНОЛОГИИ УПОТРЕБЛЯЮТСЯ

- 1) Dativus;
- 2) Ablativus
- 3) Vocativus;
- 4) Genetivus;
- 5) Accusativus;
- 6) Nominativus.

16. В NOM. SING. ОКОНЧАНИЯ {f, m, n}

1) -a;	6) -es;
2) -u;	7) -or;
3) -er;	8) -is;
4) -on;	9) -en;
5) -um;	10) -us.

17. СЛОВАРНАЯ ФОРМА СУЩЕСТВИТЕЛЬНОГО ПРЕДСТАВЛЯЕТ

- 1) основу существительного;
- 2) форму именительного падежа ед. числа;
- 3) окончание родительного падежа ед. числа;
- 4) окончание именительного падежа мн. числа;
- 5) обозначение рода (сокращенно одной буквой);
- 6) указание склонения (даётся арабской цифрой);
- 7) указание на равносложность / нервносложность.

18. СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫЕ {I, II, III, IV, V} СКЛОНЕНИЯ

1) rete, is n;	6) locus, i m;

2) vita, ae f;	7) ager, gri m;
3) cornu, us n;	8) vitrum, i n;
4) embryon, i n;	9) facies, ei f;
5) habitus, us m;	10) flos, flōris m;

19. ОСНОВА СУЩЕСТВИТЕЛЬНЫХ {Collum, Facies, Foramen}

1) fac;	5) coll;
2) faci;	6) colli;
3) foram;	7) faciei;
4) foramin;	8) foraminis.

Установите правильную последовательность:

20. ТЕРМИН "ПОВЕРХНОСТЬ БУГОРКА РЕБРА" ПЕРЕВОДИТСЯ

☐ – tuber ;	☐ – costa;
☐ – facialis;	☐ – faciei;
☐ – superficies;	☐ – facies;
☐ – tuberositas;	☐ – costae;
☐ – tuberositatis;	☐ – tuberculi.

21. АЛГОРИТМ ПЕРЕВОДА АНАТОМИЧЕСКИХ ТЕРМИНОВ

- определить структуру термина;
- овладеть правилами согласования;
- выписать каждое слово в словарной форме;
- найти главное и зависимые слова в термине;
- перевести данный термин на латинский язык;
- задать вопрос к каждому слову и записать его;
- определить структуру анатомического термина;
- установить род существительных и прилагательных;
- записать порядок перевода каждого слова арабской цифрой;
- показать склонение каждого слова в составе анатомического термина;
- указать падеж и число каждого слова (Nominativus seu Genetivus, singularis seu pluralis).

22. АНАТОМИЧЕСКИЙ ТЕРМИН "СЕРДЕЧНАЯ ВЫРЕЗКА ЛЕВОГО ЛЁГКОГО" ПЕРЕВОДИТСЯ

☐ – pulmo;	☐ – sinistri;
☐ – cordis;	☐ – incisura;
☐ – sinister;	☐ – cardiaca;
☐ – incisurae;	☐ – pulmonis;
☐ – pulmonalis;	☐ – cardiacaе.

ЯВЛЯЕТСЯ ТЕРМИНОМ

- 1) многословным;
- 2) смешанной структуры;
- 3) с согласованным определением;
- 4) с несогласованным определением;
- 5) с двумя согласованными определениями;
- 6) с двумя несогласованными определениями;
- 7) с двумя согласованными и одним несогласованным определением;
- 8) с одним согласованным и двумя несогласованными определениями;
- 9) в котором к первому несогласованному определению относится второе несогласованное определение.

23. АНАТОМИЧЕСКИЙ ТЕРМИН

☐ – слово;	☐ – все образования;
☐ – понятие;	☐ – в сфере гистологии;
☐ – наименование;	☐ – используемое для выражения;
☐ – сочетание слов;	☐ – включающее все наименования;
☐ – в системе понятий;	☐ – фрагмент научной системы знаний;
☐ – в области анатомии;	☐ – обозначающее специальное понятие.

OT ANATOMIE

1) предел;	6) номенклатура;
2) граница;	7) разграничение;
3) рассечение;	8) краткое определение;
4) расчленение;	9) искусство врачевания;
5) разъединение;	10) уход за лежачими больными.

Таким образом, мы солидарны с профессором В. С. Аванесовом, что "перспективной формой модернизации образования является организация практически полностью автоматизированной системы мониторинга качества текущего учебного процесса, что опять же возможно лишь при наличии большого числа квантованных текстов и технологичных заданий в тестовой форме. Для такого мониторинга понадобятся программы автоматизированного учёта выполняемой текущей самостоятельной работы" [6].

Литература

1. Латинский язык и основы медицинской терминологии : учеб. / под общ. ред. М. Н. Чернявского. – 2-е изд., перераб. и доп. – Мн. : Выш. шк., 1989. – 352 с.
2. Аванесов В. С. Теория квантования учебных текстов [Электронный ресурс] / В. С. Аванесов. – Режим доступа: <http://viperson.ru/data/201402/jbjej.pdf>. – Назва з екрана.
3. Аванесов В. С. Применение заданий в тестовой форме и квантованных учебных текстов в новых образовательных технологиях / В. С. Аванесов // Педагогические измерения. – 2012. – № 2. – С. 75–91.
4. Рыбанов А. А. Количественные метрики для оценки качества квантования учебной информации / А. А. Рыбанов // Педагогические измерения. – 2013. – № 4. – С. 3–12.
5. Аванесов В. С. Применение тестовых форм в новых образовательных и аттестационных технологиях : курс лекций / В. С. Аванесов. – Караганда (КГМУ, 19–31.01.2015).
6. Аванесов В. С. Применение заданий в тестовой форме и квантованных учебных текстов в новых образовательных технологиях. [Электронный ресурс] / В. С. Аванесов. – Режим доступа: <http://testolog.narod.ru/Theory76.html>. – Назва з екрана.

УДК 81'367.622.16

ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНЕ НАВАНТАЖЕННЯ ДІЄСЛІВ СПРИЙНЯТТЯ В РОСІЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ МОВАХ

Петрик О. М.

У статті проаналізовано функціонально-семантичне навантаження дієслів із семантикою сприйняття в російській та українській мовах на матеріалі оригіналу й перекладу "Повісті про те, як посварився Іван Іванович з Іваном Никифоровичем" М. Гоголя.

Ключові слова: сприйняття, дієслово, семантика, вживання, текст.

В статье проанализирована функционально-семантическая нагрузка глаголов с семантикой восприятия в русском и украинском языках на материале оригинала и перевода "Повести о том, как поссорился Иван Иванович с Иваном Никифоровичем" Н. Гоголя.

Ключевые слова: восприятие, глагол, семантика, употребление, текст.

The author of the article analyses the functional semantic value of verbs of perception in the Ukrainian and Russian by material of Mykola Gogol "The Tale of How Ivan Ivanovich quarreled with Ivan Nikiforovich".

Key words: perception, verbs, semantics, use, text.

Сучасний період розвитку мовознавства позначений підвищеною зацікавленістю до досліджень зіставно-типологічного характеру, які інтенсивно й багатопланово охоплюють різні аспекти мовної структури. Це природна закономірність, що впливає із природи мовного функціонування суспільного життя, взаємодії та взаємовпливу мов. Тому кожне дослідження, присвячене зіставному аналізу, набуває все більшої наукової та практичної значущості.

Пізнавальна (чи інтелектуальна) діяльність починається з відчуття та сприймання. Про багатство довілля, про звуки й фарби, запахи й температуру ми дізнаємося завдяки органам чуття. Це єдині канали, якими зовнішній світ потрапляє до людської свідомості. За допомогою органів чуття людський організм отримує у вигляді відчуттів різноманітну інформацію про стан зовнішнього та внутрішнього середовища.

За результатами численних досліджень щодо участі ефektorних процесів у виникненні відчуття, учені дійшли висновку, що відчуття як психічне явище за відсутності реакції-відповіді організму чи за її неадекватності неможливе. Тому очевидним є те, що відчуття – це продукт аналітичної діяльності мозку.

Основними одиницями, що номінують пізнавальні процеси, виступають у російській та українській мовах дієслова із семантикою сприйняття, мислення та пізнання інформації.

Семантичним універсалиям присвячені праці А. Вежбицької [1], О. Виберга [6], Г. Золотової [4]. Проте окремі аспекти функціонування аналізованих одиниць у тексті лишаються поза увагою лінгвістів, що й зумовило актуальність запропонованого дослідження.

Інваріантним значенням виокремленої групи дієслів вважаємо "відтворювати свідомістю дійсність такою, якою вона є насправді". Суб'єкт пізнавальних процесів при цьому виступає як активний виконавець дії, однак результатом пізнання є відтворення свідомістю дійсності, але не зміна її. Порівняймо: 1) *Тогда только Иван Иванович заметил* Івана Никифоровича, лежащего на разостланном на полу ковре [3, с. 240] / *Тоді тільки Іван Іванович помітив* Івана Никифоровича, що лежав на розстеленому долі килимі [2, с. 283]; *Сколько ни старались в суде скрыть дело, но на другой же день весь Миргород узнал, что свинья Ивана Ивановича утащила просьбу Ивана Никифоровича* [3, с. 263] / *Хоч як старалися в суді затаїти справу, а вже другого дня весь Миргород довідався, що свиня Івана Івановича потягла скаргу Івана Никифоровича* [2, с. 307] і 2) *Наконец, ...*

ненавистный сосед **выстроил** прямо против него... гусиный хлев, как будто с особенным намерением усугубить оскорбление [3, с. 248] / Нарешті, осоружний сусід довершив усі ті образи, **поставивши** просто нього... гусячий хлів, ніби маючи особливий замір посилити образу [2, с. 292]; Ступайте, Иван Иванович, ступайте! да глядите, не попадайтесь мне: а не то я вам, Иван Иванович, всю морду **побью!** [3, с. 245] / Ідіть, Іване Івановичу, ідіть! Та глядіть, не попадайтесь мені: бо я вам, Іване Івановичу, геть пику **розтовчу!** [2, с. 289]. Так, у першій групі речень суб'єкт, усвідомлюючи реальність, репрезентує її, проте в другій групі речень він змінює дійсний стан речей, створює чи руйнує об'єкти.

У статті основну увагу зосереджено на дієсловах сприйняття, оскільки універсальною категорією людської свідомості є саме сприйняття, а лексика, що змальовує цей процес, може претендувати на статус універсальної.

Видільною рисою дієслів сприйняття в російській та українській мовах є те, що вони позначають не дію, як таку (яку активно виконує суб'єкт), а чуттєве сприйняття, яке констатується суб'єктом. Проте підтримуємо думку І. Рубінштейна, що "чуттєве пізнання – вихідна форма пізнання. Відчуття – це теж аналіз і синтез. ... Оскільки сприйняття відображає об'єктивну дійсність, воно стає необхідною передумовою дії, яка відповідає об'єктивним умовам. Сприйняття саме є початком дії" [5, с. 65].

Сприйняттям називають відображення у свідомості людини предметів чи явищ за їхнього безпосереднього впливу на органи чуття. Розрізняють зорові, слухові, дотикові, нюхові та смакові сприйняття. Типовим значенням аналізованих лексем виступає "сприймати що-небудь (зором, слухом, дотиком, нюхом, на смак) за допомогою певних зовнішніх органів чуття".

За семами, що позначають засіб сприйняття, лексеми членуються на дієслова зорового сприйняття (*видеть / бачити, лицезреть / лицезріти, всматриваться / вдивлятися, глядеть / глядіти, любоваться / любоватися, наблюдать / спостерігати*), дієслова нюхового сприйняття (*нюхать / нюхати, обнюхивать / обнюхувати, улавливать (носом) / уловлювати (носом), понюхать / понюхати*), дієслова слухового сприйняття (*слушать / слухати, прислушиваться / прислуховуватися, слышаться / учуватися, дослушивать / дослухувати, прослушивать / прослуховувати*), дієслова смакового сприйняття (*смаковать / смакувати, отвеживать / куштувати, пробовать / пробувати, дегустировать / дегустувати*), дієслова дотикового сприйняття (*щупать / мацати, касаться / торкаться, трогать / торкати, прикасаться / дотикаться*).

Важливо зауважити, що в мовній реалізації універсальної категорії пізнавального процесу – категорії сприйняття – російська та українська мови мають дієслова для всіх різновидів, зору, слуху, дотику, нюху, смаку. Проте конструкції із семантикою зорового сприйняття є найуживанішими. Це зумовлено тим, що такі вербальні відображають один із найбільш значущих видів пізнавальної діяльності: понад 80% усієї інформації людина отримує за допомогою зору. Це підтверджено й матеріалом тексту М. Гоголя "Повісті про те, як посварився Иван Иванович з Иваном Никифоровичем": дієслова зору – 88 одиниць (79,0 %): *Весь стан ее похож был на кадушку, и оттого отыскать ее талию было так же трудно, как **увидеть** без зеркала свой нос* [3, с. 247] / *Уся постава її скидалася на кадіб, і через те дошукатися в ній стану було так само важко, як **побачити** свій ніс без дзеркала* [2, с. 291]; дієслова слуху – 15 одиниць (13,7 %): *Это было очень неприятно Ивану Никифоровичу, однако ж он, к удивлению, **слушал** ее, как ребенок...* [3, с. 247] / *Було це дуже не мило Іванові Никифоровичу, а проте він, на диво, **слухав** її, як дитина...* [2, с. 291]; дієслова дотику – 1 одиниця (0,9 %): *... при этом Иван Никифорович **дотронулся** пальцем до пуговицы Ивана Ивановича, что означало совершенное его расположение...* [3, с. 273] / *... на тім Іван Никифорович **доторкнувся** пальцем до гудзика Івана Івановича – це вже був у нього знак найвищої прихильності...* [2, с. 318]; дієслова нюху – 6 одиниць (5,5 %): *Да, не нашего балыка... – при этом судья сделал языком и улыбнулся, причем нос **понюхал** свою всегдашнюю табакерку...* [3, с. 251] / *Еге, не нашего балыка... (на цім місці суддя виробив языком і посміхнувся, а ніс його **понюхав** незмінну свою табакерку...* [2, с. 295]; дієслова смаку – 1 одиниця (0,9 %): *Но икры **отведал**; прекрасная икра! нечего сказать, отличная!* [3, с. 251] / *Але ікри **скуштував**, чудова ікра! знаменита, що там і казати!* [2, с. 295].

Вербативи смаку в тексті повісті майже не представлені. Проте дієслова з типовою семантикою "дії істоти, пов'язані із життєвими функціями організму, його життєдіяльністю" – вияв фізіологічного життя – активно функціонують (32 лексеми), демонструючи своїми поширювачами розмаїття страв та напоїв, напр.: *Селедки я не ел, потому что... у меня от нее делается изжога под ложечкою* [3, с. 251] / *Оселедця я не їв, бо... у мене від нього пече згага під грудьми* [2, с. 295]; *Потом выпил я водки персиковой, настоящей на золототысячник* [3, с. 251] / *Потім випив я горілки персикової, на золототисячнику настояної* [2, с. 295]; *Иван Иванович выпил рюмку и закусил пирогом с сметаной* [3, с. 243] / *Іван Іванович випив чарку й закусив пирогом із сметаною* [2, с. 287]; *Крыша... была бы даже выкрашена красною краскою, если бы приготовленное для того масло канцелярские, приправивши луком, не съели...* [3, с. 250] / *Дах... був би навіть пофарбований начервоно, коли б наготовану задля того олію канцеляристи, приправивши цибулею, не взяли та не з'їли...* [2, с. 294].

Варто зазначити, що сенсорні сприйняття в тексті виконують певні функції. В аналізованій повісті вони демонструють ментальні характеристики героя (*Мне нравится, что к нему [к дому] со всех сторон пристроены сени и сенички, так что если взглянуть на него издали, то видны одни только крыши, посаженные одна на другую, что весьма походит на тарелку, наполненную блинами...* [3, с. 233] / *Мені подобається, що до нього з усіх боків поприбудовувано сіни та сінці, так коли глянеш здалека, то видно самі тільки дахи, один на одному; дуже воно скидається на тарілку, повну млинців...* [2, с. 277]; *Он, бывало, прежде всего зайдет в конюшню посмотреть, ест ли кобылка сено* [3, с. 246] / *Він, бувало, найперше зайде до стайні подивитися, чи їсть кобилка сіно* [2, с. 290]; соціокультурні (*Скоро старый мундир с изношенными обшлагами протянул на воздух рукава и обнимал парчовую кофту, за ним высунулся дворянский, с гербовыми пуговицами, с отъеденным воротником...* [3, с. 237] / *Незабаром старий мундир з обтріпаними обшлагами простяг у повітря рукава, і обнімав парчеву кофту, споза нього виставився дворянський з гербовими гудзиками, з одгризеним коміром...* [2, с. 281]; *Из-за фалд выглянул жилет, обложенный золотым позументом, с большим вырезом наперед* [3, с. 238] / *Споза фалд виглянув жилет, облямований золотим брузументом, з великим викотом спереду* [2, с. 281]; мовно-психічні домінанти (*Тогда один из канцелярских, с толстыми губами, с широкими плечами, с толстым носом, глазами, глядевши скося и пьяна, с разодранными локтями, приблизился к передней половине Ивана Никифоровича, сложил ему обе руки накрест, как ребенку, и мигнул старому инвалиду...* [3, с. 256] / *Тоді один із канцеляристів з товстими губами, з широкими плечима, з товстим носом, з очима, що дивилися скося й по-п'яному, з проредтими ліктями, підступив до передньої половини Івана Никифоровича, склав йому обидві руки навхрест, мов дитині, і моргнув на старого інваліда...* [2, с. 300].

За результатами дослідження виявлено, що дієслова зорового сприйняття чітко диференціюються на три основні лексико-семантичні групи: 1) суб'єктно-орієнтовані дієслова – позначають цілеспрямовані дії суб'єкта сприйняття: *Наконец Иван Иванович вынул носовой платок и начал сморкаться; а Иван Никифорович осмотрелся вокруг...* [3, с. 271] / *Нарешті Іван Іванович видобув хусточку і почав сякаться, а Іван Никифорович оглянувся навколо себе...* [2, с. 316]; 2) суб'єктно-об'єктно-орієнтовані дієслова – позначають результативний зоровий стан суб'єкта сприйняття: *Городничий тотчас заметил это движение и велел затворить дверь покрепче* [3, с. 271] / *Городничий зараз помітив той рух і наказав зачинити двері щонайщільніше* [2, с. 316]; 3) об'єктно-орієнтовані дієслова – позначають процес зорового сприйняття з позицій об'єкта: *... везде прекрасный плетень; по нем вьется хмель, на нем висят горшки, из-за него подсолнечник выказывает свою солнцобразную голову, краснеет мак, мелькают толстые тыквы...* [3, с. 249] / *... скрізь прегарний тин; по ньому в'ється хміль, на ньому висять горшки, – споза нього соняшник показує свою сонцеподібну голову, червоніє мак, бовваніють товсті гарбузи...* [2, с. 293]. Найповніше ситуацію сприйняття представляють речення з дієсловами першої та другої лексико-семантичних груп, оскільки в таких структурах і суб'єкт, і об'єкт сприйняття знаходяться у фокусі уваги мовця й підлягають обов'язковій синтаксичній реалізації.

У повісті аналізовані одиниці використовуються, по-перше, для передачі ситуації зорового сприйняття, коли суб'єкт просто сприймає навколишню дійсність очима (*При этом Иван Никифорович облокотился на руку и поглядел на Ивана Ивановича [3, с. 242] / Тут Иван Никифорович сперся на руку і глянув на Івана Івановича [2, с. 286]*). У цьому випадку найчастіше використовуються нейтральні дієслова.

По-друге, вербативи демонструють відношення суб'єкта сприйняття до дійсності, яку він сприймає (*Если будете подходить к площади, то, верно, на время остановитесь полюбоваться видом: на ней находится лужа, удивительная лужа! [3, с. 249] / Як будете ви надходити до майдану, то вже певне спинитесь деякий час полюбуватися краєвидом: там стоїть калюжа, дивовижна калюжа! [2, с. 294]*), у тому числі й до об'єкта істоти. Саме в цьому випадку використовуються й дієслівні сполуки зорового сприйняття з експресивними компонентами значення (*Он бросил на Ивана Никифоровича взгляд – и какой взгляд! Если бы этому взгляду придана была власть исполнительная, то он обратил бы в прах Ивана Никифоровича [3, с. 273] / Іван Іванович кине погляд на Івана Никифоровича – і який погляд! Коли б тому поглядові ще влада та сила, то він би стер на порох Івана Никифоровича [2, с. 318]*).

По-третє, за допомогою дієслів та дієслівних сполук з експресивним компонентом значення може здійснюватися й характеристика об'єкта сприйняття (*Иван Иванович опять начал с удовольствием рассматривать свое хозяйство [3, с. 246] / Іван Іванович почав знову з утіхою розглядати своє господарство [2, с. 290]*). Варто зазначити, що 31% вербативів зорового сприйняття маніфестують об'єкти-речі: *Иван Иванович встал и начал рассматривать ружье со всех сторон и позабыл дать выговор старухе за то, что повесила его вместе с шагаю проветривать [3, с. 238] / Іван Іванович устав і почав оглядати рушницю з усіх боків і забув нагримати на бабу за те, що вона вивісила її так само, як і шагаю, на вітер [2, с. 282]*. Речі цікаві М. Гоголю самі по собі, незалежно від їхнього зв'язку з конкретною людиною. Речові деталі, що інколи видаються зайвими, надмірними в тексті, допомагають авторові якнайточніше схарактеризувати героїв. М. Гоголь уперше у світовій літературі усвідомив, що, вивчаючи світ речей, речове оточення людини, можна багато зрозуміти не стільки про життя тієї чи тієї особи, скільки про устрій життя в цілому.

Отже, мовна категорія сприйняття в російській та українській мовах репрезентована залежно від засобу сприйняття дієсловами зору, слуху, дотику, нюху, смаку. Найуживанішими в обох мовах є конструкції із семантикою зорового сприйняття. Аналізовані вербативи є обов'язковим компонентом епічного художнього тексту, вони мають здатність формувати описові фрагменти, указувати на ментальні характеристики суб'єкта, соціокультурні та психічні доміанти, демонструвати відношення суб'єкта сприйняття до дійсності, давати характеристику об'єктові сприйняття.

Література

1. Вежбицкая А. Восприятие: семантика абстрактного словаря / А. Вежбицкая // Новое в зарубежной лингвистике. – М. : Прогресс, 1986. – Вып. 18. Логический анализ естественного языка : сб. – С. 336–339.
2. Гоголь М. Вибрані твори / М. Гоголь ; ред. П. Панч. – К. : Радянський письменник, 1946. – 320 с.
3. Гоголь Н. В. Повести / Н. В. Гоголь. – Л. : Худож. лит., 1987. – 416 с.
4. Золотова Г. А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса / Г. А. Золотова. – М. : Наука, 1982. – 368 с.
5. Рубинштейн С. Л. Избранные философско-психологические труды / С. Л. Рубинштейн. – М. : Наука, 1997. – 463 с.
6. Viberg A. The verbs of perception: A typological study / A. Viberg // Butterworth B. ; Explanations for language universals. – Berlin : Mouton, 1983. – P. 123–162.

УДК 811.1612:81'367.634:[81'367.335.1]-028.16"712"

**ВЛАСНЕ-РОЗДІЛОВІ СПОЛУЧНИКИ НА ТЛІ СПЕЦІАЛІЗОВАНИХ
ВЕРБАЛІЗАТОРІВ КАТЕГОРІЇ РОЗДІЛОВОЇ СУРЯДНОСТІ В СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ
(ФУНКЦІОНАЛЬНО-СЕМАНТИЧНИЙ ВИМІР)**

Анікеєнко Ю. А.

У пропонованій статті проаналізовано власне-розділові сполучники як спеціалізовані вербалізатори категорії розділової сурядності з функціонально-семантичного погляду. З'ясовано їхнє місце в сполучниковій системі сучасної української мови, розглянуто власне-розділові сполучники у ролі виразників розділових семантико-синтаксичних відношень, виявлено основні закономірності походження та функціонування.

Ключові слова: категорія розділової сурядності, розділові семантико-синтаксичні відношення, власне-розділові сполучники, взаємоусунення, несумісність.

В предлагаемой статье проанализированы собственно-разделительные союзы как специализированные вербализаторы категории разделительной сочиненности с функционально-семантической точки зрения. Определено их место в системе союзов современного украинского языка, рассмотрено собственно-разделительные союзы в роле выразителей разделительных семантико-синтаксических отношений, выявлены основные закономерности происхождения и функционирования.

Ключевые слова: категория разделительной сочиненности, разделительные семантико-синтаксические отношения, собственно-разделительные союзы, взаимоустранение, несовместимость.

The article considers the functional-semantic aspect in the research of linguistic phenomena, that provides the opportunities for their new interpretation on the basis of reconsideration of traditional definitions, classifications and approaches. Disjunctive conjunctions are defined as specific representants of disjunctive semantic-syntactic relations. The paper also defines the status of disjunctive conjunctions and reveals the controversy in grammatical descriptions in reference to their numerical composition.

The article analyses proper disjunctive conjunctions as specialized verbalizers of the category of disjunctive coordination from the functional-semantic approach; their place in the conjunctive system of the contemporary Ukrainian language has been identified. The proper disjunctive conjunctions as verbalizers of semantic-syntactic relations have been studied. The main regularities of appearance and functioning of these relations have been discovered.

Key words: the category of disjunctive coordination, disjunctive semantic-syntactic relations, proper disjunctive conjunctions, self-elimination, incompatibility.

Останнім часом у граматичних студіях спостережено посилений інтерес до вивчення мовних явищ у функціонально-семантичному аспекті, який дає неабияку змогу їхнього нового витлумачення на основі переосмислення традиційних дефініцій, класифікацій, підходів. Актуальною проблемою сучасного мовознавства є інтерпретація розділових сполучників як специфічних репрезентантів розділових семантико-синтаксичних відношень, що виникають між предикативними частинами в складносурядному реченні чи між однорідними компонентами в простому ускладненому реченні. Функціонально-семантичний підхід до з'ясування сутності розділових сполучників здійснила К. Г. Городенська [6]. Вона, зокрема, характеризувала слівно-морфемний статус, обґрунтувала граматичні функції, виділила сполучникові спеціалізовані й транспозиційні маркери розділових семантико-синтаксичних відношень, виявила інновації в їхньому функціонально-стильовому використанні. Натомість Г. С. Весельська проаналізувала нові явища й тенденції у вживанні розділових спо-

лучників в українській літературній мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. [3]. О. В. Ковтун визначила вербалізатори розділових, розділово-допустових, розділово-допустово-протиставних і розділово-допустово-бажальних семантико-синтаксичних відношень [9]. Кількісні та якісні зміни в складі розділових сполучників дослідила М. М. Косарева [10]. Незважаючи на ґрунтовні напрацювання, функціонально-семантичний аспект у вивченні власне-розділових сполучників усе ж потребує удокладненого висвітлення. Першочерговими завданнями є з'ясування їхнього місця й особливостей функціонування в сучасній українській мові та розгляд їх як основних репрезентантів розділових семантико-синтаксичних відношень.

Сполучники української мови перебувають у полі наукового інтересу багатьох мовознавців, які по-різному визначають їхній лінгвістичний статус. Так, представники традиційної граматики, яка є найпоширенішою, інтерпретували сполучник як службове слово. Такого погляду дотримувалися Л. І. Коломієць й А. В. Майборода [14, с. 514], Б. М. Кулик [7, с. 404], У. М. Уздиган [16, с. 419] та ін. Здійснюючи частиномовну диференціацію слів, граматики віднесли повнозначні слова й сполучник до одного рівня, наголосивши на відсутності в ньому самостійного лексичного значення. Особливість сполучника полягає передусім у вираженні семантичних відношень "... між однорідними або з лексичного чи логічного боку співставлюваними членами речення, а також між частинами складного речення..." [7, с. 404]. Цей підхід хоч і переважає в мовознавчих працях, він потребує суттєвого уточнення. Солідаризуємося з І. Р. Вихованцем, який вважає, що саме з огляду на наявність / відсутність лексичного значення сполучники "не можна ставити на одну площину з так званими повнозначними словами" [5, с. 23].

У лінгвістичній літературі існує й інша концепція, згідно з якою сполучник кваліфікують як аналітичну синтаксичну морфему. І. Р. Вихованець зазначає, що сполучники "являють собою неоднорідну категорію аналітичних синтаксичних морфем, вони об'єднуються лише сферою вживання – сферою складного речення" [5, с. 28]. Тобто про наявність лексичного значення і зможу самостійно виконувати семантико-синтаксичну й формально-синтаксичну функції не йдеться.

У новітньому українському мовознавстві сполучники кваліфікують як службові слова-морфеми [4, с. 329]. У дослідженні ми дотримуємося саме такого підходу та погоджуємося з твердженнями К. Г. Городенської, що сполучники – це окремий тип слів-морфем, який "виражає синтаксичні зв'язки й семантико-синтаксичні відношення між предикативними частинами складного речення та однорідними членами простого речення" [4, с. 347].

Сьогодні спостерігаємо й переосмислення диференціації сполучників за двома типами зв'язку. Небезпідставно дослідники твердять, що традиційний поділ сполучників на сурядні й підрядні не охоплює специфічного типу синтаксичного зв'язку, для якого "водночас характерні ознаки граматичної рівноправності та нерівноправності, причому співвідношення цих ознак неоднакове: ознаки граматичної рівноправності можуть переважати над ознаками граматичної нерівноправності й навпаки" [6, с. 20]. Переконливо доведено й те, що сполучники можуть виражати ще два периферійні типи синкретичного синтаксичного зв'язку – сурядно-підрядний та підрядно-сурядний. Унаслідок цього виокремлено й дві групи сполучників – сполучники сурядності-підрядності та сполучники підрядності-сурядності [6, с. 20]. Запропонований поділ, на нашу думку, є правомірний, оскільки створює надійне підґрунтя для характеристики сполучникової системи сучасної української мови.

Основними засобами експлікування категорії розділової сурядності є розділові сполучники, які виражають розділові семантико-синтаксичні відношення із семантикою взаємоусунення, чергування подій чи явищ або ж вибір одного з можливих варіантів [3, с. 77]. Їхня вагома роль зумовлена тим, що саме вони "вносять до значеннєвого обсягу речення той специфічний модальний відтінок потенційної можливості, який експлікує саму суть розділових відношень і відрізняє розділове речення від речень переліку... з огляду саме на це в безсполучникових складних реченнях розділові відношення не можуть бути виражені" [1, с. 133].

У граматичних описах зазначено суперечність стосовно кількісного складу розділових сполучників. Так, Ф. П. Медведєв вважає ядреними сполучниками *або, то, чи, хоч* і водночас не заперечує їхні форми, як-от: *або ... або, то ... то, чи ... чи, хоч ... хоч* [12, с. 36–42]. К. Ф. Шульжук вичленює такі розділові сполучники:

або, чи, або ... або, чи ... чи, то ... то, не то ... не то, чи то ... чи то [18, с. 242]. Л. М. Костич розширює діапазон розділових сполучників і відносить до цієї групи *або, чи, а чи, або ... або, чи ... чи, а чи ... а чи, то ... то, чи то ... чи то, не то ... не то* [15, с. 326]. Проте однією з найпоширеніших і найприйнятніших є класифікація, яку запропонувала К. Г. Городенська. У монографії "Сполучники української літературної мови" (2010 р.) дослідниця виділяє такі сполучники: власне-розділові (*або, чи, а то*); розділово-альтернативні (*або ... або, хоч ... хоч*); розділові з відтінком сумніву, невпевненості (*чи ... чи, чи то ... чи то, не то ... не то*); розділові з відтінком черговості (*то... то, раз... раз*); транспоновані в розділові (градаційні *як не ... то, якщо не ... то, коли не ... то*; еднальні *і ... і*; підрядний повторюваний *що ... що*) [6, с. 190].

Важливе місце відведено власне-розділовим сполучникам, позаяк вони є спеціалізованими актуалізаторами розділовості й передають семантику "одна (один) із двох можливих, запропонованих" [6, с. 64].

На переконання більшості мовознавців, основним власне-розділовим і стилістично нейтральним сполучником у сучасній українській мові є сполучник *або*: *Після роботи я буду в нарядній. **Або** деінде поблизу* (О. Гончар); *Я хочу йти до тебе сидіти **або** ти йди до мене* (Ю. Федькович); *Тоді це має бути і справді щось надзвичайне **або** незвичайне* (О. Ірванець).

Дослідники наголошують на тому, що цей сполучник виник на ґрунті староукраїнського *альбо*, причому вперше його зафіксовано у грамоті 1388 р. [8, с. 456]. Відтоді він став активно вживаним. Слушні міркування в цьому зв'язку висловлює О. І. Крижанівська: "Уперше в XIV ст. зафіксовано сполучник *або* (<a + бо). Він із часом витіснив давні *ли, или, любо, либо* і став основним засобом вираження розділових відношень" [11, с. 160]. Однак, якщо донедавна для сполучника *або* характерною була висока частотність вживання у розділових конструкціях, то сьогодні, стверджує Г. С. Весельська, сфера його побутування істотно звузилася [3, с. 77–78], що спричинено загальномовною тенденцією "до врізноманітнення, відсвіження традиційних наборів сполучникових засобів" [3, с. 140].

Традиційно власне-розділовий сполучник *або* належить до спеціалізованих виразників розділових семантико-синтаксичних відношень, які виникають між предикативними частинами в складносурядному реченні чи між однорідними членами в простому ускладненому реченні. Підґрунтя таких відношень – несумісність значень поєднаних компонентів, їхнє взаємоусунення [6, с. 64]. Так, у реченні *Десь заблудилась у плавнях **або** вовки роздерли її* (М. Коцюбинський) вичленовуємо дві ситуації: 1) заблудилась у плавнях; 2) вовки роздерли. Розділовий сполучник *або* репрезентує однакову можливість їхньої реалізації, не надаючи при цьому ніякої переваги одній ситуації перед другою. Із запропонованих ситуацій обов'язково відбулася тільки одна, але невідомо, яка саме. Водночас на основі фрагмента позамовної дійсності вони обидві можуть бути цілком імовірними: заблудилась у плавнях + вовки роздерли. Саме тому важливо зауважити, що взаємоусунення виражає граматичне значення сполучника *або*, який оформляє специфічний зв'язок ситуацій, коли "одна з них тільки тому, що вона є, усуває другу" [6, с. 64]: *У кращому разі він подарує вам мавпочку **або** сергу зі свого власного вуха* (Ю. Яновський); *Хоч би на яку стежку натрапити **або** на тверде вийти!* (М. Стеценко).

Безперечно, сполучник *або* – спеціалізований маркер розділових семантико-синтаксичних відношень зі значенням несумісності. Так, у реченні *Наче зовсім глухі люди перед ним сидять **або** й зовсім людей нема, сама пустеча* (О. Гончар) і граматичне, і логічне поєднання двох ситуацій є абсурдним. Зважаючи на це, сполучник *або* активно індукує розділові семантико-синтаксичні відношення між конституентами, які виникають унаслідок несумісності їхніх значень: *У нього можна було те саме продати **або** проміняти за іншу річ* (А. Чайковський); *Весілля, як і думали, буде наприкінці літа **або** на початку осені* (Г. Акуленко). Лінгвістичне осмислення власне-розділового сполучника *або* як активного виразника відношення несумісності ускладнюється тим, що він нерідко фігурує в складних для ідентифікації контекстах, наприклад: *Йй вісім **або** десять літ* (Ю. Яновський).

Розділовий сполучник *або*, будучи одним із найвиразніших вербалізаторів категорії розділової сурядності, здатний виражати й темпоральне взаємоусунення, що ґрунтується на поперемінній зміні подій чи явищ: *Часом на цій вересневій сині*

вилитими дзвіночками колыхалися грона жолудів **або** виділявся обрис пташини (М. Стельмах). Помічено, що виявленню такої семантики в сучасній українській мові слугують окремі темпоральні маркери – адвербативи (*зрідка, іноді, щоразу, часом* тощо) і прислівникові сполучення (*час від часу, день у день* та ін.): *Зрідка пробіжить тут заєць **або** спиниться на кручі вовк* (А. Шиян); *Час від часу люди апатично сідали й сиділи **або** лягали й лежали, і тільки загроза бути роздавленими змушувала їх уставати й ворухити ногами й руками* (І. Багрянний).

Варто наголосити на тому, що розділовий сполучник *або* віднесено до власне-розділових сполучників, які "найчіткіше, без модального ускладнення виражають розділовість" [6, с. 64]. Спостереження за особливостями його сфери вживання демонструють, що поряд зі сполучником *або* активно функціонують модальні частки, які так чи так ускладнюють взаємоусунення. До прикладу, однією з найчастотніших є власне-модальна частка *мабуть*, яка є надійним маркером для репрезентації невпевненості: *Он і сьогодні привів якогось дядька. Земляка, мабуть, **або** родича* (О. Гончар). У розділових конструкціях дещо рідше фіксуємо партикули, які містять вказівку на те, що мовець надає перевагу якійсь одній ситуації. Так, у реченні *Тільки їдь навесні **або** краще раннього літа, коли хліба красуються* (О. Гончар) частка *краще* перебирає на себе роль своєрідного конкретизатора, що покликаний виражати чітке превалювання.

Широкий фактичний матеріал дає всі підстави стверджувати, що розділовий сполучник *або* найчастіше вживається для поєднання однорідних членів: *Можу його ще нині відступити пану комісарові **або** пану старості* (І. Франко); *Вигляд хлопця свідчив виразно про хворобу **або** про велику гризоту...* (О. Кобилянська). Він також слугує надійним засобом для приєднання парцельованого однорідного члена до попереднього: *А я б вам за те зайву машину кабачків припер. **Або** ж хрону без листя, – Чепчик злодійкувато оглянувся навкруги* (В. Мельник). Важливо зауважити, що сполучник *або* функціонує в розповідних, питальних і спонукальних реченнях: *Тому при зустрічах здебільшого відмовчувались **або** перекидалися малозначущими фразами* (В. Чемерис); *Може б ти, братику, чого попоїв **або** випив?* (С. Васильченко); *Грайте, музики, **або** гроші вертайте!* (І. Нечуй-Левицький).

Близьким до розділового сполучника *або* за своїм граматичним значенням є власне-розділовий сполучник *чи*. Він також виражає семантико-синтаксичні відношення, що виникають на основі несумісності значень синтезувальних компонентів, їхнього взаємоусунення: *Від перемоги **чи** поразки під Азовом не зміниться становище* (О. Ірванець); *А біля нього сам дід Коршак без поспіху пореється, лагодить сіть **чи** просто сидить у роздумах, спочиває* (О. Гончар); *То хіба ж не занесло десь вогнем **чи** гусеницями* (О. Довженко). Однак цей розділовий сполучник відрізняється від сполучника *або* своїм походженням і специфічним відтінком у значенні. Як стверджує Л. А. Булаховський, розділовий сполучник *чи* пов'язаний "з питальною часткою *чи?* – рос. "ли? разве?" [2, с. 505]. Не менш важливим є й такий коментар ученого: "І те й те слово за походженням займенниковий елемент, споріднений з авест. *či* "як?", лат. *quī* "як?", д.-нім. *hwī* (тепер – *wie?*)" [2, с. 505]. Л. А. Булаховський також спостеріг, що в давній мові активно функціонував етимологічно споріднений сполучник *чи ли*, що утворився з двох близьких за змістом сполучників [2, с. 505]. Такий зв'язок сполучника з питальною часткою дає підставу К. Г. Городенській вважати, що сполучник *або* виразніше репрезентує розділові семантико-синтаксичні відношення зі значенням взаємоусунення, ніж сполучник *чи*, позаяк останній ускладнює його відтінком непевності [6, с. 64].

Власне-розділовий сполучник *чи*, як і *або*, активно репрезентує темпоральне взаємоусунення. Він, до того ж, часто увиразнений адвербативами *іноді, часом* та ін.: *Щоправда, інколи повз нашу хату проходить хлопець **чи** дядько з вуздечкою в руках* (В. Близнець); *Часом качка в повітрі дзвенить / **Чи** кажан проти місяця грає* (М. Рильський).

На сучасному етапі розвитку української мови високим ступенем продуктивності наділений власне-розділовий сполучник *чи*, який загалом звужує використання сполучника *або* [3, с. 77–78]. Функціонально-позиційний потенціал сполучника *чи* особливо помітний, коли він поєднує однорідні компоненти в простих ускладнених реченнях: *Тобто розум може існувати й у вигляді енергії **чи** самої матерії* (В. Чемерис); *І такий, даруйте, "поліглот із Уличного **чи** Орова" нині говорить зі мною*

російською мовою (Д. Ців'юк); *До того ж краще за нього ніхто не міг прочитати вірш **чи** уривок з п'єси* (І. Пільгук). Дедалі частіше спостерігаємо використання розділового сполучника *чи* як специфічного засобу поєднання компонентів стійких виразів: *Так **чи** інак він повинен незабаром повернутись* (С. Добровольський); *Людина в цій плутанині рано чи пізно повірить "друзям"* (Р. Андріяшик); *Так **чи** інакше воно відбувається повністю* (Т. Прохасько).

Окреме місце в системі власне-розділових сполучників відведено сполучнику *а то*. Дискусійним є віднесення його до тієї чи тієї семантичної групи. На нашу думку, це пов'язане не тільки із функціональними, але й зі структурними особливостями (*а то* = *а + то*).

Український мовознавець Ю. Шерех характеризував сполучник *а то* відповідно до його місця в реченні, стверджуючи, що *а то* здатний репрезентувати загальну семантику розділовості, яку в певній позиції може ускладнювати специфічними відтінками. Якщо розділовий сполучник *а то* є засобом поєднання предикативних частин складносурядного речення, то, доводить учений, виникає "відтінок запобігання певній події", яка обов'язково мала б місце, якби не зреалізувалася подія, описана в першій предикативній частині. Коли ж сполучник *а то* з'єднує однорідні компоненти, то він репрезентує додатковий відтінок "протиставленості чи посилення" [17, с. 105].

Заслужують на особливу увагу погляди М. В. Ляпон, яка зазначає, що *а то* є особливим засобом репрезентації розділових відношень, а тому кваліфікує його як власне-розділовий сполучник. Дослідниця вказує на вагому роль сполучника *а то*, що полягає у вираженні ним розділових семантико-синтаксичних відношень зі значенням темпоральної несумісності, які виникають за умови, коли *а то* функціонує в конструкціях із переліком явищ чи подій та є завершальним "акордом" у цьому ряді. В іншому разі, переконує М. В. Ляпон, розділове значення сполучника *а то* ускладнене суб'єктивною оцінкою або ж постає як відношення альтернативної мотивації [13, с. 629]. Не заперечуємо й те, що сполучник *а то* може опинитися за межами розділових відношень. Тоді домінують такі значення: прямої (безпосередньої) мотивації, відкинутого припущення й умовно-протиставлене [13, с. 629].

До сказаного важливо додати й те, що функціональний діапазон власне-розділового сполучника *а то* не такий широкий, як двох попередніх, однак і він є експліцитним вербалізатором категорії розділової сурядності: *Скоро схочеш – вишлю, а то привезу сам* (М. Коцюбинський). На думку Г. С. Весельської, власне-розділовий сполучник *а то* сьогодні вийшов з активного вжитку [3, с. 30].

Отже, власне-розділові сполучники відіграють вагому роль у вербалізації категорії розділової сурядності в сучасній українській мові. Вони виражають розділові семантико-синтаксичні відношення, що ґрунтуються на несумісності й взаємоусуненні значень поєднаних предикативних частин у складносурядному реченні й однорідних компонентів у простому ускладненому реченні. Натеперішню групу власне-розділових сполучників репрезентує сполучник *чи*. Розділовий сполучник *або* дещо звузив свою функціональну сферу. Власне-розділовий сполучник *а то* позначений низькою частотою вживання.

Перспективи подальших досліджень полягають у поглибленому вивченні функціонально-семантичних параметрів розділово-альтернативних сполучників.

Література

1. Белошاپкова В. А. Сложное предложение в современном русском языке (некоторые вопросы теории) / В. А. Белошاپкова. – М. : Просвещение, 1967. – 160 с.
2. Булаховський Л. А. Вибрані праці : у 5 т. / Л. А. Булаховський. – К. : Наук. думка, 1977.
Т. 2 : Українська мова. – 1977. – 631 с.
3. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ – початку ХХІ ст. : монографія / Г. С. Весельська. – Житомир : Вид-во ЖДУ, 2014. – 159 с.
4. Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська. – К. : Пульсари, 2004. – 400 с.
5. Вихованець І. Р. Частина мови в семантико-граматичному аспекті / І. Р. Вихованець. – К. : Наук. думка, 1988. – 256 с.
6. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови : монографія / К. Г. Городенська. – К. : Ін-т укр. мови ; Вид. дім Дмитра Бураго, 2010. – 208 с.

7. Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української мови : у 2 ч. / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – 3-тє вид. – К. : Рад. шк., 1965.
Ч. 1. – 1965. – 424 с.
8. Історія української мови : морфологія / С. П. Бевзенко, А. П. Грищенко, Т. Б. Лукінова та ін. – К. : Наук. думка, 1978. – 540 с.
9. Ковтун О. В. Функціонально-семантична кореляція сполучників і сполучних комплексів у сучасній українській літературній мові : монографія / О. В. Ковтун. – Вінниця : ВНТУ, 2014. – 146 с.
10. Косарева М. М. Динамічні процеси в системі сполучників сучасної української літературної мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук: спец. 10.02.01 "Українська мова" / Косарева М. М. – К. : НАН Укр. Ін-т укр. мови, 2013. – 20 с.
11. Крижанівська О. І. Історія української мови. Історична фонетика. Історична граматики : навч. посіб. / О. І. Крижанівська. – К. : Академія, 2010. – 248 с.
12. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові : короткий нарис / Ф. П. Медведєв. – Х. : Вид-во Харк. держ. ун-ту імені О. М. Горького, 1962. – 90 с.
13. Русская грамматика : в 2 т. – М. : Наука, 1980.
Т. 2. Синтаксис / гл. ред. Н. Ю. Шведова. – 1980. – 710 с.
14. Сучасна українська літературна мова : морфологія / за заг. ред. акад. АН УРСР І. К. Білодіда. – К. : Наук. думка, 1969. – 583 с.
15. Сучасна українська літературна мова. Морфологія. Синтаксис : підруч. / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. – К. : Знання, 2010. – 374 с.
16. Сучасна українська літературна мова : підруч. / А. П. Грищенко, Л. І. Мацько, М. Я. Плющ і ін. ; за ред. А. П. Грищенка. – 3-тє вид., доповн. – К. : Вища школа, 2002. – 439 с.
17. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови / Ю. Шерех. – Мюнхен, 1951. – 402 с.
18. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови : підруч. / К. Ф. Шульжук. – 2-ге вид., доповн. – К. : Академія, 2010. – 408 с.

УДК 811.112.2'316.77'329.7

МЕТАФОРИЧНА КОНЦЕПТУАЛІЗАЦІЯ МАЙДАНУ (НА МАТЕРІАЛІ НІМЕЦЬКОМОВНИХ ІНТЕРНЕТ-ЗМІ)

Єгорова О. І., Рогоза І. К.

Стаття являє собою попередню розвідку щодо ступеня тотожності концептуального наповнення соціально значущих етноспецифічних концептів за межами вихідної лінгвокультури. Увага фокусується на дослідженні метафоричного представлення концепту МАЙДАН, що структурує його перцептивно-образний шар. Аналіз проводиться на матеріалі німецькомовного дискурсу Інтернет-ЗМІ як одного з найактуальніших інформаційних середовищ для цільової лінгвокультури.

Ключові слова: концепт МАЙДАН, лінгвокультура, семантико-когнітивний підхід, перцептивно-образний шар концепту, когнітивна метафора, дискурс ЗМІ.

Статья представляет собой предварительное исследование вопросов степени тождественности концептуального наполнения социально значимых этноспецифических концептов за пределами исходящей лингвокультуры. Внимание фокусируется на изучении метафорической объективации концепта МАЙДАН, структурирующей его перцептивно-образный слой. Анализ проводится на материале немецкоязычного дискурса Интернет-СМИ как одной из самых актуальных информационных сред для целевой лингвокультуры.

Ключевые слова: концепт МАЙДАН, лингвокультура, семантико-когнитивный подход, перцептивно-образный слой концепта, когнитивная метафора, дискурс СМИ.

Present paper represents one in a series of papers devoted to the problems of current conceptual equivalence of the mental units known as concepts. The study considers ethno-specific concept MAIDAN and the way it is transferred to a different culture (German) due to its role in understanding the current socio-political developments on the post-Soviet space, Ukraine's strivings for European inclusion, as well as the social and political value of the Euromaidan phenomenon for the citizens of Europe.

The concept of maidan, as covered by the German media, is being approached from the semantic-cognitive perspective which regards its model as a multi-layer formation, consisting of notional, perceptive-imaginative and evaluative parts. Of particular interest to us are the metaphorical representations of maidan found in the media discourse that structure the perceptive-imaginative layer of the concept and serve as a basis for building associations and subsequent judgments. Thus, within the prime objectives of the research are both identification and interpretation of cognitive metaphors found in discourse and regarded as conceptual features of the corresponding layer.

We believe, the prospects of further investigation into the topic lie within the comparative layer-by-layer analysis of the concept actualization aimed at defining the level of foreign mass media objectivity in covering the events that took place in Kiev in 2013–2014.

Key words: MAIDAN-concept, linguoculture, semantic-cognitive approach, perceptual-imaginative layer of concept, cognitive metaphor, mass media discourse.

Не лише Україну, а й усю світову спільноту сколихнули події Євромайдану 2013–2014 рр., коли українці здійснили потужний загальномасштабний вияв своєї позиції щодо соціально-політичного теперішнього та майбутнього. Протягом декількох місяців увага європейської та світової спільноти була прикута до подій на майдані, інформація про які ставала доступною для загалу переважно через роботу ЗМІ, яка часом супроводжувалася звинуваченнями в упередженості, необ'єктивності висвітлення реальних подій, маніпулюванні цільовою аудиторією через дезінформацію або її спотворення. У зв'язку з цим окремими пунктами постають питання можливості повноти передачі ЗМІ концептуального змісту майдану (його поняттєвої, образної та валоративної складових) та загальної можливості трансплантації етноспецифічного елементу концептосфери на ґрунт іншої лінгвокультури. Таким

чином, актуальність пропонованої статті визначається соціально-політичною значущістю феномена Євромайдану в європейській історії України, нагальністю вивчення сфер його концептуалізації та вербалізації в європросторі з метою визначення ступеня об'єктивності репрезентації концепту МАЙДАН в інших лінгвокультурах.

Пропоноване дослідження являє собою новаторську спробу ідентифікації та системного опису актуалізації структури і наповнення етноспецифічного концепту МАЙДАН у німецькомовному дискурсі. Об'єктом дослідження виступає лінгвокультурний концепт МАЙДАН; предметом – базові вектори реалізації його перцептивно-образної складової на матеріалі німецькомовного дискурсу Інтернет-ЗМІ.

Розглядаючи концепт як лінгвістичний об'єкт, важливо виходити з дихотомічного розуміння його сутності. Насамперед, концепт є продуктом індивідуальної або колективної свідомості, маркованим феноменологічною сутністю. Проте у рамках мовознавчих досліджень концепт виступає у вигляді штучного моделювання, що є, по суті, продуктом дослідження концепту, який рефлектує лише ту частину змісту концепту, що підлягає лінгвалізації. Процедура виявлення та описання такої частини вже традиційно іменують концептуальним аналізом.

Принципове визнання концепту як "одиниці або кванта структурованого знання" [1, с. 29] й виокремлення в ньому універсальних, етноспецифічних та індивідуальних ознак апелюють до аналізу його внутрішньої організації.

Концепт має певну нежорстку структуру, що постає необхідною умовою його існування та входження у концептосферу [9, с. 9]. Незважаючи на відсутність абсолютної думки стосовно структуризації концептів та метамовного титулування їх структурних рівнів, загальні доробки когнітологів зводяться до виокремлення поняттєвого (інформаційного, фактуального), образно-чуттєвого та ціннісного (інтерпретаційного) компонентів [2, с. 7; 3, с. 73; 4, с. 29; 7, с. 713; 8, с. 106; 10, с. 55].

Перцептивно-образна складова концепту пов'язана з індивідуальним і колективним досвідом людини і утворюється 1) за рахунок перцептивних когнітивних ознак, що формуються у свідомості носія мови внаслідок відбиття ним навколишньої дійсності за допомогою органів чуття (перцептивний образ); 2) образними ознаками, що формуються шляхом метафоричного осмислення відповідного предмета або явища [8, с. 108]. Зокрема у межах поданого дослідження уперше звертаємося до виокремлення та інтерпретації когнітивних образів майдану із залученням інструментарію когнітивної метафори. Матеріалом дослідження став корпус зі 104 інформаційних статей про події в Україні на Майдані Незалежності 2013–2014 рр., відібраних методом суцільної вибірки з Інтернет-сайтів видань *Netzeitung*, *heise online*, *Golem.de*, *DiePresse.com*, *SPIEGEL ONLINE*, *Reuters.com*, *Berliner Zeitung*.

За параметром виконання тієї чи іншої функції когнітивні метафори традиційно поділяють на онтологічні, орієнтаційні та структурні [6, 12, с. 32–36]. Проте важливо пам'ятати, що метафори не є довільними сутностями, адже вони мотивовані тими структурами, що становлять невід'ємну частину експерієнційного знання. Такими структурами виступають так звані "образ-схеми", що упорядковують наш досвід на доконцептуальному рівні [5, с. 358–359; 11, с. 19–21] та виявляються дієвим засобом для когнітивної інтерпретації метафор.

Структурні метафори забезпечують системність сприйняття й фіксують випадки, коли одне поняття структурується в термінах іншого [6, с. 35]. Так, німецькомовні ЗМІ кваліфікують довготривалі акції протесту в центрі Києва як конфлікт, тож аналіз корпусу медійних текстів виявляє взаємодію концепту МАЙДАН з концептуальною сферою ВІЙНА, у результаті якої вибудовується низка концептуальних моделей (слотів).

Осмислення майдану як стратегічно важливого військового об'єкта дає підстави виокремити когнітивну метафору МАЙДАН є УКРІПЛЕННЯ:

(1) *Sie fürchten, dass von dort Sicherheitskräfte auf den Maidan vorstoßen könnten* (*Stern*, 10. Dezember 2013).

(2) *Den ganzen Tag über gab es Gerüchte, dass die Regierung den Maidan stürmen wolle* (*SPIEGEL ONLINE*, 22. Januar 2014).

(3) *"Wenn wir Seite an Seite am Maidan zusammenrücken, geben wir den Sicherheitskräften nicht die Möglichkeit, den Maidan einzunehmen"*, zitiert ihn die Nachrichtenagentur Unian (*SPIEGEL ONLINE*, 18. Februar 2014).

(4) *Pastorale Chorale hallen über den strategisch wichtigen Maidan, wo noch vor wenigen Wochen Volksfeststimmung und friedliche Atmosphäre herrschte. Unablässig wabern Gerüchte über einen baldigen Sturm des Maidan durch das Internet (Süddeutsche. de, 19. Februar 2014).*

(5) *Polizisten sind am Abend auf den besetzten Maidan vorgedrungen, Spezialeinheiten stürmten das Oppositionscamp, Tausende Demonstranten leisten Widerstand, haben mehrere Gebäude besetzt (Zeit Online, 19. Februar 2014).*

У медійних текстах німецькомовного дискурсу ідентифіковано словосполучення, що свідчать про асоціативний зв'язок майдану у свідомості людини з військовим конфліктом на певній території (об'єктивна метафора МАЙДАН є ПОЛЕ БОЮ):

(6) *Jazenjuk hatte Präsident Janukowitsch von der Rednertribüne zu einem "Waffenstillstand" auf dem Maidan bis zum Mittwochmorgen aufgerufen (heise online, 19. Februar 2014).*

(7) *Der Maidan glich freilich noch immer einem Schlachtfeld ... (DiePresse. com, 20. Februar 2014).*

Німецькомовні ЗМІ репрезентують довготривалі акції протесту в центрі Києва наприкінці 2013 й на початку 2014 року, як конфлікт, що об'єктивує сферу концептуального осмислення майдану як сторони у війні:

(8) *"Das ist nicht richtig, deshalb habe ich beschlossen, nach Kiew zu kommen" Und er will bleiben, bis der Maidan siegt (Die Welt, 27. Januar 2014).*

(9) *Der Kommandant des Maidan Andrej Parubij soll den Sicherheitsrat leiten (Zeit Online, 27. Februar 2014).*

У німецькомовному мас-медійному дискурсі зафіксовано кореляцію концептосфер МАЙДАН та ТЕАТР через актуалізацію слоту МАЙДАН є ВИСТАВА:

(10) *Die archaischen Szenen auf dem Unabhängigkeitsplatz sind aber nur das Spiegelbild einer Archaisierung der Herrschaftsverhältnisse. Und das ist etwas, wovon Dmitri Kisseljow wohlweislich schweigt (Berliner Zeitung, 13. Dezember 2014).*

(11) *Die Szenen auf dem Kiewer Maidan erinnern unseren Russland-Korrespondenten Christian Esch an archaische mittelalterliche Kampfsituationen: Wälle werden errichtet, Wärmefeuere brennen, das Gesetz des Geldes ist außer Kraft gesetzt (Berliner Zeitung, 13. Dezember 2014).*

(12) *Gespensische Szenerie auf dem Maidan: Leiser Gesang der Demonstranten, immer wieder unterbrochen von Explosionen (Zeit Online, 19. Februar 2014).*

В основу розмаїття онтологічних метафор покладено досвід поводження з матеріальними об'єктами, а особливо – з нашим власним тілом [6, с. 51; 12, с. 16], відповідно до чого, одним із базових інструментів пізнання людина обрала людину. Так, у дискурсі мас-медіа індексуються випадки персоніфікації майдану, у яких він виступає агенсом активних дій (МАЙДАН є ЖИВА ІСТОТА / АКТАНТ). При цьому майдан розглядається і як скупчення (множинність) людей-однотумців, і як певне цілісне та централізоване утворення (образ-схема "центр / периферія"), яке має силу та владу:

(13) *"Die Regierung hat bewusst eine Provokation organisiert, um den Unabhängigkeitsplatz mit Blut und Gewalt auseinanderzujagen, und die Proteste und die Aktivisten zu vernichten" (Berliner Zeitung, 18. Februar 2014).*

(14) *Maidan fordert Janukowitschs Kopf (Stern, 21. Februar 2014).*

(15) *"Jetzt kontrolliert der Maidan ganz Kiew", betonte Parubij (Zeit Online, 22. Februar 2014).*

(16) *Jedes Regierungsmitglied müsse neben dem Parlament auch die Zustimmung des Maidan haben (heise online, 25. Februar 2014).*

Майдан осмислюється як певний часовий відрізок перебігу акції протесту, тож виокремлені нами фрагменти дискурсу дозволяють ідентифікувати концептуальну метафору МАЙДАН є ДІЯ / ПРОЦЕС:

(17) *Dort wird der Maidan als Erwachen der Zivilgesellschaft gedeutet, als Aufbruch in die Zukunft (Berliner Zeitung, 13. Dezember 2013).*

(18) *Es ist wahr, der Kiewer Maidan begann diesmal mit Protesten gegen die Abkehr vom Annäherungskurs an die Europäische Union (Ostpol. de, 30. Januar 2014).*

(19) *"Wird es eine gewaltsame Auflösung des Maidan geben?", fragte eine Journalistin am Ende (kleinezeitung. at, 21. Februar 2014).*

З феноменом організації простору у вертикальній та горизонтальній площинах пов'язане виокремлення когнітивних орієнтаційних метафор, що актуалізують

концепт за векторами "верх-низ", "всередині-ззовні", "передня сторона-задня сторона", "центрально-периферійний" тощо.

Ідеологія майдану передбачає "захоплення" влади із самого "серця" країни – центру Києва як символу незалежності та влади в Україні (МАЙДАН є ЦЕНТР). Відтворення такого просторового символізму розміщення актуалізується й на сторінках німецької інтернет-преси:

(20) *Sie haben Zelte auf dem zentralen Maidan aufgeschlagen, den Platz mit Barrikaden, groß wie Burgmauern, gesichert und sind trotz Eiseskälte bis zu minus 15 Grad selbst dann nicht gewichen, als Spezialeinheiten der Polizei zur Räumung anrückten* (Zeit Online, 20. Januar 2014).

Принципові позиції протестувальників та опозиції, взаємодія сторін конфлікту нерідко осмислюється у термінах просторової організації. У вирі подій Майдан починає обіймати домінуючі позиції (МАЙДАН рухається ВГОРУ), а провладні сили поступово зазнають фіаско (ВЛАДА рухається ВНИЗ):

(21) *Die Volksfeststimmung vom Anfang ist großer Ungeduld gewichen, zu der auch Vitali Klitschko beigetragen hat, indem er immer wieder Maximalforderungen erhob und Ultimaten stellte, die folgenlos blieben* (SPIEGEL ONLINE, 17. Februar 2014).

(22) *Der ukrainische Präsident Viktor Janukowitsch soll Medienberichten zufolge unter wachsendem Druck der Opposition am Freitagabend die Hauptstadt Kiew verlassen haben* (Aargauer Zeitung, 22. Februar 2014).

Особливістю німецькомовних онлайн-видань, за нашими спостереженнями, є надзвичайно пильна увага до особи Віталія Кличка і як до відомої у Німеччині та усьому світі спортивної постаті, і як до одного з опозиційних лідерів-учасників майдану. Німецькомовні соціально-політичні Інтернет-шпальти, здається, вдало продовжують відтворення спортивного образу В. Кличка як вольового чемпіона, що не звик програвати, завжди рухається "уперед", "вгору", долаючи усі перешкоди на своєму шляху:

(23) *Klitschko versuchte zudem den Druck auf den Staatschef zu erhöhen: "Wenn der Präsident uns morgen nicht entgegenkommt, dann gehen wir zum Angriff über"* (SPIEGEL ONLINE, 22. Januar 2014).

(24) *Der Oppositionspolitiker Vitali Klitschko erhob schwere Vorwürfe gegen Janukowitsch* (Die Welt, 19. Februar 2014).

Таким чином, дослідження метафоричної концептуалізації майдану у дискурсі німецькомовних ЗМІ виявляє осмислення подій на Майдані Незалежності у термінах війни та театру (воєнних дій), ототожнення майдану із матеріальними сутностями / речами, персоніфікацію майдану (він має силу, воліє контролювати не лише центр Києва, а стати центром революційного руху по всій Україні, одержати гору над тогочасною владою та її прибічникам) тощо. Тож перспективним вважаємо компаративний аналіз актуалізації концепту МАЙДАН у дискурсі ЗМІ локального та міжнародного рівнів.

Література

1. Болдырев Н. Н. Когнитивная семантика : курс лекций по английской филологии / Н. Н. Болдырев. – Изд. 2-е, стер. – Тамбов : Изд-во Тамб. ун-та, 2001. – 123 с.
2. Воркачев С. Г. Вариативные и ассоциативные свойства теленомных лингвоконцептов / С. Г. Воркачев. – Волгоград : Парадигма, 2005. – 214 с.
3. Карасик В. И. Этноспецифические концепты / В. И. Карасик // Введение в когнитивную лингвистику / отв. ред. М. В. Пименова. – Кемерово : Кузбассвуиздат, 2005. – С. 61–105.
4. Красавский Н. А. Эмоциональные концепты в немецкой и русской лингвокультурах / Н. А. Красавский. – Волгоград : Перемена, 2001. – 495 с.
5. Лакофф Дж. Женщины, огонь и опасные вещи: что категории языка говорят нам о мышлении / Дж. Лакофф ; пер. с англ. И. Б. Шатуновского. – М. : Языки славянской культуры, 2004. – 792 с.
6. Лакофф Дж. Метафоры, которыми мы живем / Дж. Лакофф, М. Джонсон ; пер. с англ. А. Н. Баранова, А. В. Морозовой ; под ред. и с предисл. А. Н. Баранова. – М. : Едиториал УРСС, 2004. – 256 с.
7. Никитин М. В. Курс лингвистической семантики : учебное пособие / М. В. Никитин – 2-е изд., доп. и испр. – СПб. : изд-во РГПУ им. А. И. Герцена, 2007. – 891 с.

8. Попова З. Д. Когнитивная лингвистика / З. Д. Попова, И. А. Стернин. – М. : АСТ : Восток-Запад, 2007. – 314, [6] с.

9. Попова З. Д. Основные черты семантико-когнитивного подхода к языку / З. Д. Попова, И. А. Стернин // Антология концептов / под ред. В. И. Карасика, И. А. Стернина. – Волгоград : Парадигма, 2005.

Т. 1. – 2005. – С. 7–10.

10. Приходько А. М. Концепти і концептосистеми в когнітивно-дискурсивній парадигмі лінгвістики / А. М. Приходько. – Запоріжжя : Прем'єр, 2008. – 332 с.

11. Johnson M. The body in the mind: The bodily basis of meaning, imagination, and reason / M. Johnson. – Chicago : University of Chicago Press, 1987. – 233 p.

12. Kövecses Z. Metaphor: A Practical Introduction / Z. Kövecses. – Oxford ; New York : Oxford University Press, 2002. – XV, 285 p.

УДК 81'374.5

ИНТЕРФЕРЕНЦИЯ КАК РЕЗУЛЬТАТ ЯЗЫКОВОГО ВЗАИМОДЕЙСТВИЯ В ПОЛИКУЛЬТУРНОЙ СИТУАЦИИ ЮГО-ВОСТОЧНОЙ ТЕРРИТОРИИ ЛИТВЫ

Плыгавка Л. Л.

Південно-східна частина Литви внаслідок своїх полікультурних особливостей є унікальним об'єктом вивчення загальних закономірностей мовної інтерференції в умовах паралельного співіснування кількох мов. Мовна взаємодія спостерігається на всіх рівнях, проте найактивніше на лексичному.

У статті розглянуто окремі випадки інтерференції на фонетичному, лексичному й граматичному рівнях у регіональних мовах даного регіону. Об'єктом дослідження є номінативні одиниці або фрагменти усного мовлення різномовних інформантів, записані під час невимушеного спілкування, а також спостереження за мовленням росіян і поляків із метою виявлення їхніх білоруських особливостей.

Актуальність дослідження зумовлена актуалізацією питань взаємодії національних мов і культур у ситуації синхронної реалізації та вивчення прагматичних, національно-культурних, соціально зумовлених аспектів функціонування мовних одиниць у зв'язку з поглибленням еміграційних процесів.

Ключові слова: південно-східна територія Литви, полікультурний регіон, полілінгвізм, інтерференція, "проста мова", регіоналізми.

Юго-Восточная часть Литвы вследствие своих поликультурных особенностей является уникальным объектом изучения общих закономерностей языковой интерференции в условиях параллельного сосуществования нескольких языков. Языковое взаимодействие наблюдается на всех уровнях, но наиболее активно на лексическом.

В статье рассмотрены отдельные случаи интерференции на фонетическом, лексическом и грамматическом уровнях в региональных языках данного региона. Объектом исследования являются номинативные единицы или фрагменты устной речи разноязычных информантов, записанные во время непринуждённого общения, а также наблюдения над речью русских и поляков с целью выявления их белорусских особенностей.

Актуальность исследования обусловлена актуализацией вопросов взаимодействия национальных языков и культур в ситуации синхронной реализации и изучения прагматических, национально-культурных, социально обусловленных аспектов функционирования языковых единиц в связи с углублением эмиграционных процессов.

Ключевые слова: юго-восточная территория Литвы, поликультурный регион, полилингвизм, интерференция, "простая мова", регионализмы.

South-eastern region of Lithuania, because of its polycultural peculiarities, is unique from the point of view of studying common features of language interference, on terms of parallel coexistence of several languages. Language interaction is observed on all levels, but more actively on lexical one.

The spoken language, which is written down during natural communication, is being investigated and also, the spoken language of Russians and Poles is being observed as for to reveal their Belarusian peculiarities.

The actuality of this investigation is determined by actualization of the questions of interaction of national languages and cultures in the situation of synchronous realisation and studying of communicative, pragmatic, national – cultural, socially determined aspects of functioning of language units in connection with widening of world emigration processes.

Key words: south-eastern region of Lithuania, polycultural region, polylinguism, interference, Belarussian dialect, regionalisms.

Языковые контакты происходят благодаря постоянной коммуникации между разноязычными носителями, когда используются два языка параллельно или попеременно. Это приводит к возникновению интерференции, определение которой в научном дискурсе неоднозначно. Например, М. Михайлов считает, что "интерференция появляется в речи биглота (или полиглота) в результате перестройки моделей одного языка по образцу другого языка. Такая перестройка может происходить в одном или обоих направлениях, т. е. перестройке могут подлежать модели как родного, так и иностранного языка" [10, с. 61]. Л. Уман отмечает, что "интерференция – процесс объективный, возникающий при языковом контакте независимо от воли и желания коммуникантов" [16, с. 15]. У. Вайнрайх под интерференцией понимает перестройку моделей как результат вхождения иноязычных единиц в сферы языка, отличающиеся более высокой структурной организацией, и случаи отклонения от норм каждого из языков в речи билингва в результате языкового контакта [3, с. 22]. Аналогичное мнение высказывают и другие ученые [8, с. 104; 12, с. 4]. Э. Хауген утверждает, что "именно наложение двух систем в процессе речи и приводит к интерференции" [17, с. 62], однако "интерференция не должна всегда оставаться интерференцией, т. е. отклонением от нормы; при частом повторении она может стать нормой" [17, с. 69]. К. Закирьянов интерференцию считает "неотъемлемой составной частью процесса медленного, постепенного проникновения того или иного иноязычного элемента в систему языка" [6, с. 34]. По мнению С. В. Семчинского, интерференция – это "взаимодействие систем и элементов систем двух языков в результате языковых контактов" [15, с. 19]. Ю. Жлуктенко, как и Л. Баранникава [2, с. 88], к интерференции относит "все изменения в структуре языка, а также в значениях, свойствах и составе ее единиц", возникающих под влиянием языковых контактов [5, с. 61]. В своем исследовании мы придерживаемся данной позиции, когда под интерференцией понимается взаимодействие языков на разных уровнях при их контакте.

Так как интерференция вызвана не только лингвистическими, но и психологическими, физиологическими, социолингвистическими и др. факторами то при ее объяснении следует выходить за рамки только языковых процессов. Кроме того, следует учитывать такие субъективные факторы, как языковая компетенция личности, опыт изучения языков, общий образовательный уровень, который оказывает влияние на умение четко и грамотно передавать свою мысль. Из этого следуют различные речевые стратегии субъекта, особенно в ситуации межкультурных контактов. К экстралингвистическим факторам интерференции относятся социально-политическое и экономическое положение носителей языка по отношению к носителям других языков, наличие национальной, расовой и иной дискриминации, количественное соотношение, доминирование, степень территориальной концентрации, культурно-просветительская деятельность конкретной этнической группы на родном языке и т. д. [5, с. 75–79].

Целью нашей работы является характеристика отдельных случаев интерференции на фонетическом, лексическом и грамматическом уровнях в региональных языках юго-восточного региона Литовской Республики. Объектом исследования являются номинативные единицы или фрагменты устной речи разноязычных информантов, являющиеся иллюстрацией для реализации интерференционных позиций на исследуемой территории. В статье используются методы социолингвистических исследований, качественной характеристики конкретных языковых явлений с их описанием, обобщением и классификацией.

Юго-Восточная Литва характеризуется интенсивными и разнообразными межкультурными контактами, обусловленными историческим сосуществованием различных народов и их культур. Большинство жителей этого региона активно использует тот язык (либо диалект), который в условиях данного коллектива является общедоступным коммуникативным средством. Кроме того, могут использоваться два или несколько языков в зависимости от темы и состава участников разговора, а также собеседники могут переключаться с одного языка на другой или использовать в речи отдельные иноязычные фразы, предложения или лексемы, часто даже не замечая такой переход.

Языковое пространство занимают белорусский, русский, польский и литовский языки. В официальных ситуациях или с незнакомыми людьми употреб-

ляется литовский язык, в зависимости от языкового окружения и характера взаимоотношений – русский и польский языки, порой белорусский. Полилингвизм в межличностных контактах отмечают и респонденты: <... > *А па ўсякаму... // Як хіцэш / можа па-польску / па-літэўску / ці па-руску // Вшыстко разумею // <... > [СУ]; <... > Мы гаворым / па-простама / і па-беларускі / і па-рускі // <... > [МВ]; <... > С сынам на польскім мове разгаварываем / с дочкамі абеймі / на рускама / патаму што ані рускіе школы скончылі // Ані в сям'ях сваіх разгаварываюць на польскім / літоўскім / рускама / на смешаным // [ЧС].*

Основным языком повседневности выступает так называемая "простая мова", "тутэйшая мова" – в зависимости от регионального варьирования польско-белорусская или белорусско-русская языковая смесь с иноязычными фрагментами, обладающая низким социальным статусом: *Ну / вот такая // Савсем прастая мова // што не расказана <... > [ЯБ].* Такие исследователи, как Н. Савич, В. Чекман, И. Ковальчук, утверждают, что речь носителей "простой мовы" по своим основным параметрам соответствует западно-белорусским диалектам [14, с. 31; 18, с. 20; 7, с. 58], изоглоссы диалектного деления которых частично заходят на пограничную территорию Литвы [4, с. 378]. Наше этнолингвистическое исследование речи разновозрастных ретрансляторов юго-восточной территории подтверждает данное утверждение. Практически повсеместно "простая мова" идентифицируется как разговорный белорусский язык, на что, очевидно, в современных условиях влияет юридический статус белорусского языка в Республике Беларусь и развитие экономических, политических, культурных и т. д. контактов между Литвой и Беларусью: *На якой мове гавораць? – Па-просту... // А на беларускую падобна? – Падобна // [ШТ]; На якую мову простая мова больш падобна? – На беларускую // <... > [ТТ].*

Причиной количественных и качественных речевых характеристик многоязычных жителей исследуемого ареала является лингвистическая ситуация в разные периоды их жизни. Информанты среднего возраста, получившие образование на русском языке, в разговоре часто переходят на "трасянку" – комплекс белорусско-русской речи с преобладанием белорусских или русских элементов. Данное явление широко распространено на территории современной Беларуси [9, с. 27–57]: <... > *бацька страіцелем быў, а потым у калгос вырнуўся // я вучыўся ў Вільнюсе / ва втэрым вучылішчы / тамка страіцельнае вучылішча // <... > [СУ]; <... > Я люблю цілівізар глядзець // на стройке ў Вільні працаваў // слушайце / а еслі вам сказаць / я ў чэрвцу радзіўся / сорок дзевяты год быў // <... > [АГ].*

Если субъект получил образование на польском языке, то в его речи очевидно польское влияние: <... > *З дзедзімі / една цурка жыве в Неменчыне / то там па-польску / але дзедзі да літэўскай клясы ходзяць / друга вышла замуж / в Рокішках мешка / там па-літэўску / ніг там ні па-польску / ні па-російску не розумяе / а тутэй як пападла // <... > [КЯ].*

Речь местных жителей старшего возраста, проживающих в сельской местности, отличается небольшим количеством интерференционных позиций при наличии белорусских диалектных черт: <... > *Прачнулася мама // у нас то дзядзю было шмат / шэсць // адна дачка была замуж пайшоўшы // мама кажа // ужо грабяць / бо свіння крычаць // а яны калолі пяць ці што / парсюкоў закалолі // <... > [ТГ].* На речь носителей белорусского языка из провинции значительное влияние оказывает польский язык: *Ён быў і ест, тэж як бацькі гавораць, жыла добжэ, мама една была, ойцец змэр малады, на язык белорусов-горожан и носителей белорусского литературного языка – русский: была заведушчай клуба, матка мяне да пяцідзесяці дадзержа, пасля вайны калхос быў, на стройке ў Вільні, хадзіў міма, язык быў і польскі, і літоўскі, і рускі.*

В связи с расширением функций литовского языка в региональных русском, белорусском и польском языках стало возрастать количество литовских лексем-калек: *На якой гатве?* – лит. *gatvė* 'улица'; *усё гярэй* – лит. *gerai* 'хорошо'; *ікі* – лит. *iki* 'до свидания'; *лабас* – лит. *labas* 'привет'; *будет предас?* – лит. *priedas* 'дополнительная выплата'; *моя саскайта* – лит. *sąskaita* 'счет'. В речи молодежи находят реализацию англицизмы, например: *акей, акэй, ок* 'хорошо' – англ. *okey*; *бай* 'слово, используемое при прощании' – англ. *bye*; *энгліш* 'занятия по английскому языку' – англ. *English*, что свидетельствует о их интернациональном характере [1; 19].

Длительное соседство народов (белорусского, русского, польского), их общий или похожий образ жизни приводит к появлению похожих черт в национальном мышлении, что в итоге влияет и на увеличение количества общих лексических единиц, например: бел. *смачны крупнік згатавалі*, русск. *на обед крупник давали*, польск. *będzie **kрупnik** na obied*; бел. *звары мне клёцкі вечарам*, русск. *картофельные клёцки*, польск. *kłocka* [21, с. 222]; бел. *дранікі робім*; русск. *ели драники сегодня*, польск. *teraz **draniki** będęm jesci*; бел. *хадзілі на вячоркі*, русск. *когда-то на вячорках все пели*, польск. *zberali śe na **večorki*** [22, с. 30]; бел. *дажынкi святкавалі*, русск. *пойдём на дожунки*, польск. *to robio **dożynki*** [22, с. 101].

В белорусском и русском просторечии для обозначения аиста применяются две лексемы – *бусел* и *бацян (батян)* при более активном применении последней: бел. *бацян такі красiвы быў*, рус. *батяна видели уже*. Это можно объяснить тем, что в результате белорусского диалектного влияния респонденты считают именно лексему *бацян (батян)* более экспрессивной и эмоционально окрашенной. Кроме того, использование номинации в качестве языкового юмора придает дискурсу особую выразительность и образность: русск. *Птушка батян, подними свой кумпак* (для обозначения толстого человека); бел. *Ну і бацян жа ён* (для обозначения человека высокого роста).

Кроме лексико-семантической, в региональных польском и русском языках отметим также наличие фонетической и грамматической интерференции. К примеру, следующие номинации подверглись влиянию белорусской орфоэпии:

а) цеканье: русск. *мацумацика, информацика, успокойцесь, цеста, в гасциницу паехали, эци сабыция, не тарапицесья, падумайце*; польск. *kucia, kucja, kucś'a, bracił, boswina*;

б) дзеканье: русск. *на недзельку, не стал выхадзиць,свадзьба цихо прошла, видзит свайго ворага, людзей*; польск. *jidzie do gumna, żyta **gdzie**, przyjedzi* [Rutkowska 1999, с. 98–99]; *że **beńdzie** wychodzić* [Rutkowska 1999, с. 103];

в) аканье (яканье): польск. *harbata* – польск. *herbata, **padálek*** – польск. *podólek, spadnica* – польск. *spodnica, kapaluś* – польск. *kapelusz*;

г) твердый [р] на месте мягкого [р']: русск. *прэстанавились, па дороге на Прыпяць, смотры, прыехаць на недзельку, церымонишься, что ты // цар; воспрынимают, бярэч, смотрым*.

Белорусскоязычные информанты, получившие образование в Беларуси на русском языке, в процессе коммуникации чередуют наиболее отличительные черты обоим языкам: нерегулярное смягчение белорусских затвердевших ч [ч'], р [р'], шч [шч']: *токарь-ревальвершчiк, нічога не заканчiвала, разгаварiваем, учылiшце, как гаварiцца*; отсутствие фрикативного [з]: [з]аварыць, [з]осці; отсутствие ассимилятивной мягкости согласных и яканья: [сн']ег, вера[сн']я, пе[сн']я, *пешком хадзілі, весна нравiцца ўсім*; в русских заимствованиях цеканье и дзеканье: у *другую дзярэўню, мы гардзімся, хацела пасматрэць на горад, пайшла работаць*; переход в в ў после гласных: *пяць шагоў і ў лесе, няправiльна васпiтываў*; твердое произношение [р], [ч], [ж]: *курсы парыкмахера, кузнечык, мая жызьнь, там ёсць чуць-чуць*.

В речи информантов-горожан старшей возрастной группы, получивших образование в межвоенный период, фиксируется акцентологическое влияние польского языка, где обычно ударение падает на предпоследний слог: *але ў нашым тэатры* – бел. *alé*, польск. *ále*; *Вiленскага ўнiвэрсытэту* – бел. *Вiленскi*, польск. *Wileński*; *або* – бел. *abó*, польск. *ábo*; *гэта абавяскава* – бел. *абавязкóва*, польск. *obowiázkowu*. Акцентология русского языка проявляется спорадически с тенденцией увеличения в речи младшей группы респондентов: *некатарыя* – бел. *некатóры*, руск. *некоторый*; *мяне прынялі* – бел. *прыняты*, руск. *принятый*; *выхадзіла газета* – бел. *выходзіць*, руск. *выходить*; *пайдзеш на работу* – бел. *пойдзеш*, руск. *пойдешь*.

Для усиления экспрессии фрагментов чужой речи часто в белорусской речи сохраняется оригинальное произношение литовских номинаций, хотя происходит нарушение таких нормативных белорусских установок, как отсутствие цеканья и дзеканья: *kortelė, laba diena, dekuj*; мягкое произношение белорусских затвердевших [ж], [ш], [ч], [р], [ц]: *Lietuvos žinios [ž], šilkas [š], šiltas [š], ačiu [č], studijų skyrius [r], cirkus [c]*. Наблюдается также редукция отдельных звуков и звуковых сочетаний,

что приводит к деформации лексем. Одни и те же слова могут произноситься по-разному в зависимости от логического ударения, интонации, психологического состояния личности, что влияет на попеременную или параллельную реализацию одних и тех же фонем в различной маркировке: твердые и мягкие звуки [ч], [ш]: *чарка* – *чярка*, *шылас* – *шілас*, *ачу* – *ачю*, взрывное и фрикативное [з]: *горад*, *горла*, *галава*.

Установлено, что самой устойчивой к иноязычным влияниям и, соответственно, к проявлению интерференционных позиций является морфологическая структура. В русском и польском языке зафиксировано изменение рода и числа под влиянием белорусского языка: *Собака большой*, бел. *сабака* – м. р.; *гусь злая на меня кинулась*, бел. *гусь* – ж. р.; *пошли в малины* – руск. *пойти за малиной*, бел. *пайсці па (у) маліны*; *ячневые крупы купила*, бел. *крупы* – только мн. ч.; *brusznicy* 'ягоды' – польск. *brusznice* – только ед. ч., бел. *брусніцы* – мн. ч.

В региональном белорусском языке заимствованные лексемы подчиняются белорусским словообразовательным законам: *выпалняем гэтыя пажаданні* – бел. *выконваць*, русск. *исполнять*; *атрымаць жынутку* – лит. *žūnia* 'сообщение', *трэба папільдзіць саскайту* – лит. *papildyti* 'пополнить', *sąskaita* 'счет', *ты спікаеш* 'разговаривать' – англ. *speak*. Деривационная модель с приставкой *за-* в русском региональном языке типа *замного*, *замало* – следствие аналогичных словообразовательных типов в белорусском, польском, литовском языках.

В белорусской просторечной сфере зафиксированы словосочетания, построенные по русской синтаксической схеме: *хадзілі за ягадамі, за грыбамі* – русск. *за ягодами, за грибами*, бел. *па ягады, па грыбы* або *ў ягады, у грыбы*; *прыйшлі к саседу* – русск. *пришли к соседу*, бел. *прыйшлі да суседа*. Такие факты свидетельствуют о совпадении процессов русского синтаксического влияния в белорусском языке основного и периферийного ареала распространения.

Синтаксические интерференционные позиции в исследуемом регионе обусловлены не только непосредственным языковым взаимодействием, но и параллельным применением синтаксических конструкций в контактируемых языках: бел. *ён мне руку разрэзаў*, польск. *ręka mnie boli*, лит. *man galva skauda*.

Среди данной группы интерференций следует выделить активное употребление деепричастий прошедшего времени в функции сказуемого: русск. *был бы замечивши всё равно*; *Вы в браке или муж умерши*; *уехавши были*; *ты прочитавши книгу?*; бел. *шляхту былі павывозіўшы, павысяляўшы былі ў нас, што гэта бабуля рабіўшы ў іх, хто якую ліпу пасадзіўшы*. Данная форма прошедшего времени архаическая для современного белорусского литературного языка, но активная для северо-западных белорусских говоров [11, с. 285]. Применение деепричастий в функции сказуемого характерно также для литовского языка [20, с. 29, 30–32], широко распространено в славянских говорах Литвы и Латвии [7, с. 60], а также в русском диалектном синтаксисе [13, с. 157].

Таким образом, языковые контакты в регионе Юго-Восточной Литвы являются следствием взаимоотношений различных этнических групп, отличаются сложностью и не всегда соответствуют регулярным и прогнозируемым тенденциям. Они отличаются функционированием языков и диалектов преимущественно в устной форме реализации и интенсивными интерференционными процессами. Свои языковые умения презентанты используют в устной и письменной форме в определенных жизненных ситуациях, что приводит к появлению заимствований, локализмов, семантических и структурных образований.

Явления интерференции в региональных языках юго-восточной Литвы неоднородные по функционированию, что влияет на речевую компетенцию субъекта и относится более к проблемам культуры речи, а не к ее структурно-смысловым аспектам. Такие языковые инновации в большинстве не являются элементами литературного языка, однако играют существенную роль в процессе создания системной картины лингвистических контактов региона и понимания их результатов.

Респонденты:

АГ – Адамович Геннадий, 1949 г. р., Акмяние

КЯ – Комяго Янина, 1947 г. р., Кракуны

МВ – Михалькевич Войтех, 1963 г. р., Чеконишки

СВ – Станкявичюс Владислав, 1953 г. р., Акмяніне
 ТГ – Тынкевич Гелена, 1924 г. р., Акмяніне
 ТТ – Тачицкая Тэрэса, 1941 г. р., Рудомино
 ЧС – Чеховичене Станислава, 1952 г. р., Бутримоны
 ШТ – Шилобрит Татьяна, 1976 г. р., Кракуны
 ЯБ – Якович Бронислава, 1937 г. р., Жижмы

Литература

1. Авина Н. Ю. Родной язык в иноязычном окружении : на материале рус. яз. в Литве / Н. Ю. Авина ; РАН, Ин-т рус. яз. – Вильнюс ; М. : Элпис, 2006. – 314 с.
2. Баранникова Л. И. Сущность интерференции и специфика её проявления / Л. И. Баранникова // Проблемы двуязычия и многоязычия : сб. ст. / АН СССР, Ин-т языкознания ; редкол.: П. А. Азимов (отв. ред.) и др. – М., 1972. – С. 88–98.
3. Вайнрайх У. Языковые контакты: состояние и проблемы исследования / У. Вайнрайх ; пер. с англ. яз. Ю. А. Жлуктенко. – Благовещенск : Благовещ. гуманитар. колледж, 2000. – 260 с.
4. Гринавецкене Е. Й. Некоторые явления контактирования литовских и славянских говоров (на материале языковых контактов в Юго-Восточной Литве) / Е. Й. Гринавецкене // Балто-славянский сборник / АН СССР, Ин-т славяноведения и балканистики ; отв. ред. В. Н. Топоров. – М., 1972. – С. 394–408.
5. Жлуктенко Ю. А. Лингвистические аспекты двуязычия / Ю. А. Жлуктенко. – К. : Вища шк., 1974. – 176 с.
6. Закирьянов, К. З. Двуязычие и интерференция : учеб. пособ. / К. З. Закирьянов ; Башк. гос. ун-т. – Уфа : БГУ, 1984. – 81 с.
7. Кавальчук І. П. Да характарыстыкі гаворак беларуска-літоўскага моўнага пагранічча / І. П. Кавальчук // Лінгвістычныя даследаванні : зб. арт. / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; рэдкал. : М. В. Бірыла, В. У. Мартынаў. – Мінск, 1968. – С. 56–63.
8. Мечковская Н. Б. Социальная лингвистика : пособие для студентов гуманитар. вузов и учащихся лицеев / Н. Б. Мечковская. – 2-е изд., испр. – М. : Аспект Пресс, 1996. – 207 с.
9. Мечковская Н. Б. Трасянка в континууме белорусско-русских идиолектов, кто и когда говорит на трасянке? / Н. Б. Мечковская // Pogranicza Białorusi w perspektywie interdyscyplinarnej / redakcja naukowa: Elżbieta Smułkowa i Anna Engelking. – Warszawa : DiG, 2007. – С. 27–57.
10. Михайлов М. М. Двуязычие: принципы и проблемы : из курса лекций по языкознанию / М. М. Михайлов ; Чуваш. гос. ун-т. – Чебоксары : б. и., 1969. – 136 с.
11. Нарысы па беларускай дыялекталогіі : вучэб. дапам. для філал. фак. ун-таў і пед. ін-таў / АН БССР, Ін-т мовазнаўства ; пад рэд. Р. І. Аванесава. – Мінск : Навука і тэхніка, 1964. – 415 с.
12. Розенцвейг В. Ю. Языковые контакты: лингвистическая проблематика / В. Ю. Розенцвейг. – Л. : Наука, Ленингр. отд-ние, 1972. – 80 с.
13. Русская диалектология : учеб. пособие для вузов / В. В. Колесов, Л. А. Ивашко, Л. В. Капорулина и др. – 2-е изд., стер. – М. : Высш. шк., 1998. – 207 с.
14. Савіч М. Утварэнне, межы распаўсюджання і асноўныя характарыстыкі беларускіх гаворак Літвы / М. Савіч // Вес. Міжнар. акад. вывучэння нац. меншасцей. – 1997. – № 2. – С. 28–31.
15. Семчинский, С. В. Семантическая интерференция языков : (на материале славяно-восточнороман. яз. контактов) : автореф. дис. ... д-ра филол. наук : спец. 10.02.19 / Семчинский С. В. ; Киев. гос. ун-т им. Т. Г. Шевченко. – К., 1973. – 56 с.
16. Уман Л. М. Проблема грамматической интерференции на материале русского и французского языков : автореф. дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.02.01 / Уман Л. М. ; 1-й Моск. гос. пед. ин-т иностр. яз. – М., 1964. – 16 с.
17. Хауген Э. Языковой контакт / Э. Хауген // Новое в лингвистике : сб. ст. / пер. с англ., фр., нем. и итал. – М., 1972. – Вып. 6 : Языковые контакты / сост., ред. вступ. ст. и коммент. В. Ю. Розенцвейга. – С. 61–80.
18. Чэжман В. Над этнічнай і моўнай мапай Паўднёва-Усходняй Літвы / В. Чэжман // Беларусы Балтыі : зборнік / рэд. суполка: С. Вітушка, А. Мінкін. – Вільня, 1998. – С. 17–24.
19. Dawlewicz M. Słownictwo socjolektu młodzieży polskiego pochodzenia w Wilnie (na podstawie badań ankietowych) / M. Dawlewicz ; Prac. Językoznawstwa Stosowanego Inst. Jęz. Pol. Uniw. Warszawskiego. – Kielce : Elipsa, 2000. – 156 s.

20. Labutis V. Lietuvių kalbos sintaksė : iš 2 d. / V. Labutis. – Vilnius : Vilniaus univ. I-
kla, 1994.

D. 2. – 1994. – 128 p.

21. Rieger J. Słownictwo polszczyzny gwarowej na Litwie / J. Rieger, I. Masojć,
K. Rutkowska. – Warszawa : Wydaw. DiG, 2006. – 456 s.

22. Rutkowska K. Teksty z Wileńszczyzny (zwyczaje, wierzenia, obrzędy) /
K. Rutkowska // Język polski dawnych Kresów Wschodnich : w 4 t. / pod red. J. Riegera. –
Warszawa, 1999.

T. 2 : Studia i materiały. 1994. – S. 96–104.

УДК 811.134.2'373

ЗАПОЗИЧЕННЯ В ЛЕКСИЦІ АЗАРТНИХ ІГОР У СУЧАСНІЙ ІСПАНСЬКІЙ МОВІ

Бобчинець Л. І.

У статті розглянуто запозичення, переважно з англійської мови, у термінології азартних ігор у сучасній іспанській мові, запропоновано тематичну класифікацію запозичень. Виділено кальки, англіцизми, у тому числі аббревіатури, описано їх лексико-семантичні особливості, ступінь їх семантичної, граматичної та графічної адаптації у мові-реципієнті.

Ключові слова: лексика азартних ігор, запозичення, калька, англіцизм, граматична адаптація, графічна адаптація, термінологія покеру, аббревіатура.

В статье рассматриваются заимствования, в основном английские, в терминологии азартных игр в современном испанском языке, предложена тематическая классификация заимствований. Выделены кальки, англицизмы, в том числе аббревиатуры, описываются их лексико-семантические особенности, степень их семантической, грамматической и графической адаптации в языке-реципиенте.

Ключевые слова: лексика азартных игр, заимствование, калька, англицизм, грамматическая адаптация, терминология покера, аббревиатура.

The article deals with analyzing borrowings, mainly from English, in lexicon of gambling in Modern Spanish, there has been given the thematic classification of the borrowings. Calques, anglicisms including abbreviations have been singled out, the degree of their semantic, grammatical and graphic adaptation in Spanish has been described.

Key words: lexicon of gambling, borrowing, calque, anglicism, grammatical adaptation, graphical adaptation poker terminology, abbreviation.

Процеси глобалізації та широкий вплив мережі Інтернет у сучасному світі знаходять свої прояви у мові, зокрема у лексиці, в тому числі у термінології азартних ігор в іспанській мові, сприяючи їй поповненню запозиченнями, переважно англійськими, що пов'язано зі стрімким розвитком ігрового бізнесу в режимі онлайн, з його розробками в англійськомовних країнах (Англія, Гібралтар).

У сучасній лінгвістиці стають популярними дослідження професійних мов спілкування, спрямовані на створення спеціалізованих словників, вивчення особливостей термінотворення, запозичених термінів і процесів їх адаптації у мові-реципієнті. У термінології азартних ігор у сучасній іспанській мові спостерігається проникнення значної кількості англіцизмів, які ще не зафіксовано у словниках. Запозичення, поряд з семантичною, морфологічною і синтаксичною деривацією, є одним із шляхів поповнення термінології азартних ігор. Лінгвісти, які займалися вивченням лексики азартних ігор (В. Петрина в російській і французькій мовах, С. Форманова в російській і українській мовах), досліджували в основному її експресивні характеристики, а також детермінологізовані фразеологізми картярства, що увійшли до загальноновживаної лексики. Запозичення в лексиці азартних ігор у сучасній іспанській мові ще не були предметом спеціального дослідження у лінгвістиці. Проблеми адаптації англійських запозичень у іспанській мові вивчали Х. Гомес Капус, Ф. Лазаро Карретер, Е. Лоренсо, Х. Паскуаль, К. Пратт та інші. У романській лінгвістиці є поширеною класифікація англійських запозичень К. Пратта, який виділяє явні англіцизми (*anglicismos patentes*), що повністю зберігають форму мови-оригіналу (*ranking, sidecar*), та приховані англіцизми (*anglicismos enmascarados*), до яких відносяться кальки, семантичні запозичення, і які частково або повністю адаптовані до вимог іспанської орфографії (*boxear, travelin*) [4, р. 116]. У нашій статті ми вживаємо терміни "англіцизми" замість "явні англіцизми" та "кальки" замість "приховані англіцизми".

Актуальність нашого дослідження обумовлена необхідністю укладання термінологічних словників сфери азартних ігор з урахуванням запозичень. Отже, **об'єктом** нашого дослідження є лексика азартних ігор у сучасній іспанській мові. **Предмет** дослідження становлять запозичення, переважно англійські, у вищезгаданий лексиці. **Мета** дослідження – проаналізувати запозичення у термінології азартних ігор, їх графічну, семантичну і граматичну адаптацію в іспанській мові. Для реалізації мети ставимо такі **завдання**: а) виділити і тематично класифікувати запозичення у лексиці азартних ігор в іспанській мові; б) проаналізувати лексико-семантичні, графічні й граматичні особливості запозичень у мові-реципієнті.

До основних азартних ігор відносимо картярство, букмекерство або спортивні ставки, лотерею, казино. Лексика вищезазначених сфер має номінативний, термінологічний характер, позначаючи спеціальні поняття. У зв'язку з міжнародною популярністю покеру, букмекерських ставок, ігор у казино, а також можливістю грати в азартні ігри онлайн, термінологія вищезгаданих ігор стає більш доступною, відкритою, на відміну від закритих гральних клубів XVII–XIX ст., та набуває інтернаціонального характеру.

Лексичний рівень мови швидко реагує на контакт з іншою мовою. Запозичення є одним із найпростіших видів лексичних інновацій, тобто перенесення лексичного матеріалу з однієї мови в іншу. Через запозичення відбувається контакт культур і мов. Іспанський лінгвіст Е. Лоренсо підкреслює домінуючу роль англійської мови у багатьох видах діяльності, що повинно бути предметом дослідження не тільки лінгвістики, а й соціології [3, р. 103]. Запозичення не тільки не заважають мові-реципієнту удосконалюватися, а й прискорюють цей процес, поповнюючи спеціальні термінології новими поняттями, і відповідно, лексичними одиницями на їх позначення. Особливого вивчення потребують запозичення у сфері азартних ігор у мережі Інтернет, де відбувається взаємне проникнення термінів спорту, інформатики і власне азартних ігор, а також має місце спілкування гравців онлайн з усього світу.

Ураховуючи семантику запозичених лексичних одиниць у лексиці азартних ігор у сучасній іспанській мові, виділяємо такі назви:

1) назви азартних ігор: *tute* (від іт. *tutti*), *ecarté*, *mus* (від фр. *ecarté*, *mousse*), *whist*, *bridge*, *póquer* / *poker* (від англ. *whist*, *bridge*, *poker*), *Black Jack*, *RTG Casinos* (*Juegos de Casinos en tiempo real* від англ. *Real Time Gaming* – азартні ігри онлайн), *Hold'em* (різновид покеру), *Limit Hold'em* (лімітний покер *Hold'em*);

2) назви лотерей: *EuroJackpot*, *el Joker*, *Mega Millions*;

3) назви виграшів: *jackpot*, *bonus*;

4) назви міжнародних організацій: *la WLA* – *World Lottery Association* (Міжнародна лотерейна організація), *SRMC* (*Security Risk Management Committee*) *de la WLA* (Комітет безпеки і управління ризиками Міжнародної лотерейної організації);

5) назви видів спорту: *fútbol*, *tenis*, *voleibol*, *hockey*;

6) власні назви спортивних та ігрових подій: *el Tour de Wimbledon*, *WPT* (*El World Poker Tour*);

7) назви окремих спортивних явищ та подій: *gol* (гол), *penalti* / *penalty* (пенальті);

8) назви професій людей, зайнятих у сфері азартних ігор: *bookmaker* (букмекер), *bookmaker jefe* (головний букмекер), *crupier* / *crupié* (круп'є);

9) назви ставок: *apuesta Fantasy*, *apuesta live*, *wager lift* (максимальна ставка);

10) назви систем ставок: *apuesta Lucky*;

11) назви матеріальних предметів гри: *stack* (комплект з 20-ма кольоровими фішками), *chipper champ* (фоточутлива машина, яка відбирає фішки за кольором), *dolly* (маленька пластикова картка, яку круп'є кладе на виграваний номер);

12) назви типів гравців: *Crossroader* (шахрай у казино), *High Roller* (гравець казино, що грає на великі гроші), *chalk* (улюблений гравець), *wise guy* (людина, досвідчена у ставках і спортивних подіях); *donk* (поганий гравець, від англ. *donkey* – осел);

13) назви спортивних команд: *chalk* (улюблена спортивна команда), *underdog* (команда, яка має малу вірогідність виграти матч);

14) назви карточних комбінацій: *Worst Hand* (комбінація, яка програє), *Nice Hand* (гарна карточна комбінація), *Very Nice Hand* (дуже гарна карточна комбінація);

15) назви ігрових дій: *fold* (витягнути карту і не ходити), *score* (виграти велику суму грошей), *hedge* (зробити ставку на дві команди з метою забезпечити собі будь-який мінімальний виграш), *flat call* (зрівняти ставку замість того, щоб її підняти).

У сфері азартних ігор спостерігається незначна кількість синонімічних термінів, один з яких є іспанським, а інший – запозиченим. Наприклад, у лексиці лотереї маємо синоніми-дублети: *el jackpot* (від англ. *jackpot*) та його іспанський еквівалент *el gordo*. У термінології картярства також є синонімічні назви карти джокера: *el joker* та *el comodín*.

Серед запозичень слід зазначити семантичні кальки (назви гравців: *pez* (від англ. *fish*), *mano* (від англ. *hand*)) та англіцизми (*full* – комбінація карт у покері (від англ. *full house*), *poker*). Як правило, іноземне написання запозичень спостерігається на перших ступенях їх вживання. Кожне іншомовне слово, що проникає у нове мовне оточення, поступово пристосовується до фонетичної системи мови-реципієнта. Оскільки ігровий бізнес у мережі Інтернет є порівняно новим явищем, вищезгадані англійські запозичення ще не адаптувалися в іспанській мові. З часом можуть відбуватися певні графічні зміни. Так, у сучасній іспанській мові написання запозичених з англійської мови термінів букмекерства є таким, як у мові оригіналу, наприклад, *Lucky, live, chalk player, banker, stake, handicap, underdog, underlay, wise guy, value bet, wager limit, hedge, score, sucker bet, simple, lay, juice* [8]. Такі слова називаємо англіцизмами, зважаючи на їх графічну неадаптованість в іспанській мові.

Графічними особливостями деяких англіцизмів є паралельне вживання двох варіантів термінів, з англійським та іспанським написанням, наприклад, *poker* та *róquer*, *penalty* та *penalti*, серед яких найбільш уживаними є слова з іспанським варіантом написання: *róquer, penalti*. Запозичення з французької мови *круп'є* теж має два графічних варіанти *crupié / crupier*, другий з яких відзначається більшою графічною адаптацією у іспанській мові. Граматична адаптація виявляється у вживанні цих термінів з артиклями, особливостях формування множини у мові-реципієнті: *el crupier – los crupieres*.

Серед запозичень виділяємо спеціальну професійну лексику букмекерів, яку ми можемо віднести до букмекерського сленгу. Наприклад, *juice* (з англ. *sik*, вживається у значенні *комісія, яку отримує букмекер*), *underlay / value bet* (ситуація, коли ціни у ставці такі, які вигідні букмекерській конторі), *Theoretical Hold Percentage* (ризик, який може мати букмекер, якщо ціни йому гарантують постійну суму комісії, незалежно від результатів ставки), *flat call* (зрівняти ставку замість того, щоб її підняти), *chalk player* (улюблений гравець), *wise guy* (людина, досвідчена у ставках і спортивних подіях), *Underdog* (команда, яка має малу вірогідність виграти матч, тому коефіцієнт ставки є дуже високим).

Деякі терміни, запозичені з англійської мови, вживаються в якості власних назв і пишуться з великої літери: *Underdog, Lucky Fantasy, High Roller Crossroader, el Joker* та інші.

Сленгова лексика картярства включає зооніми для позначення різних типів гравців: риба – *pez* (від англ. *fish*) – гравець, який зазвичай програє, кит – *ballena* (від англ. *whale*) – гравець, який робить ставки на великі суми грошей. Кальки відрізняються від англіцизмів більшою семантичною адаптацією і є дослівним перекладом з англійської мови на іспанську.

Варто зауважити, що у окремих випадках запозичення проявляють словотворчу активність, наприклад, *pokeriano* від англ. *poker* [7]. Такі слова, які мають запозичені кореневі морфєми та іспанські афікси Х. Ечасаррета і Х. Гомес Капус називають гібридами [1, р. 103; 2]. Ураховуючи всесвітню популярність гри в покер, характер покерної термінології є міжнародним. Незважаючи на це, в іспанській мові, на відміну від інших європейських мов (французька, німецька, італійська, російська, українська), які запозичили англійську термінологію покеру без змін, відбулося переосмислення і переклад основних термінів, що свідчить про високий ступінь семантичної адаптації цієї термінології. Наведемо приклади назв деяких карточних комбінацій у покері:

- *Color* (ісп.) / *flush* (англ.) – п'ять карт однієї масті;

- *Doble pareja* (ісп.) / *Two pairs* (англ.) – дві пари карт у одного гравця, наприклад, два туза і дві сімки;
- *Escalera de color* (ісп.) / *Straight flush* (англ.) – п'ять карт однієї масті;
- *Escalera real* (ісп.) / *Royal flush* (англ.) – коли *Escalera de color* закінчується тузом;
- *Trío* (ісп.) / *Three of a kind* (англ.) – три карти однакової номінації, наприклад, три дами [6].

Слід зазначити, що у лексиці покеру крім запозичень-термінів є і фразеологізм *cara de róquer* (від англ. *poker face*), що означає *непроникне обличчя*, оскільки під час гри у покер гравець не повинен показувати свої емоції, щоб інші гравці не змогли здогадатися, які в нього карти. Цей фразеологізм перейшов до загальноновживаної лексики, тобто детермінологізувався. Слід зазначити, що фразеологізм *cara de róquer*, який є калькою з англійської мови, може вживатися як термін у контексті, пов'язаному з грою в покер як, наприклад, у заголовку новин: "*Este jugador gana 15 millones de dolares y no pierde su cara de poker.*" [10]. Наведемо також приклад з реклами гри у покер на андроїді: "*Poker a nosotros nos encanta y para ganar hay que ser un buen jugador, conocerse bien las reglas, puntuaciones, escala de valores y sobre todo una buena cara de Poker.*" [11]. Ми зафіксували також вживання цього фразеологізму у контексті, не пов'язаному з грою в покер, наприклад: "*Bueno, y que podemos hacer con los cara-de-poker? Lo primero es pensar que un cara-de-poker no es necesariamente una persona hostil hacia nosotros*" [5, p. 85]. Ще один приклад: "*Algunos caras-de-poker en todas las ocasiones son personas poco expresivas*" [5, p. 83]. Останні два приклади, у яких автор графічно представляє стале словосполучення *cara de poker* з дефісами і вживає його з артиклем (*un cara-de-poker*) та неозначеним займенником у множині (*Algunos caras-de-poker*), свідчать про лексикалізацію і переносне, образне вживання цього популярного у наш час фразеологізму.

Особливу групу англійських запозичень у лексиці азартних ігор у іспанській мові становлять аббревіатури. Значну кількість ініціальних аббревіатур (акронімів) фіксуємо в термінології покеру, наприклад: *HE* (*Hold'em* – різновид покеру), *LHE* (*Limit Hold'em* – покер *Hold'em* з лімітом), *BSS* (*Big Stack Strategy* – стратегія грати всіма фішками), *WPT* (*World Poker Tour* – Всесвітній покерний турнір), *WSOP* (*World Series of Poker* – Всесвітні серії покеру), *NH* (*Nice hand* – гарна комбінація карт), *VNH* (*Very nice hand* – дуже гарна комбінація карт) [9].

Серед аббревіатур-запозичень зустрічаються синоніми, наприклад: *FR / LH* (*Full Ring / Longhand* (*Mano larga*) – гра з сімома і більше гравцями), *VPIP / VP\$IP* (*Voluntary put \$ in pot* – процент карточних комбінацій, на які гравець ставить гроші у першому раунді ставок), а також омоніми: *BB* (*Big Blind*) – *gran ciego* (ставка всліпу, коли гравець робить грошову ставку до роздачі карт) та *BB* (*Big Bet*) – *apuesta grande* (велика ставка – ситуація в грі з лімітом, коли ставка подвоюється у останніх раундах) [6]. Однак синоніми і омоніми не заважають розумінню гравців, оскільки є ситуативно обумовленими і вживаються у письмовому спілкуванні.

У лексиці лотереї також є англіцизми (*el jackpot, el Joker*), у тому числі і аббревіатури (*la WLA* – *World Lottery Association* – Міжнародна лотерейна організація). Означений артикль перед запозиченою аббревіатурою свідчить про її граматичну асиміляцію у мові-реципієнті: "*Los premios de publicidad de la WLA son un componente tradicional de cada convención de la WLA, diseñado para reconocer y fomentar las mejores prácticas en la publicidad de las loterías*" [12].

Висновки. Лексика азартних ігор у сучасній іспанській мові має термінологічний, номінативний характер. Запозичення, переважно з англійської мови, є одним з джерел поповнення термінології азартних ігор у сучасній іспанській мові. Слід зазначити, що значну кількість англіцизмів, у тому числі й аббревіатур, виявляємо у термінології покеру, що пов'язано з міжнародною популярністю цієї гри і розповсюдженням її різновидів онлайн. Запозичення переважно є іменниками або іменними словосполученнями. Серед запозичень виділяємо кальки й англіцизми, причому останні кількісно переважають. Більшість запозичених термінів зберігає оригінальне написання у іспанській мові, що свідчить про відсутність графічної адаптації, у той час як вживання артиклів, формування множини є доказом їх граматичної адаптації у мові-реципієнті. Перспективи дослідження вбачаємо у порівняльному вивченні термінології азартних ігор, особливо покеру, у декількох мовах з метою виявлення

спільних і відмінних рис у вживанні англійських запозичень. Також вважаємо доцільним укладання двомовних або багатомовних термінологічних словників, що сприятиме взаємному розумінню гравців з усього світу.

Література

1. Echazarreta J. M. Lengua Castellana y Literatura: 2ºBachillerato / J. M. Echazarreta, A. Garcia. – Madrid : Editex, 2008. – 336 p.
2. Gómez Capuz J. El tratamiento del préstamo lingüístico y el calco en los libros de texto de bachillerato y en las obras divulgativas [Електронний ресурс] / Juan Gómez Capuz. – Режим доступу:
www.um.es/tonosdigital/znum17/secciones/tritons-1-librosdetexto.htm. – Назва з екрана.
3. Lorenzo E. Anglicismos hispánicos / E. Lorenzo. – Madrid : Gredos, 1996. – 710 p.
4. Pratt Ch. El anglicismo en el español peninsular contemporáneo / Chris Pratt. – Madrid : Gredos, 1980. – 276 p.
5. Puchol L. El libro de la negociacion / Luis Puchol, Isabel Puchol. – Madrid : Ediciones Díaz de Santos, 2013. – 237 p.
6. Diccionario de juego [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.casino-barcelona.com/diccionario-juego>. – Назва з екрану.
7. Diccionario-pokeriano [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.saberperder.com/diccionario-pokeriano-espanol-pokeriano.html>. – Назва з екрану.
8. Glosario de apuestas deportivas [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.apuestas-deportivas.es/glosario.html>. – Назва з екрана.
9. Glosario de póquer. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.poquer777.com/reglas/glosario-de-poquer.htm>. – Назва з екрана.
10. Jugador gana 15 millones dolares y no pierde cara poker. Europapres. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.europapress.es/desconecta/curiosity/noticia-jugador-gana-15-millones-dolares-no-pierde-cara-poker-20140818114224.html>. – Назва з екрана.
11. Poniendo cara de poker con android. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://ohmyphone.orange.es/android/juegos/poniendo-cara-de-poker-con-android.html>. – Назва з екрана.
12. World Lottery summit de 2014 2–5 noviembre en Roma, Italia. [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.wls2014.com/es/startseite/awards/wla-advertising-awards.html>. – Назва з екрана.

УДК 81'367.623=112.2

INNERE VALENZ DER ADJEKTIVE MIT DEN HALBSUFFIXEN, DIE DAS VORHANDENSEIN UND NICHTVORHANDENSEIN EINES MERKMALS BEZEICHNEN

Kovalchuk L. O.

У статті розглянуто основні аспекти внутрішньої валентності в контексті аналізу прикметників, проаналізовано внутрішню валентність прикметників з напівсуфіксами -leer, -los, -arm, -haltig, -voll.

Ключові слова: валентність, внутрішня валентність, прикметник, напівсуфікси, словотворення.

В статье рассмотрены основные аспекты внутренней валентности в контексте анализа прилагательных, проанализирована внутренняя валентность прилагательных с полусуффиксами -leer, -los, -arm, -haltig, -voll.

Ключевые слова: валентность, внутренняя валентность, прилагательное, полусуффиксы, словообразования.

In the article the basic aspects of internal valency are reconsidered in the context of analysis of adjectives, internal valency of adjectives is analysed with semisuffixes -leer, -los, -arm, -haltig, -voll.

Key words: valency, internal valency, adjective, semisuffixes, word formations.

In der Grammatik der deutschen Gegenwartssprache ist die zentrale Rolle der Valenz angedeutet, die gleichsam im Schnittpunkt von Grammatik und Lexikologie, von Syntax und lexikalischer Semantik, liegt. Diese Stellung ergibt sich daraus, daß das Wort im Redeakt immer als Teil eines Syntagmas auftritt. Mit der lexikalischen Bedeutung eines Wortes sind die wesentlichen Bedingungen für die Kombinierbarkeit mit anderen Wörtern im Satz festgelegt. Deshalb bestehen auch die paradigmatischen und syntaktischen Eigenschaften der Wörter nicht unabhängig voneinander, sie stehen im dialektischen Zusammenhang zueinander. Mit der lexikalischen Bedeutung des Wortes sind zugleich Bedingungen für das Auftreten notwendiger und möglicher Partner im Satz für die Kombinierbarkeit des betreffenden Wortes mit anderen Wörtern im Satz gesetzt. In den letzten Jahren hat sich die Wissenschaft eingehender mit den Wortbedeutungen und –beziehungen im Satz beschäftigt.

Die Untersuchungen in den letzten 30 Jahren, in denen die Forschungen explizit vertieft worden sind, zeigen, dass die Meinungen über den Begriff "Valenz" sehr unterschiedlich sind und weit auseinander gehen, sodass es erschwert, die einzelnen Bedingungen und Folgen genauer zu analysieren, da keine "allgemeinen" Termini zur Untersuchung der verschiedenen Verhältnisse vorhanden sind und so nur wenige Ergebnisse als "Allgemeingut" erzielt werden können.

Ziel unserer Forschung besteht darin, Begriffe der Valenz, innerer Valenz zu untersuchen, innere Valenz der Adjektive mit den Halbsuffixen darzustellen.

Die "innere Valenz" des Wortes ist als Gesamtheit von Gesetzmäßigkeiten der Zusammenfügung von Wortsegmenten zu definieren. Dabei handelt es sich nicht um lexikalische Morpheme, sondern um "unmittelbare" bzw. maximale Konstituenten des lexikalischen Wortstammes, nur in den einfachsten Fällen mit Morphemen zusammenfallen. Die Füllung der Modelle mit primären Stämmen, die sich innerhalb des gesamten (sekundären) Stammes der fertigen Ganzheit aussondern lassen (vgl.: arbeiterschafi – sekundärer Stamm; arbeit – primärer Stamm, gleichzeitig sekundärer Stamm in Bezug auf den Stamm arbeit, der sich als Wurzelmorphem nicht weiter zerlegen lässt), ist durchaus nicht unbegrenzt. Sie richtet sich nach den Gesetzmäßigkeiten der "inneren Valenz", die sich als formale und als semantische Voraussetzungen betrachten lassen [6].

Die innere Valenztheorie hat sich in den letzten Jahrzehnten nahezu zu einer selbständigen Disziplin entwickelt. Mit Rücksicht auf die Wichtigkeit der Frage wenden

sich der Valenztheorie viele Sprachforscher zu. Die Valenzfragen werden immer mehr zum Gegenstand von Diskussionen. Viele Spezialprobleme der Valenztheorie werden von H. Brinkmann, J. Erben, H.-J. Heringer, W. Bondzio G. Helbig, W. Schenkel, K. E. Sommerfeldt, Herbert Schreiber, Joseph Mottausoh, Walter Flämig, Wilhelm Bondzio in der DDR, von Jean Fourguet und Blanche Grüning in Paris, von W. Buchbiraer in Kiew, M. D. Stepanowa, B. Abramow, J. Apresjan und anderen Wissenschaftlern Die Valenztheorie hat sich in den letzten Jahrzehnten nahezu zu einer selbständigen Disziplin entwickelt. Mit Rücksicht auf die Wichtigkeit der Frage wenden sich der Valenztheorie viele Sprachforscher zu. Die Valenzfragen werden immer mehr zum Gegenstand von Diskussionen. Viele Spezialprobleme der Valenztheorie werden von H. Brinkmann, J. Erben, H.-J. Heringer, W. Bondzio G. Helbig, W. Schenkel, K. E. Sommerfeldt, Herbert Schreiber, Joseph Mottausoh, Walter Flämig, Wilhelm Bondzio in der DDR, von Jean Fourguet und Blanche Grüning in Paris, von W. Buchbiraer in Kiew, M. D. Stepanowa, B. Abramow, J. Apresjan und anderen Wissenschaftlern in Moskau erörtert.

Man muss betonen, dass es ein Übergang bei der Wortbildung zwischen Derivation und Komposition gibt. Dies fällt unter Wortbildungen mit Halbsuffixen. Nach H. Weinrich sind Halbsuffixe Adjektive, "die in anderen Kontext als selbständige Lexeme gebraucht werden können, die aber als Ableitungsformen eines adjektivischen Derivats eine abgeschwächte, eher morphematische Bedeutung annehmen und semantisch kohärente Adjektivreihen ausbilden" [16]. In der deutschen Sprache gibt es zahlreiche Halbsuffixe. Wir können mehrere Gruppen unterscheiden.

1. Halbsuffixe zum Ausdruck der Geltung. Unter der Geltung verstehen wir die positive und negative Färbung der Adjektive. Diese Skala entsteht nicht nur mit Hilfe der Negationspräfixe, wie nicht-, un-, miß- sondern auch durch Halbsuffixe, wie -leer und -los. Diese Halbsuffixe werden meistens mit solchen Substantiven kombiniert, die negative Bedeutung haben. Hingegen positive Einstellung verleiht der Halbsuffix -frei, der mit negativgefärbten Substantiven verbindet wird. Es wird der Bezug auf eine Person oder Sache, die als Grundmorphem als erste Konstituente in der Wortbildung steht, betont. Z. B.:

- leer: inhaltleeres Gerede
- arm: Geldarmes Griechenland
- schwach: zahlungschwache Regionen
- frei: schuldenfreies Leben
- los: endlose Behilflichkeit

2. Halbsuffixe der Gleichheit oder Ähnlichkeit

Die Halbsuffixe, -getreu, -gleich, -artig, -förmig und -mäßig, bringen schon allein eine Gleichheit, Ähnlichkeit oder Entsprechung zum Ausdruck. Steht eine Adjektivbildung mit solchen Halbsuffix als Attribut eines Substantivs, so wird die Bedeutung des Substantivs automatisch verglichen mit der Grundform des Adjektivs-Derivats. In letzter Zeit ist wohl der Suffix -mäßig in der deutschen Sprache am produktivsten, weil er bei der Gelegenheitsbildung oft benutzt wird.

- getreu: sinngetreue Wiedergabe
- gleich: teuflergleiche Ähnlichkeit
- artig: fluchtartige Reaktion
- förmig: kugelförmige Bauten
- mäßig: bühnenmäßiges Auftreten

3. Halbsuffixe der Einstellung

Oft können wir in der Sprache Adjektivsuffixe, die Einstellung einer Person gegenüber einer Anderen oder Handlung ausdrücken, finden. Das Grundmorphem ist meistens ein Verb oder ein deverbales Nomen. Von diesen Suffixen gibt es eine reiche Skala, z. B.:

- lustig: unternehmungslustig
- froh: lebensfroh
- müde: lebensmüde
- süchtig: drogensüchtig
- gierig: geldgierig
- faul: denkfaul

4. Halbsuffixe der Disposition

Diese Adjektivbildungen werden vorwiegend von verbalen und deverbalen Grundmorphemen abgeleitet. Sie bezeichnen die Verfügbarkeit von Personen oder

Gegenständen in einem gegebenen Handlungszusammenhang. In diese Kategorie gehören Suffixe: -bereit, -fähig, -fertig, -pflichtig, -widrig, -bedürftig, -wert, -würdig.

- bereit: hilfsbereite Menschen
- fähig: zahlungsfähige Kunden
- fertig: versandfertigtes Brief
- pflichtig: gebührenpflichtige Post

5. Halbsuffixe der Orientierung

Solche Adjektivbildungen dienen zur Lokation von Positionen der Lebenswelt. Zu Halbsuffixen der Orientierung gehören Suffixe, wie -nah, -fern, -weit, -fremd, -intern, oder -extern.

- nah: küstennahe Stadt
- weit: weltweite Panik
- fern: lebensferne Vorstellungen
- fremd: ortsfremde Geschäfte

Nach dem Vorhandensein und Nichtvorhandensein der Suffixe unterscheidet man **explizite** und **implizite** Ableitungen.

Implizite Ableitungen sind Wörter ohne erkennbare Suffixe. In der expliziten Ableitung ist die erste Konstituente die Basis (Stammorphem), die zweite – das Ableitungssuffix (gebundenes Morphem), z. B. *Besucher*, *Schönheit*, *sandig*

(explizite Abl.); *Besuch*, *Gebrauch*, *Schlaf* (implizite Abl.).

Jede Ableitung ist immer ein Übergang eines Wortes in eine andere Wortart.

Das Suffix **-los** drückt das "Nichtvorhandensein des Basisinhalts". Das Suffix -los erscheint als freies Adjektiv los im Sinne von gelöst, abgetrennt, frei und wird dann oft prädikativ gebraucht ("Der Hund ist los.") Als Suffix zeigt es eine starke Verallgemeinerung an und ist stark reihenbildend. Auf fast ausschließlich substantivischer Basis gebildet, erscheint es in Adjektiven wie *astlos*, *neidlos*, *mühelos*, *schamlos*, *grundsatzlos*, *vaterlandslos* oder

- "... der parteilose Staatschef ..."
- "... ein Labyrinth fensterloser Häuser ..."
- "... das zahnlose Biowaffenabkommen ..."
- "... dass zahllose Betriebe in die Pleite treiben ..."
- "... das Land interniert papierlose Asylsuchende ..."
- "... nannten die US-Offerte am Wochenende respektlos ..."

Ähnliche Bedeutung haben auch die Suffixe *-frei* und *-leer*.

Das Halbsuffix *-voll* signalisiert, dass (besonders) viel von dem im Grundwort Genannten vorhanden ist: demutsvolle Gebärde, liebevoll, neidvoll. Dieses Suffix bildet Antonyma zu Konstruktionen mit *-los* oder *-leer*.

- "... ein prachtvoll blühender Garten ..."
- "... um wirkungsvolle Impfstoffe zu entwickeln ..."
- "... Verhandlungen mit der Regierung seien nur sinnvoll ..."

Dem Halbsuffix *-voll* stehen ein geringes Vorhandensein oder ein Nichtvorhandensein signalisierende Halbsuffixe gegenüber, die ebenfalls teilweise miteinander konkurrieren:

- arm: baumarmer Gegend, kalorienarm;
- los: hilfloses Wesen, freudlos;
- leer: menschenleere Gegend, gedankenleer.

Das Suffix *-reich* kann man als synonymisch zu dem Suffix *-voll* bezeichnen.

"... gab es zudem zahlreiche Verletzte ..."

Das Halbsuffix *-haltig* gibt an, dass das im substantivischen Grundwort Genannte in etwas anderem enthalten ist (kupferhaltig, ozonhaltig, bromhaltig).

Das Suffix *-arm*. Dies ist mit dem Ausgangswort *arm* identisch. So tragen die Suffixbildungen im Unterschied zu dem Simplex *arm* nicht durchweg die Bewertungskomponente des Mangels. Durch Kombination mit negativ bewerteten Basissubstantiven entstehen – vor allem unter dem Einfluß der Werbung – positiv wertende Adjektivbildungen mit dem als Suffix einzustufenden Morphem *-arm*; im Rauch nikotinarm (Zigarettenwerbung), fleischarme Kost, kalorienarme Getränke usw. Auch die Entsprechungen mit verbalem Bestimmungsglied (knitterarme Stoffe usw.) entstammen hauptsächlich der Werbesprache. Diese (positive) Wertungskomponente findet sich auch in Sachdarstellungen wie etwa Diätkochbüchern (fettarme pflanzliche Nahrungsmittel,

streng kochsalzarm) und technischen Texten (ein möglichst schwingungsarmer Motorlauf), in denen ebenfalls die bezeichnete Eigenschaft kontextdeterminiert als erwünscht erscheint. In den übrigen Fällen trägt -arm das Merkmal "Mangel"; fischer Fluß usw. Gerade im 20. Jahrhundert hat das Basismuster -arm an Produktivität sehr zugenommen. Aus Adjektiven und Substantiven werden durch dieses Suffix Substantive, Adjektive oder Adverbien abgeleitet. Die gebildeten Adjektive tragen die Bedeutung "reich an, versehen mit, tragend", drücken das Vorhandensein oder eine Ähnlichkeit aus.

Die "innere Valenz" des Wortes kann als Gesamtheit von Gesetzmäßigkeiten der Zusammenfügung vom Wortsegmenten miteinander definiert werden: Dabei handelt es sich nicht um lexikalische Morpheme, sondern um "unmittelbare" bzw. maximale Konstituenten des exikalischen Wortstammes, die wie oben gesagt, nur in einfachsten Fällen mit Morphemen zusammenfallen. Die Füllung der Modelle mit primären Stämmen, die sich innerhalb des gesamten (sekundären) Stammes der fertigen Ganzheit aussondern lassen. Die innere Valenz hat zwei Berührungspunkte mit der "äußeren" Valenz, weist aber auch prinzipielle Unterschiede auf. Die Berührungspunkte von estehen darin, daß beide Arten von Valenz sich als linguistische Realisierungsbedingungen des Kommunikationsprozesses sowohl von formeller als auch von inhaltlicher (semantischer Seite untersuchen lassen, d. h. daß die linguistische Wahrscheinlichkeit in beiden Fällen mit den zwei Grundaspekten der Sprache verbunden ist.

Die morphologische innere Valenz (d. h. die Einfügung primärer Stämme entsprechend den verschiedenen Wortarten) läßt sich leicht auf Grund der üblichen, uns bekannten Gesetzmäßigkeiten feststellen. Für die determinativen Zusammensetzungen gilt eine allgemeine Regel: Die zweite UK bestimmt die Wortart, zu der das Kompositum gehört; in der Funktion der ersten UK können die Stämme (Wortformen) verschiedener Wortarten sein.

Das am schwersten zu lösende Problem der inneren Valenz ist ihre semantische Seite, d. h. die Gesetzmäßigkeit der semantischen Kongruenz, die die Zusammenfügung der UK innerhalb des Wortstammes bedingungen. Diese Gesetzmäßigkeiten sind mit mehreren Faktoren verbunden, nicht nur linguistischer, sondern auch extralinguistischer und situationbestimmter Natur. Dabei sind zu unterscheiden: die innere Valenz der Komposita und die innere Valenz der Ableitungen. Die innere semantische Valenz der Komposita kann teilweise mit der äußeren Valenz der Wörter verglichen werden (denn auch hier handelt es sich um die Wortbedeutung), teilweise weist sie aber spezifische Züge auf: Sie hängt von den semantischen Besonderheiten der Komposition ab.

Adjektive haben, ebenso wie Verben, Valenz, da sie eine Ergänzung können. Man unterscheidet Adjektive, die keine Ergänzung fordern und solche, die ein, zwei oder drei Ergänzungen fordern. Die Valenz von Adjektiven ist besonders ersichtlich, wenn sie zusammen mit Kopulaverben prädikativ gebraucht werden.

Literatur

1. Вашунин В. С. Словообразование в немецком языке с точки зрения актуализации валентностей / В. С. Вашунин // Учение записки факультета иностранных языков Пермского гос. инст. – Пермь, 1965. – Вып. 1. – С. 154–159.
2. Городникова М. Д. Лексикология современного немецкого языка / М. Д. Городникова, Е. В. Розен. – М. : Просвещение, 1967. – С. 216.
3. Засорина Л. Н. Понятие валентности в языке // Вестник Ленинградского Университета. Серия истории, языка и литературы. / Л. Н. Засорина, В. П. Берков. – Ленинград, 1961. – № 8. – Вып. 2. – С. 133.
4. Зейгерманн Л. Синонимия однокорневых прилагательных в словах немецкого языка / Л. Зейгерманн // Учение записки Московского гос. пединститута им. Л. И. Ленина. – Т.; М., 1968. – С. 317.
5. Словарь словообразовательных элементов немецкого языка. – М., 1979.
6. Степанова М. Д. Лексикология современного немецкого языка. – М. Д. Степанова, Я. И. Чернышева. – К. : Академия, 2005. – 256 с.
7. Степанова М. Д. Методика синхронного анализа лексики / М. Д. Степанова. – М. : Высшая школа, 1968. – 201 с.
8. Admoni W. Der deutsche Sprachbau, a. a. O. – S. 145.
9. Beiträge zur Valenztheorie. VEB. Max Niemazzer Verlag. – Halle (Saale), 1971.

10. Erben J. Deutsche Wortbildung in synchronischer und diachronischer Sicht / J. Erben *Wirken das Wort*. – 1964. – 14. Jahrgang, 2. Heft, – S. 198.
11. Fleicher K. Grundzüge der Wortbildung des Verbs in der d. Sprache der Gegenwart / K. Fleicher – // *Deutsch als Fremdsprache*. – Heft 1. – 1967.
12. Fleicher W. Wortbildung der d. Sprache.
13. Grebe P. *Der Große Duden. Grammatik der deutschen Gegenwartssprache* / P. Grebe ; Mannheim, 1959. – S. 436–466.
14. Helbig G. Theoretische und praktische Aspekte eines Valenzmodells / G. Helbig, W. Schenkel // *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben*, 2, überarb. Und erw. Aufl. – Leipzig, 1973. – S. 22.
15. Helbig G. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Verben* / G. Helbig, W. Schenkel, VEB Bibliographisches Institut. – Leipzig, 1973.
16. Henzen W. *Deutsche Wortbildung* / W. Henzen. – Tübingen, 1965.
17. Korol T. V. Die interne (innere) Valenz der nominalen Spracheinheiten (am Beispiel deutscher Farbadjektive) / T. V. Korol // *Ученые записки Латв. гос. ун-та им. П. Стучки*. Т. 266. *Вопросы немецкой филологии*. – Рига, 1975. – S. 256–268.
18. Lewkowskaja K. A. *Lexikologie der deutschen Gegenwartssprache* / K. A. Lewkowskaja Moskau. – 1968. – S. 316.
19. Erich Mater. *Rückläufiges Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache* / Erich Mater. – Verlag Enzyklopädie, Leipzig, 1967.
20. K.-E. Sommerfeld und H. Schreiben. *Wörterbuch zur Valenz und Distribution deutscher Adjektive* / K.-E. Sommerfeld und H. Schreiben // VEB Bibliographisches Institut. – Leipzig, 1977. – S. 15.
21. Stepanowa M. D. und Helbig G. "Wortarten und das Problem der Valenz in der deutschen Gegenwartssprache" / M. D. Stepanowa und G. Helbig // VEB Bibliographisches Institut. – Leipzig, 1978. – S. 118–119.
22. Stepanova M. D. Die Zusammensetzung und die "innere Valenz" des Wortes / *Deutsch als Fremdsprache*. – 1967. – Heft 6. – S. 335.

УДК 811.111'374.73

**ОРІЄНТАЦІЙНА ОСНОВА СЕМАНТИКИ АНГЛОМОВНИХ
АТРИБУТИВНИХ І ГЕНЕТИВНИХ КОНСТРУКЦІЙ
(НА МАТЕРІАЛІ АНГЛІЙСЬКИХ ТЕКСТІВ ІНТЕРНЕТ-НОВИН)**

Гринь Т. В.

Стаття присвячена виявленню концептуальних відношень, на яких засновані атрибутивні та генетивні конструкції англійської мови. Їх семантику пояснюємо за допомогою відношення фігури й фону та орієнтаційної схеми.

Ключові слова: фігура й фон, орієнтування, атрибутивна конструкція, генетивна конструкція, інтернет-новини.

Статья посвящена выявлению концептуальных отношений, на которых основаны атрибутивные и генетивные конструкции английского языка. Их семантику объясняем с помощью отношений фигуры и фона и схемы ориентирования.

Ключевые слова: фигура и фон, ориентирование, атрибутивная конструкция, генетивная конструкция, интернет-новости.

The article explores the conceptual relations underlying the structure of English attributive and genitive constructions. Their meaning is explained with the help of figure ground relations and orientation.

Key words: figure and ground, orientation, attributive construction, genitive construction, internet news stories.

Проблема посесивних конструкцій займає чільне місце в англістиці. Вони вивчаються у руслі трьох підходів: традиційного, семантичного та лінгвокогнітивного. Згідно з традиційною точкою зору, посесивні конструкції пояснюються за допомогою чотирьох теорій: позиційної теорії відмінка (positional case theory), приименникової теорії відмінка (prepositional case theory), обмеженої теорії відмінка (limited case theory), постпозиційної теорії посесивного відмінка (possessive postposition theory) [1, с. 66]. За семантичного підходу, відношення однієї одиниці до іншої або до дії слугує прийомом з'єднання слів у словосполученні чи реченні [3, с. 178]. За когнітивного підходу посесивні конструкції пояснюються за допомогою орієнтаційної схеми (reference-point phenomenon) [10, с. 179] чи більш загального поняття орієнтування [6, с. 19].

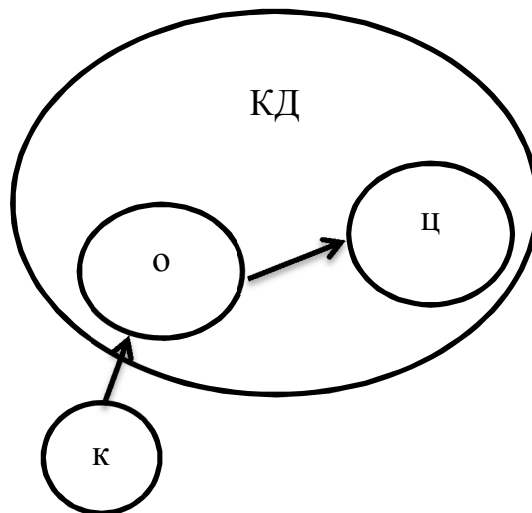
Лінгвокогнітивний підхід дозволяє з одних позицій розглядати три реляційні конструкції англійської мови: генетивні з іменником у присвійному відмінку, напр., *Japan's cities*, приименникові зі сполучником *of*, напр., *the cities of Japan*, та атрибутивні, напр., *Japanese cities*. Метою цієї статті є доведення можливості застосування лінгвокогнітивного підходу до вивчення посесивних і атрибутивних конструкцій, а завдання полягають у виокремленні лінгвокогнітивних моделей відповідних конструкцій.

З позиції когнітивної лінгвістики реляційні конструкції пояснюються за допомогою концептуальних відношень фігури й фону [2, с. 185] та орієнтування [6, с. 19].

Фігура – фон (figure – ground) в когнітивістиці позначають психічну структуру (гештальт), яка характеризує людське сприйняття, суть якого полягає у виділеності одного складника стосовно іншого [2, с. 185]. Диференціація фігури-фону пояснюється різними перцептуальними якість референтів, що відображено у побудові реляційних конструкцій. Так, у фразі *Mr Poroshenko's party* [25] антропонім *Mr Poroshenko* позначає фігуру, а іменник *party* – фон.

Орієнтаційні відношення розширюють відношення фігури й фону. У цьому разі індивід у межах свого поля зору виокремлює об'єкти різного ступеня помітності й встановлює між ними відношення, котрі інтеріоризуються й осмислюються в процесі подальшої комунікативної і практичної діяльності [5, с. 82]. При орієнтуванні в навколишньому середовищі точкою відліку вважається тіло людини, а його основою є різний ступінь помітності (salience) об'єктів [10, с. 178]. Більш детально орієнтаційні

відношення представлені у відповідній схемі (reference point schema), запропонованій Р. Ленекером [10, с. 174]. Вона включає особу, яка концептуалізує певну ситуацію (conceptualizer), концептуальну ділянку (dominion), у якій розміщуються три компоненти: ментальний орієнтир (the reference point), локалізований стосовно нього референт-ціль (target) і ментальний шлях (mental path), який поєднує складники схеми в єдине ціле (див. рис. 1) Згідно з цією схемою, особа, яка концептуалізує ситуацію, співвідноситься з адресатом, орієнтирові й цілі відповідають ментальні об'єкти різного ступеня виділеності, а концептуальна ділянка формується під впливом сприйняття меж поля зору [6, с. 19]. Так, у фразі *Sara's office* концептуалізатором є автор статті та її адресат, антропонім *Sara* вказує на орієнтир, а *office* – на ціль [10, с. 175].

К – особа-концептуалізатор
 О – орієнтир
 Ц – референт – ціль
 КД – концептуальна ділянка (домініон)
 → – ментальний шлях

Рис. 1. Орієнтаційна схема Р. Ленекера

Відношення фігури – фону й орієнтаційна схема модифікуються при вживанні генетивних і атрибутивних конструкцій у текстах новин, про що свідчать матеріали Бі-Бі-Сі про події в Україні (www.bbc.com/news). Аналіз текстів виявив, що вживання реляційних конструкцій залежить від позначення лідерів, представників середнього класу і воєнних учасників.

При позначенні *лідерів* генетивні конструкції спираються на співвідношення фігури й фону позначаючи відношення "ціле + частина" та "ім'я лідера + назва партії". Модель "ціле + частина" реалізується у словосполученні *The People's Front*, де іменник *people* вказує на фігуру, а *front* – на фон: *President Poroshenko supports the ceasefire he negotiated but Prime Minister Arseniy Yatseniuk has set up a new party, the People's Front, which does not rule out a "military solution" to the problems in the east and is rising in the polls* [21].

За моделлю "ім'я лідера + назва партії" побудована фраза *Arseniy Yatseniuk's People's Front* [25], де антропонім *Arseniy Yatseniuk* подає політика як фігуру, а назва партії *People's Front* вказує на фон. За цією моделлю побудовані такі словосполучення: *Oleh Lyashko's noisily populist Radical Party* [21], *President Poroshenko's block* [25], *ex-PM Yulia Tymoshenko's Fatherland party* [25].

При позначенні лідерів орієнтаційна схема реалізується двома моделями: канонічною, при позначенні усіх складників, та модифікованою, при випущенні цілі.

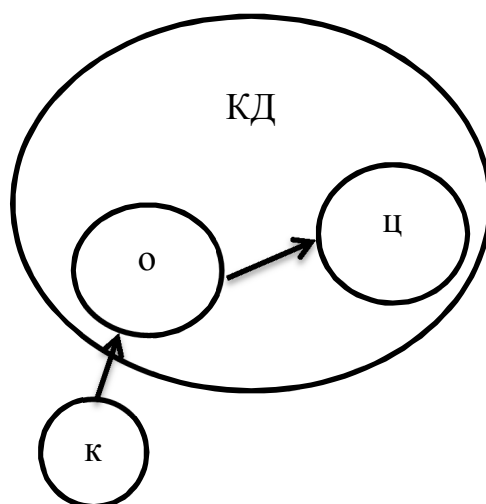

Рис. 2. Канонічна модель

Канонічна схема реалізується за допомогою моделі "топонім + назва посади + антропонім", складники якої називають концептуальну ділянку, орієнтир і ціль відповідно, напр., *In December 2013, Ukraine's then-President Viktor Yanukovich enraged protesters by signing a deal for cut-price gas in Moscow weeks after he ditched an agreement for closer ties to the EU at the last minute* [16]. У наведеному прикладі топонім *Ukraine* вказує на концептуальну ділянку, класифікатор *then-President* – на орієнтир, а антропонім *Viktor Yanukovich* – на ціль (див. рис. 2). За канонічною схемою також утворене генетивне словосполучення *Ukraine's Prime Minister Arseniy Yatseniuk* [16].

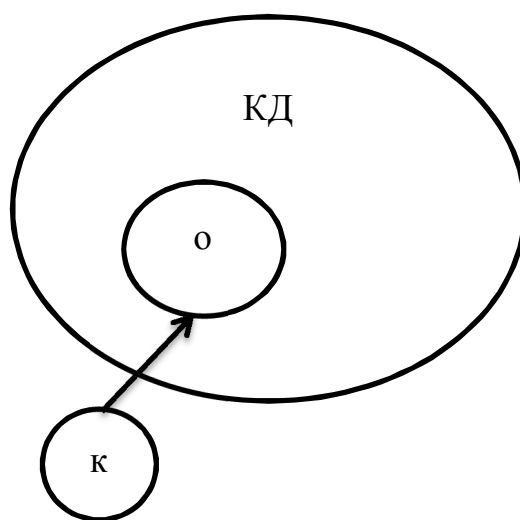

Рис. 3. Модифікована модель з випущенням цілі

Модифікована орієнтаційна схема з випущенням цілі відображена в моделі "топонім + назва особи / державної організації", напр., *Ukraine's parliament*. В цьому прикладі топонім *Ukraine* вказує на концептуальну ділянку, а іменник *parliament* – на орієнтир (див. рис. 3), напр., *Mr Poroshenko was addressing Ukraine's parliament, as it convened for the first time since elections in October* [22].

Генетивна конструкція на позначення представників *середнього класу* спирається на модифіковану схему з випущенням цілі і втілена в моделі "контейнер + уміст", напр., *the plane's crew*. У наведеному словосполученні іменник *plane* вказує на концептуальну ділянку, представлену контейнером, а субстантив *crew* – на

екіпаж як на орієнтир: *It had to be dropped by parachute to allow the plane's crew enough time to escape to safety* [15]. За цією моделлю побудована також фраза *the school's teaching staff* [24].

Структура генетивних конструкцій на позначення воєнних учасників українських подій залежить від їхнього зарубіжного або національного статусу, співвідносного з концептуальною ділянкою, і спирається на дві моделі відповідно: "власна назва + назва статусу + назва лідера" та "власна назва + назва групи".

При позначенні зарубіжних воєнних учасників канонічна орієнтаційна схема покладена в основу моделі "власна назва + назва статусу + назва лідера", напр., *Nato's top military commander*. У наведеному прикладі *Nato* вказує на концептуальну ділянку, *military* – на орієнтир, іменник *commander* – на ціль, а прикметник *top* уточнює місце цілі в межах ділянки, напр., *Earlier in November, Nato's top military commander said that recent incursions into European airspace by Russian fighters and long-range bombers included larger, more complex formations of aircraft flying more "provocative" routes than usual* [17].

При позначенні національних воєнних учасників залучається модифікований варіант орієнтаційної схеми з імплікацією орієнтаційної ділянки або випущенням цілі. За імплікації орієнтаційної ділянки застосовується модель "власна назва + назва групи", напр., *Andriy Biletsky's Azov Battalion*. У наведеному прикладі антропонім *Andriy Biletsky* вказує на орієнтир, іменник *battalion* – на ціль, а *Azov* – характеризує ціль: *Many of the volunteers in Andriy Biletsky's Azov Battalion are ultranationalists* [20]. За цією моделлю також будується фраза *Matyushin's fighters* [13]. За модифікованої схеми орієнтування з випущенням цілі модель складається з двох компонентів: "вміст + лідери", напр., *the battalion's commanders*. У цьому словосполученні іменник *battalion* вказує на концептуальну ділянку, а субстантив *commanders* – на орієнтир, напр., *The battalion's commanders were like fathers to the boys now, the report said* [18].

Будова атрибутивних конструкцій спирається лише на орієнтаційну схему, втілену трьома моделями: канонічною й двома різновидами модифікованої: з випущенням цілі та з заміщенням цілей двома концептуальними ділянками.

При позначенні лідерів задіяні лише дві схеми: канонічна і модифікована з випущенням цілі. Канонічна схема представлена моделями "відтопонімне означення + назва організації / особи" та "відтопонімне означення + назва посади + назва особи". Модифікована модель з випущенням цілі представлена моделлю "відтопонімне означення + назва організації".

Модель "відтопонімне означення + назва державної організації / особи" з імплікацією концептуальної ділянки, побудована за канонічною схемою, використовується у фразі *the Russian-leaning Viktor Yanukovich*, де концептуальна ділянка, що представляє парламент, імплікується; означення *Russian-leaning* вказує на орієнтир, а антропонім *Viktor Yanukovich* – на ціль, напр., *Five months after Ukrainians elected the pro-Western Poroshenko to replace the Russian-leaning Viktor Yanukovich, who was deposed in a February mass uprising, Ukrainians once again are heading to the polls – this time to choose a new parliament* [25]. Модель "відтопонімне означення + назва посади + назва особи" покладена в основу таких фраз: *a Russian defence-ministry spokesman* [14], *Russian President Vladimir Putin* [15], *Ukrainian President Petro Poroshenko* [22].

Модифікована схема орієнтування з випущенням цілі представлена при позначенні лідерів моделлю "відтопонімне означення + назва організації / особи", напр., *European commission*. У наведеному прикладі відтопонімне означення *European* вказує на концептуальну ділянку, а іменник *commission* – на ціль: *But the European Commission says if countries work together rather than adopting "purely national measures" then fewer customers would be hit* [16]. За цією моделлю будуються словосполучення: *the new Ukrainian Parliament* [21], *pro-Western Petro Poroshenko* [25].

Атрибутивні конструкції на позначення середнього класу спираються лише на модифіковану модель з випущенням цілі: "відтопонімне означення + назва групи", напр., *the Russian people*. У поданому прикладі означення *Russian* вказує на концептуальну ділянку, співвідносну з площиною, а іменник *people* – на орієнтир, представлений населенням: *"We must restore the historic injustice which befell the Russian people in the 20th Century"* [23]. За цією схемою також будується фраза *the Russian world* [23].

Атрибутивні конструкції на позначення *воєнних учасників* будуються згідно з трьома орієнтаційними моделями: канонічною та двома модифікованими.

Канонічна схема представлена моделлю "відтопонімне означення + назва особи", напр., *far-right Ukrainian nationalist, Dmytro Korchynsky*. У цьому прикладі відтопонімне означення *Ukrainian* вказує на концептуальну ділянку, іменник *nationalist* – на орієнтир, антропонім *Dmytro Korchynsky* – на цілі, а слово *far-right*, ужите перед *Ukrainian*, локалізує особу в межах ділянки, напр., *He used to work with a far-right Ukrainian nationalist, Dmytro Korchynsky* [23]. За цією моделлю побудовані фрази *Ukrainian soldier Serhiy Hordiyuchuk* [19] та *pro-Russian separatist recruits* [18].

За модифікованої схеми з випущенням цілі будується модель "відтопонімне означення + назва групи", напр., *pro-Russian rebels*. У цьому разі відтопонімне означення *Russian* вказує на концептуальну ділянку, а іменник *rebels* – на орієнтир, напр., *Many families left after fighting broke out between pro-Russian rebels and Ukrainian forces several months ago* [24]. За цією моделлю будується низка фраз: *a "Ukrainian agent"* [20], *pro-Russian rebels* [16; 22; 23], *Russian nationalist* [23], *Ukrainian soldiers* [23], *pro-Russian separatists* [19; 22], *Ukrainian forces* [24] та *Ukrainian troops* [18]. У фразах *wounded Ukrainian soldiers* [19] та *13 Ukrainian rebels* [22], також побудованих за моделлю "відтопонімне означення + назва групи", одиниці *wounded* та *13*, ужиті перед означенням *Ukrainian*, вказують на першочерговість цілі.

Усічено-розширений варіант орієнтаційної схеми без цілі, але з двома концептуальними ділянками втілюється атрибутивною моделлю "відтопонімне означення + назва групи", напр., *both local and Russian volunteers*. У наведеному прикладі означення *local* та *Russian* вказують на відповідні концептуальні ділянки, об'єднані займенником *both*, а іменник *volunteers* вказує на орієнтир (див. рис. 4): *For many of the pro-Russian rebels, both local and Russian volunteers, their political vision for the region is the creation of "Novorossia", a kind of new, improved Russia* [23].

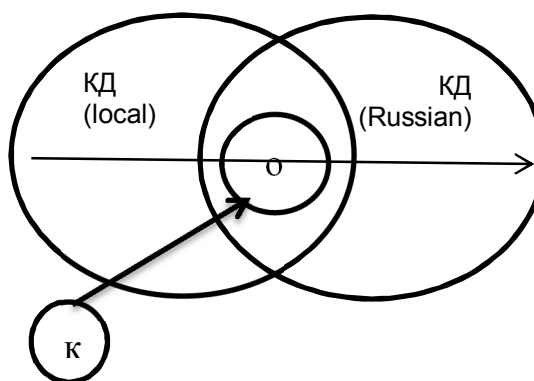

Рис. 4. Модифікована модель без цілі та з двома концептуальними ділянками

Отже, фігура й фон використовується лише в генетивних конструкціях, побудованих за моделями "цілі + частина" та "ім'я лідера + назва партії". Орієнтаційна схема виявляється в побудові генетивних конструкцій за канонічною й модифікованою схемами: перша з них представлена моделями "топонім + назва посади + антропонім", "власна назва + назва статусу + ім'я лідера", а друга спирається на моделі "топонім + назва особи / державної організації", "контейнер + уміст", "власна назва + назва групи", "вміст + лідери". Атрибутивні конструкції побудовані лише за моделями, заснованими на орієнтаційній схемі: канонічній і модифікованій з випущенням цілі або з заміщенням цілі двома концептуальними ділянками. Канонічні схеми побудовані за моделями "відтопонімне означення + назва державної організації / особи" та "відтопонімне означення + назва посади + назва особи". Модифіковані схеми побудовані за моделями "відтопонімне означення + назва організації / особи" та "відтопонімне означення + назва групи". У подальшому планується вивчення сучасних тенденцій вживання приименникових реляційних конструкцій англійської мови.

Література

1. Блох М. Я. Теоретическая грамматика английского языка : учебник / М. Я. Блох. – М. : Высш. школа, 1983. – 383 с.
2. Краткий словарь когнитивных терминов / Е. С. Кубрякова, В. З. Демьянков, Ю. Г. Панкрац и др. – М. : Филол. ф-т МГУ им. М. В. Ломоносова, 1997. – 245 с.
3. Мороховська Е. Я. Основи граматики англійської мови: Теорія і практика : навч. посіб. / Е. Я. Мороховська. – К. : Вища школа, 1993. – 472 с.
4. Потапенко С. Орієнтаційна семантика: дискурсивне втілення / С. Потапенко // Вісник Львівського університету. – 2011. – № 52. – С. 253–261.
5. Потапенко С. І. Реляційні конструкції сучасної англійської мови: лінгвокогнітивні принципи аналізу / С. Потапенко // Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя. – 2009. – № 1. – С. 81–84.
6. Потапенко С. Сучасний англомовний медіа-дискурс: лінгвокогнітивний і мотиваційний аспекти : монографія / С. І. Потапенко. – Ніжин : Вид-во Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя, 2009. – 391 с.
7. Раєвська Н. М. Теоретична граматики сучасної англійської мови / Н. М. Раєвська. – К. : Вища школа, 1976. – 304 с.
8. Iwahashi K. On The Alternation Of 's and Of In Temporal Genitives / K. Iwahashi, S. Kawakami, Y. Oba // Osaka Univ. Papers in English Linguistics. – 2003. – Vol. 8. – P. 23–37.
9. Keizer E. Prenominal possessives in English: Function and use / E. Keizer // Structural-Functional Studies in English Grammar. – 2007. – Vol. 83. – P. 59–82.
10. Langacker R. Grammar and Conceptualization / R. Langacker. – Berlin : Mouton de Gruyter, 1999. – 427 p.
11. Taylor J. Possessives and relevance / J. Taylor // Stellenbosch Papers in Linguistics. – 1993. – Vol. 26. – P. 14–34.
12. Траектор и ориентир [Електронний ресурс] // Центр Соціокогнітивних Исследований Дискурса при МГЛУ. – Режим доступу:
http://scodis.com/?q=ru/trajector_and_landmark. – Назва з екрана.

Ілюстративна література

13. Grim Luhansk wary of Ukraine's shaky truce [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29233349>. – Назва з екрана.
14. Nato jets 'intercept Russian spy plane' over Baltic [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29736481>. – Назва з екрана.
15. Russia's Bear bomber returns [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://news.bbc.co.uk/2/hi/europe/6984320.stm>. – Назва з екрана.
16. Russia's gas fight with Ukraine [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29521564>. – Назва з екрана.
17. Russia warships pass through English Channel [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-30248305>. – Назва з екрана.
18. Ukraine conflict: Child soldiers join the fight [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-30134421>. – Назва з екрана.
19. Ukraine conflict: Wounded soldiers face new battle [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29307510>. – Назва з екрана.
20. Ukraine election: Land of chaos and courage [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29740032>. – Назва з екрана.
21. Ukraine election: What to look for [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29739514>. – Назва з екрана.
22. Ukraine in anti-corruption pledge as parliament meets [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-30233075>. – Назва з екрана.
23. Ukraine rebels dream of New Russia [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29721466>. – Назва з екрана.
24. Ukraine shelling shatters Donetsk's first day of school [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29449975>. – Назва з екрана.
25. Ukraine vote could push the country into chaos [Електронний ресурс]. – Режим доступу:
<http://www.bbc.com/news/world-europe-29755967>. – Назва з екрана.

УДК 811.581.11

ОСОБЛИВОСТІ ВИКОРИСТАННЯ КАЗКИ НА ЗАНЯТТЯХ З КИТАЙСЬКОЇ ЯК ІНОЗЕМНОЇ

Калашник Л. С.

Ця стаття присвячена питанням методичного супроводу процесу викладання китайської мови як іноземної, зокрема перспективам використання народної казки в якості засобу розвитку комунікативних навичок учнів. Особливу увагу в статті приділено функціям казок як навчального методу, який дозволяє переключити увагу учнів на більш приємні види роботи, ніж читання текстів підручника чи виконання граматичних вправ, внести культурологічний аспект у хід заняття, підвищити рівень мотивації у вивченні китайської мови внаслідок опори на власні позитивні здобутки.

Ключові слова: китайська мова, казка, комунікативна діяльність, навчання, мотивація.

Данная статья посвящена вопросам методического сопровождения процесса преподавания китайского языка как иностранного, в частности перспективам использования народной сказки в качестве фактора развития коммуникативных навыков учащихся. Особое внимание в статье уделено функциям сказок как учебного метода, который позволяет переключить внимание учащихся на более приятные виды деятельности, чем чтение текстов учебника или выполнение грамматических упражнений, внести культурологический аспект в ход занятия, повысить уровень мотивации в изучении китайского языка благодаря опоре на собственные положительные достижения.

Ключевые слова: китайский язык, сказка, коммуникативная деятельность, обучение, мотивация.

This article is devoted to the sharp questions of methodological support of teaching Chinese as a foreign language, especially to the prospect of using folk tales as a means of students' communicative skills' activation. Particular attention is paid to tales as an educational method that allows students to switch attention to more pleasant kinds of work than reading texts in a textbook, making grammar exercises. It also lets the teacher rise the cultural aspect of the training course sessions, high up the self-motivation of students to learning Chinese based on their reliance on positive achievements.

Key words: Chinese, tale, communicative activities, training, motivation.

У чарівний світ казок людина потрапляє в ранньому віці й залишається у ньому на все життя. З дитячої казки починається знайомство людини зі світом літератури, зі світом людських взаємин і з усім навколишнім світом у цілому. Вона є необхідним етапом психічного розвитку людини й особистості. На думку психологів, знайомство з казкою допомагає дитині зрозуміти навколишню дійсність. Будь-яка казка – це оповідання про відносини між людьми. Мова казок зрозуміла, казка не навантажує серйозними логічними міркуваннями, пропонує образи, які дуже цікаві, а життєво важлива інформація засвоюється сама по собі, непомітно. Прилучаючись до казки, людина також здобуває певний вид психічної активності – уміння подумки діяти в уявлених обставинах, а це вміння – основа для будь-якої творчої діяльності [6, с. 138].

Метою статті є проаналізувати народні та авторські казки як засіб навчання іноземній мові та показати практичні можливості китайської казки як засобу навчання китайській мові.

Загальній меті дослідження підпорядковані конкретні завдання:

– надати характеристику китайській казці як специфічному виду фольклору Китаю;

– розглянути психо-лінгвістичні засади використання казок під час вивчення іноземної, зокрема китайської мови;

– визначити загальні принципи використання китайських казок під час навчання комунікативної діяльності на уроках з китайської мови;

– охарактеризувати можливість використання українських національних казок як засобу навчання китайській мові.

Казка – один із найдоступніших засобів для розвитку емоцій людини, що за всіх часів використовували педагоги. Останнім часом з'явилася низка публікацій (Н. Л. Галеєва, Р. Г. Джваршейшвілі, Е. М. Сєрова, В. К. Тимофєєвої, В. П. Мусихіної) які відстоюють думку про доцільність і необхідність використання матеріалу казок також і у процесі навчання іноземним мовам як дієвому засобу навчання комунікативним видам діяльності. На жаль, нами не знайдені розробки як вітчизняних, так і китайських дослідників з проблеми використання казкового матеріалу для навчання китайської мови.

Китайською мовою слово "казка" перекладає словом, буквальне значення якого є "древня справа, минуле". У словнику Цихай дається наступне визначення цьому поняттю: "усно існуючий, популярний і добре зрозумілий жанр, у якому робиться акцент на викладі ходу події, акцентується динамізм і послідовність сюжету". Також під казкою у Китаї традиційно сприймаються міфи й перекази, легенди й казки, розповіді й сказання, а іноді й просто побутові оповідання любовного або повчального характеру, анекдоти. Щоб не виникало термінологічної плутанини, для позначення казки як жанру в сучасній китайській фольклористиці вживається термін "народні казки" [5, с. 12]. Проте питання про розмежування казкової й неказкової прози залишається відкритим і донині. Так, в одному з останніх (1996 р.) видань китайського фольклору "Антологія китайських народних казок" у розділ "Народні казки" також включені міфологічні казки, героїчні сказання, любовні новели, перекази про мудреців, про відомих людей, чарівні казки, перекази про місцеві звичаї, гумористичні казки й казки про тварин [7, с. 34].

У Китаї звертання до народної творчості зводиться до стародавності. Ще в I ст. до н. е. імператор династії Хань Вуді заснував "Музичну палату", мета створення якої полягала в записі народних пісень, "щоб знати, чим живе народ". Безліч національних казок було зібрано китайськими фольклористами в 30-ті рр. XX ст., про що свідчать публікації текстів казок у журналах, поява збірників китайських народних казок. У цей період між різними жанрами народної творчості (міфами, легендами, казками) ще не проводилося твердого розмежування, і паспортизація казок або зовсім відсутня, або представлена у вигляді вказівки на провінцію, де записана казка, й ім'я збирача [4, с. 1–3].

Широке й систематичне збирання фольклору в сучасному Китаї почалося тільки в 50-ті рр. XX ст. Це пов'язане з утворенням в 1949 р. КНР і створенням у 1950 р. суспільства з вивчення китайського фольклору. Народні казки, пісні й твори інших жанрів народної творчості друкувалися на сторінках як центральних, так і місцевих журналів і альманахів. Було зроблено спроби зібрати й опублікувати казки національних меншостей, що проживають на території Китаю, однак зібрані тексти піддавалися обробці, змінювалася мова казок, осторонь залишалися питання їхнього побутування: не повідомлялося ніякої інформації про казкарів, їхню манеру, репертуар. Цей період є одним із найпродуктивніших, з погляду кількості зібраного й опублікованого матеріалу [1, с. 44]. Всі видання китайських казок у нашій країні, з одного боку – це видання казок різних країн Сходу, що включають китайські казки, а з іншого – це збірники суто китайських казок [2, с. 13–14].

Традиційно всю масу китайських народних казок можна умовно розподілити на декілька видів:

Романтичні казки. Китайці досить практичні в реальному житті, але в чарівних історіях прості хлопці стають знатними чиновниками, а іноді навіть імператорами. Звичайно, їм допомагають чарівні сили, на боці добра виступають всі чотири стихії і їхні володарі. Вогнедишні дракони готові за помахом руки казкового героя боротися із військом загарбників.

Казки про любов. Найчисленніша категорія. Вони гарні й сумні, часто в них закохані розлучені обставинами або самою Смертю, але їхні відносини викликають замилювання через особливу тремтливості до почуття, що виникло.

Мудрість. Китайський народ має свою власну філософію життя й по-своєму трактує деякі значущі віхи розвитку людини. Але загальнолюдські цінності шануються в Китаї навіть більшою мірою, ніж в інших країнах. Судді в казках мирять

тварин, стихії, людей і пояснюють нерозумним про погані вчинки, підкреслюють важливість життя по совісті.

Казки про тварин. Китайські казки про тварин ґрунтуються на поясненнях поведінки тварин, їхніх особливостей і середовища перебування. У хитромудрих історіях розповідається, чому собаки виють на місяць, чому миші бояться кішок, чому їжак колючий. Є також і сказання про звірину хитрість, де маленький завжди може обдурити великого й вийти переможцем.

Чарівні казки. Окремий вид китайських казок, що є розділеним на декілька напрямків. Тварини-перевертні й люди, які вміють приймати інший вигляд, обов'язково присутні в казках. Китайці настільки вірять у всяких перевертнів, що в середні віки навіть видавалися офіційні рецепти їхнього вигнання. І зараз у багатьох провінціях, перед початком важливої справи, відбувається ритуал відлякування злих демонів і перевертнів.

Казки про майстрів. Працьовитість китайського народу є досить відомою, але китайські казки про ремісників мало кому відомі. Звичайний для них сюжет – це коли відомий майстер навчає інших людей або людина приносить себе в жертву заради допомоги майстровому [2, с. 2–7].

Використання казок на заняттях сприяє індивідуалізації навчання й розвитку вмотивованості мовної діяльності тих, кого навчають. Під час використання казок на уроках іноземної мови розвиваються два види мотивації: самомотивація, коли казка цікава сама по собі, і мотивація, що досягається тим, що учням буде показано, що він може зрозуміти мову, яку вивчає. Це приносить задоволення й надає віру у свої сили й бажання до подальшого вдосконалення. Ще однією перевагою казки як навчального методу є сила враження й емоційного впливу на учнів. Тому головна увага повинна бути спрямована на формування в учнів особистісного ставлення до прочитаного. Успішне досягнення такої мети можливо лише, по-перше, при систематичному читанні, а по-друге, при методично організованому читанні [4, с. 21].

Крім того, останнім часом інтерес до казок як засобу навчання іноземної мови зростає, тому що казка є найцікавішим прийомом викладання зокрема китайської мови. Зазвичай використання казок на уроках китайської мови зводиться до їх активного використання з учнями молодшого шкільного віку. А також використанням казкового матеріалу як країно- та культурознавчих текстів зі старшою аудиторією. Головну увагу на уроках китайської мови вчитель приділяє тексту, як тому поняттю, якому служать всі розділи навчального курсу – фонетика, лексика, граматики, словотвір, стилістика, правопис. Всі випадки зустрічі на уроці з текстом повинні використатися для звертання до нього уваги дітей. Найцікавіше те, що ці завдання допоможе реалізувати казка. Особливо казки рекомендують використовувати при навчанні граматики іноземної мови. Відомо, що тренування учнів у вживанні граматичних структур, що вимагає їхнього багаторазового повторення, стомлює учнів своєю одноманітністю, а затрачувані зусилля не приносять швидкого задоволення. Казки допоможуть зробити нудну й одноманітну роботу більш цікавою й захоплюючою [8], адже використання казок на заняттях з іноземної мови, зокрема, переслідують наступні цілі:

- навчити учнів уживання мовних зразків, що містять певні граматичні труднощі (наприклад, у казках яскраво вираженими є гендерні аспекти, урізноманітнені форми минулого часу);
- створити природну ситуацію для вживання даного мовного зразка;
- розвивати мовну активність і самостійність учнів [9, с. 19–21].

Традиційно використовується народна, тобто вже існуюча казка. Але є ряд підходів, особливо вони використовуються в "слабких" групах та на початкових етапах, коли герої казок постійно є присутніми на заняттях, вони ніби ведуть ці заняття, разом вивчають іноземну мову тощо.

Теорія й методика викладання іноземної мови виділяють 5 видів комунікативної діяльності, яким викладач повинен приділяти увагу на занятті. Нижче розглядаються принципи використання казок у кожному із цих видів діяльності.

Читання. Сьогодні під час вивчення іноземної мови основна увага приділяється розвитку навичок усного мовлення, і мимоволі вчитель всю роботу над читанням підпорядковує рішення цього завдання. Читання на уроці ніби втрачає свою самостійність і перетворюється на атрибут усного мовлення, а матеріал для читання – лише в додатковий стимул для розвитку навичок говоріння. Навчання читання як

процесу набування інформації із друкованого джерела підмінюється "проробленням" матеріалу читанням уголос, питально-відповідною формою роботи, переказом, переказом і т. п. Читання оригінальної художньої літератури мовою, що вивчається, сприяє розвитку усного мовлення, збагачує словниковий запас, знайомить із культурою й літературою країни досліджуваної мови, розвиває аналітичне мислення. Тому уроки читання необхідні в навчальному процесі. Ці уроки, безперечно, коштовні: по-перше, тому, що учень стикається із сучасною живою мовою, а не умовно-навчальною; по-друге, існує можливість висловити свої думки й дати оцінку твору, героям і ситуаціям [4, с. 24]. Поряд з організацією процесу читання (ознайомлювальне, реферативне, пошукове тощо) важливе значення має змістовна сторона навчальних матеріалів, призначених для читання. Саме зміст містить у собі потенційну можливість розбудити в учневі позитивну мотивацію, викликати потребу в читанні іноземною мовою. Багато методистів вважають, що на ранніх етапах (початковий рівень) доцільно використовувати як певний тип художніх текстів чарівні казки. Цей вибір обумовлений багатьма специфічними тематичними (у казках реалізується особливий фантастичний світ), композиційними (наявність традиційних приповідок-штампів ("У якомусь царстві, у якійсь державі")), оповідання й щасливої кінцівки) і характерологічними (наприклад, троекратне повторення однорідних епізодів (3 сина, 3 подарунки, 3 зустрічі на дорозі – все це полегшує розуміння змісту казки), статичність характерів персонажів) ознаками. Використання чарівних казок при навчанні ознайомлювальному читанню дозволяє внести розмаїтість у зміст уроку, розширює загальний кругозір і комунікативну культуру, розвиває мовний збагачує, почуття мови, підвищує інтерес учнів до мови, а, отже, і мотивацію до навчання [9, с. 14].

Говоріння. Навчання говорінню на основі казки формує в учнів уявлення про іноземну мову як про засіб спілкування. Казка є прекрасним засобом для оволодіння різними вміннями й навичками спілкування іноземною мовою [6, с. 140]. При використанні казки процес формування навичок говоріння спрямований на розвиток готовності до спілкування, на використання іноземної мови як засобу спілкування. На змістовній основі казки можуть бути побудовані різні ситуації ігрового рольового спілкування, сюжетно-рольові ігри, діалоги. Як приклад наводимо можливий варіант роботи з казкою (даний алгоритм доцільно використовувати з учнями середнього рівня володіння мовою, але слід також враховувати вік учнів. У старшій за віком аудиторії використання казок під час викладання китайської може носити розважальний характер, слугувати задля зміни роду діяльності):

Підготовча робота. Учням повідомляється назва казки й пропонується здогадатися про основний зміст казки. Потім вводиться нова лексика, яка необхідна для розуміння казки й призначена для активного володіння. Нова лексика вводиться перед прочитанням. Особлива увага приділяється фразеологізмам. Проводиться країнознавчий коментар.

Сприйняття казки. Перед прочитанням кожної частини (акту) учні отримують установку: Хто головний герой? Як ми до нього ставимось? Що він зробив?

Перевірка розуміння основного змісту. Спочатку учні відповідають на питання, поставлені перед учителем перед прочитанням, потім можна використати вправи типу "Вибери правильну відповідь", "Розташуй речення в логічній послідовності" тощо.

Розвиток навичок й умінь усного мовлення. Комунікативне говоріння можна стимулювати за допомогою різних завдань:

- опишіть головного героя;
- розіграйте діалоги між героями;
- прокоментуйте поведінку героя;
- які ідіоми ми можемо використати, описуючи героя [8].

Також герої казок не завжди говорять вишуканою, граматично правильною мовою. Тому говоріння "в стилі" героїв казок, від імені певного героя може зняти психологічне навантаження та усунути "комплекс помилки" (особливо у слабких учнів та на початковому рівні вивчення мови).

Аудіювання. Матеріали для аудіювання, що містять казковий матеріал, доцільно використовувати під час усього процесу викладання китайської мови, але на кожному етапі переслуховування такого матеріалу буде мати різні цілі.

Початковий рівень: жанр казки передбачає повільність та емоційність викладення матеріалу. Тому використання казкового матеріалу дозволяє вже на ранніх етапах залучати до процесу вивчення мови оригінальні тексти. А темп та манера викладення, спорідненість сюжетів з національними казками дозволяють учням не відчувати труднощів під час прослуховування.

Середній рівень: казковий матеріал є своєрідною розвагою для учнів на цьому етапі активного добору лексичного матеріалу, однак він дає змогу активізувати та повторити багато лексичного та граматичного матеріалу, а також звернути увагу учнів на матеріал країнознавчого характеру, активізувати індивідуальну пошукову діяльність учня (наприклад, викладач може зазначити, що дана казка "живе" у певній провінції чи є елементом культурної спадщини певної національної меншини КНР, а потім доручити учням приготувати доповідь щодо певної провінції чи національної меншини).

Високий рівень: деяким чином повторюючи свої комунікативно-розвивальні функції, казка дає учням можливість ознайомитися зі стилістичними особливостями функціональних рівней мовлення (герої казок – це і селяни, і імператори, і чаклуни тощо), звернути увагу учнів на діалектні особливості китайської мови.

Переклад. Головним чином, під час перекладу казка виступає допоміжним засобом, який формує сферу "базових знань". Важливу роль саме ця функція казки відіграє у перекладі китайських ідіоматичних виразів, зміст яких іноді не є зрозумілим без знання базової історії (у 45 % випадках – це казковий чи міфологічний сюжет). Наприклад, китайський ідіоматичний вираз, який перекладається українською як "звертайся по допомогу до того, хто дійсно може допомогти", у буквальному перекладі має значення "бажаєш дощу – шукай жабу". Він є побудованим на казковому сюжеті про те, що під час засухи звірі під керівництвом жаби здійснили подорож до Нефритового Імператора і на знак поваги до цієї маленької тварини, що не злякалася такої довгої та складної дороги, Імператор дозволив жабі наступного разу, коли знадобиться на землі дощ, не приходити до нього, а "покричати" з землі. Тому китайці вважають, що жаба квакає – дощ наганяє [10, с. 309].

Писання. Одну з головних труднощів у вивченні китайської мови становлять ієрогліфи. На відміну від літери, вони не є компонованими, а представляють собою закриту систему. Ієрогліф треба вивчити, а складність цього процесу для студентів, чия рідна мова є неієрогліфічною, полягає у відсутності асоціативного ряду та опори на особистий досвід. Механічне заучування не приносить бажаних результатів, механічне вивчення базових графем-ключів також не є досить продуктивним методом. У цій ситуації казка може створити в учня власну асоціативну схему, засновану на змісті ієрогліфа, який може не співпадати з офіційною історією виникнення ієрогліфа, але є зрозумілою для певного студента. Однак варто зазначити, що така схема засвоєння ієрогліфів є досить індивідуальною.

Як приклад наводимо авторську казку "Казка про виникнення ієрогліфа "Сова"" (авторство наше – Л. К.): Одного разу викликалася миша допомагати Нефритовому Імператору назви тваринам та птахам вигадувати. І ось дійшла черга до сови. Миша перелякалася, стала благодати Імператора, щоб він цього птаха назвав якимось так, щоб усі миші, які будуть жити після неї, завжди стереглися його. "Він, – сказала миша, – є таким швидким, як орел, і таким підступним, як кішка". Засміявся Нефритовий цар, і відтоді всі почали позначати сову ієрогліфом, який дослівно перекладається як "орел з головою кішки".

Народна українська казка, перекладена китайською мовою, також є ефективним засобом навчання вміння читати іншомовні тексти із всебічним розумінням підтекстової інформації за рахунок володіння етнічними цінностями й народною мудрістю, закладеними в казках. Жанрова своєрідність української казки забезпечує розвиток читацької діяльності тих, кого навчають китайської мови, вміння розуміти ідейне підґрунтя тексту казки, розвиток пізнавальних, розвивальних, творчих, інтелектуальних здатностей тих, хто навчається, забезпечує розуміння метафоричності, моралі й підтексту казки. Однак слід зазначити, що дотепер нами не знайдено не тільки теоретичних розробок з питань використання української казки в процесі вивчення китайської мови, але навіть самих текстів перекладу казок (винятком є тексти казок "Ріпка", "Теремок", "Курочка Ряба", які були зроблені ще в 50-ті рр. XX ст. і використовуються китайцями для вивчення російської мови).

Виходячи з матеріалів, викладених у статті, можна зробити наступні висновки. Китайські казки є досить простими та зрозумілими за своєю структурою та сюжетом, однак містять у собі величезний культурологічний, виховний, освітній потенціал. Вони є потужним виховним засобом, використання якого під час проведення занять відповідає принципам еволюційного розвитку психіки людини. Казковий матеріал може бути використаним під час викладання китайської мови у відпрацюванні навичок усіх без винятку комунікативних видів діяльності на будь-якому рівні вивчення мови. Дотепер є невивченим потенціал використання української національної та сучасної авторської казки під час вивчення китайської мови. Цей засіб за належної теоретичної та методичної розробки може стати одним із провідних видів діяльності з учнями молодшого віку на початковому рівні вивчення китайської мови.

Література

1. Ващенко Н. Н. Этнографизм китайских сказок / Н. Н. Ващенко // Народная культура Сибири : материалы IX научно-практического семинара Сибирского регионального вузовского центра по фольклору. – Омск : ОмГУ, 2006. – С. 43–47.
2. Китайские народные сказки / пер. и предисл. Б. Рифтина. – М. : Восточная литература, 1972. – 518 с.
3. Китайські народні казки як твори про минуле / уклад. : Лі Сяован. – Шанхай : Приватна друкарня "Гаолу", 2007. – 168 с. (кит. мовою)
4. Мусихина В. П. Овладение коммуникативной коммуникацией на уроках немецкого языка / В. П. Мусихина, В. К. Тимофеева // Материалы городского семинара для учителей иностранного языка. – М. : МГУ, 2008. – С. 19–34.
5. Мя Сяосяо. О мире и о себе: народная сказка и авторское творчество / Мя Сяосяо // Детская литература. – 2008. – № 6. – С. 12–15.
6. Павлюк Р. Особливості використання казки на заняттях з іноземної мови / Р. Павлюк // Атуальні аспекти модернізації художньо-педагогічної освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Полтава, 21–22 квітня 2005 року). – Полтава : ПДПУ, 2007. – С 138–145.
7. Репнякова Н. Н. Система образов животных в китайских народных сказках / дис. ... канд. филол. наук : спец. 10.01.09. "Фольклористика" / Репнякова Н. Н. – Омск, 2001. – 191 с.
8. Серова Е. М. Использование волшебных сказок при обучении ознакомительному чтению [Электронный ресурс] / Е. М. Серова. – Режим доступа: <http://pedsovet.su/load/116-1-0-7689>. – Назва з екрана.
9. Фоломкина С. К. Текст в обучении иностранному языку / С. К. Фоломкина // Иностранные языки в школе. – 1985. – № 3. – С. 12–27.
10. Цан Чунцинь. Китайські казки та інші народні твори: теоретичні аспекти та хрестоматія / Цан Чунцинь. – Ханьчжоу : Вид-во Чжецзянського університету Шучжень, 2010. – 703 с. (кит. мовою)

УДК 316.77;378;87.9

MODESTY IDEA IN AMERICAN PRESIDENTIAL INAUGURALS: EXPLICIT AND IMPLICIT MEANS OF EXPRESSION

Potapenko S. I., Sereda M. I.

*У статті доводиться, що в інавгураційних промовах американських президентів ідея скромності висловлюється експліцитно й імпліцитно. До експліцитних засобів належить прикметник *humble*, який характеризує особу, уряд, націю, людську расу й очікування від майбутнього. Імпліцитні граматичні засоби включають: мінімальну кількість вживань займенника першої особи на фоні значного поширення об'єднувального займенника *we* і дієслова, які позиціонують президента й народ як цілі зовнішнього впливу. Імпліцитні лексичні засоби позначають попередників, події минулого й апелюють до Всевишнього.*

*Ключові слова: інавгураційна промова, скромність, прикметник *humble*, особовий займенник, дієслово.*

*В статье доказывается, что в инаугурационных обращениях американских президентов идея скромности выражается эксплицитно и имплицитно. К эксплицитным средствам принадлежит прилагательное *humble*, характеризующее президента, правительство, нацию, человечество и ожидания от будущего. Имплицитные грамматические средства включают: минимальное количество употреблений местоимения *I* лица на фоне доминирования инклюзивного местоимения *we* и глаголы, позиционирующие президента и народ как цели внешнего воздействия. Имплицитные лексические средства обозначают предшественников, события прошлого и апеллируют к Всевышнему.*

*Ключевые слова: инаугурационное выступление, скромность, прилагательное *humble*, личное местоимение, глагол.*

*The paper argues that the idea of modesty is manifested in American presidential inaugurals explicitly and implicitly. The explicit means include the adjective "humble" characterizing the president, the government, the nation, the human race and the expectations from the future. The implicit grammatical means encompass: a meager number of the first person pronoun *I* against a large quantity of the inclusive "we" and verbs positioning president and his nation as targets of external influence. The implicit lexical means refer to the predecessors, the prior events and appeal to God.*

Key words: inaugural address, humility, adjective "humble", personal pronoun, verb.

Presidential inaugurals are epideictic speeches which being delivered on ceremonial occasions fuse past and future in present contemplation, affirm or praise the shared principles that will guide the incoming administration, ask the audience to "gaze upon" traditional values, employ an elegant, literary language, and rely on "heightening of effect," that is, on amplification and reaffirmation of what is already known and believed. The special character of the presidential inaugural address is defined by these general epideictic features and by the nature of the inauguration ceremony [5, p. 282–283]. The special sense of the present is central to the generic character of the inaugural because the address is about an institution and form of government fashioned to transcend any given moment [3, p. 395].

The general qualities of epideictic rhetoric, modified by the nature of presidential investiture, generate a constellation of five interrelated elements which differentiate the presidential inaugural address from other types of epideictic rhetoric. Any presidential inaugural performs the following functions: unifies the audience by reconstituting its members as "the people" who can witness and ratify this ceremony; rehearses communal values drawn from the past; sets forth the political principles that will govern the new administration; demonstrates that the President appreciates the requirements and limitations of his executive functions; achieves these ends through means appropriate to epideictic address, i. e. while urging contemplation not action, focusing on the present

while incorporating past and future, and praising the institution of the Presidency and the values and form of the government of which it is a part [3, p. 396]. Besides the features common for all the inaugurals some of them express specific traits characterizing a particular president, for example, modesty and determination in President Obama's first inaugural and Congressional speeches [7, p. 243], or responsibility in President Putin's two inaugurals [1, p. 143].

The **aim** of this paper is to compare how the idea of modesty is expressed in the inaugurals of four American Presidents from different periods of the country's history: George Washington from the early stage, Dwight Eisenhower from the mid-20th century and our contemporaries Bill Clinton and Barack Obama. This aim presupposes the solution of the following **tasks**: to reveal the explicit means of expressing modesty idea and to single out the implicit means of verbalizing the modesty idea.

Though explicitly modesty can be expressed in English by the adjectives *modest*, *humble* and the derivative nouns *modesty*, *humility*, the presidential inaugurals only include the adjective *humble* which characterizes the president, government, citizens, human race in general as well as anticipations of the future.

Personal humility is expressed in President Obama's first inaugural [7, p. 245]. Though second addresses are regarded as somewhat more modest in their scaling than the first inaugurals because by this stage the public and the world know what's good about the president, what his weaknesses are [4], it is not the case with President Obama: his first inaugural is regarded as *modest* [2; 6, p. 19]. This primary nomination is used in his first inaugural three times: in the introductory utterance it is represented by the participle *humbled* (*My fellow citizens, I stand here today **humbled** by the task before us, grateful for the trust you have bestowed, mindful of the sacrifices borne by our ancestors*), in the body of the text by the noun *humility* (*Our security emanates from the justness of our cause, the force of our example, the tempering qualities of **humility** and restraint*) and in the section dealing with the feats accomplished by Americans by the adjective *humble*: *As we consider the road that unfolds before us, we remember with **humble** gratitude those brave Americans who, at this very hour, patrol far-off deserts and distant mountains* [10].

The humility of the Government is reflected in President Clinton's inaugural. The adjective *humble* occurs only once in the body of the text in the paragraph about the government: *We need a new Government for a new century, **humble** enough not to try to solve all our problems for us but strong enough to give us the tools to solve our problems for ourselves, a Government that is smaller, lives within its means, and does more with less* [8]. In this passage Bill Clinton introduces his personal vision of a new government by the phrase *we need a new Government* with the adjectives *smaller* and *less* lowering its significance in the state system.

The modesty of a nation is explicitly implemented in President Eisenhower's first inaugural by the substantivized adjective *humble* in the superlative degree used in the passage about the values and principles of his governing: *In the light of this equality, we know that the virtues most cherished by free people—love of truth, pride of work, devotion to country—all are treasures equally precious in the lives of **the most humble** and of the most exalted* [9].

The humility of the human race and people to God is employed by President Washington who in such a way shows his inferiority and submissiveness to the will of the Almighty who can contribute to national prosperity and better life. Consequently, Washington himself gets a diminutive status of his presidency mentioning that the success of the government depends on God's blessings, permissions, will. He doesn't show any wish to surpass the supremacy of the Almighty. In the concluding paragraph the adjective *humble* puts God above all humans referring to him as Parent of the Human Race: *But not without resorting once more to the benign Parent of the Human Race in **humble** supplication that, since He has been pleased to favor the American people* [11]. The noun *supplication* and the word combination *to favor the American people* in the cited example indicate submissiveness of Americans to God.

President Washington also expresses humble expectation from the future by the adjective *humble* in the following passage: *And in the important revolution just accomplished in the system of their united government the tranquil deliberations and voluntary consent of so many distinct communities from which the event has resulted can*

*not be compared with the means by which most governments have been established without some return of pious gratitude, along with an **humble** anticipation of the future blessings which the past seem to presage* [11]. The adjective *humble* is followed by the noun *anticipation* and the word combination *future blessings* placing the national humility against the background of the future in the concluding paragraph.

The implicit means, underscoring the idea of humility expressed explicitly, fall into two groups: grammatical and lexical. The grammatical means include pronouns, namely the meager quantity of the pronoun *I* against a large number of the inclusive *we* and verbs that imply inferiority. The tiny quantity of the first person pronoun singular *I* which places the President at the ruling top is the first means of implying modesty. President Eisenhower and President Obama use the pronoun three times while President Clinton resorts to it only twice. President Eisenhower says: *My friends, before I begin the expression of those thoughts that I deem appropriate to this moment, would you permit me the privilege of uttering a little private prayer of my own. And I ask that you bow your heads* [9]. President Clinton uses *I* to make pledges: *To that effort I pledge all my strength and every power of my office. I ask the Members of Congress here to join in that pledge* [8]. President Obama uses *I* in the first two sentences of the introduction and in the sixth paragraph emphasizing the problems facing America: *My fellow citizens, I stand here today humbled by the task before us, grateful for the trust you have bestowed, mindful of the sacrifices borne by our ancestors. I thank President Bush for his service to our Nation, as well as the generosity and cooperation he has shown throughout this transition. Today I say to you that the challenges we face are real* [10].

Against the meager quantity of the pronoun *I* the inclusive *we*, subordinated to the integrative function, indicates a president's unity with his nation underscoring his modesty. In President Clinton's second inaugural (1997) the inclusive *we* used against the background of the small amount of the pronoun *I* unites the president with other Americans. This correlation of the pronouns *I* and *we* creates a modesty effect affirming the personal humility of the president. In his speech the inclusive *we* together with its derivative pronouns *us* and *our* occurs 126 times almost in each sentence: *Each and every one of **us**, in **our** own way, must assume personal responsibility not only for **ourselves** and **our** families but for **our** neighbors and **our** Nation. **Our** greatest responsibility is to embrace a new spirit of community for a new century. For any one of **us** to succeed, **we** must succeed as one America. Today **we** can declare: Government is not the problem, and Government is not the solution. **We** – the American people – **we** are the solution* [8].

The second grammatical means of implying *modesty* is represented by the verbs positioning presidents as targets of activity: *to bestow upon, to summon, to succumb, to submit, to grace upon*. In this vein, President Washington opened his address with a modest disclaimer of his qualifications, stating that he had been summoned from his longed-for retreat at Mount Vernon by the voice of his country which seems to be a humble indication of his submission to the call of public duty: *I was **summoned** by my country, whose voice I can never hear but with veneration and love* [11]. In this example, the passive form of the verb *to summon* signals president's inferiority to his voters. Ironically, the only President to have been unanimously elected by his peers to take the office George Washington begins the speech by humbly revealing his insecurities, reluctance and lack of confidence at accepting such an official position. He states he is uncertain he is qualified to execute the duties of the presidency. He also suggests that he has inherited "inferior endowments from nature" and is "unpractised in the duties of the civil administration" which is in vein with the definition of *modesty* given by dictionaries. Furthermore, the verbs *to submit* and *to remain* underscore Washington's humility before the nation and its judgments: *Besides the ordinary objects **submitted** to **your** care, it will **remain** with **your** judgment to decide how far an exercise of an occasional power delegated by the fifth article of the Constitution is rendered expedient at the present juncture* [11].

Lexical means of implying modesty idea comprise reference to the past and to God. Reference to the past is carried out by naming the famous predecessors or events from the US history. Frequently mentioning the merits of other people in their speeches and saying nothing about their own achievements, presidents diminish their own importance for the country and show their subordination to the ideas of others which is a

direct signal of their personal modesty. President Eisenhower subordinates to his predecessors and their achievements by the noun *fathers* showing his adherence to the old principles and values hiding behind them the personality of the president: *At such a time in history, we who are free must proclaim anew our faith. This faith is the abiding creed of our fathers.* President Clinton appeals to his predecessors by the noun *founders* implying his personal insignificance: *Our Founders understood that well and gave us a democracy strong enough to endure for centuries, flexible enough to face our common challenges and advance our common dreams in each new day. Our Founders taught us that the preservation of our liberty and our Union depends upon responsible citizenship* [9]. Moreover, President Clinton dedicates a whole paragraph to the legendary Martin Luther King and his dream of a powerful state in which everybody is equal before the law underscoring that he is going to continue building up America according to these principles: *Martin Luther King's dream was the American dream. His quest is our quest: the ceaseless striving to live out our true creed. Our history has been built on such dreams and labors. And by our dreams and labors, we will redeem the promise of America in the 21st century* [8]. In President Obama's inaugural the state founders are indicated by a bigger number of words (*forefathers, ancestors, father or our nation*) which signifies his humility in the face of history: *The time has come to reaffirm our enduring spirit; We remain the most prosperous, powerful nation on Earth* [10].

Religion and faith play a decisive role in implicit expression of modesty. Religious modesty is observed throughout the whole speech of President Washington who worships the omnipotent God and shows his intention to abide by His decisions. The president uses the following names of God in his speech, each employed only once: *the Almighty Being, the Great Author, the Invisible Hand, the Parent of the Human Race*. In the second paragraph of the address resorting to religious power President Washington expresses the idea that the United States had been founded due to God's favor and that it could only continue so by humbly seeking His blessings. Consequently, he unites together with the whole nation under God's auspices urging everybody to bow to His decisions: *Such being the impressions under which I have, in obedience to the public summons, repaired to the present station, it would be peculiarly improper to omit in this first official act my fervent supplications to the Almighty Being who rules over the universe, who presides in the councils of nations, and whose providential aid can supply every human defect. No people can be bound to acknowledge and adore the Invisible Hand which conducts the affairs of men more than those of the United States* [11]. Supplication to God is the main means of representing modesty in President Eisenhower's speech who was the only president to write his own prayer for his inaugural ceremony emphasizing his dedication to the Almighty: *"Almighty God, as we stand here at this moment my future associates in the Executive branch of Government join me in beseeching that Thou will make full and complete our dedication to the service of the people in this throng, and their fellow citizens everywhere. Give us, we pray, the power to discern clearly right from wrong, and allow all our words and actions to be governed thereby, and by the laws of this land. Especially we pray that our concern shall be for all the people regardless of station, race or calling. May cooperation be permitted and be the mutual aim of those who, under the concepts of our Constitution, hold to differing political faiths; so that all may work for the good of our beloved country and Thy glory. Amen"* [9].

In the prayer the verbs *to beseech, to pray* and *to permit* position the whole nation as a target of God's influence. Moreover, in the passage cited above the modal verb *may* reinforces a high degree of national inferiority. Besides, Eisenhower refers to God several times in the introduction, in the passage announcing principles of his government and in the concluding paragraph, showing that the nation is only an instrument in God's hands. The combination of reference to God with the verb *to beseech* indicating inferiority and the nouns *guidance, watchfulness, prayer* places God above the people creating an effect of humility of the whole nation.

To conclude, inaugurals express the idea of modesty explicitly and implicitly. It is manifested explicitly by the adjective *humble* which may characterize the president, the government, the nation, the human race and the anticipations of the future. Implicit means, reinforcing the ideas expressed explicitly, fall into grammatical and lexical. The grammatical means comprise pronouns, namely the meager number of the pronoun *I* against a large quantity of the inclusive *we*, and verbs which position the President and

the nation as targets of external influence. The lexical means refer to the past by naming the predecessors, their achievements and events from American history as well as supplication to God.

References

1. Потапенко С. И. Идея ответственности в инаугурационных обращениях президента Путина: когнитивно-риторический анализ / С. И. Потапенко // *Функциональная лингвистика*. – Симферополь, 2012. – № 4. – С. 143–146.
2. Baker G. The speech that failed to fly / G. Baker // *The Times*. – 2009. 21 January – P. 3.
3. Campbell K. K. Inaugurating the presidency / K. K. Campbell, K. H. Jamieson // *Form, Genre, and the Study of Political Discourse*. – Columbia : University of South Carolina Press, 1986. – P. 203–225.
4. Fallows J. Analyst surprised by Obama inauguration speech [Электронный ресурс] / J. Fallows. – Режим доступа:
<http://www.abc.net.au/worldtoday/content/2013/s3674076.htm>. – Назва з екрана.
5. Hoban L. J. Rhetorical Rituals of Rebirth / L. James Hoban // *Quarterly Journal of Speech*. – 1980. – Vol. 66. – P. 282–283.
6. Klein J. Inauguration: In the arena / J. Klein // *Time*. 2009. – 2 February – P. 18–21.
7. Potapenko S. Modest or determined? Cognitive rhetorical analysis of the effects of President Obama's inaugural and congressional speech / S. Potapenko // *Texts and Minds: Papers in Cognitive Poetics and Rhetoric*. – Frankfurt am Main, etc. : Peter Lang, 2012. – P. 243–258.

Illustration sources

9. Clinton J. William. Second Inaugural Address, delivered January 20, 1997 [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=54183>. – Назва з екрана.
10. Eisenhower D. Dwight. First Inaugural Address, delivered January 20, 1953. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=9600>. – Назва з екрана.
11. Obama Barack. First Inaugural Address, delivered January 20, 2009. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.presidency.ucsb.edu/inaugurals.php>. – Назва з екрана.
12. Washington George. First Inaugural Address, delivered April 30, 1789. [Электронный ресурс]. – Режим доступа:
<http://www.presidency.ucsb.edu/ws/index.php?pid=25800>. – Назва з екрана.

УДК 811.111'367:17(73)

АНГЛИЙСКАЯ КОЛЛЕКТИВНАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ КАК КОГНИТИВНО-ДИСКУРСИВНАЯ КАТЕГОРИЯ

Матузкова Е. П.

Статтю присвячено вивченню когнітивно-дискурсивної сутності англійської колективної ідентичності. Пропонований підхід дозволяє розглянути особливості конструювання цього багатогранного феномену в сучасній англійській документальній прозі. У статті описано базові поняття міжпарадигмального когнітивно-дискурсивного лінгвістичного підходу до вивчення ідентичності, запропоновано авторське розуміння терміна "дискурс ідентичності" та його типологію.

Ключові слова: англійська колективна ідентичність, дискурс ідентичності, ідентичність, когнітивно-дискурсивний підхід.

Статья посвящена исследованию когнитивно-дискурсивной сущности английской коллективной идентичности. Предлагаемый подход позволяет рассмотреть особенности конструирования этого многогранного феномена в современной англоязычной документальной прозе. В статье описываются базисные понятия межпарадигмального когнитивно-дискурсивного лингвистического подхода к изучению идентичности, предлагается авторское видение термина "дискурс идентичности" и его типология.

Ключевые слова: английская коллективная идентичность, дискурс идентичности, идентичность, когнитивно-дискурсивный подход.

The article studies the cognitive discursive character of English collective identity. In doing so it describes fundamental notions of interparadigmatic cognitive discursive linguistic approach to identity studies, suggests author's understanding of the term "discourse of identity" and its typology. Identity is viewed as a regulatory discourse to which we are attached through processes of identification or emotional investment by discursive constructions that change their meanings according to time, place and usage. Identity is wholly cultural and cognitive in character and doesn't exist outside its representation in discourse. This theoretical basis enables to build up research methodology of collective identity as a cognitive-discursive result of society reflection, to construct linguocultural hyperconcept ENGLISH IDENTITY as a model for cognitive discursive description of any ethnic-cultural collective identity and to typify the discourse of English identity in which this hyperconcept is verbalized.

Key words: cognitive discursive approach, discourse of identity, English collective identity, identity.

Актуальность темы статьи определяется расширением круга научных интересов украинских учёных, эволюцией языкознания, появлением в его парадигме новых междисциплинарных направлений, в том числе формированием целостной теории идентичности, методологические принципы которой в украинской лингвистике только начинают разрабатываться.

Проблематика, обозначаемая сегодня как "проблематика идентичности", занимала значительное место в работах многих психологов, социологов и философов еще с начала XX века. Становление идентичности как научного понятия в течение большей половины XX века происходило в трех эпистемологических парадигмах: философской, психоаналитической и социологической. В логике, неклассической и постклассической философии формирование понятия "идентичность" неразрывно связано с проблематикой таких понятий как "тождество", "различие", "индивидуальность", "личность", "личностность" и "другой" (Т. Адорно, М. Бахтин, Е. Гуссерль, Ж. Делез, Ж. Деррида, С. Кьеркегор, Э. Левинас, И. Скотт, И. Фихте, Ю. Хабермас, М. Хайдеггер, М. Шеллер, А. Шюц и многие другие).

В психологии, социальной психологии, социологии и культурной антропологии, которые длительное время оперировали этим понятием "идентичность", не

соотнося с ее философской трактовкой, становление данного понятия проходило в русле эволюции традиционных понятий "Я", "личность", "самость", "самосознание", "несознательное", "личностное самоопределение" и др. (У. Джеймс, Дж. Келли, Ч. Кули, Ж. Лакан, Дж. Мид, З. Фрейд, Е. Фромм, Е. Эриксон и многие другие).

В нашем веке в сфере гуманитарного знания проблема идентичности выходит по значимости на одно из первых мест. Эту ситуацию ещё в начале 70-х годов прошлого века прогнозировал К. Леви-Строс, который утверждал, что кризис идентичности станет новой бедой современности, и предсказывал, что данная проблема из социально-философской и психологической превратится в междисциплинарную [8]. Известный британский социолог польского происхождения Зигмунд Бауман в своей книге "Идентичность", вышедшей в 2010 году [11], отмечает необыкновенную популярность этого понятия в современной общественной и научной жизни: "Обсуждение идентичности превратилось в социально необходимую конвенцию, норму. Всего несколько десятилетий назад "идентичность" никак не претендовала на центральное место в нашем мышлении, а оставалась лишь объектом сугубо философских медитаций. Сегодня, однако, это слово – у всех на устах. Все активно обсуждают этот животрепещущий вопрос, вызывающий подчас горячую и острую полемику в современном обществе" [11, с. 16–17].

Идентичность как сложный и многогранный феномен получает многочисленные и разнообразные интерпретации в различных теориях, гуманитарных дисциплинах и ведущих общегуманитарных междисциплинарных подходах – психоаналитическом, социологическом, когнитивном и конструкционистском.

В нашей работе идентичность определяется как результат осведомленности и эмоционального оценивания (когнитивно-эмоциональный уровень) субъектом индивидуально-групповых и коллективных характеристик (индивидуально-коллективный уровень), подтвержденных (или нет) значимыми другими (субъектно-объектный уровень) в итоге конструирования образа себя, группы, окружающего мира (конструкционистский подход) на основе определенных идентифицирующих признаков, как группоинтегрирующих, так и групподифференцирующих. Идентичность в итоге является результатом когнитивно-эмоционального конструирования субъектом (индивидом или коллективом) своей тождественности на основе идентифицирующих признаков.

Сложность и многогранность феномена идентичности неизбежно предполагает соответствующий фокус его лингвистического рассмотрения с применением междисциплинарных подходов: коммуникативно-функционального, когнитивно-лингвистического и когнитивно-дискурсивного. Такие лингвистические научно-методологические подходы находятся в стадии зарождения и становления, в них в разной степени апробируется методика общегуманитарных подходов к изучению идентичности. Наиболее перспективным и научно значимым способом изучения идентичности в современной лингвистике считаем когнитивно-дискурсивный междисциплинарный подход, поскольку он позволяет представить феномен идентичности во всей многомерности его сущности и многообразии проявлений. Наше исследование фокусируется на познании идентичности как лингвокультурного феномена, как когнитивно-дискурсивной лингвокультурологической научной категории.

Расширение взаимодействия культур и народов делает чрезвычайно актуальным вопрос о культурной самобытности, культурных различиях и культурной идентичности общности. Каждая культура, как известно, формирует свою уникальную систему ценностей, моделей поведения и общения, способов мышления и деятельности. Яркий тому пример – самобытность английской культуры.

Для обозначения английской самобытности в современной научной и документальной литературе используются как взаимозаменяемые несколько понятий – "английскость", "английское национальное самосознание", "английская идентичность", "английская национальная идентичность", "английская культурная идентичность", "английская этническая идентичность" и т. д.

Терминопонятие "английская идентичность" в его современном лингвокультурном измерении более широко по объему, чем понятие "английскость". Это не только типичные характеристики Англии, её культуры и английского национального характера (английскость), не просто общность знаний и представлений, воплощённых в образе родины и самих себя, сколько квинтэссенция сопряжения образа

Англии и самих себя, образа других (отличных от англичан) и образа Англии и англичан в глазах других в ценностном и языковом измерениях. Лингвокультурный ракурс современной английской коллективной идентичности в значительной степени снимает дискуссионность употребления терминов "английская национальная идентичность" и "английская этническая идентичность".

За единицу лингвокультурологического описания английской идентичности в нашем исследовании принимается лингвокультурный концепт как многомерное, культурномаркированное социопсихическое образование в коллективном сознании, объективированное в дискурсе разнообразием языковых форм. Лингвокультурный концепт АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ в силу своей высокой информативной ёмкости рассматривается как гиперконцепт – многогранная, многоуровневая и открытая концептуальная система, являющаяся единицей лингвокультурного пространства и имеющая широкое поле вербальных репрезентантов.

Лингвокультурный гиперконцепт АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ (ЛГК АИ) обладает всеми признаками лингвокультурного концепта, которые выделяют исследователи: сложностью (многомерностью и иерархичностью), эмоциогенностью, аксиологичностью, включенностью его имени в сеть ассоциативных связей, сложившихся в лексической системе языка. Как и в любом лингвоконцепте высшего уровня, где отражаются представления о ценностях, в его семантическом составе выделяются "понятийная, метафорически-образная, значимостная и аксиологическая составляющие" [3, с. 5]. Можно также утверждать, что описываемый гиперконцепт предельно этнонимичен: в нём отражаются представления этноса о самом себе как носителе определенной культуры и уникальных черт национального характера.

ЛГК АИ – закреплённое в культуре и воплощённое в языке ментальное образование, выражающее в концентрированной форме ценности лингвокультуры и характер народа, несомненно относится к этноспецифическим концептам. Этномаркированность также является одним из его базовых признаков, что даёт основания рассматривать его как единицу национального менталитета, отличного от ментальности как "общей совокупности черт национального характера".

Помимо ярко выраженной этнокультурной маркированности, описываемый ЛГК АИ имеет и ещё один обязательный для любого лингвокультурного концепта (что отличает его от лингвокогнитивного) базовый признак – "полиапеллируемость" [4; 9 и др.], т. е. он реализуется с помощью целого ряда языковых единиц разного уровня. Как и всё идеальное, такой концепт нуждается в своей материальной репрезентации с помощью слов (лексем), словосочетаний, фразеологизмов, предложений, микротекстов и текстов.

Пространством экпликаций ЛГК АИ является дискурс идентичности, который представляет собой вербализованную речемыслительную деятельность, понимаемую как совокупность процесса и результата, обладающую лингвистическим и экстралингвистическим планами и осуществляемую на английском языке представителями английской и других лингвокультурных общностей. Текст как феномен, стоящий в центре коммуникативного акта, тесно связанный с экстралингвистической реальностью (в том числе – с когнитивными явлениями) и поддающийся непосредственному лингвистическому анализу, рассматривается как реализация дискурса идентичности.

Описанная двуплановость дискурса идентичности задает основой вектор исследования английской коллективной идентичности как дискурсивно-когнитивного конструкта: от собственно-лингвистического плана, т. е. анализа совокупности текстов, в которых функционируют данные в непосредственном наблюдении языковые средства манифестации английской коллективной идентичности до лингвокогнитивного плана, который представляет последнюю как дискурсивно конструируемый гиперконцепт.

Дискурс идентичности, особенно коллективной, может быть представлен национально-этническими типами: дискурс русской, английской, немецкой и т. д. идентичностей. В нашей работе дискурс английской коллективной идентичности рассматривается как один из типов дискурса идентичности. При этом дискурс английской коллективной идентичности, строго говоря, не является мононациональным: коммуникация в нем осуществляется на английском языке представителями

не только английской лингвокультурной общности, но и представителями других общностей, идентифицирующих англичан.

Соответственно, можно выделить два основных подтипа дискурса английской коллективной идентичности: самоидентифицирующий и внешнеидентифицирующий. Самоидентифицирующий дискурс представляет самообраз себя и Англии, то, как англичане описывают себя и свою страну. С другой стороны, это образ других, то, как англичане описывают других, в отличие от себя, что можно условно обозначить как сравнительно-самоидентифицирующий дискурс. Внешнеидентифицирующий дискурс отражает образ англичан в глазах других общностей, это то, как другие представляют и описывают Англию и англичан.

Дискурс английской коллективной идентичности включает в себя лингвистические и экстралингвистические компоненты и реализуется в тексте как своеобразной "единице" дискурса [7, с. 114]. Дискурс этот может быть представлен не только спонтанными речевыми текстами, которыми обмениваются коммуниканты в процессе общения, но и совокупностью письменных текстов разных стилей: научного, художественного, поэтического. Они определяются как модификации дискурса английской коллективной идентичности.

Значительный интерес в этом плане представляет изучение реализации указанного дискурса в одной из его модификаций – документальном дискурсе (non-fiction). Его можно охарактеризовать как фактографическое, моносубъектное, документированное описание англичан в ситуациях, варьирующихся от официально-деловой до сниженно-бытовой. Эта модификация дискурса английской коллективной идентичности представляется оптимальной для анализа языковых средств, которые выполняют своеобразную "моделирующую функцию" [2, с. 58] при создании её дискурсивных образов и, соответственно, для выявления признаков и качеств, входящих в структуру ЛГК АИ: здесь нет художественного вымысла, здесь умеренно используется терминология, личное (эмоционально-оценочное) отношение автора к наблюдаемым фактам либо отсутствует, либо объясняется в самом описании и оценка описанного зачастую остается за читателем.

Отметим, что термин "документальный дискурс" является производным от общепринятых и тождественных терминов "документальная литература", "документальная проза", "нон-фикшн". Эти термины широко употребляются преимущественно в англоязычной традиции для обозначения речевановой разновидности дискурса (первый термин) и жанра литературы (остальные термины), для которого характерны сугубо реалистическое и документально точное изложение событий и персонажей через призму образного и эстетического восприятия автора.

Как известно, документальная проза включает множество жанров и поджанров или "тем", среди которых – публицистика и очень популярные в английской традиции и не столь распространённые у нас путевые заметки (travelogue) и так называемая "страноведческая" (краеведческая) проза или литература (country studies literature, exploration literature). Употребление и соотношение терминов "документальный дискурс" и "документальная литература" в нашем исследовании обусловлено обосновываемой в работе двуплановой сущностью дискурса и его типологией: дискурс английской коллективной идентичности, как и любой дискурс, включает в себя лингвистические и экстралингвистические компоненты и реализуется в тексте, поддающемся непосредственному лингвистическому анализу. Документальный дискурс английской коллективной идентичности как модификация дискурса английской идентичности в нашей работе представляется как дискурс, который реализуется посредством англоязычных документальных текстов, принадлежащих представителям конкретных лингвокультурных общностей.

Для обозначения результатов вербальной материализации лингвокультурного национально-маркированного гиперконцепта АНГЛИЙСКАЯ ИДЕНТИЧНОСТЬ в документальном дискурсе мы предлагаем термины идентификатор, идентема, идентифицирующее высказывание и идентифицирующий контекст, которым соответствуют лексические и лексико-синтаксические единицы разного формата: слова, словосочетания, предикативные высказывания, предложения, микротексты.

При разных типах самоорганизации выделенных нами дискурсивных структур каждый новый сегмент является фазой в составе более крупного сегмента, что в итоге даёт фрактальную структуру документального дискурса английской коллек-

тивной идентичности, состоящую из "вложенных" одних дискурсивных фрагментов в другие. Телескопичность, самоподобное строение дискурса английской идентичности позволяет легко свёртывать дискурсивную структуру в "ретракты" [2, с. 220] разного объёма, вплоть до отдельного слова.

Документальный дискурс английской коллективной идентичности можно также рассматривать в диахроническом и синхроническом аспектах. Вертикальный, диахронический срез дискурса содержит набор представлений английской лингвокультурной общности о себе и других, складывающихся в разные исторические эпохи существования народа. При диахроническом анализе в центре внимания оказывается процесс формирования образа общности через осознание ею своей этнокультурной специфики. Синхронический срез даёт возможность представить горизонтальный срез дискурса английской коллективной идентичности, показать, каким является образ английской лингвокультурной общности в данный момент её развития.

Итак, дискурс, как известно, это не только закреплённый в языке способ упорядочения действительности и видения мира, но и в определённой мере способ его конструирования [см. 1; 10]. Дискурс английской коллективной идентичности не только воспроизводит содержание и многогранность своего базового понятия "английская коллективная идентичность", но и создаёт, конструирует его – наполняет новым смыслом, выступая тем самым уже в качестве "социальной практики" [5, с. 408]. Соответственно, "деконструкция" этого понятия состоит в описании содержательного наполнения одноименного гиперконцепта, выявлении его сущностных семантических признаков, моделей, аксиологической окраски и других значимых характеристик. В этом нам видятся перспективы дальнейшего изучения английской коллективной идентичности.

Литература

1. Алефиренко Н.Ф. Лингвокультурология: ценностно-смысловое пространство языка : учеб. пособие / Н.Ф. Алефиренко. – 2-е изд. – М. : Флинта : Наука, 2012. – 288 с.
2. Борботько В. Г. Принципы формирования дискурса: От психолингвистики к лингвосинергетике / В. Г. Борботько. – Изд. 4-е. – М. : Книжный дом "ЛИБРОКОМ", 2011. – 288 с.
3. Воркачев С. Г. Концепт счастья в русском языковом сознании: опыт лингвокультурологического анализа : монография / С. Г. Воркачев. – Краснодар : Изд-во Кубан. гос. технол. ун-та, 2002. – 142 с.
4. Воркачев С. Г. Страна своя и чужая : идея патриотизма в лингвокультуре : монография / С. Г. Воркачев. – М. : ИНФРА-М, 2013. – 151 с.
5. Воркачев С.Г. *Singularia tantum*: идеологема "народ" в русской лингвокультуре : монография / С. Г. Воркачев. – Волгоград: Парадигма, 2013. – 254 с.
6. Карасик В. И. Языковой круг: личность, концепты, дискурс / В. И. Карасик. – Волгоград : Перемена, 2002. – 477 с.
7. Красных В. В. "Свой" среди "чужих": миф или реальность? / В. В. Красных. – М. : ИТДГК "Гнозис", 2003. – 375 с.
8. Леви-Строс К. Структурная антропология / К. Леви-Строс ; пер. с франц. под ред. В. В. Иванова. – М. : Наука, 1985. – 535 с.
9. Мартинюк А. П. Словник основних термінів когнітивно-дискурсивної лінгвістики. / А. П. Мартинюк. – Харків : Видавництво ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2012. – 194 с. 10.
10. Потапенко С. І. Мовна особистість у просторі медійного дискурсу (досвід лінгвокогнітивного аналізу) : монографія / С. І. Потапенко. – К. : КНЛУ, 2004. – 360 с.
11. Bauman Z. Identity. Conversations with Benedetto Vecchi / Z. Bauman. – Cambridge : Polity Press, 2010. – 104 p.

УДК 811.111'367"18/20"

FORMAL FORMS OF ADDRESS IN THE ENGLISH LANGUAGE AND THEIR EVOLUTION IN THE 19TH–21ST CENTURIES

Trybukhanchuk A. M., Prodanyuk A. B.

Статтю присвячено аналізу вживання офіційних форм звертання в британській та американській прозі XIX–XXI ст. На численних прикладах показано, що вони зазнають певної еволюції залежно від зміни стосунків між членами англomовного суспільства.

Ключові слова: спілкування, ввічливість, офіційна форма звертання, співрозмовник.

Статья посвящена анализу употребления официальных форм обращения в британской и американской прозе XIX–XXI ст. На многочисленных примерах показано, что они претерпевают определенную эволюцию в зависимости от изменения отношений между членами англоязычного общества.

Ключевые слова: общение, вежливость, официальная форма обращения, собеседник.

The article analyzes the use of formal forms of addressing people in British and American prose of the 19th–21st centuries. Numerous examples illustrate the fact that they undergo certain evolution due to the changes in relationships between members of the English-speaking community.

Key words: communication, politeness, formal form of address, interlocutor.

The process of communication attracts more attention of different researchers in the light of globalization, broadening the contacts and the media development and as a result, it becomes an object of investigation. Being a member of society, a bearer of any culture is interested in effective communication, whose success depends on the way of establishing communication between interlocutors. Consequently, the problem of address advances to the forefront. It is connected with the shift of linguistics towards pragmatics and the study of functioning of speech in real acts of communication with an increased interest in sociolinguistic, psycholinguistic and linguo-cultural subject matter and broader – in the study of 'the human component' in language [1, p. 4].

Address is included into a wide context of language communication, which takes place in a concrete ethno-cultural social community of people with their interests, intentions, aims, habits and skills of interaction and is regarded as a component of politeness strategies [3, p.157; 6, p. 23].

Politeness is the observance of communicative norms by means of using communicative strategies which reflect the sociocultural values of a given society. H. P. Grice defines politeness as a principle of social interaction based on respect to the personality of a partner [2, p. 224]. During the 19th–21st centuries in conditions of official communication the forms of address to the most privileged strata of society have remained invariable. This phenomenon can be explained by the firmness of the royal power. Moreover, the class of ambassadors, judges, archbishops is comparatively not very large and somehow unified. So, at the beginning of the 21st century the forms of address to a king or queen – *Your Majesty*, to the successors of the monarch – *Your Royal Highness, Your Highness*, to a duke – *Your Grace*, to a marquis, count, viscount or baron – *Madam, Your Lordship*, to a baronet or an owner of knighthood for outstanding services – *Sir, Lady*, to an archbishop – *Your Grace or My Lord*, to a Lord Mayor – *My Lord or Mr. Mayor*, to an ambassador – *Your Excellency or Mr. Ambassador*, to a judge – *Your Honour* are still used. The form '*Your Worship*' is used to a magistrate in this context as an expression of respect and according to the norms of professional etiquette.

As a title of nobility, the uses of '*lady*' in Britain are parallel to those of '*lord*'. It is thus a less formal alternative to the full title giving the specific rank, of marchioness, countess, viscountess or baroness, whether as the title of the husband's rank by right or courtesy, or as the lady's title in her own right [7, p. 541]. The titles of '*lord*' and '*lady*' were

used at the beginning of the 19th century: *Dorian smiled and shook his head: 'I am afraid I don't think so, **Lady Henry**. I never talk during music – at least, during good music. If one hears bad music, it is one's duty to drown it in conversation'* [21, p. 31]. From this example we can conclude that it was obligatory to mention the name of the husband in the title. At the beginning of the 21st century the form begins to be used as an informal, often brusque, form of address to a woman: *'Excuse me, **lady**, but I'm Johnny's sister'* [22, p. 304]. In this example the form adds a negative emotional colouring, such as irritation because the speaker is dissatisfied with some actions of the addressee.

Some other honorifics are represented in fiction and have been popular among aristocracy and bohemians: *'And what does she get annoyed with you about, **Duchess?**'* [21: 110]. In the given example Dorian is not quite acquainted with the representative of aristocracy, therefore he uses her title as a form of address. If the title does not concern the members of the aristocracy, it may be used without names/surnames or other add-on: *'The President asked, was the Accused openly denounced or secretly?' 'Openly, **President**'* [11, p. 119].

However, due to the process of democratization the aristocracy can offer their own way of address, the forms of which may include surnames, endearing words, etc: *'**Dear Judge Mattison**, I'm shaken by how difficult this letter is for me to write. I was told that you may need it to better understand my little brother'* [16, p. 311]. We can presume that this letter was written by a very young person who does not know all the formulas of etiquette but surely the judge will accept such a letter as the speaker probably heard somebody calling a representative of the court in the above-mentioned way.

The first stage of evolution in the formal forms of address goes back to the period of the Victorian era. Old aristocratic classes lose their power and instead new classes appear on the stage due to the economic progress and industrial transformations [5, p. 11]. They are descended from the lower classes and after accumulating capital they become landlords, owners of state property, merchants or even bohemians, who can afford servants. Thus, gentlemen are widely addressed as *'sir'*: *The board were sitting in solemn conclave, when Mr. Bumble rushed into the room in great excitement, and addressing the gentleman in the high chair, said: '**Mr. Limbkins**, I beg your pardon, **sir!** Oliver Twist has asked for more!'* [12, p. 20]. From this example we can see that the speaker uses both forms of formal address *'sir'* and *'Mr.'* to emphasize his great respect to the man, though *'sir'* in this context sounds more ceremonial.

The form equivalent to the form *'sir'* among females is *'madam'*, or *'madame'*; it is a polite form of address for women, often contracted to *'ma'am'*. These forms are used when the woman reached a definite status in the society or was the wife of a man with such status. Children from workhouses use this form of address towards landladies or unknown women in the street as they were taught to address them this way. In addition to that, *'ma'am'* is used in combination with some other forms of address, even between the members of the family: *'Mrs. Bumble, **ma'am!**' said Mr. Bumble with a sentimental sternness* [12, p. 419]. In this example we can see that the form *'ma'am'* is used in a ceremonial way to attract a woman's attention.

It is also necessary to mention that the form *'Master'* was used in Great Britain for men of some rank by any manual worker or servant employee addressing his employer (his master), but also generally by those lower in status to gentlemen, priests, or scholars. It was later extended to all respectable men and was the forerunner of *'Mister'*. The form *'Master'* is used sometimes in the UK to describe the male head of a large estate or household who employs many domestic workers.

After its replacement in common speech by *'Mister'*, *'Master'* was preserved as a form of address only for boys who have not yet entered society.

The next level in the process of evolution is connected with the extension of usage of the forms *'Mr.'*/*'Mrs.'*/*'Miss'*. It is marked by the processes in British society when the old bourgeoisie was ousted by the representatives of the new classes and ceremonial address became a thing of the past. The circle of communication of these classes extended and they simply could not address everyone as *'sir'* or *'madame'*. The forms *'Mr.'* and *'Mrs.'* begin to be used by servants, friends, members of a family. They can be accompanied either by the name or surname of the addressee. *'Mr.'* can be used with the name of the addressee if the surname is unknown or is not important for the addresser: *'The old schoolroom, **Mr. Dorian?**' she exclaimed* [21, p. 69]. The servant addresses the

speaker using this form of address. Usually these forms are accompanied by surnames: *'You have not spoiled my pleasure in meeting you, Mr. Gray,'* [21, p. 20]. The form of address is used between the bohemians. *'You, Mr. Bumble!' 'I, Mrs. Mann. We name our foundlings in the alphabetical order'* [12, p. 18]. *'Mrs.'* is used for a married woman who does not carry another rank or title, such as Doctor, Professor, Lady, Dame, Baroness, etc.

During the 19th century the form of address to young ladies *'Miss'* also extends the limits of its usage. The form originates in the 17th century as a contraction of the form *'Mistress'* used for all women. Due to the processes of democratization the form was taken to mark unmarried women: *'Miss Manette, your mother took this course with you'* [11, p. 22]. This form can be accompanied by a name: *'And you, Miss Rose,' said the doctor, turning to the young lady'* [12, p. 333]; by a surname: *'Miss Eyre, have you ever lived in town?'* [8, p. 125]; or both: *'Well, you have been crying, Miss Jane Eyre; can you tell me what about?'* [8, p. 35]. The form *'Miss'* is also used if the conversation occurs by chance, for example, in the street: *'What can I do for you, miss?' he inquired surveying her curiously* [13, p. 25].

For addressing several interlocutors the forms *'ladies'* or *'gentlemen'* are used: *'What'll you give, gen'l'men? Come! Don't be too hard on a poor man'* [12, p. 21]. The industrial revolution and the gradual social changes widened the usage of this term. Now doctors, lawyers, merchants could be called *'gentlemen'*. *'Ladies,' said he, turning to his family, Miss Temple, teachers, and children, you all see this girl?!'* [8, p. 70]. From this example we can see that the same thing concerns women of the above-mentioned profession.

Thus, we can make a conclusion that due to the political stability of constitutional monarchy formal ways of address to the members of royal family and upper classes in the society remained stable as this class is not very large and people in most cases supported their politics. However, new classes appear in the middle of the 19th century and some forms of address undergo concrete changes. The forms *'Mr./Mrs./Miss'* replace the ceremonial *'Master', 'sir', 'madame'*. The usage of the forms widens and the variety of possible contexts changes.

The 20th century was marked by considerable changes in the British society. The country still took the leading positions in the world as for the introduction of machines, industrial transformations and the building of big industrial cities. The working class grows stronger, people are not afraid to claim their rights and justice. All these processes indicate the necessity to simplify the forms of address and make them all unified towards all members of the society.

Thus, the form *'Mister'* widens its usage: it is used to establish contacts between partners in order to have further communication: *'Won't you sit down, Mr. Eden?' the girl was saying* [18, p. 12]. In this example we can see that a girl addresses a young man whom she has just met and she still does not know anything about his personality. Though the interlocutors may be of the same age but have different ranks, the senior one addresses the junior as *'Mister'*: *'Can't say how glad I am to see you, Mr. Eden. Often wondered what you were like'* [18, p. 200].

The form *'sir'* performs several functions in new conditions. First of all, it becomes a fixed form of address in correspondence. This form of address begins to be used in limited circles for the purpose of showing respect in accordance with speech etiquette. At the same time, it is used by the speaker towards the addressee only for the purpose of establishing a contact without a deliberate obligation to continue further conversation.

Speaking of the female formal forms of address, we can observe that they also undergo certain changes. First of all, the form *'Ms.'* is revived in the 20th century. This form was invented in the 17th century and was intended as a general form of address for women, regardless of marital status. This form derived from the then formal *'Mistress'*, which, like *'Mister'*, did not originally indicate marital status. The term was reinvented due to the feminist movement (second wave of feminists of the mid 1960s) in Europe and the USA. The American heritage book of English usage states that: *'Using Ms. obviates the need for the guesswork involved in figuring out whether to address someone as Mrs. or Miss: you can't go wrong with Ms. Whether the woman you are addressing is married or unmarried, has changed her name or not, Ms. is always correct'* [4, p. 274].

However, this form of address did not find proper support among the speakers and was preferable in business and written speech. Only several examples can be found in

our material to illustrate the representation of this form of address in everyday life: *'No, Ms. Gold! Not now! No one can stop Mother. She'll get me back'* [20, p. 59].

The most widespread formal forms of addressing women remain *'ma'am'*, *'Mrs.'*, *'Miss'*. *'Ma'am'* is used for women whom the lower and middle class considers to be aristocratic. This tendency is vivid in the novel *'Martin Eden'*: *Never had he been at such an altitude of living and he kept himself in the background listening, observing and pleasuring, replying in reticent monosyllables, saying 'Yes, miss,' and 'No, miss,' to her, and 'Yes, ma'am,' and 'No, ma'am,' to her mother* [18, p. 22]. In this example we can see that the speaker shows his obligation and duty to address the addressees according to the formulas of etiquettes, and though it sounds a bit obsolete in the given society, he feels enthusiastic about it.

Furthermore, the form *'Mrs.'* is one of the mostly used formal forms of addressing women in the 20th century. We can observe it when the interlocutors are friends regardless of age. The communicative environment can be, for example, the relationship in the pattern *'patient-patient'*: *'Oh, but Mrs. Carlton, it's not that. It's only – I want to be doing something'* [10, p. 123]. Specialists also address women as *'Mrs.'* if the surname of an addressee is familiar. *'Mrs.'* accompanied by a name is never used.

Finally, the form *'Miss'* is used if the speaker is sure of the age and marital status of the addressee. What is more, if the young interlocutors have just been introduced to each other, the lady can also be addressed as *'Miss'*.

To sum up, the forms *'Mr.'* and *'Mrs.'* become widespread in formal conversation, they lose all shades of ceremony and the range of possible contexts with these forms is rather large.

At the end of the 20th century we can observe a tendency of decrease of social distance between interlocutors which leads to considerable democratization of the forms of address in formal discourse. According to our investigation, the ceremonial forms *'sir'/madam'* get disused. They are restricted by the professional etiquette: *'Sir? May I help you?' A granite-face security guard approached'* [19, p. 242]. In this example we can observe the usage of the form *'sir'* caused by the professional etiquette of the guards. Almost the same rules concern all the service staff. Drivers, police officers, doctors use the forms *'sir' / 'ma'am'* rather as obligation and necessity than as an expression of respect. This form of address seems to be inappropriate between colleagues of the same rank.

'Mister' remains the most widespread form of addressing men. However, this form is not used between colleagues of the same department (except if they do not know each other very well) even if they have a great difference in age. The head of a department addresses his/her workers as *'Mr./Mrs./Miss'* if they are qualified enough: *'Mrs. Godiva, they lost their mother only eighteen months ago –'* [17, p. 10]. The speaker is an honorable man in the city, he has a qualified nurse and he addresses her as *'Mrs.'* Usually the form *'Mr.'* is accompanied by a surname, but the important factor is how the employer asks to address him: *'Dinner in ten minutes, Mr. Adam'* [17, p. 31]. We can see that in this case the formula *'Mr. + name'* is also possible. And the next example shows us how the new nurse gets instructions of how the boss should be addressed: *'The name didn't seem to mean a thing to her.' 'Nice to meet you, Mr. Fortune.' 'Call me Adam'* [17, p. 37].

In the 21st century the formula *'Mr. / Mrs. /Ms. + surname'* is used in the British society towards the people who are older in age and have a definite status in the society. It can be used even between long-term friends or neighbours: *'Mr. Wood, I'm so glad to see you again!' Becky could feel tears running down her cheeks* [22, p. 223]. The given example shows that the speaker is a young lady who addresses her neighbour according to the above-mentioned formula despite their being neighbours. The distance in the relationship between relatives is emphasized by the same formula: *'My father was just leaving,' Adam said, pointedly but quietly, 'Thank you anyway.' 'No problem. It was good to meet you, Mr. Fortune. Be careful out in that cold, won't you?'* [17, p. 40]. To emphasize her respect, the speaker addresses the father of her fiancé.

As we can observe, if 20 years ago the interlocutors could use the above-mentioned formulas for a long period of time until friendly terms were established, nowadays they use names in address even if they are supposed to have hostile relations: *'Taylor was silent for a moment. 'Mrs. Buckley... 'Call me Quinn. We're of an age, after all. Mrs. Buckley always makes me think of Jake's mother'* [14, p. 211]. Here we can

observe that the speakers do not know each other very well, but as the addressee admits they are of an age, there is a tendency to turn the conversation into an informal direction.

According to our investigation, we can see that the form *'Miss'* is used as an equal form of *'ma'am'* only in some communicative situations: *'Ma'am, you'd better give me your name, then,' 'Laura Beaumont,' 'Pleased to meet you, Miss Beaumont. It is Miss Beaumont, isn't it?' 'Yes...Miss'* [17, p. 111]. From this example it is clear that the speaker is uncertain of the marital status of the addressee. So, firstly he addresses her as *'ma'am'* according to the professional etiquette and then wants to get more information about her. For this he needs to establish communicative contacts with the addressee. In general, there is a tendency to ask again politely about the marital status of an addressee: *'Good evening, Miss Beaumont.' He started forward, then stopped and passed a look from Adam to Laura, 'It is Miss, isn't it?'* [17, p. 40]. The next examples also show that the addressees define their status: *'Ms. Johnson, we just need – 'Miss.' 'Excuse me?' 'It's Miss Johnson'* [14, p. 186]. We can conclude that the form *'Ms.'* is more popular nowadays than it was in the 20th century, though everyday communication still does not give us many examples of its usage.

The form *'Miss'* is used to address young ladies in occasional conversations: *'Can I help you, miss?' An older man with a thick head of graying hair approached her. 'I'm looking for Sixth Avenue'* [19, p. 8].

To summarize, we can say that the beginning of the 21st century is marked by gradual though not radical changes in the formal forms of address with a tendency to shorten social distance between interlocutors. Such processes as individualization, contacts with different layers of society, gender equality assist the democratization in the formal forms of address.

The usage of **job titles** for designation of professions or occupations demands special attention. In the 19th century the way of address denoting job titles was not widespread. Communicants from the upper classes preferred to be addressed as *'sir'/madam'* and representatives of the working class were addressed by names. Gradually a new middle class grew in power, whose members originated from the lower classes. Even if they took a high status in the society they tried to get rid of the ceremonial way of address as it was in the previous centuries. Moreover, people from the same social level could send for a doctor or hire a porter, so there was no necessity to address the representatives of the same layer as *'sir'/ma'am'*. With the development of engineering and motor industry new professions appeared which caused the emergence of new titles which were used by addressers. The workers of the rising service sector were often addressed by their job titles: *'There will be a packet to Calais tomorrow, drawer?'* [11, p. 40].

In the United Kingdom the title *'Doctor'* generally functions in both the academic field, for those who hold doctoral-level research degrees, and the clinical field, for those who hold medical degrees and/or related professional doctorates: *'Doctor Manette, look upon the prisoner. Have you seen him before?'* [11, p. 427]. Other medical titles are not popular in this period. However, there can be found the usage of military titles in the 19th century: *'Surely, colonel,' cried Lady Ingram, 'you would not encourage such a low impostor?'* [8, p. 194].

A typical way of address with an emphasis on profession or occupation is described by the formula *'title+surname'* or simply *'title'* depending on the level of acquaintance of the communicants or the level of their culture and education: *'Monitors, fetch the supper-trays'* [8, p. 52]. In this example we see that the superintendent, while giving orders, uses the form addressing a group of children.

A separate group of the forms of address belongs to the nouns which unite potential addressees according to their role for the rest of the society or the whole country: *'Patriots!' said Defarge, in a determined voice, 'are we ready?'* [11, p. 233]. Patriots are people who vigorously support their country and are prepared to defend it against enemies or detractors [7, p. 207]. In the next example we see the unification of people who are native registered or naturalized members of a state, nation, or political community: *'I salute you, citizens. – And the first danger passed!'* [11, p. 233]. In general, such forms of address have been popular till present times.

At the beginning of the 20th century new professions develop and accordingly they are differentiated. As for the medical sphere, *'Doctor'* is one of the most widespread titles:

'But, **Doctor**, don't you see? We can't wait as long as that' [10, p. 249]. Senior and junior medical workers have different job titles such as nurse, sister, matron. 'Nurse' is defined as 'a person trained to care for the sick or infirm, especially in a hospital' [7, p. 479]. It is used for the representatives of both genders who perform the functions of a junior medical worker: 'I'll fetch my bag later, **Nurse**' [9, p. 98].

'Sister' is used towards the nurses who have a higher position in a hospital and are necessarily females: 'It's no use, **Sister**, I can't work miracles...' [10, p. 228]. 'Matron' is used towards a senior medical worker in a hospital: 'But surely, **Matron**...' It didn't sound like his voice at all [10, p. 219]. The academic titles in the forms of address also win popularity: 'Don't be so smug, **Professor**. I may still show you a few tricks one of these days' [9, p. 323].

In general, the 20th century caused progress in all spheres of life of the British society. More people from the lower classes could receive a good education and therefore get job titles which symbolized their good qualifications. Britain has become one of the most developed countries in the world. New job titles were received by people in the process of development of scientific and military spheres. By the end of the 20th century new ranks in the military sphere appeared. The ranks are differentiated in the following way: Admiral, General, Colonel, Major, Captain, Lieutenant, Sergeant, Inspector, Officer: 'What's the matter, **Sergeant**?' [15, p. 222].

'You're not sending him back, **Officer**,' said Ms. Gold. My eyes gleamed with joy [20, p. 6]. We can find many examples of the usage of military titles at the beginning of the 21st century: 'Yes, **Lieutenant** he answered, Adam's apple bobbing' [14, p. 24]. 'You're making assumptions, **Captain**' [14, p. 56].

Police perform new functions of maintenance of public order, investigation of criminal cases and that is why new departments and job titles appear: 'Well, **Special Agent**, since she's missing both hands I'd say we should find another right around this area, shouldn't we?' [14, p. 24]. Other examples are: 'Send poems to Whitney? What exactly are you accusing me of, **Detective**?' [14, p. 359]. 'Thank you, **Sheriff**. Not much better in Nashville this time of the year' [14, p. 103]. Usually this form of address is used by representatives of other departments or by common citizens who do not know the staff by surnames. However, in communication between colleagues there is a tendency to shorten the formal forms of address with job titles to make speech laconic. The main idea of a conversation is to exchange information but not to emphasize the professional achievements described in job titles: 'Good morning, **Cap**. What can I do for you?' [14, p. 55]. Sometimes abbreviations are used: 'Ok, **LT**. We'll let you know' [14, p. 126]. However, if a new junior worker does not know the exact job title of his senior colleague, he/she can interpret it in his/her own way, though it may cause negative emotions: 'Can we move her now, **Agent**?' The voice was tinged with sarcasm [14, p. 176].

There are occasions when the addressee asks the addresser to call him by name instead of a title: 'Look, **Inspector** – 'My name's Jason' [15, p. 140]. If a citizen calls a service centre, he/she addresses it as a whole structure as he/she does not know the rank of the addressee: 'Then go away, **Dispatch**. If no one's dead, they don't need me' [14, p. 315]. The head of an organization is addressed as 'boss' as the form generalizes the fact that the addressee is responsible for the whole department: 'Gotcha, **boss**. I'll call ahead and have a photo array put together' [14, p. 324].

Some of the formal forms of addressing common workers are used to draw their attention but they may seem a bit impolite to the addressee and that is why they are scarcely used: 'To Denver, **driver**,' she said flatly, and closed the door [17, p. 228].

Thus, we can conclude that the forms of address including job titles have been constantly changing. This depends on the level of development or decline of a concrete profession. In the 20th–21st centuries some of the forms of job titles were reduced while being used between colleagues as there is a tendency to shorten the social distance between communicants.

Bibliography

1. Гольдин В. Е. Этикет и речь / В. Е. Гольдин. – М. : Либроком, 2009. – 120 с.
2. Грайс Г. П. Логика и речевое общение / Г. П. Грайс // Новое в зарубежной лингвистике. – М., 1985. – Вып. 16. – С. 220–234.
3. Дубенко О. Ю. Порівняльна стилістика англійської та української мов : посіб. для студ. та викл. вищ. навч. закл. / О. Ю. Дубенко. – Вінниця : Нова кн., 2005. – 211 с.

4. Braun F. Terms of address: Problems of patterns and usage in various languages and cultures / F. Braun // Journal of Linguistics. – Oxford : Oxford University Press, 1990. – Vol. 26 (1). – P. 265–274.

5. Brown P. Politeness: Some universals in language usage / P. Brown, S. C. Levinson. – Cambridge: Cambridge University Press, 1987. – 345 p.

Reference Books

6. Формановская Н. И. Русский и английский речевой этикет: сходства и различия : справочник / Н. И. Формановская, С. Р. Габдуллина. – М. : Высшая школа, 2008. – 111 с.

7. Longman Dictionary of English language and Culture. – England : Pearson Education Limited, 2006. – 1620 p.

Illustrative Literature

8. Brontë Ch. Jane Eyre / Ch. Brontë. – Radford : WilderPublications, 2009. – 439 p.

9. Cronin A. J. The Citadel / A. J. Cronin. – Toronto : Ryerson Press, 1937. – 474 p.

10. Cusack D. Say No to Death / D. Cusack. – Sydney : Allen & Unwin, 1951. – 383 p.

11. Dickens Ch. A Tale of Two Cities / Ch. Dickens. – London : James Nisbet & Co., Ltd, 1998. – 307 p.

12. Dickens Ch. Oliver Twist / Ch. Dickens. – New York : Dover Publications, 2002. – 552 p.

13. Dreiser Th. Sister Carrie / Th. Dreiser. – Florida : Charles E. Merrill Publishing & Co., 1969. – 752 p.

14. Ellison J. T. All the Pretty Girls / J. T. Ellison. – Richmond : MiraBooks, 2008. – 411 p.

15. Granger A. Running Scared / A. Granger. – London : Headline Book Publishing, 1999. – 320 p.

16. Hayden T. Somebody Else's Kids / T. Hayden. – New York : Harper Element, 2002. – 400 p.

17. James A. Single with Children / A. James. – London : Silhouette, 2002. – 256 p.

18. London J. Martin Eden / J. London. – London : BookSurge Classics, 2002. – 566 p.

19. Myers C. Her Mountain Man / C. Myers. – Richmond : Mills & Boon Cherish, 2011. – 259 p.

20. Pelzer D. A Child Called It: One Child's Courage to Survive / D. Pelzer. – Florida : HCI, 1995. – 184 p.

21. Wilde O. The Picture of Dorian Gray / O. Wilde. – Calgary : Broadview Press, 1998. – 280 p.

22. Worboyes S. Room for a Lodger / S. Worboyes. – London : Hodder, 2006. – 362 p.

УДК 81'322.3

РОЛЬ КОНСТРУКЦІЙ БЕЗОСОБОВОГО ПАСИВУ У НІМЕЦЬКИХ НАУКОВО-ТЕХНІЧНИХ ТЕКСТАХ

Грушко С. П.

Стаття присвячена дослідженню конструкцій безособового пасиву та їх функцій у науково-технічних текстах. У ній розглядаються сфери прагматики, функціонально-прагматичні властивості мовних структур і категорій у науково-технічному тексті. Досліджуються також функції пасивних конструкцій, їх реалізація та призначення в контексті науково-технічної комунікації.

Ключові слова: текст, безособовий пасив, композиційно-прагматичний сегмент, історія питання, текстова одиниця.

Статья посвящена исследованию конструкций безличного пассива и их функций в научно-технических текстах. В ней рассматриваются сферы прагматики, функционально-прагматические свойства языковых структур и категорий в научно-техническом тексте. Исследуются также функции пассивных конструкций, их реализация и назначение в контексте научно-технической коммуникации.

Ключевые слова: текст, безличный пассив, композиционно-прагматический сегмент, история вопроса, текстовая единица.

The article deals with the impersonal passive structures and their functions in scientific and technical texts. It discusses the scope of pragmatics, functional-pragmatic properties of language structures and categories in scientific and technical texts. We also study the function of passive structures, their implementation and purpose in the context of scientific and technical communication.

Key words: text, impersonal passive, compositional pragmatic segment, the background, text unit.

Епоха науково-технічного прогресу охоплює всі сторони існування сучасного інформаційного суспільства. Не може залишатися осторонь і така сфера суспільної практики як мова, соціальна природа якої давно привертає увагу філологів у різноманітних її проявах. Досліджуючи мову науково-технічної літератури, можна помітити домінуючий денотативний динамізм передачі інформації в спеціальній сфері інформаційної діяльності на відміну від конотативного характеру мовного спілкування в звичних життєвих ситуаціях. Лінгвістичний підхід до вивчення перекладу науково-технічної літератури заторкає його основу – мову, за межами якої є нездійсненними жодні завдання перекладу, ані його суспільно-політична функція, ані культурно-пізнавальна роль, ані художнє значення. В мовознавстві існує чітка диференціація різноманітних мовних стилів, серед яких функціонує науково-технічний стиль. Науковий стиль відображає ментальну діяльність людини в вивченні різних аспектів оточуючої дійсності, і всі його жанри служать опису об'єкта дослідження. Саме лексичний склад науково-технічних текстів знаходиться зараз в стадії найбільш інтенсивної еволюції. Це відноситься як до термінологічного, так і до загальнонаукового пластів лексики науково-технічних текстів. У зв'язку з цим особливо важливими є дослідження, спрямовані на вивчення реального функціонування лексичних одиниць у науково-технічних контекстах.

Актуальність проведеного нами дослідження зумовлена особливою увагою сучасного мовознавства до проблем тексту та текстотвірних категорій, недостатнім вивченням питань, які пов'язані з аналізом конструкцій безособового пасиву та необхідністю встановлення загальних для науково-технічної літератури закономірностей функціонування конструкцій безособового пасиву залежно від лінгвістичних та екстралінгвістичних факторів, що дозволяє розширити арсенал лінгвістики тексту та теорії типів тексту.

В ролі текстової одиниці, яка складає систему організації наукового тексту, виступає композиційно-прагматичний сегмент (далі – КПС).

В. Є. Чернявська визначає КПС як "виражений на поверхневому рівні частковий компонент глибинного смислового рівня тексту, детермінований моделлю мисленнєво-мовленнєвої діяльності в послідовності етапів формування нового знання: проблеми, гіпотези, її формалізовані або емпіричні докази, висновки, і який визначається залежними від них більш частковими пізнавально-комунікативними діями вченого" [1, с. 33].

На відміну від складових архітектонічного членування тексту (наприклад, розділів, абзаців і ін.), для КПС залежність від рубризатора чи підзаголовків підрозділу не є принциповою, оскільки зв'язок між сегментами здійснюється на більш глибокому рівні в межах смислової системи тексту.

Перехід від одного КПС до іншого реалізується зміною сукупності дій мисленнєво-мовленнєвого та пізнавально-комунікативного характеру, залежно від комунікативно-когнітивних та прагматичних цілей дослідника.

Кожний композиційно-прагматичний блок являє собою стандартизовану структуру, яка визначається його функціонально-комунікативною спрямованістю, а також системою типізованих мовних засобів реалізації. Притаманні тому чи іншому блоку мовні засоби вираження забезпечують чітке сприйняття та доступне розуміння наукового тексту реципієнтом.

У нашому дослідженні ми послуговуємося класифікацією В. Є. Чернявської, яка виділила наступні види композиційно-прагматичних сегментів: характеристика теми / предмета дослідження; історія питання; постановка цілей і завдань дослідження, формулювання проблеми; висунення гіпотези; доказ; опис експерименту; висновки.

Конструкції безособового пасиву є одним з мовленнєвих засобів реалізації композиційно-прагматичних блоків, особливості функціонування яких у тій чи іншій композиційній частині залежать від поставлених дослідником цілей.

КПС "характеристика теми / предмета дослідження" в німецьких наукових текстах, як правило, позначається підзаголовками "Einleitung", "Einleitende Bemerkungen" або "Einführung". Характерними мовними засобами цього блоку є конструкції-кліше, які вводять читача в тему роботи, а також визначають межі наукового дослідження.

Наприклад: "Die allogene Knochen transplantation ist integraler Bestandteil der Behandlung ausgedehnter Knochen defekte, vor allem bei Prothesenwechseloperationen und Rekonstruktionen nach Knochentumorresektionen. Die Bezeichnung Fluoreszenz geht auf den Namen Fluorit zurück, da Flussspat-Mineralien im Licht häufig fluoreszieren. Die wichtigsten Fluoreszenz-Farbstoffe sind überwiegend organische Verbindungen, die bei technischer Anwendung folgende Eigenschaften aufweisen sollten : ..." [9].

Великий інтерес для нашого дослідження має композиційно-мовленнєвий сегмент "історія питання", який виділяється в межах даної теми ("характеристика теми / предмета дослідження"), оскільки для даного блоку характерним є широке використання конструкцій з безособовим пасивом.

У реченнях такого виду експлікується старе базове знання, актуалізується роль попередніх учень, концепцій, теорій.

Наприклад: "Hinsichtlich der globalen Wirkung existieren derzeit nur eine geringe Anzahl von ersten Studien [Valks und Velders, 1999; Granier und Brasseur, 2003]. In einer Arbeit mit dem CTM mit dem Namen IMAGES von Granier und Brasseur [2003] wird gezeigt, dass der Straßenverkehr in den mittleren Breiten im Sommer der Nordhemisphäre das bodennahe Ozon um etwa 5 bis 15 Prozent erhöht" [12]. "Durch die Beobachtung, dass sich die ATP-Synthese und die Protonentranslokation durch eine kovalente Bindung des Hemmstoffes Dicyclohexylcarbodiimid (DCCD) an die c-Untereinheit inhibieren ließ, wurde schon recht früh eine Beteiligung der Untereinheit c an der Protonentranslokation vermutet (Fillingame, 1975; Altendorf und Zitzmann, 1975). Durch eine Reihe unterschiedlichster experimenteller Ansätze wurde erkannt, dass Aspartat-61 der E. coli c-Untereinheit direkt an der Protonentranslokation beteiligt ist. Dieses Carboxylat ist als Aspartat oder Glutamat in allen ATP-Synthesen strikt konserviert" [10]. "Vor kurzem wurde gezeigt, dass die Ac-Transponase auch in Saccharomyces cerevisiae in der Lage ist, ein nicht-autonomes Ds-Element zu transaktivieren (Weil und Kunze, 2000). Dadurch kann ausgeschlossen werden, dass zusätzliche pflanzliche Wirkfaktoren eine für die Transposition essentielle Funktion ausüben (siehe auch 1.6)" [8].

Використання форм безособового пасиву є характерною особливістю вступного розділу більшості наукових праць. Як можна побачити на основі вказаних прикладів, безособові конструкції використовуються в блоках, які містять інформацію про попередні дослідження, тенденції розвитку певного питання, авторів, які займалися вивченням актуальної проблеми. Про це свідчить велика кількість лексичних маркерів: "eine Reihe unterschiedlichster experimenteller Ansätze", "Anzahl von ersten Studien", "In einer Arbeit"; фонові посилання: (Fillingame, 1975; Altendorf und Zitzmann, 1975), а також пряма вказівка на інші наукові роботи та їх авторів: "IMAGES von Granier und Brasseur [2003]".

Головним комунікативним завданням таких сегментів є "актуалізація наукової спадкоємності через опис теоретичного фундаменту та методологічного апарату нового тексту" [1, с. 33]. Як можна побачити на вказаних фрагментах, конструкції безособового пасиву в таких блоках утворені за допомогою дієслів, які вказують своєю семантикою на попередні тексти. В особливу групу, як засвідчив аналіз розглянутих нами прикладів, можна виділити такі конструкції безособового пасиву, до складу яких входять дієслова зі значенням припущення, допускання.

Наприклад: "Die periplasmatische Domäne enthält Bereiche, die Ähnlichkeiten zu Proteinen der äußeren Membran aufweisen, weswegen vermutet wurde, dass MotB über seine periplasmatische Domäne an die Zellwand gebunden ist und den Mot-Komplex dadurch fixiert (De Mot und Vanderleyden, 1994)... Die Zellen können trotz strukturell intakter Flagellen vollständig paralysiert sein, die Flagellen können fehlen oder die Rotation kann konstitutiv in eine Richtung erfolgen (Irikura et al., 1993; Sockett et al., 1992). Es wurde daher angenommen, dass der C-Ring an drei entscheidenden Prozessen beteiligt ist, dem Antrieb des Flagellums, dem Export von Proteinen und der Verbindung zur Signaltransduktionskette der Chemotaxis. Durch die Analyse von FliM-Deletionsmutanten wurden drei Bereiche in FliM identifiziert, die für eine Interaktion mit FliN und FliG sowie mit einer Komponente der Signaltransduktionskette verantwortlich sind [10].

Es wird angenommen, dass Aceton und Methylhydroperoxid diese Quellverbindungen sind. Nahe der Erdoberfläche weichen simulierte und gemessene Werte um einen Faktor von bis zu 0.7 voneinander ab [Jaegl'e et al., 1997]. Vermutungen zu den Ursachen umfassen mögliche Reaktionen von OH mit nichtgemessenen Kohlenwasserstoffen und Verlust von HO₂ auf Aerosolen. Diese Reaktionen sind in dem Chemie-Modul nicht enthalten. Da vollständige Sätze von Beobachtungsdaten meist nur für eine begrenzte Anzahl an Situationen vorliegen, werden Chemiemechanismen häufig gegeneinander verglichen, um systematische Abweichungen zu finden. Kuhn et al. [1998] finden bei einem Modellvergleich, dass CBM-4 im Vergleich zu den anderen getesteten Schemata (ADOM, EMEP, RADM2) niedrigere Ozonproduktionsraten berechnet" [12].

Аналіз зібраних нами прикладів показав, що дієслова зі значенням допускання, припущення (у складі безособових конструкцій) широко розповсюджені в межах КПС "історія питання". Цей факт пояснюється тим, що на початку будь-якої наукової роботи, як правило, автор нагадує про вже відомі дослідження та концепції, вказуючи етапи їх розвитку. При цьому, спочатку вказується на неповне та суперечне знання в цій області – перші етапи дослідницького пошуку. Це виражається такими дієсловами як *vermuten*, *annehmen*. Потім повідомляється про подальші фази розвитку тієї чи іншої проблеми, коли окремі припущення та гіпотези формуються в цілісну концепцію, підтверджену доказом. Про це свідчать представлені в подальшому контексті дієслова "schliessen", "nachweisen", "feststellen". Дані дієслова також вживаються в формі безособового пасиву.

Наприклад: "Der erste der gelben Plasmodienfarbstoffe, der isoliert und in seiner Struktur aufgeklärt werden konnte, ist das von STEGLICH beschriebene Physarochrom A. Hier ist die Aminosäure Glutamin über ein Polyen mit einer 2-Acetylamino-3-hydroxyphenyl-Einheit verknüpft. Im gleichen Arbeitskreis wurde für 1 eine Totalsynthese entwickelt, um ausreichend Material für physiologische Untersuchungen zur Verfügung zu stellen. Im Rahmen der Suche nach möglichen Antennenpigmenten des Photorezeptors von *Physarum polycephalum* wurden in unserem Arbeitskreis eine Reihe weiterer Polyenverbindungen isoliert. Es handelt sich dabei um die Polyenoyl-Tetramsäuren *hysarorubinsäure A* (2) und *B* (3), deren Totalsynthese Gegenstand dieser Arbeit ist, die

Polycephaline C (4) und B (5), die eine sehr interessante Biosynthese zeigen (siehe spez. Teil), sowie Chrysophysarin A. Bevor ihre chemischen Strukturen bekannt waren, wurde den Plasmodienfarbstoffen keine Verbindung mit den oben erwähnten Blaulichtphänomenen zugeschrieben, da nicht nur die gelbe Wildform von *Physarum polycephalum*, sondern auch weisse Mutanten photosensitiv reagierten. Daher wurde angenommen, dass sie lediglich eine Schutzfunktion ausüben. Beim HPLC-Vergleich der Extrakte von Wildtyp und einer weissen Mutante von *Physarum polycephalum* wurde jedoch festgestellt, dass die gelben Pigmente auch in der weissen Form vorhanden sind, wenn auch in geringeren Konzentrationen" [11]. "Durch die sukzessive Hemmung des Flagellenmotors mittels photoaktivierbarer Amilorid-Derivate, die zu einer schrittweisen Verringerung der Flagellenrotation führte, wurde in Analogie zu *E. coli* eine modulare Struktur des Motors vermutet (Muramoto et al., 1994). Durch eine Erhöhung der intrazellulären Na⁺-Konzentration bei gleichbleibendem Membranpotential wurde die Beweglichkeit von *V. alginolyticus* ebenfalls gehemmt. Daraus wurde geschlossen, dass der Na⁺-abhängige Flagellenmotor eine Na⁺-Bindungsstelle an der cytoplasmatische Seite der Cytoplasmamembran besitzen muß" (Yoshida et al., 1990) [10]. "Die Klonierung und Sequenzierung des atp-Operons aus *A. woodii* erbrachte dasselbe Ergebnis (Rahlfs und Müller, 1997, 1999; Forster et al., 1995; Rahlfs et al., 1999). Auch in *A. woodii* wurden offene Leserahmen gefunden, deren potentielle Produkte Ähnlichkeiten zu den Untereinheiten a (atpB) und b (atpF) aufwiesen. Durch Northern-Blot-Analysen wurde nachgewiesen, dass das atp-Operon von *A. woodii* als ein ca. 10 kBp großes Transkript abgelesen wird (Rahlfs et al., 1999). Die bereits oben beschriebene Bedeutung der Untereinheiten a und b macht es außerdem schwerlich vorstellbar, dass eine ATP-Synthase ohne diese Untereinheiten funktionsfähig wäre. Daher bestand die vordringliche Aufgabe, die An- oder Abwesenheit der Untereinheiten a und b in der Na⁺-F1FO-ATPase von *A. Woodii* zu überprüfen" [10]. "Lange Zeit wurde angenommen, dass die F1FO- und A1AO-ATPasen 8-kDa-Proteolipide und die V1VOATPasen 16-kDa-Proteolipide besitzen. Diese Beobachtung wurde mit der Unfähigkeit der V1VOATPasen zur ATP-Synthese in Verbindung gebracht (Nelson und Taiz, 1989). Neuere Untersuchungen haben jedoch eine größere Vielfalt der ATPasen in Bezug auf die Verteilung der ATPase-Klassen auf die drei Reiche und die Größe der Proteolipide in den drei ATPase-Klassen ergeben".

Науковий текст є особливим середовищем для функціонування різноманітних текстотвірних категорій мови, в тому числі пасиву в німецькій мові. Якісні та кількісні параметри функціонування пасиву, в тому числі безособового, дозволяють моделювати науковий текст з точки зору наявності або відсутності, семантичного чи прагматичного навантаження граматичних структур і семантико-граматичних категорій.

Як показав аналіз опрацьованих нами науково-технічних текстів, конструкції безособового пасиву зустрічаються в структурах, де імпліцитним суб'єктом дії є сам автор дослідження. Такі конструкції характерні для першого чи останнього абзаців розділу вступної та заключної частин, де автор ознайомлює читача з основними питаннями, які він пропонує до розгляду в своєму дослідженні. В якості імпліцитного суб'єкта дії безособового пасиву виступають автори інших праць.

У ролі текстової одиниці, яка складає систему організації наукового тексту, виступає композиційно-прагматичний сегмент. Конструкції безособового пасиву є одним з мовленнєвих засобів реалізації композиційно-прагматичних блоків, особливості функціонування яких у тій чи іншій композиційній частині залежать від цільових установок дослідника. Конструкції безособового пасиву виявляють свою частотність в КПС "історія питання". Семантика дієслів, які є структурними одиницями безособового пасиву, відображає фази розвитку того чи іншого спірного питання, яке пропонується до розгляду: від першого етапу дослідницького пошуку (дієслова припущення, допускання) до останнього для автора наукової праці.

Проведений аналіз КПС "історія питання" дозволив нам виявити кумулятивну функцію конструкцій безособового пасиву (зосередження в межах одного блоку великої кількості різних точок зору на певну проблему).

Література

1. Чернявская В. Е. Интертекстуальность как текстообразующая категория в научной коммуникации (на материале нем. яз.) : автореф. дис. ... д. ф. н. / Чернявская В. Е. – СПб., 2000. – 49 с.

2. Чернявская В. Е. Интертекстуальное взаимодействие как основа научной коммуникации / В. Е. Чернявская. – СПб., 1999. – 209 с.
3. Чернявская В. Е. Интерпретация научного текста / В. Е. Чернявская. – СПб., 2004. – 127 с.
4. Шендельс Е. И. Грамматика немецкого языка / Е. И. Шендельс. – М., 1959. – 366 с.
5. Шубик С. А. Аспектуальность и залоговость в немецком языке / С. А. Шубик // Теория грамматического значения и аспектологические исследования. – Л., 1984. – С. 166–174.
6. Шубик С. А. Категория залога и поле залоговости в немецком языке / С. А. Шубик. – Л., 1989. – 123 с.
7. Шубик С. А. Система языка и структура высказывания / С. А. Шубик – СПб., 1999. – 48 с.
8. Adolphs R. Biochemische und funktionelle Untersuchungen der Transposase des Activator-Elements aus Zea mays [Электронный ресурс] / R. Adolphs. – Режим доступа: www.edoc.ub.uni-muenchen.de. – Назва з екрана.
9. Angebrandt D. Fluoreszenz-Farbstoff-Komplexe vom DPP-und- Perulen-Typ mit ausgewählten Übergangsmetallen/[Электронный ресурс] / D. Angebrandt. – Режим доступа: www.edoc.ub.uni-muenchen.de. – Назва з екрана.
10. Aufurth S. Na-translozierende rotatorische Membranproteinkomplexe aus dem anaeroben Bakterium Acetobacterium woodii: Vergleichende molekulare und biochemische Analyse des Flagellums und der F1FO-ATPase/ [Электронный ресурс] / S. Aufurth. – Режим доступа: www.edoc.ub.uni-muenchen.de. – Назва з екрана.
11. Blumenthal F. Totalsynthese von ¹³C-markierten Physarorubinsäuren A und B aus dem Schleimpilz Physarum polycephalum (Mухомycetes) / [Электронный ресурс] / F. Blumenthal. – Режим доступа : www.edoc.ub.uni-muenchen.de. – Назва з екрана.
12. Matthes S. Sigrun Matthes Globale Auswirkung des Straßenverkehrs auf die chemische Zusammensetzung der Atmosphäre [Электронный ресурс] / S. Matthes. – Режим доступа: www.edoc.ub.uni-muenchen.de. – Назва з екрана.

УДК 811.16:81-115

ОБЪЕКТИВАЦИЯ ТИЛЕСНЫХ ПРОЯВОВ ЖАЛОСТИ У ПОЛЬСКОЙ, УКРАИНСКОЙ ТА РОССИЙСКОЙ МОВАХ

Николаенко Л. И.

У статті на основі аналізу контекстної сполучуваності назв емоції жалості в художніх текстах, що знаходяться у базі національних лінгвістичних корпусів, представлено об'єктивацію тілесних проявів цього почуття у польській, українській та російській мовах. У ході дослідження встановлено, що дескрипція основних способів вияву цієї емоції зовні – через погляд, голос і вираз обличчя – здійснюється переважно шляхом буквальних лексичних засобів, тоді як опис внутрішніх проявів жалості відбувається виключно у метафоричний спосіб. Жалість концептуалізується як агресивна сила, що викликає певні дисфункції у серці, грудях та горлі.

Ключові слова: мовна об'єктивація, дескрипція, тілесні прояви, емоція, буквальні лексичні засоби, метафоричні засоби.

В статье на основе анализа контекстной сочетаемости названий эмоции жалости в художественных текстах, которые находятся в базе национальных лингвистических корпусов, представлена объективация телесных проявлений этого чувства в польском, украинском и русском языках. В ходе исследования установлено, что дескрипция основных способов выявления этой эмоции внешне – через взгляд, голос и выражение лица – осуществляется преимущественно путем буквальных лексических средств, тогда как описание внутренних проявлений жалости происходит исключительно метафорическим способом. Жалость концептуализируется как агрессивная сила, которая вызывает определенные дисфункции в сердце, груди и горле.

Ключевые слова: языковая объективация, дескрипция, телесные проявления, эмоция, буквальные лексические средства, метафорические средства.

The article discusses verbal means of objectivation for physical manifestations of emotion of pity revealed via analysis of contextual compatibility of descriptions for that emotion in works of fiction placed in national corpora databases of Polish, Ukrainian and Russian languages. The research showed that external manifestations of that emotion – through sight, voice and facial expression – are verbalized by usage of words in literal meaning. Moreover, external reactions of the human body include tears and weeping, which allows presuming that emotion of pity is difficult experience both psychologically and physiologically. There was confirmed the assumption that internal manifestations are verbalized exclusively through metaphors. Emotion of pity, like other natural emotion, is conceptualized by a metaphor as a aggressive force that causes certain dysfunctions of the body. Its typical places of localization are heart, chest, and throat.

Key words: verbal objectivation, description, physical manifestations, emotion, literal lexical means, metaphorical means.

В останні десятиліття тема емоцій у мовознавстві, зокрема у польському, українському і російському, набула особливої популярності. Почуття досліджуються у різноманітних аспектах на матеріалі як однієї, так і кількох споріднених або неспоріднених мов. На відміну від психологів, лінгвісти описують не самі почуття, а семантику їх назв, способи виявлення почуттів та повідомлення про них.

Метою нашої статті є дослідження мовної експлікації тілесних реакцій організму на емоцію з групи "співчуття", що позначається лексемами польськ. *litość*, укр. *жалість*, рос. *жалость*. Як неосновне значення "жалість" присутнє також у дефініціях іменників польськ. *żał*, *poliowanie*, *żałość*, *rozżalenie*, укр. *жалощі*, *жаль*. Фактичний матеріал було відібрано методом суцільної вибірки з національних лінгвістичних корпусів [1; 2; 3]. Емоції з групи "співчуття" частково вже описувались у польському та російському мовознавстві¹. Жалість порівнюється з душевним болем і вважається

¹ Див., зокрема, статті: Rola A. Próba opisu różnic semantycznych w grupie polskich nazw "współczucia" / Agnieszka Rola // Poradnik Językowy. – 2002. – Z. 4. – S. 42–54;

найбільш стихійним і найменш раціональним почуттям, що є безпосередньою реакцією душі на чуже страждання [4, с. 107–108].

Зазвичай мовна об'єктивізація емоційних переживань відбувається за допомогою метафоричних дескрипцій, оскільки, як відомо, світ невидимих сутностей вдається унаочнити лише завдяки метафорам, хоча зовнішні тілесні прояви почуття можуть описуватися і прямо, за допомогою буквальних лексичних засобів. Емоція жалості не має досить багатого арсеналу своїх мовних виявів. Як показав обстежений матеріал, зовні жалість найчастіше маніфестується:

– у погляді, пор.: польськ. *patrzeć, przyglądać się, spoglądać, wpatrywać się z litością; oczy napętniły się litością; żal, litość, politowanie w oczach; we wzroku zagrał żal; patrzeć z żalem; żal odmalował się w oczach; patrzeć, spoglądać, obserwować, spojrzeć z politowaniem; spojrzenie pełne politowania; w spojrzeniach kryje się politowanie; "Zawsze smutne jej oczy napętniły się litością" (Е. Orzeszkowa. Nad Niemnem); "Tereska spojrzała na mnie i w oczach jej wyczułem politowanie" (J. Stawiński. Piszczyk); "Smuga dojrzał żal w oczach Tomka po zastrzeleniu tygrysa na statku" (A. Szklarski. Tomek w krainie kangurów); "Jemu we wpatrzonym w nią wzroku zagrał żal" (Е. Orzeszkowa. Nad Niemnem); укр. з жалістю (по)дивитися; очі, сповнені жалості; з жалем (по)дивитися, глянути, кинути погляд; жаль виливається (випромінюється) з очей, світився (розгорівся, проступав) в очах, світився очима; очі поїнялися (зацвіли, спалахнули) жалем; погляд, повний жалю; "Тінь жалості затіпалася в сизих сітчастих повіках <...>" (М. Стельмах. Велика рідня); "Далі Запорожець підвів голову, очі зацвіли нижнім жалем, смутно-смутно осміхнувся..." (С. Васильченко. Талант); "Калниболотський глянув на молодого козака поглядом, повним теплового жалю <...>" (А. Кащенко. З Дніпра на Дунай); "Іскри жалю заграли у її очах" (Панас Мирний. Пасічник); рос. жалость отразилась в глазах, сверкнула во взгляде, вернулась в глаза; жалость проливает из глаз; с жалостью смотреть, глядеть, покоситься, отводит глаза; смотреть с улыбкой жалости; глаза налились, светились жалостью; выражение жалости в расширенных зрачках; взгляд, полный жалости; глаза, полные жалости; "В расширенных зрачках его темных глаз стояло выражение ужаса, тоски и жалости" (К. Станюкович. Севастопольский мальчик); "Глаза Томила вмиг налились жалостью, голос дрогнул <...>" (В. Маканин. Гражданин убегающий);*

– у голосі та нелінгвістичних звуках, пор.: польськ. *ukrywać litość w głosie; mówić, rytać głosem pełnym litości; mówić, krzyknąć, westchnąć z litością; mówić, powiedzieć, zapytać z żalem; żal zadrgał w głosie; głos drgnął żalem; mieć w głosie gorzki żal; w głosie brzmiało politowanie; krzyknąć, westchnąć z politowaniem, z żalnością; powiedzieć z żalnością w głosie; skowyt żalności; "<...> pytała Basia pełnym litości głosem" (H. Sienkiewicz. Pan Wołodyjowski); "<...> Ech! – głos mu naraz drgnął chłopięcym żalem – serce boli, że wielu towarzyszy już tego nie zobaczy..." (J. Andrzejewski. Popiół i diament); "Tyle szczerego żalu zadrgało w jej głosie, że wojewodzie zrobiło się wstyd" (Z. Kossak. Błogosławiona wina); "Łukasiński zgrzytnął kajdanami. Księżna westchnęła z politowaniem i dodała, zwracając się ku wyjściu: – Modlić się za was będę" (W. Gąsiorowski. Księżna Łowicka); "Zrobiło mu się chłopca żal. Ta żalność wzbierała w księdzu jak wiew ciepłego, jesiennego wiatru. I wyraziła się w głębokim westchnieniu" (J. Iwaszkiewicz. Kościół w Skaryszewie); "Pani Barbara siedziała ciągle w salonie, pogrążona w zupełnym upadku ducha. Skowyt żalności, która wylewa się we łzach, kiedy ktoś bliski umrze, minął <...>" (M. Dąbrowska. Noce i dnie); укр. жалість почулася в словах, задзвеніла у голосі; жалоці почулися в голосі; жаль почувся (звучав) у голосі; голос, сповнений жалю; крик жалю; з жалем промовляти, обізнатися, розповідати, сказати, прошепотіти, шепотітися, зітхнути; з жалю задрижав голос; говорити з нотками жалю в голосі; "І вирвалися у Дуньки з душі великі жалоці одним вигуком: – Ох Боже ж мій милосердний!" (Т. Осьмачка. Старший боярин); "– Наробила ж ти мені сорому! – сказав Воздвиженський, і в голосі його задзвеніла*

Левонтина И. Б. Жалость / И. Б. Левонтина // Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. – С. 107–112 ; Мельникова В. С. Виды жалости и их концептуализация в русской языковой картине мира / В. С. Мельникова // Когнитивная лингвистика: новые парадигмы и новые решения : сборник статей / отв. ред. М. В. Пименова. – М., 2011. – С. 631–636.

жалість <...>" (І. Нечуй-Левицький. Хмари); "Над розпростертим тілом отамана схилилося кілька запорожців. Крик жалю вирвався з їхніх вуст" (В. Малик. Чорний вершник); Але, помітивши сльози в Гафійчиних очах, вона замовкала, жаль сповняв її серце і вилітав довгим зітханням" (М. Коцюбинський. Fata morgana); рос. жалость слышалась в голосе; с жалостью говорит, сказать, произнести, вздыхать, шептаться; от жалости (за)дрожал голос; от жалости нельзя (трудно) говорить; нотки жалости мелькнули в голосе; голос полон жалости; "В голосе его ясно слышались любовь и жалость и какое-то светлое удивление" (М. Арцыбашев. Смерть Ланде); "Нотки жалости мелькнули в свирепом голосе новоиспеченного исламского воина" (В. Аксенов. Остров Крым); "Наташа! Бедная Наташа! – помимо воли полным жалости и соболезнаванием голосом вырвалось искренне и печально из груди Павлы Артемьевны" (Л. Чарская. Приютки);

– у миміці та виразі обличчя, пор.: польськ. *zauważyć litość na twarzy*; *twarz pełna litości i żalu*; *uśmiech*, *grymas litości*; *politowanie w układzie warg*; *mina*, *wyrażająca politowanie*; *uśmiech politowania*; *uśmiech pełen politowania*; *unosić brwi z politowaniem*; *skrzywić się*, *uśmiechać się z politowaniem*; "I stała z wyciągniętymi przed się rękoma, z twarzą pełną litości i żalu" (H. Sienkiewicz. Quo Vadis); "Nagle zauważyła na jego twarzy uczucie graniczące z litością" (A. Zaniewski. Król Tanga); "A więc w układzie jej warg dojrzałem ironiczne politowanie" (J. Stawiński. Piszczyk); "Marta staje obok Roberta i patrzy na niego z uśmiechem politowania" (R. Figura. Teraz albo nigdy!); "<...> spojrział uważnie na przewodnika, a spostrzegłszy w jego twarzy coś w rodzaju politowania i współczucia, rzekł: – Uczciwość patrzy ci z oczu, pacholku" (H. Sienkiewicz. Krzyżacy); укр. морщитися від жалості; скривитися від жалоці; жаль відбився на обличчі, скривив губи; "– Лягай на мою кожушанку. Не бійся, вона чиста, – морщився від жалості дід Хмара і рішуче не допускав командира до роботи" (М. Стельмах. Велика рідня); "Гетьман наблизився до ліжка пораненого ображений і похмурий, але, побачивши біде й змарніле од муки обличчя свого улюбленого товариша, зразу засмутився, і на виду його відбився жаль і каяття" (А. Кашенко. У запалі боротьби); "Якийсь прохожий під зонтиком озирнувся на нас. Глянув на неї, потім швидко на мене і на лиці його я прочитав немов здивування, усмішку і жаль до мене" (В. Винниченко. Чудний епізод); "Щось підкотилось в Дорі під серцем і так недобре розлилось по руках і ногах. – Як, зовсім повісять? Голос перервався у нього, і жаль скривив губи" (М. Коцюбинський. Подарунок на іменини); рос. жалость сквозила в усмешке, приникла к губам, была на лицах, выражалась на лице, разливалась по лицу, мелькнула в лице, прошла по лицу, боролась с нерешительностью на лице, была написана на лице; жалость выражали сжатые губы, выражало лицо; улыбка жалости; от жалости сморщилось лицо; "Томность, уныние и какая-то трогоющая душу жалость разливались по бледно-белому лицу ее" (П. Львов. Даша, деревенская девушка); "На его лице блуждала усмешка, в которой сквозили и жалость, и удивление, и еще что-то, похожее на злость" (Л. Лаврова. Лишние); "Гюльчатай посмотрела тогда на сына: счастье и жалость прошли по ее лицу" (А. Платонов. Джан); "Недоумение, негодование, жалость были написаны на всех лицах" (А. Бестужев-Марлинский. Амалат-бек); "Мария Павловна с улыбкой нежной жалости смотрела на Нелли и думала: А ведь и правда, какое милое и странное лицо! (М. Арцыбашев. У последней черты).

До зовнішніх реакцій переживання жалості поляками, українцями та росіянами можна віднести також сльози та плач, які свідчать про те, що ця емоція важко і болісно переживається не лише психічно, а навіть фізіологічно, пор.: польськ. "<...> Ab-Rahamowi stanęły łzy w oczach. Zdjęła go głęboka litość dla grzesznika, który wyspowiadał się ze swej winy z taką żałością i skruchą" (Z. Kossak. Przymierze); "Skruchy Oleńka może w twarzy kawalera nie dojrzała, ale dojrzała ból i zmęczenie wielkie; dojrzała, że ta twarz była tak wybladła jak po chorobie; więc litość ją wzięła głęboka, łzy jej napływały przemocą do oczu i schyliła się jeszcze mocniej nad stołem, ażeby wzruszenia nie zdradzić" (H. Sienkiewicz. Potop); "Przytuliła się doń i cała dygotała w łkaniu. I tak wielka ogarnęła go żałość nad nią i nad sobą, nad samotnością obojga i bezradnością, że i jemu łzy zaczęły spływać po twarzy, po siwiejącej brodzie <...>" (T. Dołęga-Mostowicz. Znachor); "A gdy przypomniał sobie jeszcze poczciwego towarzysza, który w tak tajemniczy sposób zginął, taka go opanowała żałość, że wybuchnął głośnym płaczem" (J. Korczak. Król Maciuś Pierwszy); "Powiadasz, Liziu, że

patrzac na wieśniaków, na bosc dzieci taki zal cię ogarnia, że od płaczu wstrzymać się nie możesz..." (К. Kolińska. Orzeszkowa, złote ptaki i terroryści); укр. *ридати (розплакатися) з жалю; від жалю на очі набігли сльози; жаль затис горло до сліз; сльози передавили горло жалем; "Ридало жіноцтво з жалю до передчасно загиблої подруги та її доньки і, видно, оплакувало і свою долю <...>"* (Є. Долман. Вибрані твори); "*Від жалю за дідом, від плачу баби з тіткою у мене на очі набігли сльози*" (І. Кирій. Голодна весна); "*І тут в душі Параски Парамонівни сталося коротке замикання: прокинулося просте людське почуття – жалість, і вона затужила <...>*" (А. Коцюбинський. Весілля на Венері); "*У Христі жаль так здавив серце, що аж сльози виступили на очах*" (Панас Мирний. Повія); рос. *от жалости заплакать, зарыдать; от жалости на глаза наворачивались слезы, полились слезы из глаз; слезы жалости (обо)жгли глаза; "У меня, правда, на глаза наворачивались слезы от стыда и жалости"* (Л. Смирнова. Моя любовь); "*Слезы жалости жгли мне глаза, когда я сбегала вниз, громко крича перепуганной Барбале <...>*" (Л. Чарская. Княжна Джаваха).

Подальший аналіз фактичного матеріалу показує, що експлікація внутрішніх проявів жалості у трьох досліджуваних мовах відбувається виключно за допомогою метафоричних дескрипцій. Жалощі, як і інші стихійні емоції, найчастіше концептуалізуються як агресивна сила, що викликає певні дисфункції організму. Особливо сильно цю емоцію людина переживає у серці, яке вважається вмістилищем почуття, пор.: польськ. *serce szarpnęło się (ścisnęło się, zabiło) litością; serce bolalo z litością; litość (żal, żalność) ścisła serce; serce pęka (ściska się, kraje się) z litości (z żalu); żal zaszarpał sercem; "Nic nie odpowiedział, tylko serce mu się ścisnęło litością i podziwem dla tej staruszki"* (Т. Dołęga-Mostowicz. Doktor Murek zredukowany); "*Jestem bezsilny, serce pęka mi z żalu i litości, dłużej znieść tego nie mogę*" (К. Mórąski. Kartki z dziejów Żydów warszawskich); "*Ecelino po raz pierwszy pomyślał o trudzie gdańskich robotników. Zobaczył ich zgarbione plecy i czoła zroszone kroplistym potem. Żal ścisnął mu serce*" (Н. Kostyrko. Klechdy domowe); укр. *жалість здавила (стискає) серце, бере за серце, підступила під серце; жалощі роздирають серце; від жалощів серце обливається кров'ю; серце краялося з жалощів; серце розривалося (стискалося, краялося, мліло) з жалю; серце заболіло (краялося, розривається) від жалю; жаль здавив (стиснув, краяв, пройняв, розриває) серце, бере (ущипнув, хапав) за серце; "А як не мучитиметься, коли он які болі в серці і які жалощі роздирають серце"* (Д. Міщенко. Синьоока Тивер); "*Серце її стиснулось від жалощів*" (Р. Іванченко. Віщій Олег); "*Він усміхнувся так сумно, поглянувши мені повно в вічі, що якийсь раптовий жаль стиснув мені серце*" (О. Кобилянська. Через кладку); "*Жаль пройняв наскрізь Христине серце*" (Панас Мирний. Повія); "*А скільки тих хворих по селах! скільки тих страждеників отам по хатах! Кидаєшся на всі боки й нічого сам не відієш. Часом серце розривається в самого од жалю*" (І. Нечуй-Левицький. Неоднаковими стежками); "*– Тебе вже зовсім випустили? – спитав батько боязко, між тим коли його серце в грудях краялося із жалю на вид сина*" (О. Кобилянська. Земля); рос. *от жалости сердце сжимается, разрывается, надрывается, замирает, дрогнуло, (за)щемило, (за)ныло, болело, корчится, стеснилось, рвется на куски, кровью обливается; жалость пронзила, давит, сжала сердце; сердце снедалось, щемит, защемило, сжимается, растревляется, взорвалось, надрывается, пронзается, было стиснуто, ожгло жалостью; "Острая жалость пронзила сердце"* (Л. Чарская. Вторая Нина); "*Болезненная жалость по отношению к сыну давит сердце*" (В. Спектр. Face Control); "*<...> и снова сжала сердце тягостная жалость, снова подкатил к горлу знакомый ком, снова задрожал вдруг подбородок*" (Б. Васильев. Не стреляйте в белых лебедях); "*Когда солдаты во время войны видели голодных детей, у них от жалости и сострадания сердце кровью обливалось*" (С. Аксаков. Записки ружейного мастера).

Також у польській, українській та російській мовах можна знайти фіксації локалізації жалості у горлі та у грудях, де вона так само метафорично сприймається як агресивна сила, яка перешкоджає нормальному функціонуванню організму, пор.: польськ. *litość zaparła oddech w gardle; żal ścisnął za gardło; dławienie żalu w gardle; żal chwycił za piersi; "Skrucha, litość i cześć oddech zaparły mu w gardle <...>*" (Н. Sienkiewicz. Potop); "*Polluks spojrzął w bok i zobaczył, że dwóch innych legionistów wiąże wyrwijającego się i kopiącego Kaliasa. Ogromny żal ścisnął go za gardło*"

(H. Rudnicka. Uczniowie Spartakusa); "*Staś chciał na to coś odpowiedzieć, lecz nagle żal chwycił go za piersi, więc zacisnął tylko zęby i odszedł w milczeniu*" (H. Sienkiewicz. W pustyni i w puszczy); укр. *жаль передавав (стиснув) горло; жаль затис горло до сліз; сльози передавали горло жалем; жалість стиснула груди; жаль стиснув груди; "А горло жаль затис до сліз"* (А. Малишко. Народження синів); "*Вигляд у нього нездоровий: поглибшали зморшки на широких чолі, обважніли повіки. І хоч веселий він, говіркий, а гляне на нього Леся, і жаль аж стискає груди*" (М. Олійник. Дочка Прометея); рос. *жалость (с)давила, сжала спазмой горло; от жалости стянуло горло; жалость сжимала грудь; "Спиридон смотрел на жену и видел, что ей уж не встать, и она сама знает это, а все-таки продолжает заботиться о нем. И опять горе и жалость к человеку, с которым прожил целую жизнь, сжала ему спазмой горло"* (П. Романов. Голубое платье); "*А у Митьки в горле судороги, жалость к этим как будто чужим людям, жалость до жеучей боли, до тошного удушья <...>*" (М. Шолохов. Бахчевник); "*Ивернев впервые видел свою мудрую, спокойную мать такой подавленной. Мучительная жалость сдавила ему горло*" (И. Ефремов. Лезвие бритвы); "*Она [Габинька] сказала это таким несчастным голосом, что от жалости к ней у Юрки стянуло горло <...>*" (С. Каледин. Записки гробокопателя); "*Илья держал письмо в руке и чувствовал себя виноватым пред Олимпиадой, грусть и жалость сжимали ему грудь и давили горло*" (М. Горький. Трое).

Отже, аналіз контекстної сполучуваності назв емоції жалості в художніх текстах, що знаходяться у базі національних лінгвістичних корпусів, дозволив представити об'єктивацію тілесних проявів цього почуття у польській, українській та російській мовах. Дескрипція основних способів вияву цієї емоції зовні – через погляд, голос і вираз обличчя – здійснюється переважно шляхом буквальних лексичних засобів. До зовнішніх реакцій організму людини відносять також сльози та плач, які свідчать про те, що емоція жалості важко і болісно переживається не лише психічно, а й фізіологічно. Опис внутрішніх проявів жалоців відбувається виключно у метафоричний спосіб. У метафорах жалість, як і інші стихійні емоції, концептуалізується як агресивна сила, що викликає певні дисфункції організму. Найчастіше вона локалізується у серці, а також у грудях та горлі.

Література

1. Narodowy Korpus Języka Polskiego [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nkjp.pl>. – Назва з екрана.
2. Український національний лінгвістичний корпус [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://lcorp.ulif.org.ua/virt_unlc/. – Назва з екрана.
3. Национальный корпус русского языка [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.ruscorpora.ru/>. – Назва з екрана.
4. Новый объяснительный словарь синонимов русского языка / под общ. рук. Ю. Д. Апресяна. – М. : Школа "Языки русской культуры", 1997. – 511 с.

ЛІТЕРАТУРОЗНАВСТВО

УДК 82.091

РОМАНТИЧНІ ТЕНДЕНЦІЇ В ПРОЗІ М. ГОГОЛЯ ТА Ю. ЯНОВСЬКОГО

Прохоренко Є. Є.

Стаття присвячена дослідженню спільних романтичних тенденцій у творах Гоголя і української літератури 20–30-х рр. ХХ ст., а саме гоголівських традицій у творчості Ю. Яновського, чий родовід сучасні дослідники виводять із роду Гоголів. Присутність Гоголя у художньому світі українського письменника-неоромантика оприявилася у текстуальних перегуках і паралелях, у прагненні глибокого осягнення трагізму української історії, у любові до народної пісні, національних звичаїв і традицій, у пронизаних козацьким духом українських пейзажах, оспівуванні гоголівських місць, а також прямих відсиланнях до постаті самого Гоголя та його творів. Ю. Яновський, опоетизовуючи гоголівські пейзажі крізь призму соціалістичної романтики, звертається до архетипів степу й Дніпра, які поєднали в собі тугу за козацьким минулим України з вірою в її світле соціалістичне майбутнє.

Ключові слова: неоромантика, рецепція, традиція, інтертекстуальність, архетип.

Статья посвящена исследованию общих романтических тенденций в произведениях Гоголя и украинской литературы 20–30-х гг. ХХ в., а именно гоголевских традиций в творчестве Ю. Яновского, чью родословную современные исследователи выводят из рода Гоголей. Присутствие Гоголя в художественном мире украинского писателя-неоромантика проявилось в текстовых переключках и параллелях, в стремлении глубокого постижения трагизма украинской истории, в любви к народной песне, национальным обычаям и традициям, в пронизанных казацким духом украинских пейзажах, воспевании гоголевских мест, а также прямых отсылок к личности самого Гоголя и его произведениям. Ю. Яновский, поэтизируя гоголевские пейзажи сквозь призму социалистической романтики, обращается к архетипам степи и Днепра, которые объединили в себе тоску по казацкому прошлому Украины с верой в ее светлое социалистическое будущее.

Ключевые слова: неоромантика, рецепция, традиция, интертекстуальность, архетип.

The paper investigates the common romantic tendencies in the works of Gogol and Ukrainian literature of 20–30-s of XXth century, besides Gogol traditions in the works of Yuri Yanovsky, whose ancestry is derived by modern scholars from Gogol. Gogol's presence in the art world of Ukrainian neo-romanticism writer is shown in textual parallels, which represent the deep tragedy of Ukrainian history, love to folk songs, national customs and traditions, in Gogol places and landscapes, that are full of the spirit of Ukrainian Cossacks, and direct references to the figure of Gogol and his works. Yanovsky reinterprets Gogol landscapes with archetypes of steppe and Dnieper through the prism of socialist romance, that combined the past of Cossack Ukraine with faith in its optimistic socialist future.

Key words: neo-romanticism, reception, tradition, intertextuality, archetype.

Розвій української літератури в силовому полі бездержавної нації історично зумовив витворення органічного історико-ідеологічного, філософського, психологічного підґрунтя для активного прояву романтичного типу художньої свідомості, яка на початку ХХ ст. втілювалася в моделях романтизму, означуваних у літературознавстві такими термінами, як неоромантизм, революційна романтика, національний романтизм, романтичний пафос соцреалізму, романтична стильова тенденція тощо [12, с. 294].

Значна частина українських письменників перших десятиліть ХХ ст., натхненних надією на відродження української державності, сповідувала естетику романтизму з його центральною ідеєю "індивідуальності нації", реконструкцією її минулого в пошуках історичної перспективи (романтичного месіанізму) [11, с. 8]. Неоромантики, переосмислюючи образ України та її минуле, зокрема героїчні часи козащини, неодноразово озиралися на творчість раннього Гоголя, чий романтизовані образи-міфологеми України ("Вечори на хуторі біля Диканьки") та козацтва ("Тарас Бульба") стали своєрідним "портретом нації". Так, романтичний струмінь Гоголевої творчості, якому присвячено ціла низка досліджень [4; 5; 7; 14], був активно реціпіюваний найяскравішими представниками українського неоромантизму 20–30-х рр. ХХ ст. – М. Хвильовим ("найбільшим з усіх романтиків 20-х рр.") та Ю. Яновським ("найпопулярнішим українським романтиком") (Р. Мовчан).

Гоголь був улюбленим письменником неоромантика Ю. Яновського, про що свідчить запис останнього в анкеті обліку і побуту членів ВАПЛІТЕ у графі "якої форм. установки" [13, т. V, с. 661–662]. Такий інтерес до постаті попередника був зумовлений передусім спорідненістю родоводів обох письменників, зафіксованої в їхньому спільному прізвищі, зокрема приналежністю Яновського по материній лінії до гілки роду Гоголів-Яновських, що тягнеться від Кирила Дем'яновича, двоюрідного прадіда Миколи Васильовича по батьковій лінії [8–10]. Постать і творчість Гоголя увійшли до свідомості Яновського досить рано, саме завдяки його матері, яка знала тексти Гоголя напам'ять і з уст якої він уперше почув про безсмертних героїв "Тараса Бульби", духом якого будуть пройняті його твори "Вершники" та "Чотири шаблі".

Родинні зв'язки з Гоголем український письменник відчував усе своє життя, що спонукало його до ретельного штудіювання біографії та творів свого знаменитого пращура, відвідування гоголівських місць, що знайшло відображення і в художньому доробку Яновського через переосмислення гоголівських творів та образів. Так, на гоголівський простір оповідання "Дорога на Запоріжжя" вказують не лише топоніми Диканька, Миргород, Сорочинці, Псьол, а й пряме відсилання автора до творів Гоголя та до самої постаті письменника-родича: "Перо Гоголя змалювало ці місця, і кожний їх пізнає, хто читав "Вечори на хуторі під Диканькою <...> бронзовий автор сидить посеред Сорочинець на кам'яному п'єдесталі" [15, т. I, с. 147–148]. Опис частування в цьому ж оповіданні алюзивно занурює читача в ідилічну атмосферу відповідних сцен зі "Старосвітських поміщиків" Гоголя: "Над столами звисають жовтобокi яблука, бджоли бринять над медом на столах, і колгоспним обідом частують гостей – борщем з курятиною, м'ясом, локшиною з молоком, варениками з сливами" [15, т. I, с. 147].

Враження Яновського від поїздок гоголівськими місцями знайшли відображення в оповіданні "Мандрівка": "От і сталося, що Гоголь, Меріме, Едгар По жили в один час і зростали великими метрами пізнішої літератури світу <...> і ліворуч у мене протікав наймиліший Псьол, а по праву руку <...> Яреськи, розкішне село Полтавського краю <...> І ось я пригадав, що це гоголівські місця і їх добре змалював небіжчик Миколай Васильович" [15, т. I, с. 163–164]. Окрім згадки самого письменника та гоголівських топонімів Яновський виводить перед читачем образи сучасних жителів Яресьок, що кореспондують у його свідомості з гоголівськими персонажами: "Гей, змінилися гоголівські герої серед незмінних і зворушливих пейзажів "Вечорів на хуторі під Диканькою" [15, т. I, с. 164–166]. Так, образ "громадянина ковальської нації", що "чорта тобі скує", якого за п'ятику ведуть до холодної за наказом жінки-голови, водночас є алюзією на образ гоголівського Вакули та ремінісценцією "бідного Солопія Черевика".

У "Мандрівці" спостерігаємо унікальне явище злиття оповідача з пасічником Рудим Паньком, праобразом самого Гоголя, чия "прадідівська душа" немов "загарцювала" в душі Яновського. Дозволимо проілюструвати цей епізод доволі розлогою цитатою, сповненою гоголівських топонімів і антропонімів: "Я міг зустріти Солопія Черевика, або Каленика, або кума, а то й самого пасічника Рудого Панька. Мені здалося – ось він іде поруч мене в петербурзькій крилатці, з капелюхом у руці. Південне сонце гріє скулену постать пасічника. Він заходить до Яновщини, роздвоєний і самітний, в очах його – холод міста білих ночей, похмурого чуда на бездонних болотах <...> А тоді пішов круг церкви, шукаючи батьківських могил <...> Вітер кучмив моє довге волосся, крилатка надималася за моїми плечима, чорний капелюх (я купив

його в Римі) вітер шарпав з руки. "Якіме! – гукнув я незадоволено, – де люди? Я не пізнаю рідного дому!" <...> флігель мого дитинства ледве можна знайти <...> Ось тут я колись сидів. Крізь віти мого парку ясніла вода в ставку <...> По той бік ставка на місяці вирізьблювався панський дім із забитими віконницями. Панночка виглядає на вінок дівчат, що грають у "ворона". Е, ні – це зима, і коваль Вакула мріє про свою Оксану. Знов ні, – це Афанасій Іванович шукає свою Пульхерію Іванівну. Ось сад, що я його садив <...> Рясні сльози ринули мені з очей. Я стояв, повертаючись до свідомості мого життя, ще раз глянув навколо, але ні крилатки, ні довгого волосся я вже не мав" [15, т. I, с. 167–168]. На думку М. Гнатюк, таке несподіване перевтілення автора-героя на його геніального родича стосувалася не стільки Гоголя, скільки роздвоєності самого Яновського та сучасного йому суспільства, прикрашеного "уракомуністичними" гаслами, напускним оптимізмом, псевдодобробутом трагічних реалій 30-х рр. [2, с. 47]. Свідченням дуалістичності рецепції постаті Гоголя в радянський період як талановитого письменника і як поміщика, ворожого новоспеченому класу пролетаріату, є наступний монолог: "Отой же Гоголь був не хто-небудь, а, мабуть, чималий писатель книг. А який ви з нього спомин зробили? І могили батьків зарівняли! <...> Писателя ми шануємо, – одповів старший з-поміж селян, – а як нашого бувшого пана – зарівняли" [15, т. I, с. 168]. Апеляції Яновського до Гоголя у своїх творах є свідченням тонкого відчуття генетичної спорідненості автора з письменником-прародичем, а також досконалого знання деталей його біографії та творчості.

Сигніфікаторами генетично-контактних зв'язків між творчістю обох письменників є гоголівські цитати, взяті Яновським у якості епіграфів до своїх творів. Гоголівська цитата з "Тараса Бульби" слугує епіграфом до оповідання "Дорога на Запоріжжя": " – А ось краще я вас на тім же тижні відправлю на Запорожжя. От де наука, так наука [15, т. I, с. 147]. Функція цього епіграфу полягає в проведенні своєрідного "містка" між часами козацтва та громадянської війни початку ХХ ст., про яку йдеться в оповіданні, у введенні читача в романтично-героїчну атмосферу. Окрім епіграфа зустрічаємо в тексті й алюзії на оспівування "уз товарищества" з "Тараса Бульби" – "... бо-йову дружбу, найміцнішу в світі": "Я довідався, що Корсун під час громадянської війни служив у тій частині, де я був комісаром. І пішла між нас гоголівська мова: "а що ж Касян? Що там Бородавка? Що Колопер? Що Підсішок?" [15, т. II, с. 169].

Типологічно близьким до ідеї оспівування "уз товарищества" Гоголем у "Тарасі Бульба" є опис Яновським партизанської сотні в романі "Чотири шаблі": "Вона може лягти костями. Але слава тих, що загинуть, рятуючи справу й товаришів, вставатиме попереду нас, як осяяний прапор перемоги! Слава ця піде між народ по країні, і заспівають нових дум про Остюків бій під Павлівкою" [15, т. II, с. 244]. Вбачаючи тісний зв'язок і зумовленість сучасним йому подій з історичним минулим, Яновський як романтик захоплювався творами Гоголя та його історіософською концепцією України, тому героїчно-романтичний струмінь роману "Чотири шаблі" співзвучний тональності гоголівських повістей "Тарас Бульба" та "Страшна помста" на рівні схильності до патетики в зображенні історичних подій, батальних сцен, героїчних мотивів, образів бійців з народу, епічності розмаху в їх змалюванні. Герої Яновського – Шахай, Остюк, Галата, Марченко – духовно близькі гоголівським Тарасу Бульбі, Остапу Кукубенку, Данилу Бурульбашу саме силою свого патріотизму, міццю та цільністю характеру. За слушним спостереженням Л. Малахатко, і роман Яновського "Чотири шаблі", і повість Гоголя "Тарас Бульба" своїми піснями-зачинами, авторськими ліричними відступами, в яких переважають святково патетичні інтонації, роздумами, народнопісенним ліричним пейзажем в жанровому відношенні наближаються до поеми-епопеї [6].

Афоризм із "Мертвих душ" Гоголя, використаний Яновським у романі "Майстер корабля" став "своєрідним конденсатом суголосних письменникам мотивів" (Л. Домилівська): "Забирайте же с собою в путь, выходя из мягких юношеских лет в суровое, ожесточающее мужество, – забирайте с собою все человеческие движения, не оставляйте их на дороге: не подымете потом!..." [15, т. VI, с. 27]. Гоголівська цитата, глибоко осмислена Яновським, стала лейтмотивом в ідеосфері роману, визначила систему його художньо-естетичних цінностей і лексико-семантичних полів, виконала так звану "камертонну" функцію, акцентуючи увагу реципієнта на таких мовних символах, як дорога, перейдена путь, що лінгвально репрезентується

в зображенні людського життя з екстраполярними домінантами: молодість і старість [3, с. 59]. Логіка продовження гоголівської цитати простежується в рядках роману Яновського: "Дожити до глибокої старості я раджу всім. Тільки не несіть із собою недуг". Насамперед автор мав на увазі недуги душевні, якими переймався й Гоголь (образ душевного міста в "Ревізорі").

Асоціативний образ "перейденої путі", дороги, шляху активізує контекст, тобто гоголівський епіграф постає у творчому доробку Ю. Яновського як перспектива подальшої лінгвістичної інтерпретації означеного словосимволу поруч із такими синонімічними домінантами в художньому мовленні митця, як "море", "океан", "небо", "степ" [3, с. 62]. Символіка шляху є кодом до прочитання всієї семантичної домінанти твору: шлях – це символ життя, життєвої дороги, "моря житейського", непізаного майбутнього, що корелює в романтичній свідомості митця з архетипом степу: "Море – це великий степ, на якому росте синя й чорна трава"; "Безконечний родючий степ поріс травою й поховав дороги. Як у морі, хвилюється його зелена поверхня..."; "Пливе степ, наставивши вітрила. Море – пустельний степ одного обарвлення й одного запаху"; "Степ межує з морем, що завше приймало на свої вітри журавлів із степу" [15, т. II, с. 46, 48]. Продуктивним у цьому аспекті дослідження став висновок сучасної дослідниці про присутність символічності мислення обох письменників, що "поглинає" всі структуруючі одиниці тексту, серед яких однією з ключових є архетип степу [1, с. 44]. Символічний зміст цього образу Яновський, який неодноразово зізнавався у любові до степу, коментував так: "Ще – полюбив я тоді степ. Широкий, безмежний, розгульний, плодovitий, багатий, бунтівливий степ. На ньому немає оман людських. Людина йде до вас, і ви ще здалеку-далеку бачите її постать, рухи, чуєте її пісню, бо степ – не гори, бо степ – не ліс. І в горах, і в лісі можна підкрастися, можна схитрувати, можна ошукати. У степу марево на обрії коливається, як ріка, дерева ростуть, і постають білі будівлі. Це наївний дитячий обман: ніколи там немає води. Степ тішить, веселить та підбадьорює людину, він не ошукує розуму, його вплив – тільки на почуття" [15, т. V, с. 230].

З образом степу ми неодноразово зустрічаємося не лише в пейзажних замальовках "Майстра корабля", а й в інших творах Яновського, часто поруч із образом Дніпра, класично описаного Гоголем у "Страшній помсті": "Прекрасні полтавські степи. Рівна, невблаганна спека ллється з неба <...> І ось – бовваніє далеко попереду темна смуга, то ліси на горах по той бік Дніпра. Приємний пах і ледве чутна прохолода великої ріки домішуються до духу в'ялої отави. Блищить тонка нитка далекого Дніпра, ще ближче, ще – та ось і він, Дніпро, величний і древній, народна українська ріка!" [15, т. I, с. 161].

У творах Яновського, як і Хвильового, поруч із образом степу також часто постає образ могили як символ туги за минулою козацькою добою, яку вже не повернеш, оскільки степ – це не просто пейзаж, а уособлення світу козацтва: "Степові могили різьбляться на сірому передсвітанковому небі" [15, т. I, с. 150–151]; "Ватаги запорожців, загопи татар, товариства рибалок, бортників, мисливців, що одпрошувались у черкаського полковника на промисел, стайки втікачів, вигнанців, тьма звіра та птаства у дрімучому лісі по берегах річок – ось життя колишнього Дикого Поля – степового Правобережжя" [15, т. I, с. 149]. Побудова історичної перспективи у творах українських неоромантиків проектувалася "на тисячолітній хронотоп слов'янської землі, безкрайній український степ, що зберігає і запальний дух половецьких племен, який пронизує синів старого Мусія Половця та безстрашних воїв Тараса Бульби, і плач Ярославни, що віддунує через віки у голосінні Полівчихи й гірких стenanнях матері Андрія та Остапа, і героїко-патетичний склад українських народних дум, де оспівано звияжні походи славних прадідів, котрі не раз зросили кров'ю степовий турецький сльоз, чи мчали перекотиполем як герої "Тараса Бульби", а згодом брати Половці, так само умираючи в скорботі" [2, с. 144].

У зображенні романтичних пейзажів Яновським, зокрема степу, є й відмінна риса, йому вдалося те, що не вдалося Хвильовому в нереалізованому проєкті "загірної комуни": подолати протистояння конфліктно непереборних опозицій мрії й дійсності, поєднавши тугу за козацьким минулим України з вірою в її світле соціалістичне майбутнє. На місці козацького степу, овіяного сумом, у Яновського постає новий – соціалістичний, з характерними пейзажними рисами нового часу, оспіваний в ідеалістично-мажорному настрої: "Прозорі каркаси майбутніх заводів – як величні

степові елінги на горизонті. Складне мереживо залізних конструкцій підноситься над степами, як дороговказ на дорозі в майбутнє" [15, т. I, с. 150]. Яновський осучаснює гоголівські пейзажі, вибирає їх у нові радянські шати. Так, опис місячної ночі, яку свого часу еталонно зобразив Гоголь, у нього супроводжується гулом тракторів, але автор зберігає зв'язок із описом ночі свого попередника за допомогою художньої деталі, якою він натякає на те, що ситуація побачення його радянських закоханих кореспондує з побаченням Левка та Ганни з "Майської ночі": "Над дорогою стоїть верба, столітня верба, гоголівська верба" [15, I, с. 149].

1935 р. у листі до С. Косіора та П. Постишева Яновський ділиться овіяними романтикою соціалізму враженнями від поїздки Україною, насиченими алюзіями на твори Гоголя, який свого часу любив "проїздитися по Росії": "Радісно їздити по нашій Україні. Хутірський характер її пейзажу став уже індустріальним, колгоспним. Стоять без життя куркульські хутори, не селяться колгоспники на проклятому місці" [15, т. V, с. 309]. Ця рефлексія Яновського різко контрастує з прозрінням Хвильового від подорожі українськими голодними селами в 1933 р.

Яновський продовжував свою концепцію "радянзації" Гоголя і після 30-х рр. ХХ ст. Він підготував до друку збірку, оповіданням із якої "На ярмарку", "Мистецтво", "Щедрий вечір" передували такий коментар: "Ці три оповідання становлять початок циклу, присвяченого новим людям колгоспного села. Разом із тим автор віддає тут данину захопленню оповіданнями М. В. Гоголя, а також показує, як змінилися, зросли, розквітли люди під зорею Радянської України – невід'ємної складової СРСР" [15, т. III, с. 530–531]. Тривало й подальше опоетизування Яновським гоголівських пейзажів крізь призму соціалістичної романтики, яким Хвильовий присвятив окремий нарис [15, т. V, с. 142–145]: "Чудний Дніпро за тихої походи, коли покірливий волі радянського народу тече в турбіни електростанцій..." [15, т. IV, с. 244].

Із записної книжки Яновського, яку він вів на кшталт Гоголевої підручної енциклопедії і куди записував деякий матеріал етнографічного характеру, ми довідуємося про намір письменника в 1927 р. створити оповідання "Творчість" про Гоголя, але воно так і лишилося тільки в планах [15, т. V, с. 258].

Своєрідним підсумком сприйняття Яновським гоголівської творчості став сценарій "Гоголь" 1951 р., у якому в кращих традиціях радянської соціологічної критики 30-х рр. ХХ ст. "перетворена творчою працею колхозна Полтавщина, батьківщина Гоголя, йде до нових перемог урожайним фронтом"; письменник постає як викривач кріпосних порядків, як сміливий реаліст, який разом із Пушкіним стояв у витоків створення демократичної великої російської літератури і здійснив великий вплив на весь подальший її плін; рясно цитується Ленін тощо [15, т. IV, с. 244–270]. Водночас Яновський звертає увагу в сценарії й на деякі українські аспекти творчості Гоголя, називаючи письменника законодавцем української теми в російській літературі й справедливо відзначаючи народність його оповідань з українського життя, патріотизм "Тараса Бульби" [15, т. IV, с. 252, 274, 234]. Показовими є й вказівка Яновського щодо зацікавленості Гоголя джерелами з історії України, включення до сценарію уривків з опери М. Лисенка "Тарас Бульба", сцени з "Ревізора" у виконанні українських артистів, а також висловлювань Т. Шевченка про Гоголя. Яновському в переосмисленні образу Гоголя вдалося примирити романтичний ідеал і національну складову з радянською дійсністю. У вірші "Пам'ятник М. В. Гоголю", написаному незадовго до смерті Яновського, Гоголь постав перед читачем у трактуванні, що надовго стане єдиною можливим у радянському літературознавстві, – як символ братерського єднання російського й українського народів [15, т. V, с. 56].

Творча рецепція Гоголя українськими неоромантиками Хвильовим та Яновським мала як спільні, так і відмінні риси. Присутність романтичного гоголівського струменю в художній свідомості обох митців виразно проявилася в тузі за історичним минулим України, оспівуванні героїчної доби Запорізької Січі, а також в опоетизованому зображенні українських пейзажів, оповитих пам'яттю козацької звитяги, зокрема архетипу степу. У варіанті Хвильового інтерпретаційна модель Гоголя від національної романтики еволюціонувала до сатири на радянську дійсність, а у варіанті Яновського прибрала рис "романтичного пафосу соціалістичного романтизму" (Р. Мовчан).

Література

1. Гнатюк М. "Гоголівські пейзажі" Юрія Яновського / Мирослава Михайлівна Гнатюк // Літературознавчі студії. – К. : Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2009. – Вип. 25. – С. 42–48.
2. Гнатюк М. Микола Гоголь і Юрій Яновський: дві гілки українського дерева / М. Гнатюк // Київська старовина. – 2009. – № 4. – С. 133–144.
3. Домилівська Л. В. Семантика одного епіграфа до "Майстра корабля": асоціативні перетинання мовно-естетичного світогляду Миколи Гоголя і Юрія Яновського / Л. В. Домилівська // Літературознавчі студії. – К. : Київський національний університет імені Т. Шевченка, 2009. – Вип. 25. – С. 57–63.
4. Карташова І. В. Гоголь и романтизм : спецкурс / Ирина Вячеславовна Карташова. – Калининград, 1975. – 125 с.
5. Киченко А. С. Молодой Гоголь: поэтика романтической прозы / Александр Семенович Киченко. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2007. – 224 с. – (Серія "Нові Гоголезнавчі студії" ; вип. 14).
6. Малахатко Л. І. Гоголевское начало в романе Юрия Яновского "Четыре сабли" / Л. И. Малахатко // Творчество Н. Гоголя и современность. – Нежин, 1989. – Ч. 2. – 1989. – С. 34–35.
7. Манн Ю. В. Динамика русского романтизма / Юрий Владимирович Манн. – М. : Аспект Пресс, 199. – 384 с.
8. Матівос Ю. Микола Гоголь і Юрій Яновський – родичі / Юрій Матівос // Голос України. – 2002. – № 201, 31 жовтня. – С. 18–19.
9. Матівос Ю. Одного родоводу (про рід Гоголів) / Юрій Матівос // Київська старовина. – 1994. – № 2. – С. 71–73.
10. Матівос Ю. Одного родоводу (про родинні зв'язки письменника з Ю. Яновським) / Юрій Матівос // Кіровоградська правда. – 1989. – 1 квітня.
11. Михед П. В. Пізній Гоголь і бароко: українсько-російський контекст / Павло Володимирович Михед. – Ніжин : Аспект-Поліграф, 2002. – 208 с.
12. Мовчан Р. Український модернізм 1920-х: портрет в історичному інтер'єрі / Раїса Мовчан. – К. : Стилос, 2008. – 544 с.
13. Хвильовий М. Твори : в 5 т. / М. Хвильовий ; Г. Костюк (ред., упоряд.). – 2-ге вид. – Нью-Йорк та ін. : Об'єднання Українських письменників "Слово", Українське видавництво "Смолоскип" ім. В. Симоненка, 1982–1986.
Т. 5. – 1986. – 834 с.
14. Шамбинаго С. Трилогія романтизму (Н. В. Гоголь) / Сергей Шамбинаго. – М., 1911. – 159 с.
15. Яновський Ю. Твори : в 5 т. / Юрій Яновський. – К. : Дніпро, 1982–1983.
Т. 1 / упоряд. М. Острик ; передм. О. Гончара. – 1982. – 533 с.
Т. 2 / упоряд., приміт. К. Волинський, М. Острик ; післям. М. Пархоменка. – 1983. – 424 с.
Т. 3 / упоряд., приміт. К. Волинський, М. Острик. – 1982. – 582 с.
Т. 4 / упоряд., приміт. К. Волинський. – 1983. – 358 с.
Т. 5 / упоряд., приміт. К. Волинський. – 1983. – 382 с.

УДК 821.161.2+128

МІФОЛОГЕМА СМЕРТІ: СПРОБА ФІЛОСОФСЬКОГО АНАЛІЗУ ФЕНОМЕНУ (НА МАТЕРІАЛІ ПРОЗИ М. КОЦЮБІНСЬКОГО)

Кучер Л. С.

У статті досліджуються особливості художньої реалізації концепту смерті на матеріалі прози М. Коцюбинського. Встановлено, що протагоністи розмірковують про сутність життя та смерті, зокрема про смерть іншої людини, смерть як стихію та поведінку людини перед її обличчям, алегоричну смерть.
Ключові слова: модернізм, художній простір, феномен смерті, убивство, самогубство, страх смерті, символ.

В статье исследуются особенности художественной реализации концепта смерти на материале прозы М. Коцюбинского. Установлено, что протагонисты размышляют о сущности жизни и смерти, в частности о смерти другого человека, смерть как стихию и поведение человека перед ее лицом, аллегорическую смерть.
Ключевые слова: модернизм, художественное пространство, феномен смерти, убийство, самоубийство, страх смерти, символ.

The article deals with the peculiarities of artistic realization of the death concept based on the prose of M. Kotsiubynskyi. It is determined that the main characters think over the meaning of life and death, especially over the other person's death, death as element and a person's behavior in the face of death, allegoric death.
Key words: modernism, artistic space, death phenomenon, murder, suicide, fear of death, symbol.

Феномен смерті з давніх часів хвилював багатьох філософів і митців. Особливо на зламі епох, коли людина намагається знайти відповідь на питання, пов'язані з пошуком виходу зі складних екзистенційних ситуацій, підіймаючи проблему смерті та життя до рівня сенсоутворювальних фундаментальних цінностей, що інтенційно орієнтують її існування.

Не винятком в цьому аспекті постала і зміна естетичної думки щодо даного питання наприкінці XIX – на поч. XX ст., яка сприяла переосмисленню багатьох філософсько-культурних явищ. Відбувся перегляд художньої системи та стилістичного вираження загальнолюдських цінностей у творах мистецтва. Однією з провідних у цей період, без сумніву, була тема смерті. Польська дослідниця танатології А. Любашевська пов'язує актуалізацію цієї теми з фундаментальною аксіологічною проблемою епохи – ідеєю смерті Бога: "Шукаючи великих літературних тем, у яких особливо чітко можна було б спостерегти формування образу цінності, треба ствердити, що до таких належать межові ситуації, а особливо досвід межі" [8, с.12–13]. Саме феномен смерті створює таку межову ситуацію, у дискурсі якої можна побачити зміни в системі цінностей як окремої людини, так і цілої епохи. Період кінця XIX ст. – початку XX ст. також можна назвати межовим, зважаючи на ті інтелектуальні, духовні та естетичні кризи, що тоді відбувалися. Таким чином, постає питання: якого змісту набуває феномен смерті у творчості філософів та письменників на зламі XIX – поч. XX століття?

Незважаючи на вплив історичного, культурного контексту епохи на аксіологію життя та смерті, спостерігаємо глибинне світоглядне, метакультурне бачення цієї проблеми, зокрема й у сучасної людини. Слідом за більшістю дослідників – М. Еліаде, Дж. Фрезер, Р. Вейманн, Е. Фромм, Б. Маліновський, Ф. Кессіді, Е. Мелетинський, В. Пропп, А. Нямцу, І. Зварич, Я. Поліщук – стверджуємо, що найбільшою мірою на розуміння онтологічної проблеми життя й смерті впливають фольклорно-міфологічні елементи, переплетені з біблійно-християнськими засадами і принципами. Йдеться, з одного боку, про універсальність уявлень щодо цього питання, а з іншого – про специфічні його варіації у межах різних культур.

Залучення не лише філософських, але й літературно-художніх текстів до аналізу методологічних аспектів поняття "смерть" має серйозні підстави. Коли йдеться про образ смерті в українській літературі доби модернізму (тобто від кінця XVIII ст. й до початку XX ст.), варто зазначити, що він еволюціонував досить мляво. Досягнувши свого розквіту в добу романтизму (численні балади, сентиментальні оповідання), фактично застиг на цьому рівні. Смерть романтична, смерть близької людини викликала сум, печаль, подекуди катарсис, але своєї трансформації у смерть дику, страшну, щільно пов'язану з індивідуальним досвідом не перейшла. Виняток можуть становити лише окремі новели та оповідання О. Плюща, Г. Хоткевича, М. Яцкова, а також літературні твори М. Коцюбинського, які найбільше привертають увагу стосовно даного питання [1, с. 26].

Відтак, окреслимо сутнісні моменти, які детермінують розуміння проблеми життя і смерті у творчості М. Коцюбинського. Це, насамперед, суб'єктивне переживання часу, що властиве даному культурному середовищу і певному типу світогляду. Виходячи з того, що філософські роздуми про суть життя та смерті розгортаються на вищому рівні рефлексії та саморефлексії, вони також допомагають і розширюють розуміння цих явищ і слугують їх контекстуальним тлом.

Звернення М. Коцюбинського до теми смерті не було випадковим явищем у літературі кінця XIX – початку XX століття. Як відомо, в останні роки свого життя митець тяжко хворів. Його листування фіксує моменти болісного переживання власного хворобливого стану здоров'я, яке не давало йому змоги писати. 19 лютого 1913 року (за два місяці до смерті) письменник закінчив один зі своїх листів до М. Могиланського такими словами: "Пишіть. Я не можу більше писати, ослаб" [3, с. 302].

Для різних мистецьких парадигм, а на той час це реалізм та модернізм, існує докорінно відмінне використання елементів смерті. У координатах реалістичного мистецтва смерть виступає складовою змісту з певним дидактичним навантаженням. У модерністів вона, радше, формальний засіб задля досягнення певного емоційного ефекту або ж розкриття психології героїв. Символічно ці дві стилістично відмінні смерті можна назвати "смерть розумова" (реалістична парадигма) та "смерть тілесна" (модерністична парадигма). Під тілом мається на увазі весь комплекс людських почуттів реакцій підсвідомого та несвідомого. Тобто у творах реалістичного напрямку герой реагує на смерть розумом, розумовим досвідом (часто його ототожнюють із мудрістю), робить певні спостереження, що переважно супроводжуються логічними висновками, тоді як у творах модерністичного напрямку герой реагує тілом (конвульсії, закам'яніння), відчуттями (холоду, жару, дотику чогось, візії), емоціями (страх, розпач, біль тощо).

Трактування феномена смерті в ранньому модернізмі, що з'явилося внаслідок філософських концепцій А. Шопенгауера: смерть як осягнення абсолютної свободи або ж смерть як можливість виходу. У своїх роздумах філософ неодноразово наголошує, що небажання жити ще не означає прагнення смерті, часто це може означати лише прагнення до звільнення: "Остаточно різні антропологічні орієнтації можуть погодитися в одному, що смерть може бути "кінцевим виявом нашої знищенності" або ж навпаки – "чистим звільненням". Смерть, що нищить, і смерть, що визволяє, – це ті дві можливості прийняття значення цієї межової ситуації в літературі..." [8, с. 117].

Перед митцями модернізму постало два завдання змістового й формального плану. Перше – як утілити в тексті той індивідуальний досвід межі, що недоступний митцеві, або ж як явище метафізичної смерті перетворити на явище матеріальних образів. Друге ж – якими мовними засобами це можливо здійснити. Адже в мистецькій інтерпретації смерть із аксіологічно-екзистенційної проблеми перетворюється на мовну.

Звертаючись до танатологічної концепції в літературі А. Любашевської, важко не погодитися, що питання полягає не лише в тому, "що діється з тим, хто вмирає (це, зрештою, непізнаване), а й <...> що діється з тим, хто залишається. Смерть як мовна дійсність існує в літературі передусім через рефлексії про те, що залишається по смерті – вхопити її в описуванні дійсності, яка зазнала втрати, стала "позначена" смертю" [8, с. 51].

У каноні сучасної української літератури авторів "Тіней забутих предків", поза сумнівом, належить одне з провідних місць. Він представив поширений у світовій культурі тип національного митця, і намагався поєднати своєю творчістю розрізнений український духовний простір. М. Коцюбинський наполегливо прагнув вирватися з художнього кола народницького реалізму до вершин стильової естетики європейців.

Враховуючи вищесказане, спробуємо розглянути проблему смерті на прикладі прози М. Коцюбинського ("Fata morgana", "Тіні забутих предків"). У творчості письменника смерть представлена в різних площинах, зокрема, йдеться про смерть іншої особи та її переживання індивідом, смерть як стихію та поведінку людини перед її лицем, досягнення власної смерті, алегоричну смерть, осмислення зовнішніх соціально-історичних подій під кутом зору їх нівелюючого і знеособлюючого впливу на людське "Я" [1, с. 21].

Досить часто феномен смерті у М. Коцюбинського має насильницький характер. Яскравим прикладом може бути повість "Fata morgana", де герої постійно перебувають у колі смерті або ж пов'язані з нею. Підтвердження даної думки можемо прослідкувати через образ Маланки, яка сприймає смерть як буденну річ, і в той же час аналізує своє минуле: "Як їй було вісім років, помер батько, а на дванадцятому вона вже нікого не мала, окрім хазяїв. Після матері лишилася стара скриня, дві-три дранки і латаний кожух. Та й тільки" [2, с. 51]. Про смерть говорить і Гафійка: "Та нехай мене печуть, нехай ріжуть... нехай краще закопають мене в землю!" [2, с. 57]. Проте тут йдеться про її рішучість, бажання жити з коханою людиною. До смерті постійно апелює Хома Гудзь: "Таку злість у собі почуваю, аж душа пашить... Як запече, як запече – так узяв би в руки довбню та й перебив би усіх. Ходив би від хати до хати – та й по голові, та й по голові. Одного за те, що п'є людську кров, а другого – що не боронить. А потому підпалив би, щоб усе вогнем взялося та попелом розвіялось, щоб тільки лишилася гола земля та ясне сонце..." [2, с. 56]. Тема смерті невідступно звучить і в його прокльонах: "... здихай, враг тебе бери з усім кодром..." [2, с. 66]. Його думки поділяє й Андрій Волик: "Намножилось вас. Хоч би милосердний господь порідив вас війною або мором яким. Може б, легше було на світі..." [2, с. 76]. Лук'ян Підпара погрожує швидкою розправою кожному, хто насмілиться взяти його добро: "Поклав би на місці, як пса, нехай би зваживсь котрий, не побоявся б гріха!" [2, с. 92]. Здається, герої в будь-яку хвилину готові відібрати життя іншої людини: "... живцем пожерли б один одного..." [2, с. 62].

У повісті смерть постає і наслідком тотальної розправи. Через розповідь Панаса Кандзуби читач дізнається про те, що діялося в сусідньому селі, та про злочини, які вчиняв і він сам, і його односельці: "Вибігли за село – якісь люди стоять. Не питали, а кинулись бити. Били на смерть, куди попало, аж поки не одігнали. До самого світу ніхто вже не спав, а вранці пішли оглядати. Вісім лежало готових, один був ще теплий, стогнав..." [2, с. 116]. Надзвичайно переконливо виглядає картина покарання так званих проводирів їхніми колишніми однодумцями. В даному випадку, М. Коцюбинський акцентував увагу на ненависті й почутті страху перед покаранням за скоєне, що руйнує душі рідних по крові людей.

Образ смерті увиразнюють картини руйнування: погоріла сахарня, з руїн якої "галасно знялось вороння", купи битої цегли, гнилі трухляві жолоби і чорні діри-вікна, мертві стіни, образ умерлого, що відсилає до теми смерті: "Ідуть дощі. Холодні осінні тумани клубочаться угорі... Пливе у сірі безвісті нудьга, пливе безнадія, і стиха хлипає сум <...>. Чорні думи, горе серця, крутяться тут, над головою, висять хмарами, котяться туманом, і чуєш коло себе тихе ридання, немов над умерлим..." [2, с. 70].

Важливим фактором повісті є порівняння, що увиразнюють мотив смерті. Так, помешкання Воликів, крива, похилена хатинка, з чорною стріхою і білими стінами "здавалась чимсь живим і теплим серед холодних мерців" [2, с. 48]. З мерцем автор порівняв і панський двір: "Двір – наче мрець у селі, хоч тихий і нерухомий, а будить тривогу" [2, с. 99]. Для свого господаря "двір-труп" стає особливо притягальним: "Пан не може сидіти в хаті. Його тягне надвір. В тім дворі-трупі якась принада" [2, с. 99]. Аналогічного конотативного звучання набуває й образ муки, що "заважала Маланці, як мрець у хаті, вона не знала, куди її діти" [2, с. 115] й уособлює гризоти та муки сумління чесною жінки, яка спокусилася на чуже добро.

Мотив смерті у повісті перегукується з образом землі. Земля у "Fata morgana" – ненажерлива істота, що постійно вимагає жертв. В уяві героїв вона

асоціюється з останнім притулком. Переконаючи Андрія в тому, що лише робота на землі здатна забезпечити добробут родини, Маланка наголошує, що земля "сховає" чоловіка [2, с. 49]. У моменти гіркої прозріння, звертаючись до землі, жінка з гіркою визнає, що бідного приймає яма: "Тільки й землі твоєї буде, що лопатою згорнуть на груди" [2, с. 82]. Наполегливо працюючи, Маланка бореться за виживання своєї родини, "...аби не здохнути, прости господи, з голоду" [2, с. 49], проте з болем змушена визнати: "Ми пухнемо з голоду, в хаті ні кришки хліба..." [2, с. 60]. Відтак, смерть від голоду є цілком реальною для Воликів.

Смерть є стрижневим феноменом і повісті М. Коцюбинського "Тіні забутих предків". Як зауважила К. Хаддад, неминучість смерті, самотність і швидкоплинність життя – ось ключова тональність, яка характеризує трагічну долю людини у свідомості Івана [6, с.104]. Від самого народження герой був свідком неспокою і горя: "За його пам'яті вже двічі коло їх хати трембітала трембіта, оповіщаючи горам і долам про смерть: раз, коли брата Олексу роздушило дерево в лісі, а вдруге, коли браччик Василь, файний веселий легінь, загинув у бійці з ворожим родом, посічений топірцями" [2, с.182]. Автор детально окреслив картину смерті старого Палійчука: "... тато розмахнув бартку і вдарив плазом комусь по чолі, з якого бризнула кров, залляла лице, сорочку та пишний кептар. Йойкнула челядь, кинулась одтягати, а вже людина з лицем червоним, як його гачі, тяла барткою ворога в голову..." [2, с. 183]. Після смерті господаря різко погіршилося становище родини: "Тяжкі часи настали в родині по смерті газди. Загніздилося безладдя, спливали гаразди, продавались царинки одна по одній, і маржина десь танула так, як по горах весною сніги" [2, с. 184]. Загибель Марічки болюче вразила Івана: "Великий жаль вхопив Івана за серце. Зразу його тягло скочити з скелі у крутіж: "На, жери і мене!" Але потому щемлячий тусок погнав його в гори, далі од річки. Затуляв вуха, щоб не чути зрадливого шуму, що прийняв в себе останнє дихання його Марічки" [2, с. 204]. Дезорієнтований герой віддається під владу підсвідомості, яка приводить його до місця, де загинула Марічка: "Нарешті побачив, що сидить над рікою. Вона клекотіла та шуміла під ногами у нього, ся кров зелена зелених гір, а він вдивлявся без тями в її бистрину, аж нарешті в його стомленім мозку засвітилась перша ясніша думка: на сім місці брела колись Марічка. Тут її взяла вода" [2, с. 216]. Те, що дівчину забрала саме вода, актуалізує мотив стихії, хаосу, що протистоїть людині. А спорідненість річки з горами вказує на те, що й гори незабаром заберуть Івана. Сама природа навіть Іванові тужливі спогади про кохану і спокушує його покинути спустілий світ і піти до неї: "Колись Марічка, а тепер він... Вже його зірка ледве тримається в небі, готова скотитись. Бо що наше життя? Як блиск на небі, як черешневий цвіт... нетривке й дочасне" [2, с. 216–217].

Отже, персонажі М. Коцюбинського роздумують над вагомістю, а то й пекельністю життя-смерті, порівнюють їх чи остаточно віддають перевагу смерті. Цей аспект перебуває в руслі шопенгауерівської опозиції життя – смерті, а тому органічний для європейських модерністів. Письменник осмислює явища аномальної смерті: самогубства, убивства, смерті молоді людини. Факти самогубства наявні в його творах на рівні наміру персонажів. У трактуванні автора вони постають передусім як спроби самогубства-звільнення від небажаного заміжжя, спроб маніпуляції і мають експресивне забарвлення. У творчості М. Коцюбинського категорія смерті набула реальних обрисів. Письменник типологічно поєднував повагу до сили людського інтелекту й відчуття її трагічного безсилля, захоплення людиною-творцем та інтересом до патологічних станів людської психіки.

Вважаємо, що запропонована розвідка стане поштовхом для інших дослідників, які з точки зору XXI ст. переосмислять класичні тексти, зокрема й модерні твори кінця XIX – початку XX ст.

Література

1. Демська-Будзуляк Л. М. Досвід і риторика смерті у творчості молодомузівців / Л. М. Демська-Будзуляк // Слово і час : науковий журнал. – 01/2008. – № 1. – С. 25–31.
2. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наук. думка, 1974. . Т. 7 : Оповідання. Повісті (1908–1913). – 1974. – 432 с.
3. Коцюбинський М. Твори : в 7 т. / М. Коцюбинський. – К. : Наукова думка, 1975. Т. 7 : Листи (1910–1913). – 1975. – 416 с.

4. Меншій А. М. Модерністська антропологія смерті в малій прозі М. Коцюбинського та М. Хвильового / А. М. Меншій // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Серія "Філологія". – Харків, 2012. – № 989. – Вип. 63. – 239 с.
5. Саяпіна Т. Міфопоетика творчості М. М. Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.01.01 / Саяпіна Т. В. – Запоріжжя, 2000. – 195 с.
6. Хаддад К. Екзистенційний дискурс у творчості Михайла Коцюбинського : дис. ... канд. філол. наук / Хаддад К. ; Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна. – Харків, 2004. – 204 с.
7. Цюп'як І. Поетика повістей Миколи Хвильового : дис. ... канд. філол. наук / Цюп'як І. ; Дніпропетровський національний університет. – Дніпропетровськ, 2002. – 164 с.
8. Lubaszewska A. Życie – śmierć doskonałość. Młodopolska antropologia śmierci i literacki świat wartości / A. Lubaszewska. – Kraków, 1995. – S. 137.

УДК 821.161.2

**С. ЄФРЕМОВ І А. ЛЕБІДЬ: ДВА ПІДХОДИ ДО РЕЦЕПЦІЇ
ТВОРЧОСТІ М. М. КОЦЮБІНСЬКОГО**

Андрійчук Т. В.

У статті розглянуті підходи до аналізу життя та творчості М. Коцюбинського провідними українськими репресованими літературознавцями 20-х років ХХ ст. С. Єфремовим та А. Лебедем. Проаналізовані як спільні, так і різні оцінки спадщини письменника. Акцентується, що А. Лебідь, на відміну від Єфремівського громадянського забарвлення творів М. Коцюбинського, переходить у своїй трактовці його спадщини до індивідуалістичного заглиблення та ірраціональних людських переживань (страх, смерть, самотність, утом, мрії, роздвоєння свідомості).

Ключові слова: М. Коцюбинський, С. Єфремов, А. Лебідь, народництво, етнографізм, імпресіонізм, індивідуалізм, модернізм, психологізм, естетизм, компаративістика, ірраціоналізм.

В статье рассмотрены подходы к анализу жизни и творчества М. Коцюбинского ведущими украинскими репрессированными литературоведами 20-х годов ХХ ст. С. Ефремовым и А. Лебедем. Проанализированы как общие, так и различные критерии оценки творческого наследия писателя. Акцентировано, что А. Лебедь, в отличие от ефремовских общественных мотивов в творчестве М. Коцюбинского, больше останавливает внимание на индивидуалистических и иррациональных переживаниях героев (страх, смерть, одиночество, усталость, мечты, раздвоение сознания).

Ключевые слова: М. Коцюбинский, С. Ефремов, А. Лебедь, народничество, этнографизм, импрессионизм, индивидуализм, модернизм, психологизм, эстетизм, компаративистика, иррационализм.

Approaches to analysis of M. Kotsiubynskyi life and creative work have been considered in the article from the position of comparativism by leading Ukrainian repressed theorists of literature of 20th years of the XX century S. Yefremov and A. Lebid. Both common estimations and different approaches to the writer's heritage have been determined. It is emphasized that A. Lebid, as distinguished from Iefremov civil coloring of M. Kotsiubynskyi works, proceeds in his interpretation of the writer's heritage to individualistic deepening and irrational human feelings (fear, death, loneliness, tiredness, dreams, double consciousness). As a representative of the neoclassics group, A. Lebid analyses M. Kotsiubynskyi creative work at first instance from aesthetical positions, separating in the writer's heritage a "literature as a teacher" and peculiarly highly-artistic works.

Key words: M. Kotsiubynskyi, S. Yefremov, A. Lebid, populism, ethnographism, impressionism, individualism, modernism, psychologism, aestheticism, comparativistics, irrational human feelings.

Нещодавній ювілей М. Коцюбинського є прекрасною нагодою оглянути герменевтичне поле інтерпретації творчої спадщини письменника. За більш як сто років критичного коцюбинськознавства накопичено не одну сотню наукових розвідок мовознавчого, літературознавчого та філософсько-естетичного характеру. Можна цілком відповідально стверджувати, що С. Єфремов, який першим видав монографію про життя та творчість М. Коцюбинського ще в 1922 р., і А. Лебідь, монографія якого про відомого українського письменника побачила світ у 1929 р., були найґрунтовнішими коцюбинськознавцями 20-х років ХХ ст.

Порівняти їх рецепцію творчості М. Коцюбинського видається надзвичайно цікавим, адже їх фаховий літературознавчий аналіз та естетичні оцінки є помітними віхами на шляху до "справжнього" М. Коцюбинського. Саме це й актуалізувало тему даної розвідки.

Інтерес до аналізу С. Єфремовим та А. Лебедем життя та творчості письменника-новатора підсилюється ще і тим, що обидва були особисто знайомі з М. Коцюбинським. Листування С. Єфремова з М. Коцюбинським тривало з жовтня 1900 по

жовтень 1912 р., вони неодноразово мали особисті зустрічі. А. Лебідь, батько якого був колегою М. Коцюбинського по роботі в Чернігівському статистичному бюро й активним членом чернігівської "Просвіти", в протоколі допиту буде свідчити: "Я ріс під великим впливом родини М. Коцюбинського. Цей зв'язок підтримувався до 1913 р., коли Коцюбинський помер" [1, т. 3, арк. 17].

Окрім вищезгаданих монографій, обидва дослідники редагували видання творів М. Коцюбинського з ґрунтовними вступними статтями та коментарями. С. Єфремов готував до друку п'ятитомник творів М. Коцюбинського, що виходив протягом 1922–1925 р. Це була перша спроба перевірити тексти М. Коцюбинського і виправити їх від численних переробок, яких ті зазнали від цензури.

За редакцією Ананія Лебеда, який першим розібрав передані в 1920 р. до Чернігівського музею дружиною рукописи та архіви письменника, звірив тексти з рукописами, готував до друку його епістолярій, та авторські варіанти кожного твору, розшукав і опублікував недруковане за життя письменника оповідання "Андрій Соловейко", планувалось 1929–1930 рр. повне видання творів М. Коцюбинського в 13-ти томах. Однак, через його арешт, вийшло лише 5 томів із запланованих. Про них зав. відділом Інституту літератури ім. Т. Г. Шевченка, професор Є. Кирилюк у протоколі реабілітації А. Лебеда від 14.12.1956 р. скаже: "Це було найбільш повне видання творів М. Коцюбинського" [1, т. 7, арк. 233].

Щодо історіографії зазначеного питання, то її можна диференціювати на кілька рівнів:

– загальна історико-літературна концепція С. О. Єфремова має достатньо жваве обговорення в українському літературознавстві (М. Наєнко, Н. Шумило, С. Павличко, І. Ткалич, Г. Грабович);

– наукові дослідження, які аналізують оцінки С. Єфремовим творчості М. Коцюбинського (Е. Соловей, С. Іваницька, Т. Єрмашов, І. Кошова, М. Слабошпицький) та внесок у коцюбинськознавство А. Лебеда (Т. Андрійчук);

– література з порівняльної характеристики цих видатних коцюбинськознавців відсутня взагалі через малодоступність праць А. Лебеда, що не перевидавалась з 20-х років і є бібліографічною рідкістю. Деякі порівняння можна зустріти лише на шпальтах періодики 20–30-х років.

Прикладом може слугувати реакція на вихід у 1926 р. збірника вибраних творів М. Коцюбинського із великою вступною статтею А. Лебеда "Творчий путь М. Коцюбинського". Реагуючи на цю статтю, тогочасна критика в особі І. Лютого, з докором зауважує, що А. Лебідь, на відміну від єфремівського громадянського забарвлення творів Коцюбинського, переходить у своїй трактовці спадщини Коцюбинського до індивідуалістичного заглиблення [8, с. 118].

А. Лебідь, на відміну від усіх попередників, уперше звертає увагу не лише на соціальну тематику в творах М. Коцюбинського, а стверджує, що: "іраціональні людські переживання бачимо в творах "Дебют", "Сміх", "Він іде", "Цвіт яблуні", "Persona grata", "Сон" [5, с. 128]. Його цікавить не тільки оте "загальне добро", а передусім самопочуття конкретного "Я", на що у спадщині письменника він і акцентує передусім. А це одна із суттєвих рис модернізму – занурення у світ мрій, снів, фантазій, галюцинацій, що приховані в глибинах психіки і дозволяють краще відчутти "іншого", його витісненні бажання та страхи.

На відміну від С. Єфремова, А. Лебідь вважає не найкращими твори "наскрізь дидактичні" і ті, у яких "елементи художні цілком підпорядковані ідеї пропагандиста". Він також акцентує, що М. Коцюбинський не ідеалізує таке любе народницькій критиці селянство і вважає, що письменник "випинає інтелігенцію, як новий об'єкт творчості" [5, с. 111–112].

Як відомо, М. Коцюбинський розширював своїми творами тайнопис мови почуттів, вражень, настроїв. Особливе місце в реалізації цього належить "Intermezzo". Це – "найвищий ступінь, на який піднісся Коцюбинський в розвиткові свого ліричного хисту", – вважав А. Лебідь [5, с. 123]. Мозаїчність цього твору скріплена "я"-враженнями. Як пізніше відзначить Ю. Шевельов "цей твір розпадається на епізоди, що з'єднані не формальною послідовністю, а послідовністю впливів на душу "я". Це "я", не тільки Коцюбинський, а і душа українського інтелігента в її вібраціях, що є відповідями на динаміку і зміни оточення" [9, с. 476].

С. Єфремов теж дуже високо оцінює "Intermezzo", називає його вершинним твором М. Коцюбинського. Однак, називаючи цей твір "незрівнянною поемою самот-

ньої душі" [3, с. 53], врешті найбільше цінує повернення героя в соціум після паузи-самозаглиблення. А трагізм нівеляції та відчуження людини в процесі "спів-буття з іншим", коли вона стає "невільником цього многоголового звіра", за Єфремовим, лише віддзеркалює значущість подолання свого розпачу та втоми, щоб знову повернутись від проблем "я", до проблем "ми".

Обидва дослідники солідарні, що М. Коцюбинський пройшов складний шлях творчої еволюції від народницької повісті в душі етно-побутової школи до імпресіоністичної психологічної новели. Тому його творчість поділяється на два періоди "десять років вчення і десять літ роботи самостійного майстра". За С. Єфремовим, цим рубіжним твором М. Коцюбинського є "В путях шайтана". Тут головним є не сюжет, а настрої нудьги героїні, вважав дослідник. А. Лебідь погоджується лише частково з цим твердженням, адже в кінці твору ще є тема про злидні народні. Він твердить, солідаризуючись з М. Зеровим та А. Шамраєм, що саме оповідання "Лялечка" має на собі найвиразніший знак виходу М. Коцюбинського поза межі етнографічного описування; є першим зразком поглибленого, психологічного оброблення теми – історії самотньої душі, "запереченням тогочасної української повістєвої традиції зображувати передусім "сіячів на ниві народній" [4, с. 711].

І С. Єфремов, і А. Лебідь розглядають творчість М. Коцюбинського в широкому контексті поступу світової літератури, аналізуючи як вітчизняні, так і європейські впливи. Так, А. Лебідь справедливо зазначає, що "Мопассан у період зростання Коцюбинського був разом з Чеховим (власне школа імпресіонізму: у Франції – Мопассан, в Росії – Чехов) його учителем" [5, с. 104]. Окремі елементи Мопассанівської техніки і окремі сюжетні збіги літературознавець вбачає в образах Раїса – о. Василь ("Лялечка"); Жанна – абат Тобільяк ("Життя"), пані ("Поєдинок") і Вергінія Вальтер ("Любий друг"). Дослідник доходить висновку, що "з новими формальними засобами, засвоєними від європейських майстрів, приніс Коцюбинський в українську літературу: нові ідеї, і новий зміст" [5, с. 104].

Уже багато пізніше, аналізуючи творчість В. Підмогильного, Ю. Шевельов, зауважить, що в 20-ті роки, коли продовжувалась боротьба 2-х течій в українській літературі: урбаністичної та "селюцької", "Місто" Підмогильного вийшло з школи Мопассана. В українській літературі в цьому сенсі його попередником були міські новели Коцюбинського, починаючи від "Цвіту яблуні" [10, с. 374].

Аналізуючи вже хрестоматійну тему подвоєння душі письменника, яка виявляється, що він і людина і художник, і тому все, навіть горе, сприймає як матеріал для творчості, А. Лебідь зазначає, що "це тема вічна і особливо типова для письменників-модерністів ХХ століття. Знаходимо цю тему в романі Е. Золя "Творчість", і в А. Чехова ("Чайка") в монолозі Тригоріна..., есе цей мотив у Шекспіра ("Гамлет"), у Гонкура ("Жюльєта Фаустен"), у Кароліни Павлової ("Фантазмагорія") і багато ін. Але чи не найближчий стимул до написання "Цвіт яблуні" дав Коцюбинському твір Мопассана "На воді", яким захоплювався наш письменник ще у 1898 р. і про який писав дружині: "Яка це гарна, чаруюча річ, скільки в ній поезії, гнучкої думки, блискучих місць і фарб. Чудова річ, варто перечитати..." [5, с. 103].

Ще одну центральну тему світової літератури зауважує у творчій спадщині М. Коцюбинського А. Лебідь, це тема філософії та психології творчості. Для цього він теж використовує метод компаративістики, порівнюючи "Тіні забутих предків", "Лісову пісню" Лесі Українки та "Затоплений дзвін" Гауптмана. На його думку, Марічка, Мавка, Равтенделяйн – мрія, якою живе поет, яка надихає на творчість Івана, Лукаша, Гайнріха; Палагна, Килина, Магда – земля, реальна сила, що тягне з височин творчості до буденного. Він зауважує, що "образ прекрасної дами", що втілює творчу мрію письменника, надихає його, вириває з "життя-смітника", "життя – стоячої калюжі", ми зустрічаємо в тому чи іншому вигляді також і в образі Незнайомки зі "Сну", "Невідомого", "На острові" [5, с. 133].

Літературознавець називає такі твори, як "Сон" та "Тіні забутих предків" "ультраіндивідуалістичними речами з найбільшою даниною навіть містичному символізму" [5, с. 124]. Уже в далекому 1929 р., задовго до талановитої екранізації "Тіней...", А. Лебідь зауважує, що цей твір "переростає звичайні межі етнографічні, а становить твір з глибоким філософським задумом" [5, с. 134]. Подібних інтерпретацій у С. Єфремова ми не знаходимо.

В обох літературознавців дослідження творчого доробку М. Коцюбинського, що широко опирається на особисті враження від знайомства з письменником, його

архіви та епістолярій письменника, спогади сучасників, тяжіє до психобіографічного підходу. Вони аналізують не лише його твори, але і "життя його душі" та своєрідність характеру. Відзначають вразливість, "душевні гризоти", невдоволення, самотність, почуття міри, тактовність, делікатність, духовний аристократизм, елегантність, хворобливість письменника.

Даючи загальну оцінку творчості М. Коцюбинського, і С. Єфремов, і А. Лебідь досить співзвучні. С. Єфремов твердить: "Інтереси української новелістики в особі Коцюбинського входять до круга світових ідей, образів, сюжетів, тем" [3, с. 102]. Саме йому належить характеристика письменника-новатора як "європейця з голови до п'ят" [3, с. 163].

А. Лебідь вважав, що художнє зростання М. Коцюбинського – "це і був шлях європеїзації українського письменства". Він справедливо зауважує, що "наше письменство не багато може назвати письменників, що змогли в цю критичну зламну епоху стати врівень з новою літературою, засвоїти не тільки зовнішні прояви європейського "модерну", але й внутрішню сутню своєї творчості відбили ту філософську думку та рухомі сили, якими жила Європа" [5, с. 92].

Підсумовуючи, слід зазначити, що свій методологічний принцип С. Єфремов чітко сформулював сам. "Одкидаючи вузький естетичний принцип і широкий з погляду бібліографічно-статистичний, натомість провідною думкою своїх нарисів кладу принцип громадського слугування письменства народові, – писав С. Єфремов, – ... Визвольна в згаданому розумінні ідея, ідея народності й любові до рідного краю, нарешті чистота народної мови – оце буде та мірка, що, беручи на увагу й загальноестетичні вимоги, мірятиму нею факти й події українського письменства протягом його довгої історії" [2, с. 11–12]. В цілому цього принципу він буде дотримуватись і в рецепції творчості М. Коцюбинського. Але при тому він прагне розкрити творчу індивідуальність М. Коцюбинського в його еволюційній цілісності, звертаючи увагу і на літературно-естетичні впливи, і на психологічні риси письменника. Відтак, можна погодитись з М. Наєнком, який називає непорозумінням зближення С. Єфремова та радянських літературознавців, зауважуючи, що С. Єфремов орієнтувався на загальнолюдські цінності при визначенні суспільної вартості літератури, а для радянського літературознавства визначальним був класовий, партійний, тобто одномірний підхід до художньої творчості.

І своїми художніми смаками, і особистими стосунками (дружба з М. Рильським та М. Зеровим) Ананій Лебідь поділяв естетичні позиції неокласиків. Підтвердження цього знаходимо і в одній із його рецензій, де А. Лебідь зазначає: "Основний закон художньої творчості: при максимальній економії мистецьких засобів дати найбільше художнє враження" [6, с. 123]. Він у своїх рецепціях М. Коцюбинського робить спробу перейти від пануючої прескриптивної (наказової) до дескриптивної (описової) критики, звертаючи увагу не лише *про що написано* (ідейний бік), але і *як написано* (художня вартість), прагне відділити в творчості суто художнє зерно від "народницької" полови.

В підході до естетичного аналізу творів, А. Лебідь критикує "оголену тенденційність", "просвітанство", моралізаторство як "вчорашній день", як не художність. Слабкістю перших творів М. Коцюбинського він називає саме моралізаторство та описовість. Він розрізняє у творчій спадщині М. Коцюбинського "літературу-учительку" і власне художню творчість, що несе ідеї не через оголену тенденційність, а через художньо-переконливі образи ("Лялечка", "На камені", "Цвіт яблуні", "Тіні забутих предків" та ін.). Дослідник цінує "економію художнього вислову, концентрацію уваги", як показники майстерності [5, с. 114].

Оцінюючи життєвий шлях та мистецьку спадщину 49-річного талановитого українського письменника, і А. Лебідь, і С. Єфремов солідарні, що це була "недоспівана пісня". Це цілком справедливо можна віднести і до них самих, знищених сталінським режимом у розквіті творчих сил.

Література

1. ГДА СБ України, ф. 6, спр. 44, № 48570–ФП. – Т. 1–7.
2. Єфремов С. Історія українського письменства [Електронний ресурс] / С. Єфремов. – Режим доступу: <http://152/www.utoronto.ca/elul/history/lefremov/index.html>. – Назва з екрана.

3. Єфремов С. Михайло Коцюбинський / С. Єфремов. – Київ-Ляйпціг, 1922. – 184 с.
4. Зеров М. Коцюбинський і Чехов / М. Зеров // Українське письменство. – К., 2003. – 1 с.
5. Лебідь А. Коцюбинський. Життя і творчість / А. Лебідь – К., 1929. – 142 с.
6. Лебідь А. Реценція на книгу Г. Косинки "В житах" / А. Лебідь // Життя і революція. – 1926. – № 8.
7. Лебідь А. "Fata morgana" Коцюбинського / А. Лебідь // Вступна стаття до вид. "Fata morgana". – К., 1926.
8. Лютий І. Рецензія на видання: М. Коцюбинський. Вибрані твори. Редакційна стаття А. Лебеда / І. Лютий // Життя й революція. – 1926. – № 8.
9. Шевельов Ю. Колір нестримних палахтінь ("Вертеп" Аркадія Любченка) / Ю. Шевельов // Шевельов Ю. Вибрані праці у 2-х кн. Літературознавство. – К., 2008. Кн. II. Літературознавство. – 2008. – 1151 с.
10. Шевельов Ю. Людина і люди / Ю. Шевельов // Вибрані праці : у 2-х кн. Літературознавство. Кн. II. Літературознавство. – 2008. – 1151 с.

РЕЦЕНЗІЇ

РЕЦЕНЗІЯ НА МОНОГРАФІЮ А. І. БОНДАРЕНКО "ТЕМПОРАЛЬНІСТЬ У ПОЕТИЧНІЙ МОВІ ХХ СТОЛІТТЯ" (НІЖИН : ВИДАВЕЦЬ ЛИСЕНКО М. М., 2013. – 360 С.): ІНТЕГРАТИВНИЙ ПІДХІД ДО СЛОВООБРАЗІВ ЧАСУ**Доценко Т. П.**

На нинішньому етапі функціонування української лінгвістики відбувається розвиток двох основних тенденцій. З одного боку, це збереження традиційних, суто мовознавчих аналітичних підходів, а з іншого – реалізація принципу наукової експансії, який полягає у вмотивованому використанні даних інших дисциплін. Відомо, що цікаві результати аналізу виникають саме на їх межі, що демонструє європейська наука в цілому. У рецензованій монографії А. Бондаренко використання традиційних методик вивчення мовного матеріалу поєднано з пошуком дотичних граней мовознавства та модальної логіки.

Актуальність указаного дослідження визначає назріла в лінгвістиці необхідність повноаспектного аналізу системи темпоральних маркерів у поетичній мові ХХ століття. *Структуру* праці визначає вступ, шість розділів та висновки, а також списки наукової літератури та художніх джерел.

У межах першого розділу (*"Теоретичні підходи до вивчення темпорального світу поетичної мови ХХ століття"*) відбувається розгляд історії вивчення лексикоцентричної категорії темпоральності та вироблення змісту ключових термінів дослідження. Автор монографії доречно проводить демаркаційну лінію між поняттями темпоральності й темпорального світу та вивчає аспекти використання вказаних термінів у різних галузях мовознавства. А. І. Бондаренко доходить висновку, що вітчизняна лінгвотемпорологія перебуває на стадії становлення, й визначає коло нерозв'язаних питань, вивчення яких вимагає дослідницьких зусиль.

Зміст другого розділу рецензованої монографії (*"Лінгвометодологічний, методичний і термінологічний інструментарій дослідження темпорального світу поетичної мови ХХ століття"*) присвячено виробленню інтегративного підходу до такого неодноримірного явища, яким є темпоральний фрагмент картини світу поетичної мови ХХ століття. У зазначеному розділі обґрунтовано необхідність поєднання в процесі дослідження термінологічних та методичних ресурсів таксономічної, комунікативно-функціональної та когнітивно-дискурсивної парадигм. А. І. Бондаренко вмотивовує актуальність розгляду темпоральних маркерів, які характеризують численність, різнобічність характеристик та зв'язків, у структурно-семантичному, семантико-прагматичному й когнітивно-семантичному аспектах.

У третьому розділі (*"Структурно-семантичний аспект синтагматичних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності в поетичній мові ХХ століття"*) застосовано семасіологічну процедуру моделювання функціонально-семантичного поля темпоральності, дистрибутивний та компонентний види аналізу, а також контекстологічно-інтерпретаційний метод. А. І. Бондаренко аргументує поділ темпоральних маркерів на експліцитні й імпліцитні, указує на їх обсяг. Позитивним є те, що лінгвіст простежує динаміку виникнення мікрообразів часу, створених на основі темпоральної лексики й слів інших семантичних груп.

Четвертий розділ (*"Семантико-прагматичний аспект синтагматичних маркерів темпоральності в поетичній мові ХХ століття"*) відображає пошук механізмів різних видів модальності, носіями якої є одиниці функціонально-семантичного поля темпоральності. Автор рецензованого дослідження переконливо доводить, що алетичну сформовано завдяки взаємодії одиниць віддалених референційних сфер, а епістемну й аксіологічну модальності стимульовано за допомогою інтегративної семантики, яка скріплює тропеїчні синтагми. Викликає зацікавлення пошук відповідності мікрополів "суспільно-історичний час", "індивідуально-буттєвий час", "космічний

час" різним видам модальності, тобто релевантності структурно-семантичних і семантико-прагматичних моделей темпорального змісту.

П'ятий розділ ("*Семантичний та прагматичний аспекти парадигматичних маркерів темпоральності в поетичній мові ХХ століття*") містить аналіз парадигматичних одиниць функціонально-семантичного поля темпоральності, які є ключовими словами поетичних текстів. Застосовуючи методи комунікативної стилістики, А. І. Бондаренко обґрунтовує роль лексем темпорального змісту як чинників семантичної та прагматичної текстової зв'язності.

У шостому розділі ("*Когнітивно-семантичний аспект темпорального світу поетичної мови ХХ століття*") розкрито когнітивно-семантичні особливості темпоральних маркерів. Із цією метою використано етимологічний аналіз темпоральної лексики, виявлення площини перехресного картування референтної та корелятивної зон, здійснено архетипний аналіз мікрообразів часу. Продуктивним для розуміння специфіки художнього слова є те, що автор указує на відмінності у вживанні групи темпоральної лексики в мовному узусі й поетичних текстах. А. І. Бондаренко розмежовує такі основні когнітивно-семантичні напрямки, як *час – людина*, *час – рух* та *час – довкілля*.

Висновки до монографії вважаємо виваженими й відповідними до завдань, поставлених на початку дослідження. У них функціонально-семантичне поле темпоральності в поетичній мові ХХ століття схарактеризовано як системне явище, розглянуте у світлі референтної, аксіологічної й репрезентативної семантики. Зауваги стосуються структури рецензованої праці, у якій, на нашу думку, не цілком виправданим є деталізований поділ розділів на пункти й підпункти.

Загалом монографія А. І. Бондаренко "Темпоральність у поетичній мові ХХ століття" являє собою працю, в якій переконливо розкрито структурно-семантичну, модальну й когнітивно-семантичну специфіку темпоральних маркерів, виявлених у поетичних текстах ХХ століття. В аналізованому дослідженні використано нестандартні підходи до вирішення окреслених проблем. Думки автора підкріплено значним ілюстративним матеріалом. Наведені міркування створюють підстави для загальної позитивної оцінки видання.

НАШІ АВТОРИ

1. **Андрійчук Тамара Володимирівна**, кандидат філософських наук, доцент кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Чернігівського технологічного університету.
2. **Анікєско Юлія Анатоліївна**, аспірантка кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка.
3. **Бибик Світлана Павлівна**, доктор філологічних наук, старший науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.
4. **Бобчинець Любов Іванівна**, аспірантка кафедри романської філології Київського національного лінгвістичного університету.
5. **Гончаренко Аліна Володимирівна**, аспірантка Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.
6. **Гринь Тетяна Володимирівна**, пошуковець, старший лаборант навчальної лабораторії факультету іноземних мов, за сумісництвом викладач Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
7. **Грушко Світлана Петрівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри перекладу і теоретичної та прикладної лінгвістики Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського.
8. **Доценко Тетяна Петрівна**, доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Сумського державного педагогічного університету ім. А. С. Макаренка.
9. **Єгорова Олеся Іванівна**, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри германської філології Сумського державного університету.
10. **Задорожний Василь Богданович**, кандидат філологічних наук, старший науковий працівник відділу загальнослав'янської проблематики та східнослов'янських мов Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.
11. **Зеленько Анатолій Степанович**, доктор філологічних наук, професор кафедри російської мови і перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
12. **Зубенко Катерина В'ячеславівна**, кандидат філологічних наук старший викладач кафедри мовної підготовки Донбаської державної машинобудівної академії.
13. **Кайдаш Алла Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
14. **Калашник Любов Сергіївна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри східних мов Харківського національного педагогічного університету ім. Г. С. Сковороди.
15. **Кіресню Катерина Володимирівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри романо-германської філології Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (в евакуації).
16. **Котяш Олександр Іванович**, аспірант Харківського національного педагогічного університету ім. Г. Сковороди.
17. **Ковальчук Любов Олександрівна**, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри німецької мови Тернопільського національного економічного університету.
18. **Кучер Людмила Сергіївна**, кандидат філософських наук м. Ніжин.
19. **Ніколаєнко Лариса Іванівна**, кандидат філологічних наук, докторант Інституту мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України.
20. **Мамич Мирослава Володимирівна**, кандидат філологічних наук, доцент, завідувач кафедри прикладної лінгвістики факультету журналістики Національного університету "Одеська юридична академія".
21. **Матузкова Олена Прокопівна**, доктор філологічних наук, доцент, завідувач кафедри теорії та практики перекладу факультету романо-германської філології Одеського національного університету імені І. І. Мечникова.
22. **Мех Наталія Олександрівна**, доктор філологічних наук, професор, провідний науковий співробітник відділу стилістики та культури мови Інституту української мови НАН України.
23. **Петрик Олена Михайлівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри російської мови та перекладу Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
24. **Плигавка Лілія Леонідівна**, доктор філології кафедри білоруської філології і міжкультурних комунікацій Литовського університету образотворчих наук, директор Центру білоруської мови, літератури та етнокультури Литовського університету образотворчих наук.
25. **Потапенко Сергій Іванович**, доктор філологічних наук, професор, завідувач кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.
26. **Прохоренко Євгенія Євгеніївна**, кандидат філологічних наук, асистент кафедри російської і зарубіжної літератури та історії культури Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

27. **Проданюк Анна Богданівна**, магістрантка кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

28. **Пугач Валентина Миколаївна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

29. **Рогоза Ірина Костянтинівна**, магістрант факультету іноземної філології і соціальної комунікації Сумського державного університету.

30. **Самойлова Ірина Анатоліївна**, кандидат філологічних наук, старший науковий співробітник відділу лексикології та лексикографії Інституту української мови НАН України.

31. **Середа Марія Ігорівна**, магістрантка кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя

32. **Сизов Дмитро Володимирович**, кандидат філологічних наук, старший викладач кафедри російської мови Карагандинського державного медичного університету.

33. **Трибуханчик Анатолій Миколайович**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри германської філології Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя.

34. **Хомич Тетяна Леонідівна**, кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови і літератури Чернігівського національного педагогічного університету імені Тараса Шевченка.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

При поданні рукописів у наступні випуски журналу
"Наукові записки" Ніжинського державного університету ім. М.Гоголя
просимо дотримуватися ПРАВИЛ оформлення та подання рукописів до журналу

До опублікування у журналі приймаються наукові статті, що раніше не друкувалися. Матеріали подаються українською, російською, англійською, німецькою мовами у **друкованому** та **електронному** виглядах. Друкуються на одному боці аркушів білого паперу формату А4 (210 x 297 мм) у форматі Word 97 або пізнішої версії, шрифт Times New Roman, кегль 14, з 1,5 інтервалом та розмірами полів: верхнє – 20 мм, ліве – 30 мм, праве – 15 мм, нижнє – 25 мм.

Обсяг статті – від 7 до 17 сторінок.

До рукопису додаються:

– **рецензія**, підписана спеціалістом вищої кваліфікації в тій галузі науково-технічного знання, до якої належить стаття за своїм змістом (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **витяг із протоколу** засідання кафедри чи іншого наукового підрозділу, де ця стаття обговорювалася, з ухвалою про рекомендацію її до друку в "Наукових записках" (для осіб, що не мають наукового ступеня);

– **дані про автора** (прізвище, ім'я, по батькові, адреса, науковий ступінь, вчені звання, посада, місце роботи, службовий та домашній телефони, e-mail), із котрим редакція матиме справу щодо опублікування рукопису;

– **квитанція про оплату** за друк статті – **25,00 грн за 1 стандартну сторінку**.

До друку приймаються лише наукові статті, які мають такі необхідні елементи: постановка проблеми у загальному вигляді та її зв'язок із важливими науковими чи практичними завданнями; аналіз останніх досліджень і публікацій, у яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення не вирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття; формулювання цілей статті (

3) **Прізвище та ініціали автора** – під заголовком малими літерами.

4) **Короткі анотації українською, російською та англійською мовами** (до 6 речень).

5) **Ключові слова** українською, російською та англійською мовами.

6) **Основний текст** статті може розбиватися на розділи. Посилання в тексті подаються у квадратних дужках із зазначенням номера джерела та сторінки ([7, с. 64]) у підзаголовку "Література". постановка завдання); виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів; висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямку.

СТРУКТУРА РУКОПISУ

1) Рукопис починається з **індексу УДК** у верхньому лівому куті першої сторінки тексту.

2) **Назва** друкується великими літерами по центру.

7) **Перед списком використаних джерел**, який подається у порядку посилання, пишеться підзаголовок "Література".

У кінці статті подаються прізвища та назва статті англійською мовою.

Усі значення фізичних величин подаються в одиницях Міжнародної системи СІ.

У тексті використовується науковий та науково-популярний стиль, за винятком звертання до попередніх робіт або якщо інше зумовлене змістом статті.

Усі малюнки подаються на електронних носіях в одному зі стандартних форматів (jpeg, tiff). Усі малюнки і таблиці потрібно послідовно пронумерувати арабськими цифрами (**Рис. 1., Таблиця 1**). До кожного малюнка подають короткий підпис, а до таблиці – заголовок. Необхідно уникати дублювання графічного матеріалу і довгих заголовків таблиць.

Формули у статті подаються тільки в електронному варіанті й набираються через стандартний редактор формул Microsoft Equation, що входить до складу Microsoft Office.

Нумерація формул подається в круглих дужках. Нумеруються лише ті формули, на котрі у статті є посилання.

Рішення про публікацію статті приймає редколегія. Вона має право направити статтю на додаткову рецензію або експертизу, а також на літературну правку статті без погодження з автором. **Без попередньої оплати стаття до друку не допускається.**

Авторам надається коректура статті. Ніякі зміни верстки, за винятком помилок під час набору, не допускаються. Виправлену і підписану автором коректуру слід протягом трьох днів повернути в редакцію.

Думка редколегії не завжди збігається з думкою автора статті.

За достовірність фактів, цитат, власних імен, географічних назв та інших відомостей відповідають автори публікації.

ШАНОВНІ АВТОРИ!

Матеріали направляти за адресою:

м. Ніжин, вул. Кропив'янського, 2 (кафедра світової літератури та історії культури)

E-mail: svit.lit@mail.ru

Самойленко Григорій Васильович (тел. робочий: (04631)7-19-77; дом.: (04631)2-41-10)

У разі недотримання авторами усіх вищезазначених умов редакція має право повернути статтю на доопрацювання чи відмовити в її друкуванні

Зразок заяви

В редколегію журналу

"Наукові записки Ніжинського державного університету імені Миколи Гоголя"

ЗАЯВА

Я (Ми) _____

автор (співавтори) статті _____

прошу (просимо) опублікувати її в журналі "Наукові записки..."

Заявляю (заявляємо), що стаття написана спеціально для журналу, раніше ніде не публікувалась і не направлена для публікації в інші видання.

З чинним законодавством про друковані засоби інформації ознайомлений(ні) і за його порушення несу (несемо) персональну відповідальність.

"_____" "_____" 201____ р.

Підпис